

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΪ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

† Ὁ Δάμης καὶ Σφακίων ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑ-
ΚΗΣ.—ΝΙΚ. ΠΛΑΤΩΝ.—ΜΕΝ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ.—
ΚΩΝ. ΛΑΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ.—ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ Ε΄. ★ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1951 ★ ΤΕΥΧΟΣ ΙΙΙ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Γ' ΤΕΥΧΟΥΣ

- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΩΜΑΔΑΚΗ: Πατριαρχι-
κόν Γράμμα περί τῆς Ἁγίας Μο-
νῆς Μετοχίου τῆς Μ. Λαύρας ἐν Κυ-
δωνίᾳ. σ. 323
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΩΜΑΔΑΚΗ: Ἐπίμετρον
περὶ Μελετίου Πηγᾶ. σ. 327
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΑΟΥΡΙΑ: Κρητικά Πα-
λαιογραφικά. 13. Ἐπιστολαὶ τοῦ
Γεωργίου Καλύβα. 14. Μνείαι τῆς
Μονῆς Ἀγκαράθου. σ. 331
- Κ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗ: Ἀνέκδοτοι ἐπιγρα-
φαὶ καὶ χαράγματα ἐκ μεσαιωνι-
κῶν Μνημείων Κρήτης. σ. 337
- ΜΑΝ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ: Ἡ ρεθεμνιώτισ-
σα σουλτάνα Εὐμενία Βεργίτη, στίς
εὐρωπαϊκὰς χσλογραφίαις καὶ στὰ
ἑλληνικά δημοτικά τραγούδια. σ. 349
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ: Μινωικοὶ
θρόνοι. σ. 385
- † ΕΥΜΕΝΙΟΥ ΦΑΝΟΥΡΑΚΗ: Ἀνέκ-
δοτα ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα τῶν
χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀποκεί-
μενα ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἡρακλείου σ. 413

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ—ΧΡΟΝΙΚΑ
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΤΟΥ Ε'. ΤΟΜΟΥ

2 ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ ΥΙΩΝ ΣΠΥΡ. Δ. ΑΛΕΞΙΟΥ - ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ³

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

† Ὁ Λάμπης καὶ Σφακίων ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑ-
ΚΗΣ.—ΝΙΚ. ΠΛΑΤΩΝ.—ΜΕΝ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ.—
ΚΩΝ. ΛΑΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ.—ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΤΟΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ Ε'. ★ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1951 ★ ΤΕΥΧΟΣ ΙΙΙ

Ο Ρ Ο Ι Σ Υ Ν Ε Ρ Γ Ι Α Σ Ι Α Σ

Εἰς τὰ «Κρητικά Χρονικά» γίνονται δεκταὶ πρὸς δημοσίευσιν μελέται, κείμενα καὶ βιβλιοκρισίαι, ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ περιοδικοῦ, ὡς ἐκτίθενται οὗτοι εἰς τὸ προλογικὸν σημείωμα τοῦ πρώτου τόμου. — Πάντα τὰ δημοσιεύματα ὑπόκεινται εἰς τὴν κρίσιν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἣ ὁποία καθορίζει τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως ἀναλόγως τοῦ διαθεσίμου ἐκάστοτε χώρου καὶ ἀγαλαμβάνει τὴν εὐθύνην τῆς ἐπιμελοῦς ἐκδόσεως αὐτῶν. — Ὁ συγγραφεὺς δύναται αὐτοπροσώπως νὰ ἐπιμεληθῇ μίᾳς τῶν διορθώσεων τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν, ἐφ' ὅσον ἐξασφαλίζεται ἡ ταχεῖα ἐπιστροφή των. Εἰς περιπτώσιν καθυστερήσεως ἢ Ἐπιτροπῇ ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τῆς ἀμέσου ἐκτυπώσεως. — Δικαιοῦται ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς νὰ ζητήσῃ τὴν ἔκδοσιν μέχρι τριάκοντα, κατ' ἀνώτατον ὄριον, ἀνατύπων ἐκάστης ἐργασίας αὐτοῦ. Ἡ παράδοσις τῶν ἀνατύπων συντελεῖται μετὰ παρελευσιν διμήνου ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἀντιστοίχου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ. — Αἱ συνεργασίαι δημοσιεύονται κατὰ σειρὰν λήψεως. — Τὰ δημοσιευόμενα χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται. Χειρόγραφα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν σύνταξιν τοῦ περιοδικοῦ δέον ν' ἀποστέλλωνται πρὸς τὸν κ. Ν. Πλάτωνα, Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἐμβάσματα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν ἔκδοσιν (διορθώσεις δοκιμῶν κλπ.) πρὸς τὸν κ. Ἀνδρέαν Γ'. Καλοκαιρινόν, Ἡράκλειον Κρήτης.

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΟΝΗΣ
ΜΕΤΟΧΙΟΥ ΤΗΣ Μ. ΛΑΥΡΑΣ ΕΝ ΚΥΔΩΝΙΑΙ
(1659)

Ἐξω τῶν Χανίων καὶ εἰς τὴν πεδιάδα αὐτῶν τὴν πλήρη ἔλαιῶνων, πρὸς τὸ χωρίον Μουρνιές, ὑπάρχει καὶ σήμερον ἡ «Ἁγία Μονή» τὸ μετόχιον τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει κρητικῆς μονῆς (καθὸ κτισθείσης ἐκ τῶν κατὰ τὸ 961 μ. Χ. ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ θησαυρισθέντων ἐξ αὐτῆς λαφύρων) τῆς Μεγίστης Λαύρας. Εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μετοχίου τούτου ἀναφέρονται τὰ περαιτέρω δημοσιευόμενα δύο ἔγγραφα, ἧτοι βεβαιωτήριον τοῦ οἴκου. πατριάρχου Παρθενίου Δ' τοῦ Μογιλάλου (1 - 5 - 1657—Ἰούνιος 1662)¹ καὶ σημεῖωμα περὶ τῶν τυχῶν τοῦ καταπατηθέντος τούτου καθιδρούματος². Τὰ δύο ταῦτα ἔγγραφα δημοσιεύω ὡς λίαν ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης διαρκοῦντος τοῦ Ἐνετοτουρκικοῦ πολέμου 1645—1669. Ὅτι γνωρίζομεν σχετικὸν μὲ τὴν περίοδον ταύτην ἀναφέρεται εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὴν δρασίν τοῦ Κρητὸς μητροπολίτου Νεοφύτου Πατελλάρου, πρώτου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης μετὰ τὴν ἄλωσιν³, νῦν ὁμως ἔχομεν εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κυδωνίας μονῶν καὶ μετοχιῶν καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ σημειώματος (2) ἀναγομένας εἰς τοὺς ἀμέσως πρὸ τῆς καταλήψεως τῶν Χανίων (1645) χρόνους τῆς ἐνετοκρατίας, καθ' οὓς καὶ ἐκτίζοντο αἱ μοναὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος τῶν Τζανκαρόλων καὶ Μουρτάρων καὶ τῆς Θεοτόκου τοῦ Γδερνέττου εἰς τὸ Ἀκρωτήρι. Ἐν ἀρχῇ τοῦ σημειώματος τούτου ἀναγινώσκειται «ἐπεβλήθη (=ἀντεγράφη) ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ κώδικος ἡμῶν τῷ ,αψκθ' ἔτει Περὶ τῆς ἐν Κυδωνίᾳ Σταυροπηγιακῆς ἡμετέρας ἐκεῖσε Μονῆς σύντομος διάγνωσις». Καὶ ἐν τέλει ὑπάρχει ἡ σημεῖωσις: «Διὰ θείας εὐδοκίας καὶ ἐνεργείας ὑπὸ Διονυσίου τοῦ

¹) Πρβλ. Μ. Γ ε δ ε ῶ ν, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, ἐν Κων/λει (1885) 1890 σσ. 587-88, καὶ Μητροπολίτου Σάρδεων καὶ Πισιδίας Γ ε ρ μ α ν ο ὦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς Καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐξῆς, Μέρος Πρῶτον ἐν Κων/λει 1935, σσ. 141-50. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐξαπελύθη κατὰ τὴν πρώτην πατριαρχίαν τοῦ Παρθενίου, ὁ ὁποῖος ἐπατριαρχευσεν πενήτακις (τὸ ἔσχατον 1684 - Μάρτ. 1685). Ὁ αὐτὸς πατριάρχης ἐξαπέλυσε κατὰ Ἰούλιον 1657 ἔγγραφον περὶ τοῦ ἐν Ἀδριανουπόλει μετοχίου τῆς ἀγιορειτικῆς Μεγίστης Λαύρας. Σιγίλλιον Παρθενίου Δ' κατὰ τὴν β' πατριαρχίαν του, ἀφορῶν εἰς μονὴν Παροναξίας ἐξαπολυθὲν κατ' Ἰανουάριον 1666, ἐδημοσίευσεν ὁ Δ. Ζ α κ υ θ η ν ὄς, «Ἑλληνικά» 2, 1929, σσ. 164-66.

²) Γ(έροντος) Π α ν τ ε λ ε ἡ μ ο ν ο ς Λαυριώτου, Ἐπίσημα Ἐγγραφα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λ. Λαύρας «Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη» θ', 1944-45, σσ. 45β-46β.

³) Πρβλ. Τιμόθεον Β ε ν ἔ ρ η ν, ΕΕΚΣ Α', 1938 σσ. 3-14.

προηγουμένον ἐκομίσθη ἐνθάδε ταύτη τῇ ἱερωῖ καὶ ἀγία Μονῇ τὸ παρὸν ἴσον τοῦ ἡμετέρου κώδικος τῆς Μεγίστης Λαύρας, ὅς καὶ προεστὼς χρηματίσας ἐν ταύτη ἐλέω ἀπέριον θεοῦ». Μολονότι δὲ τὸ σημεῖωμα ἐγράφη τὸ 1729, ὁ συντάκτης του γνωρίζει ἄριστα τὰ διατρέξαντα ἀπὸ τοῦ 1580 περίπου, καὶ πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ ἀγνωστων προσώπων καὶ πραγμάτων.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

1

† Παρθένιος ἐλέω θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἰερώτατε μητροπολίτα Κρήτης, ὑπέριμε καὶ ἔξαρχε πάσης Ἐθρώπης, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργέ, 5 χάρις εἴη σου τῇ ἱερότητι καὶ εἰρήνῃ παρὰ Θεοῦ.

Γράμμα ἀνέγνωμεν τῆς σῆς ἱερότητος, δι' οὗ ἔγνωμεν λέγοντος ὡς τὰ καλὰ νομίμως ἔκπαλαι γεγραφότα, διὰ προνομίων ὑπὸ τῶν μακαρίων καὶ ἀοιδίωτων εὐσεβῶν βασιλέων, καὶ βεβαιωθέντα καὶ διὰ πατριαρχικῶν καὶ σιγίλλωδῶν γραμμάτων ἔχουσι τὸ κῦρος καὶ βέβαιον καὶ ἀμετάθετον καὶ ἀδιάσπαστον μέχρι 10 τερμάτων αἰῶνος. Δοιπὸν τὸ μετόχιον τῆς ἀγίας καὶ βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς Λαύρας τῆς ἐν τῷ ἀγιωνύμῳ Ὁρει τοῦ Ἀθῶνος, τὸ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ χωρίου Μουρνιῆς τῆς Κυδωνίας, ἐπονομαζόμενον Ἀγία Μονὴ τοῦ Σαρακηνοῦ, εἴη καὶ 15 διαμένοι ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ διοίκησιν καὶ δεσποτείαν τῆς αὐτῆς ἀγίας μονῆς τῆς βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς Λαύρας, ἀδούλωτον, ἀδέσποτον καὶ ἀκαταπάτητον, παντελεύθερον πάσης δόσεως ἐκκλησιαστικῆς, μηδεὶς μηδὲν ὀφείλων δοῦναι μηδ' ὀβολόν, ἢ τοῦ μνημονεῦειν μόνον κατὰ πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν συνέλευσιν καὶ ἱεροτελεσίαν, παρρησίᾳ ἐπ' ἐκκλησίας τοῦ πατριαρχικοῦ ὀνόματος εἰς δῆλωσιν καὶ βεβαίωσιν τῆς πρὸς τὴν καθ' 20 ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν ὑποταγῆς. Ἐπὶ γὰρ τῇ τούτου δηλώσει καὶ διηγεκῆ ἀποφάσει ἐγράφη καὶ τὸ παρὸν τῆς ἡμῶν μειριότητος βεβαιωτήριον καὶ ἀμετάθετον καὶ ἀδιαλώβητον γράμμα καὶ ἐπεδόθη τῷ καθηγουμένῳ τῆς ἀγίας βασιλικῆς, πατριαρχικῆς καὶ στανροπηγιακῆς μονῆς Λαύρας τῆς ἐν τῷ Ἀθῶνι Ὁρει. Οὕτως ἀπεφηνάμεθα. Ἄν δέ τις τῶν πάντων βουληθεὶς τε ποιῆσαι παρ' ὃ γράφομεν, ἀρχῶν ἢ ἀρχόμενος, ἀφωρισμένος εἴη παρὰ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιοῦ

30 καὶ ἀδικοῦτον τριάδος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ
ἄλλοις μετὰ θάνατον ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, οἱ
κόποι αὐτοῦ εἶσαν πυρίκαυστοι καὶ προκοπὴν οὐ μὴ ἴδοι πώ-
ποτε, ἕως οὗ ἐμμένει τῇ ἀποφάσει τοῦ παρόντος γραμματος.
Ἐν ἔτει ,αγνθ', ἐν μηνὶ Φεβρουαρίου Ἰνδικιῶνος ιβ'
(Ἔπονται αἱ ὑπογραφαὶ 12 ἀρχιερέων)

2

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Αὕτη ἡ Ἁγία Μονὴ ἡμῶν ἀμεταθέτως ὑπὸ τῆς Λαύρας ἡ-
μῶν δεσποζομένη εἰς Κυδωνίαν τῆς Κρήτης τῶν καλουμένων
Χανίων, πατρικὸς ἐτύγχανε κληρὸς ἀδελφῶν τινων κατὰ σάρκα
Κωνσταντίνου καὶ Μάρκου τῆς αὐτῆς πόλεως Κυδωνίας, οἵτι-
5 νες πρὸ ἑκατὸν καὶ πενήκοντα ἐτῶν εἰς προσκύνησιν ἐλθόντες
τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἀνέθεντο ταύτην τῇ καθ' ἡμᾶς Ἁγίᾳ Λαύ-
ρα οὐχ ὀλόκληρον μέντοι, διὰ τὸ καὶ ἕτερον ἔχειν ἀδελφὸν Μα-
νόλη ἐκεῖσε, οὗ ἡ μερὶς ἔμεινε τούτῳ ἀπροσῆλωτος ἐνταῦθα. Οὐ
πολὺ τὸ ἐν τῷ μέσῳ καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ ἀπεδιώχθησαν τῆς πα-
10 τριδος αὐτῶν καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν νῆσον τῆς + . . . + ἑκα-
τοικήθησαν ἐκεῖσε ἔνθα καὶ τὸ τοῦ βίου ἐδέξαντο τέλος, καὶ τὸ
γένος αὐτῶν διέμεινεν ἐν αὐτῇ. Τὴν δὲ Ἁγίαν Μονὴν ἐπεστάτου
τινὲς ἐνίοποιοι μοναχοὶ τῆς Κυδωνίας καὶ ἡ συνοδεία τῆς Λαύ-
ρας, ἥτις ἐπορεύετο κατὰ τὸ ἔθος εἰς Κρήτην ταξιδεύειν. Ἐποι-
15 εῖτο μὲν ἐκεῖσε τὸ ἑαυτῆς κατάλυμα, πλὴν ἄνευ τινὸς προετοι-
μασίας ἢ κατοικίας ἰδίας ἔνδον τῆς μονῆς, ὡς ἄλλοτρίων προο-
στατούντων αὐτῆς μοναχῶν καὶ οὐκ ἦν ἐν χρήσει καὶ τάξει με-
τοχίου ὡς ἔχει τανῦν, ἕως οὗ ὁ προηγούμενος παπᾶ Ἀντώνιος
ἐκ Τήνου, πορευθεὶς ἐκεῖσε καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ παπᾶ Μελ-
20 χισεδέκ τῶν Μολιμπάρων, οἵτινες ἦσαν κορυὰ τῆς ἰδίας Λαύ-
ρας καὶ ἔκτιζον εἰς τὸν κάβον Μιλέχα τὴν Ἁγίαν Τριάδα. Πα-
ρασταθεὶς ἄμα σὺν αὐτοῖς εἰς κρίσιν περὶ τῆς Ἁγίας Μονῆς
ἔλαβε τελείως τὰ προαφιερωθέντα δύο μερικὰ αὐτῆς καὶ κατε-
στήσατο προεστὸν ἐν αὐτῇ τὸν παπᾶ Μελχισεδέκ πρὸ τριῶν ἐ-
25 τῶν τοῦ πολέμου τῶν Τούρκων καὶ τῆς τελείας ἀλώσεως.
Ἀποθανῶν δὲ ὁ τρίτος ἀδελφὸς ὁ Μανόλης, κατέλιπε τὸ
μερίδιον αὐτοῦ εἰς τοὺς λεγομένους Βιδάληδες, πονηροὺς ὄλως
καὶ ἀχρεῖους ἀνθρώπους, ὅσον καὶ ἀφηρέθη καὶ ἐξ αὐτῶν, βία
καὶ ἀποφάσει τοῦ Γενεράλε τὸ ἐναπολειφθὲν τρίτον μερικὸν
30 καὶ ἀποκατέστη ὅτι ἡ Ἁγία Μονὴ μετόχιον τῆς Λαύρας ἡμῶν.

Εἶτα πάλιν ἐπειδὴ ἐμελέτησαν φρονεῦσαι τὸν ρηθέντα παπᾶ-
 Ἀντώνιον οἱ Βιδάληδες, ἐπορεύθη εἰς Βενετίαν καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ-
 σε χρόνους τρεῖς, ἐκδεχόμενος καὶ προκαλῶν εἰς κρίσιν αὐτούς.
 Καὶ ἐπειδὴ οὐκ ἀπήρχοντο κριθῆναι, λαβὼν παρὰ τῆς ἀριστο-
 35 κρατίας ἀποδεικτικὰ καὶ ἐξοφλητικὰ γράμματα, ἐστράφη εἰς
 Κρήτην καὶ πόλεμος ἦν μέγας εἰς τὰ Χανιά· καὶ εἰς τὸ Μέγα
 Κάστρο ἀπελθὼν εὗρεν αὐτὸν ὁ θάνατος. Ἀποθανὼν δὲ ὁ πα-
 πᾶ Μελχισεδέκ, ἔμεινεν ἡ Ἁγία Μονὴ εἰς τὸν μαθητὴν αὐτοῦ
 Σκανδάλη Μιχελῆ, ὅστις ἔγραφε συνεχῶς εἰς Λαύραν ἀποστεῖ-
 40 λαι προεσιτῶτα ἐν αὐτῇ. Καὶ ἐπέμφθησαν ὁ παπᾶ Μισαήλ, ὁ
 παπᾶ Νικηφόρος, παπᾶ Ἰωακείμ καὶ ὁ γέρον Ἀθανάσιος καὶ
 ἔστρεψαν ὁμοῦ ὅλοι ἄπρακτοι.

Εἰς δὲ τοὺς χιλίους ἑξακοσίους ἑβδομήντα πέντε ἀπὸ Χρι-
 στοῦ, ἀπῆλθεν ὁ Πελοποννήσιος παπᾶ Διονύσιος καὶ εὗρεν ἐν
 45 αὐτῇ πάμπολλα σκάνδαλα ἐξ αἰτίας τῶν ἀγιοτριαδιτῶν, οἷτινες
 μετὰ παραδρομὴν χρόνων ἐξεληθόντες ἀπὸ Κυδωνίας εἰς Κων-
 σταντινούπολιν, ἔλαβον αὐτὴν παντελῶς εἰς τὴν ἑαυτῶν ἐπικρά-
 τειαν καὶ εἶχον αὐτὴν χρόνους πάλιν ἑξ. Καὶ τότε πεμφθεὶς ὁ
 προηγούμενος παπᾶ Μητροφάνης ἐκ νήσου Πάρου καὶ γεννη-
 50 θέντων κρίσεων καὶ ἐξόδων ἕως χιλιάδων τεσσάρων ἀργυρίων
 πρὸς τὰ ἕξω σκορπισθέντων, ἐξέβαλεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ τριφυρίου
 τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ ἐχώρισεν αὐτὴν ὀλοτελῶς ἀπ' αὐτῆς καὶ
 ἀπὸ τότε παρέμεινε κτήμα καὶ μετόχιον τῆς Λαύρας ἀναφαίρε-
 55 τος εἰς τοὺς διηνεκεῖς χρόνους, βοηθήσας καὶ συμμοχθήσας
 ἐπὶ τούτοις καὶ ὁ ρηθεὶς παπᾶ Διονύσιος ὁ προηγούμενος, καὶ
 ἀλληλοδιαδόχως ἀπήρχοντο οἱ τῆς Λαύρας προεσιτῶτες ἕκτοτε
 μέχρι τοῦ νῦν ἐν τῇ αὐτῇ Ἁγίᾳ Μονῇ καὶ ψάλλουσιν ἐν αὐτῇ
 60 μετοχίῳ.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Στίχος 20. Οἱ ἄλλως ἄγνωστοί μοι Μολιμπάροι συνειργάζοντο βεβαίως
 μετὰ τῶν ἀδελφῶν Τζανκαρόλων οἰκοδομοῦντων εἰς Κάβο Μελέχα τὴν ἁγίαν
 Τριάδα, περὶ ἧς περβλ. ὅσα ὑπ' ἐμοῦ ἐγράφησαν ΕΕΒΣ Θ', 1932, σ. 296 (καὶ
 τὰς ἐπιγραφὰς αὐτόθι σ. 306, τὸ χρονικὸν τῆς μονῆς αὐτόθι σσ. 327-33).

Στίχος 27. Βιδάληδες οἱ ἀνήκοντες εἰς ἐλληνικὸν κλάδον τῆς οἰκογενεί-
 ας Vitali.

Στίχος 37. Ἐπομένως εἰς Χανιά ἦλθε τὸ θέρος τοῦ 1645, ὅτε ἀκόμη εἰς
 τὸν Χάνδακα ἦτο ἡσυχία.

Στίχος 39. Καὶ τὸ ἐπώνυμον Σκανδάλης καὶ τύπος τοῦ ὀνόματος
 Μιχελῆς καὶ σήμερα συνηθέστατα εἰς τὸν νομὸν Χανίων.

Στίχος 43. Ἦδη τὸ 1675, ἕξ ἔτη μετὰ τὴν λήξιν τοῦ πολέμου, ἡ Ἱ. Μ. τῆς Ἁγίας Τριάδος ἦτο τόσον ἰσχυρά, ὥστε νὰ στέλλῃ ἀντιπροσώπους τῆς εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κων/λεως καὶ νὰ ἐπιτυχάνῃ τὰ ζητήματά τῆς.

Στίχος 51. «Πρὸς τὰ ἔξω σκορπισθέντων», δηλονότι πρὸς τοὺς ἀρμοδίους (πατριαρχικούς;) καὶ δὴ Τούρκους!

Ἀὐτόθι. τεφτερίου. Τὸ Πατριαρχεῖον ἐκράτει βεβαίως βιβλίον ὅπου ἀνέγραφε τὴν κατάστασιν τῶν μονῶν καὶ ποῦ ὑπήγοντο αὐταί.

Στίχος 54. Μουρτάρου εἶναι οἱ ἀρχοντες οἱ παραχωρήσαντες τὸν χώρον ἐφ' οὗ ἔκτισαν οἱ Τζανκαρόλοι. Ὡς ἐκ τούτου εἰς παλαιὰ ἐγγράφα (καὶ σφραγίδας) ἡ Μονὴ Ἁγίας Τριάδος λέγεται καὶ «τῶν Μουρτάρου». Περὶ τῶν Μουρτάρων τὸ χρονικὸν τῆς Μονῆς (ΕΕΒΣ Θ', 1932, σ. 333)

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ ΠΕΡΙ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΠΗΓΑ

Εἰς ὅσα γράφων ἐν Χανίοις τὸν παρελθόντα Ἰούλιον, μακρὰν βιβλιοθηκῶν, ἔθησαύρισα περὶ τῶν δημοσιευθέντων περὶ Μελετίου Πηγᾶ καὶ τῶν περὶ τοῦ κλεινοῦ πατριάρχου γραφέντων καὶ τῆς Ἱ. Μονῆς Γδερονέττου («Κρητικὰ Χρονικὰ» Ε', 1951, σσ. 263 - 74) προσθετέα σήμερον καὶ τὰ κάτωθι:

1) Βιβλιογραφία τις περὶ τοῦ πατριάρχου συνεκεντρώθη ὑπὸ τοῦ Μητροπ. Σάρδεων καὶ Πισιδίας Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικούς καταλόγους Κων/λεως ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἔξῃς, Μέρος Πρῶτον (1454 - 1701), ἐν Κων/λει 1935, γράφωντος ἐν σσ. 79 - 84 περὶ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, ἐν ὑποσημειώσει τῆς σ. 84.

2) Ὁ Charles Astruc, Théophile d' Alexandrie et les manuscrits de la correspondance de Mélétius Pigas «Scriptorium» I, 1946-1947, σσ. 162-4 (Bruxelles), ἐλέγχει παρανόησιν τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, σσ. 796-802, ἐν σ. 802 περὶ τοῦ Θεοφίλου ὅτι «φιλόμουσος δ' ὢν ἠσχολεῖτο περὶ τὰς ἀντιγραφὰς χειρογράφων ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Πάτμου. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀντέγραψε (δῆθεν) συλλογὴν ἐπιστολῶν Μελετίου Πηγᾶ, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, διασώσας αὐτάς». Ἀποδεικνύει δ' ὅτι ὁ Paris. Suppl. Graec. 1040 δὲν εἶναι ἀντιγεγραμμένος διὰ χειρὸς τοῦ Λιβύης (καὶ εἶτα Ἀλεξανδρείας) Θεοφίλου τῷ 1801, ὥς εἶχεν ὑποθέσει ὁ Omont, καταγράψας τὸ ἐπιστολάριον τοῦτο τοῦ Μ. Πηγᾶ.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὑπενθυμίζομεν ὅτι ὁ Ἰωάννης Σακελίωv, Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνησιν 1890, σ. 178, καταγράφων τὸν κώδικα 396 ἕξ οὗ καὶ ἡμεῖς ἐξεδώσαμεν τὰς ἐπιστολάς πρὸς

τὴν Ἰ. Μ. Γδερνέττου, λέγει ὅτι τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶχε φέρεи μεθ' ἑαυτοῦ ὁ πατριάρχης Θεόφιλος ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Πάτιμον. «Μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ τὴν συμβῆσαν αὐτόθι τῇ 24 Ἰανουαρίου 1833 ἔτους, τὸ μὲν τεῦχος τοῦτο ἐν τῇ τῆς μονῆς ἀπεθησαυρίσθη βιβλιοθήκῃ, σπουδῇ δὲ καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ ἀειμνήστου καθηγουμένου αὐτῆς Βενιαμὶν Γριμάνου, ἀντίγραφον αὐτοῦ χειρὶ τοῦ Μιχαὴλ Φαρμακάκη ἐκπονηθὲν, ἀπεστάλη τῷ διαδεξαμένῳ τὸν Θεόφιλον πατριάρχη Ἱεροθέῳ». Σημειωτέον ὅτι τὸ ἀντίγραφον τοῦ Φαρμακάκη, κατετέθη εἰς τὴν καιρῖνὴν βιβλιοθήκην, ὅθεν σήμερον εὐρίσκεται εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Ἀλεξανδρείας ὑπ' αὔξοντ' ἀριθ. 296 (Κατάλογος τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τόμος Α', Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 265-68, ὅπου καὶ ἀναδημοσιεύεται τὸ σημεῖωμα τοῦ Σακκελίωνος, ἀλλ' ὁ Φαρμακάκης εἰς τὸν ἔλεεινὸν αὐτὸν κατάλογον ἔγινε Φαρμάκης!). Πλανᾶται ἐπομένως ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, IB E', 1915, σσ. 500-3 βεβαιῶν ὅτι δῆθεν ὁ κώδιξ οὗτος «μεθύστερον μετηνέχθη εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἐν Ἀθήναις μακαρίτου Σοφοκλέους Κ. Οἰκονόμου» ἀπὸ δὲ τοῦ θανάτου τούτου οὐδεὶς γινώσκει τι περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀλεξανδρινοῦ κώδικος». Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ Σ. Κ. Οἰκονόμος κατεῖχεν ἔτερον κώδικα (ἀντίγραφον ἢ ἐκλογὴν ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ 396 καὶ ἐμμέσως τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ 255) τοῦ ὁποῦ μνημονεύει ὁ Κωνσταντῖνος Ν. Σάθας ΝΦ. ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 217, καταγράφων καὶ τοὺς ἀποδέκτας τῶν ἐπιστολῶν. Ἴσως εἶναι δὲ τὸ χαρακτηριστικὸν «Μελετίου Πηγᾶ ἐπιστολαὶ καὶ ὁμιλίαι» εὐρισκόμενον σήμερον εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν μὲ τὰ κατάλοιπα τῶν Κωνστ. καὶ Σοφοκλέους Οἰκονόμου, δωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Πάλη (περὶ ὧν ὁ Δημ. Σ. Μπαλαῆνος, ΠΑΑ 23, 1948, σ. 405-417, ἐν σ. 415). Ὁπωσδήποτε ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος δὲν ἐννοεῖ τὸν καιρῖνὸν κώδικα ὡς γραφέντα ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου. Ἀσφαλῶς οὗτος ἐγνώριζε τὰ περὶ χειρογράφου Paris. Graec. 1040 οὐχὶ ἐξ ἀποψίας, ἀλλ' ἀνιῶν ἀπὸ τὸν Νικόλαον Κατραμῆν, Ἀνάλεκτα Ζακύνθου Φιλολογικά, ἐν Ζακύνθῳ 1880, σσ. 112-15, ὁ ὁποῖος πρῶτος μαρτυρεῖ ὅτι «ὁ εὐπαίδευτος μεσαιωνοδότης κ. Μανουὴλ Γεδεὼν ἐνεχειρίσατό μοι κώδικα ἀντιγραφέντα ἐν Αἰγύπτῳ τῷ ,αωα' (1801) ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἐπισκόπου Λιβύης. Μετὰ τὸν Κατραμῆν ὁ Oumont, Inventaire Sommaire III, 1888, σ. 333, περιγράφων τὸ χειρόγραφον 1040, ἐπάγεται «copié en 1801 par Théophile de Lybie». Εἶτα καὶ ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεύς, IB E', 1915, σσ. 500-3, ἐπαγόμενος προσθήκας εἰς IB A', 1891, σσ. 466-8, περὶ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος 524 διὰ χειρὸς τοῦ ἀρχidiaκόνου τοῦ Πηγᾶ Μαξίμου γραφέντος καὶ περιέχοντος 351 ἐπιστολάς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1600 καὶ

1601 γραφείσας, ἀναγράφει τὰ χειρόγραφα τὰ ἀπορρέοντα ἐκ τοῦ κώδικος τούτου 524. Ὅμιλῶν δὲ περὶ τοῦ Paris. (Suppl. Graec.) 1040, περιέχοντος 211 ἐπιστολάς, ἐπάγεται τὰ ἐξῆς πικροχολώτατα: «γραφεῖς ὑπὸ Θεοφίλου μητροπολίτου Λιβύης, τοῦ ὕστερον πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ἔτει 1801 Οὗτος ὁ κώδιξ ἐκλάπη ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ πωλητοῦ χειρογράφων Μανουὴλ τοῦ Γεδεόνος (sic), ὃς ἀπεμπόλησεν αὐτὸν ἐν ἔτει 1888 τῇ Bibliothéque Nationale à Paris . . .», ἀλλ' οὐδ' ὁ Κεραμεὺς εἶχεν ἴδει ὁ ἴδιος τὸ παρισινὸν χειρόγραφον. Τὴν εἶδησιν ὅτι ὁ 1040 ἐγράφη ὑπὸ Θεοφίλου καὶ ἐπωλήθη ὑπὸ Γεδεῶν ἐπανάλαβον καὶ ἄλλοι, αὐτὰ δὲ γνωρίζει ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος. Ἐν τοσοῦτῳ ἂν ὄντως ἐγράφη ὁ 1040 ἢ οὐ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοφίλου διατελοῦντος Λιβύης θὰ ἐξακριβωθῆ προσεχῶς μόνον ἐκ συγκρίσεως φωτογραφιῶν τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Πάτμῳ κωδίκων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων πρὸς τὸν παρισινὸν 1040, πρᾶγμα σήμερον δυνατόν. Ὅτι δὲ ὁ Γεδεῶν ἐπώλησε τὸ χειρόγραφον, οὐδεὶς φθόνος. Διότι τοῦτο δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἱεροσολυμιτικόν, οὔτε τὸ πατμιακόν, οὔτε τὰ ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἀπορρέοντα χειρόγραφα Χάλκης (διὰ χειρὸς Φλώριδου, πρβλ. Σακκελίωνα ΔΙΕΕ 1, 1883 σ. 31), Καίρου (νῦν Ἀλεξ. 296, περὶ οὗ ἀνωτέρω) ἢ Σοφ. Οἰκονόμου. Πρόκειται περὶ κοινοῦ ἀντιγράφου εἰς τὸ ὁποῖον μάλιστα ἀντεγράφησαν κατ' ἐκλογὴν ἐπιστολαὶ τοῦ Πηγᾶ.

Ταῦτα πάντα σήμερον εἶναι χρήσιμα διὰ τυχὸν ἐπιχειρηθησομένην ἔκδοσιν. Σημειωτέον δ' ὅτι περὶ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος 255 ὁμίλησε τὸ πρῶτον ἐκ πληροφοριῶν ὁ αἰὲν. Ἰω. Σακκελίων ΔΙΕΕ 1, 1883, σ. 32. Πάντοτε δὲ ἀπομένει ὡς βασικὴ προεργασία τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐπιστολαρίου τοῦ Πηγᾶ ἡ σύγκρισις τῶν χειρογράφων 255 ἱεροσολυμιτικοῦ καὶ 396 πατμιακοῦ, βασικῶν διὰ τὴν μέλλουσαν ἔκδοσιν, καὶ ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς σχέσεως αὐτῶν. Διότι κατὰ μὲν τὸν Κεραμέα τὸ πατμιακὸν (ἐξ οὗ ἀπορρέουν τὰ ἄλλα) ἀντεγράφη ἀπὸ τὸν ἱεροσολυμιτικὸν κώδικα, κατὰ δὲ τὸν Σακκελίωνα ὁ πατριαρχικὸς ὑπογραφεὺς (ἀπευθείας) κατέστρωσε τὰς ἐπιστολάς τοῦ Πηγᾶ εἰς τὸν πατμιακὸν κώδικα.

Ἐννοεῖται ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀπομένει ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ πατριάρχου τῶν μὴ περιεχομένων εἰς τὰ δύο ταῦτα χειρόγραφα (ἱεροσολ. καὶ πατμ.) αἱ ὁποῖαι νομίζω ὅτι εἶναι ἱκαναί.

3) Εἰς ὅσα ἐσημείωσα ἐν σ. 265 σημ. 4 καὶ 5 περὶ τοῦ Ναθαναὴλ Χύχα ὡς συγγραφεὺς ἔργου ἀποδοθέντος εἰς τὸν Μελέτιον Πηγᾶν, πρόσθετες ὅτι περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης δημοσιεύει ὁσονοῦπω εἰδικὴν μελέτην ὁ Μ. Ι. Μανούσας, ὁ ὁποῖος πρὸ ἱκανῶν ἔτῶν εἶχεν

ἤδη παρατηρήσει τὸ πρᾶγμα καὶ ἀνακοινώσει καὶ εἰς ἄλλους καὶ ἐμέ.

4) Σελ. 267 σημ. 18. Εἰς ὅσα περὶ τοῦ τύπου Τζανκαρόλος λέγονται πρόσθετες καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ 1682 ἐν Ζακύνθῳ Costanza Zancareloula τὴν προσαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κ. Μέρτζιου, «Κρ. Χρον.» Ε', 1951, σ. 23. Παραλλήλως αὐτόθι σ. 28 καταγράφεται Marietta Zancaroula (Πέτρος Τζανκαρόπουλος πρωτοπαπᾶς Ρεθύμνης μὴ ἀρεστοὺς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς 1461, ἀναφέρεται εἰς ἔγγραφον δημοσιευθὲν ὑπὸ Lamansky, Secrets d' État de Venise, σ. 045).

5) Τέλος ὁ μελετητὴς τοῦ Πηγᾶ ἄς ἀναζητήσῃ τὰ ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Βιβλιοθήκῃ Ἀλεξανδρείας ἔργα του καὶ σημειώματα ἢ μονοκονδυλίας ὑπ' ἀριθ. κωδίκων 3, 14, 21, 128, 173, 190, 196, 226, 254, 366 τοῦ Καταλόγου τοῦ ὁποίου ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω¹.

Μεσοῦντος Ὀκτωβρίου 1951 ἐν Ἀθήναις

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

¹) Ὀλίγας τινὰς βιβλιογραφικὰς προσθήκας καὶ εὐδιακρίτων τυπογραφικῶν σφαλμάτων ἐπανορθώσεις ἀναβάλλω εἰς ἄλλοτε.

ΚΡΗΤΙΚΑ ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

13*

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΛΥΒΑ

Εἰς τὸ περιοδικὸν «Byzantinische Zeitschrift» τοῦ 1925 περιεγράφη ὑπὸ R. Vetschera ὁ κῶδιξ Vindobonensis theologicus graecus 227 καὶ ὑπεδείχθη ἡ διὰ τὴν Κρητικὴν γραμματεῖαν τοῦ 16. αἰῶνος ἰδιαίτερα σημασία του¹. Ὁ κῶδιξ οὗτος περιέχει μικρὰς θεολογικὰς πραγματείας καὶ διαφόρους ἐπιστολάς τοῦ μέχρι τῆς ὑπὸ R. Vetschera περιγραφῆς του ἀγνώστου Κρητὸς λογίου ἱερέως Γεωργίου Καλύβα, ἀκμάσαντος κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ εἰς τὸν κῶδικα εὐρισκόμενα στοιχεῖα ὁ Γεώργιος Καλύβας ἀπῆλθεν μικρὸς εἰς Ρόδον, ἐπανῆλθεν ἕξ αὐτῆς, ἔπειτα ἀπὸ τὴν κατάληψίν της ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, εἰς Κρήτην, ἐγκατεστάθη δὲ μονίμως εἰς Σητεῖαν, ὡς ἱερεὺς, διδάσκαλος καὶ κωδικογράφος, ἐκεῖ δὲ συνεκέντρωσεν εἰς ἐνιαῖον σῶμα τὰς θεολογικὰς πραγματείας καὶ ἐπιστολάς του εἰς τὸν ὑπὸ τὰ ὡς ἄνω στοιχεῖα κῶδικα τὸν εὐρισκόμενον τώρα εἰς τὴν συλλογὴν κωδίκων τῆς Oesterreichische Nationalbibliothek τῆς Βιέννης². Πρόκειται περὶ ἀξιολόγου προσωπικότητος, ἀποτελούσης χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῶν προϋποθέσεων ἐκείνων ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεπτύχθη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος καὶ πέραν ἡ κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ Κρητικὴ σχολὴ τῶν κλασικῶν φιλολόγων καὶ τῶν θεολόγων. Ὁ εἰς ἀπομεμονωμένην πολιχνὴν τῆς Σητείας ἱερουργῶν Γεώργιος Καλύβας ἀσχολεῖται μὲ θεολογικὰ ζητήματα, μελετᾷ κλασικοὺς συγγραφεῖς, συχνὰ δὲ ἀλληλογραφεῖ μὲ φίλους του³ ἀπὸ τὰς εἰς τὸν ὡς ἄνω κῶδικα συμπεριλαμβανομένας ἐπιστολάς πρὸς τὸν Γεώργιον Καλύβαν ὑπὸ φίλων του, φαίνεται ὅτι ὁ Γεώργιος Καλύβας εἶχε κερδίσει τὴν συμπάθειαν, τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν ἐκλεκτῆς ομάδος φίλων του. Ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀλληλογραφία του μὲ τὸν μαθητὴν του Ἰάκωβον, τὸν ὁποῖον συμβουλεύει, ἐνθαρρύνει, παρηγορεῖ, ἐπιμόνως δὲ παροτρύνει εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας.

Πρὸς καλυτέραν γνωριμίαν τοῦ Γεωργίου Καλύβα δημοσιεύω κατωτέρω μερικὰς ἀπὸ τὰς εἰς τὸν κῶδικα Vindobonensis theologicus graecus 217 συμπεριλαμβανομένας ἐπιστολάς του, εὐχαριστῶν θερμῶς τὸν διευθυντὴν χειρογράφων τῆς Αὐστριακῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης

*] Βλ. «Κρητικὰ Χρονικά» Ε', σ. 231 κ. ἑξ.

1] Vetschera R., Georgios Kalybas, Byzantinische Zeitschrift XXV, 1924, 51-59.

2] Πρβλ. Nessel D., Catalogus codicum manuscriptorum graecorum, Vindob. 1690, 324-25.

τῆς Βιέννης κ. Franz Unterkircher, ὅστις προθύμως μοῦ ἀπέστειλεν φωτογραφίας τοῦ κώδικος καὶ εὐγενῶς ἐπέτρεψε τὴν δημοσίευσιν ταύτην εἰς τὰ «Κρητικά Χρονικά».

1.

I.f 155 *Πρὸς τὸν αὐτοῦ φοιτητὴν Ἰάκωβον.*

Φίλιτε ἀδελφέ, ὑγιαίνοις ζῶντι καὶ αὐτῷ.

Ἀνέγγων ἡδέως τὴν σὴν ἐπιστολὴν καὶ οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις. Τῆς μὲν σὴν ἀγχινοίας δι' ἣν αὐτοδίδακτος οὕτως ἐπιστέλλεις, τῷ θεῷ χάρις, ἐξ οὗ πάντα τὰγαθὰ ἀπόνως τοῖς ἀνθρώποις προσγίνεται. Καὶ ὧ σὺ τε αὐτός πλείστας χάριτας εἰδέναί ὀφείλεις καὶ ἡμεῖς οἱ φίλοι. Δῶρον γὰρ σοι μέγιστον δεδώρηται, οὗ προσόντος μὲν τοῖς φιλομαθεῖσι πάντα ράδια, ἀπόντος δὲ οὔτε φιλοπονία, οὔτε διδασκαλίᾳ ὠφελεῖ. Ἐπεὶ οἱ ἐν σαρκὶ ζῶντες θεῷ ἀρεῖαι οὐ δύνανται. Τῆς δὲ περὶ ἐμέσον εὐγνωμοσύνης δι' ἣν ταῦτα φρονεῖς καὶ λέγεις, ἃ ἄλλοις ἂν εἶη προσήκοντα, | αἴτιος οὐκ
 155v αὐτός, οὔτε γὰρ τοιοῦτος, οἷον αὐτὸς διαγράφεις, οὔτ' αὐτὸς παρ' ἐμοῦ εὐεργετημένος τυγχάνεις· ἀλλὰ σὺ χρηστός ὢν καὶ φιλομαθῆς καὶ φιλάρετος· ὁ γὰρ τοιοῦτος φύσει πάντας φιλεῖ καὶ ἐπαινεῖ, ἀγαθοῦς εἶναι οἰόμενος, ἢ καὶ τούτοις παρακαλῶν ἐπ' ἀρετῇ— τοὺς γὰρ ἐπαινοὺς ἴσμεν τῶν ἐπαινουμένων τι κέντρον εἶναι εἰς ἀρετὴν—ἵνα τοιοῦτοι φανῶσιν οἷοι ἂν λέγωνται, φιλαληθεῖς τε τοὺς ἐπαινέτας ἀποδείξωσι. Ταῦτα τοι καὶ ἀσμένως ὑποφέρειν δεῖ καὶ μὴ θορυβεῖσθαι, εἰ καὶ μὴ τοιοῦτοι τυγχάνωσιν ὄντες· ἀλλὰ ταῦτα μὲν τοῖς διώκουσιν ἀφῶμεν· σὺ δὲ οὕτω φρόνει περὶ ἐμοῦ ὡς κἀγώ, ἵνα σύμφωνοι ὦμεν, τῆς δὲ φιλοπονίας τῶν λόγων ἀν-
 156 τέχεσθαι | παραινῶ· οὔτε γὰρ κρείττω ἐμπορίον ἐμπορεύσῃ, οὔτε ἀμείνω κόσμος ἀρετῆς καὶ λόγων· εὐφυῆς δ' ὢν ἀδικοῖης ἂν σαυτὸν τὰ μέγιστα παιδείας ἀποληφθῆς. Σπούδασον δὴ παντὶ σθένει καὶ τοῖς αὐτόθι σοφοῖς ὁμίλει καὶ γραμματικοῖς ἀκροῶ, ἐξ ἧς καὶ τ' ἄλλα μαθεῖν εὐχερές· καὶ τοῦτα πρὸς τὴν σὴν ἀγάπην ἐπιτροχάδην ὡς ἡμεδαπὸν ἐσχεδίασα. Χαῖρε γὰρ καὶ γράφε καὶ τοὺς φιλοῦντας ἄσπασαι.

2.

II. Ἦκε πάλιν ἡμῖν τὰ εἰωθότα, χαρίεντα μὲν καὶ εὐφραδῆ, οὐκ ἄνευ μὲν τῶν κατ' ἐμοῦ ἐγκωμίων. Τοῦτο γὰρ πεποίηκας, εἰδὼς τοὺς ἐπαινοὺς τεκμήριον μὲν φιλίας, παράκλησιν περὶ τὰ καλὰ, οἷς οὐ μόνον οἱ ἀνθρώποι βελτίους ἑαυτῶν γίνονται, ἀλλὰ καὶ
 56v ἄλλους ὧ | φελοῦσιν, ἵνα ἐπαινέται τύχωσιν· σὺ δὲ φύσει χρηστός γενόμενος ἔργοις τε καὶ λόγοις ἀμείβῃ τοῖς φίλοις, εὐγνώμονος ψυ-

χῆς καθῆκον ποιῶν καὶ πρὶν εὖ παθεῖν χάριτας ὁμολογούσης. Ὁ μὲν Ἀγαμέμνων δέκα συμφράδομοιαι ὁμοίους τῷ Νέστορι προσήχετο ἔχειν, οἷς εὐχερέστερον τὸ Ἴλιον ἀλῶναι ἤλπιζεν. Ἐγὼ δὲ εὐξαίμην δέκα Ἰακώβους ὡς σοὶ ἐν Κρήτῃ εἶναι, οἷς ἢ τῶν Ἑλλήνων φωνὴ ἀνακαινισθεῖη. Σπούδα σον τοίνυν ὄση σοὶ δύναμις ἵνα ἐπιδοὺς καὶ ἄλλοις ὄφελος γένοιο. Ἔχεις γὰρ κίονα ἀστροβῆ τὸν ἱεράρχην Ἀρσένιον, ᾧ τὴν σὴν ἐστίαν ἀσφαλίσεις. Σὺ τε γὰρ εὐγνώμων ὢν ἄξιος τυχεῖν ὅτου ἂν δεηθεῖς, αὐτὸς ἐλευθέριος περὶ τοὺς σπουδαίους, φιλόσοφος ὢν καὶ | περιβόητος. Μὴ κατόκνει δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀφορῶν, ἀλλὰ τὸ κόσμιον ἐνοῶν καὶ τὸ τοῦ λόγου εὐγενὲς καὶ τίμιον· οἷος γὰρ εἴης τὴν τύχην, τὸ εἰδέναι ἄξιον. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἄμεινον ἐμοῦ λέγοντος δρᾶσεις, ἀπαξ τοῦ ποτίμου γευσάμενος.

3.

III. Φίλιτατε ἀδελφέ, ὑγαίνεις εὐτυχῶς ζῶντι τε καὶ αὐτῷ. Ἦκεν ἡμῖν τὰ σὰ χρόνια μὲν, ἥδιστα δὲ τῷ γὰρ παρὰ σοῦ ἀφίχθαι καὶ τὸ σῆτως αὐτὰ ἐλλογίμως γεγράφθαι, ὥσπερ παρὰ τοῦ ταῖς μουσῆσαις κατόχου. Εἰ δὲ τοιαῦτα ἀμύητος ἐπιστέλλεις, τί ἂν ἐποίης μεμνημένος καὶ τοῦ νέκταρος ἐκείνου γευσάμενος. Χαίρων δὲ τῇ σῇ ἀγγινοῖα δι' ἣν σοφὸς φυνᾶ γενόμενος, τὰ μικρὰ ἐκεῖνα σπερμάτια
157ν αὐξείεις καὶ τοῖς λόγοις ἐνασχολούμενος παρὰ πάντων ὀνομάζῃ· | ἐμφοροῦ δι' αὐτῶν καὶ ὡς κτήμα ἀθάνατον καὶ τῇ ψυχῇ κόσμιον ὄντων, ἵνα τῶν πολλῶν διαφέρῃς. Λογικοὶ γὰρ ὄντες καὶ τοῦτο μόνον τῶν ἀλόγων διαφέροντες, εἰ καὶ σοφίας προσποιούμενοι πολλῷ καὶ τῷ λογικῷ διοίσωμεν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτω ποιήσεις σπουδαῖος ὢν καὶ πέρας ἄμεινον τῇ ἀρχῇ ἐπιθήσεις.

4.

XVII. Ἐπιστολὴ εἰς τὸν ἄγιον ἔξαρχον καὶ μέγα ρήτορα.
Αἰδεσιμώτατε ἐν κυρίῳ, δοσιώτατε, ἰσαγγελε, χρηστοτήθη, θεοδί-
δακτε· κῆρυξ καὶ ἔξαρχε οἰκουμενικέ, φωστῆρ τῆς θρηλίου, κύριε
171 Ἀντώνιος. Τοῦ θεοῦ δέομαι τοῦ ὑγαίνειν | σε κατὰ τὸν διπλοῦν ἀνθρωπον καὶ περὶ πάντων εὐοδοῦσθαι. Οὐκοῦν ὁ παρὼν ἱερεὺς τοῦνομα Κωνσταντῖνος, ὁ τὴν παροῦσαν κομίζων συλλαβὴν, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δελφῆος δμαίμων μοι πέφυκεν, ὅστις ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς διὰ τινος σνοκοφαντίαν, ἣν ὑπέστη ἀδίκως διὰ ψιλῶν καὶ μόνον ρημάτων, μεσολαβοῦντος καὶ τοῦ φθόνου, παρὰ τινος ἀσέμνου καὶ μοχθηροῦς γυναικός, οὐ μόνον ἐταιρίδος κοὶ βεβακχευμένης ἐξ ἀπαλῶν γεγονυίας τῶν ὀνύχων, ὡς πάντες ἴσασιν, ἀλλὰ καὶ μοιχαλιῶδος χρηματισάσης τὸ ὕστερον, ἣτις τὸν ἴδιον καταλιποῦσα

σύνευνον, προσεκολλήθη τινὶ τοῦ τῆς λαιᾶς ἀντεχομένου μερίδος
 171V διὰ τὸ ἀκόλαστον, ἃ, εἰ καὶ ἡμεῖς ταῦτα σιω | πῆσομεν, οἱ λίθοι
 σωρηδὸν κεκραζόνται· αὕτη γὰρ ἡ μαινὰς τὸ ἄτοπον τουτὶ γλώσ-
 ση δολία κατὰ τοῦ θύτου δολορραφήσασα μετὰ τινος, οὐ μόνον
 σώφρονος καὶ κοσμίας, ἀλλὰ καὶ προβεβηκυία, ἐξώρου καὶ παρ-
 ηλίκου ἐπέκειντο ἐνιαυτῶν τῶν ἐξήκοντα ἰσχνὴν τὸ σωματίον, ἐρου-
 τιδωμένην τὸ πρόσωπον καὶ τὸ δὴ μεῖζον καὶ χαλεπώτατον, ὅτι
 καὶ δυοῖν παιδίον, φεῦ, ἐκ τοῦ ἁγίου καὶ σωτηριώδους ἀναδεξα-
 μένης βαπτίσματος — φροῖζον ἥλιε! — τοῖνυν ἐρεύνησον τὸ συμβάν
 καὶ τὸ γεγονὸς ἐπιμελῶς βασάνισον καὶ κατὰ τὰς τῶν ἱερέων μαρ-
 τυρίας τὰς πρὸς σε νῦν ἀφικομένας, τὸ κατ' ἀξίαν ἐκάστω ἀπό-
 ρειμον· δύνασαι γὰρ· ὅτι αἱ ἡνίαί τῆς ἀκραιφνοῦς ἡμετέρας ἁγίας
 πίστεως ἐν τῇ δρακὶ νῦν τῇ σῆ παρὰ τοῦ κρείττονος ὡς οἰκονό-
 μου πιστοῦ ἐνεπιστεύθησαν· ἀλλὰ καὶ τῷ ἁγιωτάτῳ πατριάρχῳ κυ-
 ρίῳ ἡμῶν Ἰωακείμ διὰ γραφῆς· τοῦτο σεσαρηνίτικην, ὅστις διὰ
 172 γραμμιάτων οἰκειοχείρων τὴν ἐξέτασιν γενέσθαι τοῦ | δράματος
 παρὰ τοῖς ἡμεδαποῖς ἱερεῦσι διετάξατο, οἵτινες διὰ τὸ τοῦ κρατοῦν-
 τος δέος οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ· καὶ περὶ μὲν τούτων
 ἀπόχρη.

5.

XVIII. Ἐντιμώτατε, χρησιμώτατε καὶ τῷ ὄντι σπουδαιότατε, ἡμῖν δὲ
 ἄγαν περιπόθητε κύριε Γεώργιε Καλύβα. Χαίροις καὶ εὐ ἔχοις, ὡς
 ἂν θεῶ αὐτὸς εὐξάιο, καραδοκῶν ἐξ αὐτοῦ ἀρωγὴν παρακλήσε-
 ως ψυχῆς τε καὶ σώματος καὶ ὑπερευχόμενος ἡμῶν φίλων ὄντων.
 Περιχαρῶς σου ἐδεξάμην τὰ γράμματα, δι' ὧν τὸ μὲν ἐχάρην, τὴν
 σὴν ὑγίειαν μεμαθεικῶς καὶ ἐφήσθην τῇ ἀγχινοῖᾳ τῶν λέξεων, τὸ
 δὲ ὅτι σε πολλῶν συμφορῶν καὶ κινδύνων ἔναγχος περικυκλωσάν-
 των, ρᾶσιτα ἐροῦσασο, εἰς τὸ αὐτοῦ σε ὡς λύχνον φωτανγεία ἐν
 σκοτομαίνῃ τῆς τῶν αὐτόθι ἀγνωσίας ἐφάρασθαι, φωτίζονται ταῖς
 172V | τοῦ λόγου βολίσις ἐν θείῳ ζήλῳ οὐ πάντων μέντοι, ἀλλὰ τὰς
 τὸν Κύριον ζητούντων ψυχάς, νομοθετῶν, διδάσκων, ἐσθ' ὅτε και-
 ροῦ καλοῦντος, καὶ ἀναπτύσσων τὰς θείας γραφὰς ἐπ' ἐκκλησίαις
 πρὸς τὴν τῶν ἐντυχανόντων διβαλέως ὠφέλειαν. Εἶεν. Κύριος φυ-
 λάττει σου τὴν λογίτητα. Ἐροῶσο, καὶ ἡμᾶς εἴτε παρόντας, εἴτ'
 ἀπόντας φίλει φιλοῦντας σε. Αντώνιος μοναχὸς τῆς τοῦ θεοῦ
 μεγάλης ἐκκλησίας, κῆρυξ καὶ ἔξαρχος πατριαρχικός.

6.

XXIII. f 175v Γεώργιος πρὸς τινὰ ἱερέα.

Εὐλαβέστατε ἐν ἱερεῦσι καὶ τετιμημένε δέσποτα, ἔμοι δὲ λίαν

176 ἡγαπημένε καὶ ἐν πλαξὶ καρδίας γεγραμμένε καὶ πεφιλημένε δι-
 δάσκα | λε· τοῦ θεοῦ δέομαι τοῦ ὑγιαίνειν τὴν σὴν ἀγιότητα κατὰ
 τὸν διπλοῦν ἄνθρωπον καὶ κατευοδοῦσθαι ἐπὶ πᾶσιν, οὗ τῷ ἔλεει
 καυτὸς ὑγιαίνω τῷ σώματι καὶ τοῦτο μετρίως· ἤσθην γὰρ ἐνηχοῦ-
 μενος παρὰ πᾶσι σχεδὸν τὸ φιλομαθέστατον καὶ τὸ ἐν λόγοις σοι
 πολυσοῦδαστον· καὶ τοῦτο εἰκότως δρᾶς· ἐπέπερ τοὺς πολυτελεῖς
 μαργαρίτας διὰ παντὸς ταῖν χεροῖν ἐπιφέρεις καὶ τούτους πρὶξ κα-
 τέχεις, οἵτινες πάσης λέξεως πεζῆς τε καὶ ἑμμέτρον τυγχάνετον θέ-
 μεθλοι, οὐ μόνον τῶν ἀλιέων καὶ παντὸς θείου διδασκάλου, ἀλ-
 λά καὶ τῶν θύραθεν. Γνωστὸν ἔστω τῇ σῇ ἀγιότητι, ἐξ ὅτου τῶν
 176v ἡμετέρων οἰκιῶν τε καὶ προαυλίων ὁ τοῦ Ἰσμαὴλ ἡμᾶς | ἀπῆλα-
 σε σκύμνος, ἐεχειρίαν τοῖς ἐμοῖς οὐκ ἔδωκα ποσίην, οὐδὲ τοῖς βλε-
 φάροις ἔπνον εἰς κόρον, ἀλλὰ σὺν τῇ βοηθῷ καὶ φιλιτάτοις τόπον
 ἐκ τόπου καὶ οἰκίαν ἐξ οἰκίας καὶ ὄρεσι κρاناέσι καὶ δυσβάτοις
 τόποις, λιμῶν καὶ δίψῃ πιεζόμενος ἄκρα, μέχρις οὗ κατηντήσαμεν
 εἰς κώμην τινὰ Ὁρεινὴν καλουμένην, κώμην οὐ μόνον τῶν ἀναγ-
 καίων ἐπιδεῆ, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἐδωδίμου. Δι' ὃ δεῖ ἡμᾶς τὸν θε-
 ὸν εὐχαριστεῖν καὶ δοξάζειν ἐπὶ τοῖς παρ' ἐλπίδα συμβεβηκόσιιν,
 ὅτι, εἰ καὶ πρὸς ὀλίγον ἐπαίδευσεν ἡμᾶς διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν
 καὶ τῶν προσόντων αὐθις ἐψίλωσεν, ἀλλὰ τῷ θανάτῳ οὐ παρέδω-
 κεν. Γένοιτο δὲ καὶ ἡμᾶς ἀλλήλους ἰδεῖν καὶ τρυφήσαι πνευματι-
 κῶς ὡς θεῶ φίλον καὶ συνεῖναι ἕως οὗ ὃ ἄπειρος ἐκεῖνος αἰὼν
 ἡμᾶς διαδέξεται, ὃ διαστήματι χρόνου καὶ ἡλίου φορᾶ μὴ μετροῦ-
 μενος.

Ἐκ τῶν ὡς ἄνω δημοσιευομένων ἐπιστολῶν αἱ τρεῖς πρῶται ἀπ-
 ευθύνονται ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Καλύβα πρὸς τὸν μαθητὴν του Ἰάκω-
 βον, ὁ ὁποῖος μελετᾷ τὴν ἑλληνικὴν γραμματείαν. Ἡ ὥραία εὐχὴ τοῦ
 Γεωργίου Καλύβα: «Ἐγὼ δὲ εὐχαίμην δέκα Ἰακώβους ὡς σοὶ ἐν Κρή-
 τη εἶναι, οἷς ἢ τῶν Ἑλλήνων φωνὴ ἀνακαινισθείη», ἐπραγματοποιήθη
 ὀλίγον ἀργότερον εἰς αὐτὴν αὐτὴν τὴν Σητεῖαν, διὰ τῆς δημιουργίας
 τοῦ «Ἐρωτοκρίτου». Ἡ τετάρτη ἐπιστολὴ εἶναι συστατικὸν συνοδεῦον
 τὸν ἀδελφὸν τοῦ Γεωργίου Κωνσταντῖνον, ἱερέα καὶ αὐτὸν, ὅστις προ-
 κείται νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν ἔξαρχον τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντι-
 νουπόλεως Ἀντώνιον δι' ὑπόθεσίν του· δὲν εἶναι σαφὲς περὶ τίνος
 ἀκριβῶς πρόκειται. Φαίνεται πάντως ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔπεσε θῦμα
 «σουχλικῶν» δύο γυναικῶν. Ἡ πέμπτη ἐπιστολὴ εἶναι ἀπάντησις τοῦ
 ἐξάρχου εἰς τὸ συστατικὸν τοῦ Γεωργίου. Ἐνδιαφέρον βιογραφικὸν
 ἔχει ἢ ὡς ἕκτη δημοσιευομένη ἐνταῦθα ἐπιστολή. Ἡ κώμη «Ὁρει-
 νὴ» εἰς τὴν ὁποίαν κατέφυγεν ὁ Γεώργιος Καλύβας εἶναι ἀναμφιβό-

λως κόμη ευρισκομένη εις την ανατολικήν πλευράν του Ἐφέντη τῆς Σητείας.

14

ΜΝΕΙΑΙ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΓΚΑΡΑΘΟΥ

Ἐἰς χειρόγραφον περιέχον τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου μετὰ σχολίων τοῦ ἐκ Καισαρείας Ἀνδρέου, εὐρισκόμενον δὲ εἰς τὴν Μαρκιανὴν Βιβλιοθήκην, ἀναγινώσκεται τὸ ἀκόλουθον σημείωμα: *αφλβ' νοεμβροί. ιη' αὕτη ἡ βίβλος ἀφιερῶθη εἰς τὴν ὑπεραγίαν θεοτόκον τὴν ὑπονομαζομένην ἀγκαράθου ἐξ ἐμοῦ κλήμεντος μοναχοῦ καὶ ἀμετανοήτου καὶ ὁ βουληθεὶς ἐξῶσαι καὶ ἀποξενῶσαι τῆς τοιαύτης ἀγίας μονῆς, ἐχέτω τὰς ἀρὰς τῶν ἱεροσῦλων ὁμοίως τῶν ἀγίων πατέρων. Ἀνεξαργήτως τοῦ προβλήματος, ἂν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Κλήμης ἦτο καὶ ὁ γραφεύς, ὄχι μόνον ὁ δωρητὴς τοῦ χειρογράφου [καὶ περὶ οὗ ἰδέ G. Castellani, Catalogus codd. gr. bibl. D. Marci Venetiarum (Venetiis MDC-CCLXXXV) 43 καὶ 81 καὶ Vogel-Gardthausen, Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance (Leipzig 1909) 232, 6], ἢ χρονολογία τῆς ἀφιερώσεως ἔχει σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς. Τὸ σημείωμα παρατίθεται κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Castellani, ἐνθ' ἄνωτ.*

Ἐπίσης εἰς χειρόγραφον ἀποκείμενον εἰς τὸ British Museum καὶ περιγραφόμενον εἰς Catalogue of additions to the manuscripts in the British Museum in the years 1888-1893 καὶ φέρον τὸν ἀριθμὸν 34.060 διασώζεται σημείωμα περὶ τοῦ θανάτου εἰς τὴν μονὴν Ἀγκαράθου τῶν μοναχῶν Νήφωνος, τῇ 18 Σεπτεμβρίου 1559, καὶ Γερμανοῦ, 10 Ἰανουαρίου 1572. Ἴδε ἐνθ' ἄν. σ. 182. Τὸ σημείωμα ἐπὶ τοῦ χειρογράφου ἔχει ὡς ἀκολούθως:

† αφρνθ' σεπτ(εμβ)ρ(ίου) ιη'. ἐκοιμήθη ὁ αἰδιδιμος καὶ σεβασμιώτατος ἐν ἱερο(μονά)χοις καὶ πνευματικοῖς | π(α)τράσι κύρ νήφων ὁ πρωτοκαθηγού(με)νος τῆς θείας καὶ ἱερᾶς μονῆς τῆς ὑπ(ερα)γ(ίας) Θε(οτό)κου | τῆς ἀγκαράθου καὶ ὁ θ(ε)ὸς μακαρίσει καὶ ἀναπαύσει αὐτόν, ἐνθα οἱ δίκαιοι ἀναπαύονται.

† αφοβ' Ἰανουαρ(ίου) ι' ὥρα δὴ τῆς νυκτὸς ἡμέρα γη . ἐκοιμήθη ὁ μακαριώτατος | καὶ πανοσιώτατος ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς πατράσι κύρ γερμανὸς | ὁ καθηγούμενος τῆς σεβασμίας καὶ εὐαγεστάτης μονῆς τῆς ὑπ(ερα)γ(ίας) Θε(οτό)κου | τῆς ἀκροάνθου καὶ ὁ θ(ε)ὸς μακαρίσει αὐτόν ἐνθα οἱ δίκαιοι ἀναπαύονται.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΚΑΙ ΧΑΡΑΓΜΑΤΑ ΕΚ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

I. ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Ἐκ τοῦ ἀφθόνου ὕλικου τῶν μεσαιωνικῶν Ναῶν καὶ λοιπῶν μνημείων Κρήτης δημοσιεύομεν κατωτέρω ἐπιγραφὰς καὶ χαράγματα ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Ρεθύμνης, Μυλοποτάμου καὶ Ἀμαρίου τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, περὶ ὧν δὲν ἐγένετο εἰσέτι λόγος, οὐδ' ἀνέφερον οἱ ἐκτενῶς μετὰ τὰ μνημεῖα τῆς Κρήτης ἀσχοληθέντες ἀείμνηστοι Σ. Ξανθοῦ διδύχου¹ καὶ G. Gerola².

A. Ἐπαρχία Ρεθύμνης.

1) Κατὰ τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας τῆς Μονῆς Ἀρχαδίου, ἃς ἐπεχείρησα κατόπιν διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, εὑρον ἐπὶ τῆς στέγης τῆς ἄνω στοᾶς τοῦ ὑπορόφου ἐμβόλου (κλαοῦστρων) τὴν ἐπιγραφὴν εἰκ. 8, ἣτις εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν. Εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ πλακῶς ἐκ πώρου, ἠκρωτηριασμένη δὲ κατὰ τὸ ἀριστερὸν τμήμα. Διαστάσεις αὐτῆς 0,42 × 0,27 μ. Ἀπόκειται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Μονῆς.

Εἰκ. 8.

Ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ διατηρουμένου τόνου τῆς πρώτης λέξεως, αὕτη ἦτο παροξύτονος, λήγουσα εἰς ΔΙ ἢ ΔΙΝ. Ἄλλ' οὐδεμία ἄλλη παροξύτονος λέξις προσφέρεται καταλληλοτέρα πρὸς συμπλήρωσιν ἢ ἡ λέξις ΑΡΚΑΔΙ(Ν)· οὐ μόνον διότι αὕτη πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἀπολύτως σύμφωνος, ἀλλὰ καὶ διότι μετρικῶς, διὰ δύο συλλαβῶν ἔλλειπουσῶν, σχηματίζεται τρίμετρος ἰαμβικὸς δωδεκασῦλ-

¹) Χριστιανικαὶ Ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, «Ἀθηνᾶ» τ. 15, Ἀθῆναι 1903.

²) Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, τ. IV καὶ Elenco Topografico delle chiese affrescate di Creta, Venezia 1935, «Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti», tom. CXIV.

λαβος, προσιδιάζων εις τοιαύτην ἐπιγραφὴν³. Ἐπίσης κατὰ τὴν β' σειρὰν ἢ ἔλλειπουσα λέξις πιθανώτατα ἦτο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, διότι τοῦτο εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ «ἀνακτος ἰσαποστόλου» εἰς τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον τιμᾶται ὁ Ναός⁴. Εἰς τὴν παραδοχὴν τούτου συμφωνεῖ ἡ διατηρουμένη δεξιὰ κεραία τοῦ συμπλέγματος σ (=ΟΥ), δι' οὗ κλείει ἡ τελευταία συλλαβὴ τοῦ ὀνόματος (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝ)σ, συμπλέγματος ὁμοίως ἐπαναλαμβανομένου εἰς τὸ τέλος τῆς λέξεως «ἰσαποστόλου». Ὡστε ἡ ἐπιγραφὴ δύναται νὰ ἔχη ὡδε:

« Ἀρκά|δι(ν) κέκλημαι, ναὸν ἡδ' ἔχω,
Κωνσταντίνου ἀνακτος ἰσαποστόλου».

Ἐκ τῆς γραφῆς πρέπει νομίζω ἡ ἐπιγραφὴ νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν 14ον ἢ 15ον αἰῶνα, θὰ ἦτο δὲ ἐντετειχισμένη ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ προ-

Εἰκ. 9.

γενεστέρου τοῦ σήμερον σωζομένου ναοῦ (τοῦ 16ου αἰῶνος), ἢ τὸ πιθανώτερον εἰς τὸν πλῶνα τῆς παλαιότερας Μονῆς. Ἀνήγγελε τρόπον τινα εἰς τοὺς ἐπισκέπτας τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς καὶ τοῦ Ἁγίου εἰς οὗ τὴν μνήμην τιμᾶται ὁ ἐν αὐτῇ ναός. Οὕτως ἡ ἐπιγραφὴ ἀποτελεῖ τὸ ἀρχαιότερον γραπτὸν τεκμήριον τῆς πρὸ τοῦ 1587 Μονῆς, τῆς ὁποίας τὰ λείψανα διατηροῦνται εἰσέτι κατὰ τὸ ΒΔ τμήμα τοῦ περιβόλου τῆς σημερινῆς⁵.

2) Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως τῆς ἀνωτέρω Μονῆς, εὔρον εἰς ληνὸν, ἐκτὸς αὐτῆς κείμενον, ἐντετειχισμένην πλάκα (εἰκ. 9), ἐφ' ἧς εἰκονίζεται ἐν ἐπιπεδογλύφῳ τεχνικῇ σταυρὸς ἔχων ἐκατέρωθεν δύο ἐ-

³) Πρβλ. Ἄ. Ὁ ρά ν δ ο υ, Ἀρχεῖον Βυζ. Μνημ. Ἑλλάδος, τόμ. Δ', σ. 145 Ἀθῆναι 1938. Ἐὰν τὸ ἄνω τοῦ Ι τῆς συλλαβῆς ΔΙ σύμπλεγμα εἶναι ΟΝ τότε ἔχομεν: ΑΡΚΑΔΙΟΝ (Ἀρκάδιον κέκλημαι ναὸν ἡδ' ἔχω), ὅτε ὁμαλῶς ἔχει ἡ ἀποβολὴ τοῦ γράμματος Ε τῆς λέξεως ἡδὲ (=ἡδ' ἔχω).

⁴) Ὁ δίκλιτος σημερινὸς ναός τῆς Μονῆς, μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν πρόσοψιν Ἀναγεννήσεως (βατοσο), κτισθεὶς κατὰ τὸ 1587, τιμᾶται εἰς τὸ ὄνομα τῶν θεοστέπων ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης καὶ τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ (Μεταμορφώσεως). Βλ. Τιμ. Βενέου, Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰῶνων, Ἀθῆναι 1938, σ. 46 κ. ἔξ.

⁵) Τῶν εἰρηπῶν τούτων ἡ ἀνίχνευσις ἐπιβάλλεται, διότι πιθανώτατα θὰ προκύψουν στοιχεῖα ἀνάγοντα τὴν Μονὴν εἰς τὴν Β' βυζαντινὴν περίοδον τῆς Κρήτης.

σχηματοποιημένας κυπαρίσσους. Ἐντὸς τοῦ κενοῦ χώρου τοῦ ἐπιπεδογλύφου, ὡς καὶ ὑπερθεν τούτου, ὑπάρχουν ἐγγράρακτα γνωστὰ συμβολικὰ γράμματα, χρονολογία δὲ σημειοῦται ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ σταυροῦ καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἡμερομηνία, ὡς καὶ ὄνομα ἐπὶ τῆς ρίζης τῶν δένδρων. Καὶ ταύτην κατέθεσα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς μονῆς.

Τὰ εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς πλακὸς δύο πρῶτα ἀριστερὰ γράμματα μετὰ τῶν δύο τελευταίων δεξιὰ ἀποτελοῦν τὴν γνωστὴν ἐκφώνησιν:

$\Phi(\omega\varsigma) X(\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon) \Phi(\alpha\acute{\iota}\nu\epsilon\iota) \Pi(\alpha\acute{\iota}\sigma\iota\nu).$

Τὰ μεταξὺ αὐτῶν τέσσαρα Ε ἀναγινώσκονται:

${}^{\epsilon}E(\lambda\acute{\epsilon}\nu\eta\varsigma) E(\theta\acute{\rho}\epsilon\sigma\iota\varsigma) {}^{\epsilon}E(\beta\rho\alpha\acute{\iota}\omega\nu) {}^{\nu}E(\lambda\epsilon\gamma\chi\omicron\varsigma) {}^{\epsilon}.$

Τὰ ἀμέσως κατωτέρω σημαίνουν:

${}^{\nu}A(\rho\chi\eta) \Pi(\acute{\iota}\sigma\tau\epsilon\omega\varsigma) M(\omega\sigma\alpha\acute{\iota}\kappa\eta\varsigma) \Sigma(\tau\alpha\upsilon\rho\delta\acute{o}\varsigma) {}^{\nu}.$

Τὰ τέσσαρα Χ ἔρμηνεύονται:

$X(\rho\iota\sigma\tau\acute{o}\varsigma) X(\acute{\alpha}\rho\iota\nu) X(\rho\iota\sigma\tau\iota\alpha\nu\acute{o}\iota\varsigma) X(\alpha\rho\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota).$

${}^{\nu}$ Ἐχομεν κατόπιν

$IC(={}^{\nu}I\eta\sigma\omicron\upsilon\varsigma) XC(=X\rho\iota\sigma\tau\acute{o}\varsigma) NI-KA$

καὶ εἰς τὰς γωνίας τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ τέσσαρα Τ, ἀνὰ ἓν εἰς ἑκάστην. Ταῦτα συνήθως εἶναι τρία, ὡς τέταρτον δὲ τίθεται τὸ Δ ὁπότε σημαίνουν:

$T(\omicron\upsilon\tau\omicron\nu) T(\acute{o}\nu \tau\acute{\upsilon}\pi\omicron\nu) T(\rho\acute{\epsilon}\mu\omicron\upsilon\sigma\iota) A(\alpha\acute{\iota}\mu\omicron\nu\epsilon\varsigma) {}^{\epsilon}.$

Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν πιθανὸν ὁ χαράκτης νὰ μὴ ἦν ὁμοίη τὴν σημασίαν τῶν γραμμάτων, ἐπηρεασθεὶς δὲ ἀπὸ τὰ τέσσαρα Ε καὶ τὰ τέσσαρα Χ τὰ ὁποῖα εἶχε χαράξει ἀνωτέρω, ἐχάραξε καὶ ἔνταῦθα τέσσαρα Τ.

—8

$AGC \quad \overline{IA} = \text{Αὐγούστου 11}$

$\overline{A\Psi} \dots = 17 \dots$

$K\overline{\Theta}GMNC \quad M\overline{AN}AC = \text{Καθηγούμενος Μανασσῆς}$

Ἡ πλὰξ πιθανῶς εἶχε κατασκευασθῆ ἔξ ἀρχῆς διὰ τὸν ληνόν, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ κάτωθι τοῦ σταυροῦ ἀνοίγματος αὐτῆς ἔξ οὗ ἔρρεεν τὸ προῖον τῆς ἐκθλίψεως τῶν σταφυλῶν. Πράγματι αὕτη

^{*)} Gerola, ἐνθ' ἀν. σ. 517.

¹⁾ Πρὸ δέκα καὶ πλέον ἐτῶν εἰς ἐξώφυλλον σωζομένης χρονολογίας ἐν τῇ μονῇ Βοσάκου Μυλοποτάμου ἀνέγνωσα τὰ γράμματα ταῦτα γεγραμμένα διὰ μελάνης ὑπὸ μοναχοῦ, παρεχομένης τῆς ἔρμηνείας:

$A = \text{ἀγγελία}$

$\Pi = \text{παρθενία}$

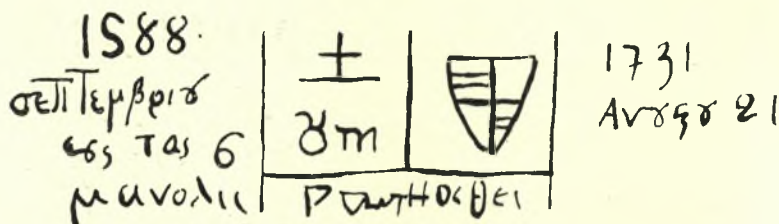
$M = \text{μοναχῶν}$

$\Sigma = \text{σωτηρία}$

^{*)} Πρὸβλ. «Βυζαντίς», Ἀθήναι 1909, σ. 132.

Γ. Ἐπαρχία Ἀμαρίου.

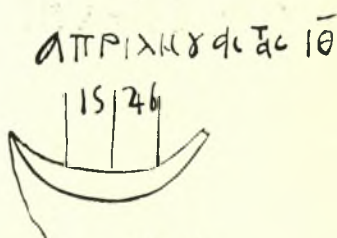
7) Εἰς ἀπόστασιν 20 λεπτῶν πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου Νεὺς Ἀμάρι υφίσταται κατάγραφον ναυδριον τῶν Ἀγίων Θεοδώρων¹⁵. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον ὑπάρχουν τὰ ἑξῆς ἐπιγραφικὰ χαράγματα:

Εἰκ. 13.

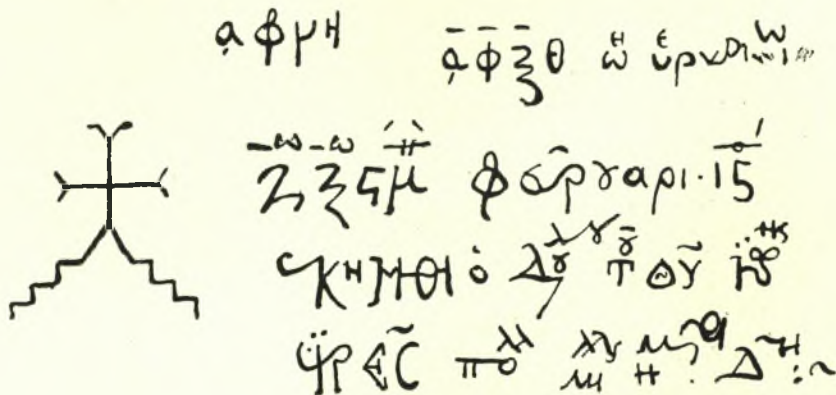
ἦτοι: «1588 σεπτεμβρίου εἰς τὰς 6 μανόλις». «1731 Ἀγούστου 29». Τὸ κάτωθι τοῦ σταυροῦ μετὰ μονογράμματος ὄνομα εἶναι ἐντελῶς δυσξέυβλητον.

8) Πέντε λεπτά ἀνατολικῶς τοῦ Νεὺς Ἀμαρίου ὑπάρχει ὁ ὑπὸ τοῦ Ἱ. Ν. Βούλγαρη ἀνακαινισθεὶς κατάγραφος ναὸς τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου, παρὰ τὸ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν χαραχθὲν ὄνομα τοῦ ἀνακαινιστοῦ, ὑπάρχει χάραγμα πλοίου¹⁶ μετὰ χρονολογίας: «Ἀπριλίου εἰς τὰς 19, 1546.» (εἰκ. 14).

Εἰκ. 14.

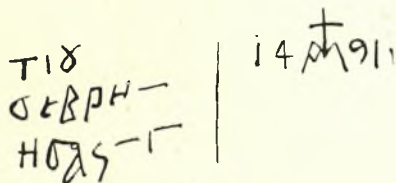
9) Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ κατακόσμου ἐκ τοιχογραφιῶν ναοῦ τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ χωρίον Θρόνος ἀνέγνωσα:

Εἰκ. 15.

ἦτοι: «1558, 1569.
7066 (=1558) μη(νὸς) Φεβρουαρίου 16
ἐκημήθι ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Ἰω(άν)νης
Ἰερε(ὸ)ς ἡμέρα Δη ».

Ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου:

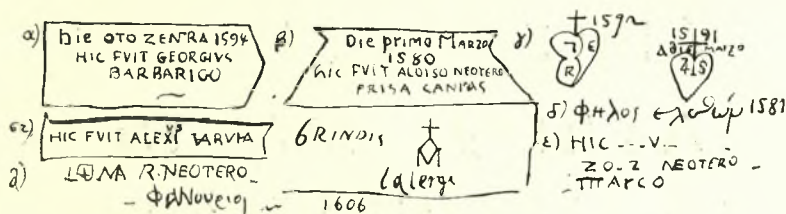
Εἰκ. 16.

δηλ: «Σε[π]τεβροῦ ης τας Γ'». — Σταυρὸς μετὰ μονογράμματος καὶ χρονολογία 1491.

10) Εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ χωρίου Πετροχώρι (Ἀποσέτι) καὶ κάτωθι τῆς ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοιχογραφίας τῆς Κοιμήσεως ὑπάρχουν τὰ ἑξῆς ἐπιγραφικὰ χαράγματα:

E

1637 DI 13 SET = 1637 Die 13 Setembre.

Εἰκ. 17.

Καὶ κατὰ μεταγραφὴν:

α) «Die oto Zenra (Ἰανουαρίου) 1594
hic fuit Georgius
Barbarigo»

Τὸ ἐνετικὸν ὄνομα Barbarigo εἶναι γνωστὸν ἐν Κρήτῃ¹⁵.

β) «Die primo marzo
1580
hic fuit Aloiso Neotero
Prisa Canias»

¹⁵⁾ Ἐνθ³ ἄν. σ. 182 (44).

¹⁶⁾ Περὶ παρουσιάσεων πλοίων ἀπὸ τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων βλπ. Kraus, Geschichte der Christlichen Kunst, Freiburg 1896, τ. I σ. 94 εἰκὼν 22 (geschchnittener Stein). Ὁμοίως, ἐνθ³ ἄν. σ. 99 εἰκ. 31 (ἐκ τοιχογραφίας Ἁγ. Καλλίστου).

γ) «1591 A di 5 Marzo ZS»

δ) «φήλος ἔλθων 158I»

ε) «Hic fuit Zorzi Neotero.—Marco»

στ) «Hic fuit Alexius Varucha»¹⁸. Σταυρός μετὰ μονογράμματος καὶ τὸ ὄνομα *Calergi*: Τὸ μονόγραμμα πιθανῶς εἶναι *Ματθαῖος*.

ζ) «Leonar Neotero». — Φανούριος 1606.

11) Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου κειμένου εἰς θέσιν «Μουρτσά», δεσπόζουσαν νοτίως τοῦ χωρίου Φουρφουράς Ἀμαρίου, ἦλθεν εἰς φῶς κατόπιν ἐπιμόνου καθαρισμοῦ ἢ κατωτέρω παράτριβος κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἔξιτηλος ἐπιγραφὴ¹⁹.

ΔΦΙΘ
 ΔΡΤΟ ΚΙ ΣΟ
 ΓΑΛΟΜ' Γ
 ΔΙΔΙΝΕΡΚΑ
 ΑΥΙΩ ΠΑΔΟΗΛΥΤΚΕ
 ΒΕΛΑΔΑΣΗΡ ΚΥΤΡΙ
 ΙΘΘΕΝ ΜΟΤ ΔΡ ΛΓΕΦΗΚ

Εἰκ. 18.

¹⁷) Βλ. προχείρως «Κρητικά Χρονικά» Γ' (1949) σ. 48.

¹⁸) Ἡ βυζαντινὴ οἰκογένεια Βαρούχα, ἣτις καὶ νῦν ἐτι διατηρεῖται ἐν Ἀμαρίῳ καὶ Ρεθύμνῃ, εἶχε τὰ φέουδα αὐτῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀμαρίου. Βαρούχας συναντῶμεν ἀπὸ πᾶν βῆμα εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ναῶν τοῦ Ἀμαρίου. Βλ. π.χ. ναὸν Ἁγ. Γεωργίου «Μουρτσά» εἰς χωρίον Φουρφουράς. Ὁμοίως εἰς Σμιλέν, παρὰ τὸ χωρίον Βρύσες Ἀμαρίου, κλπ. Πρβλ. καὶ Gerola, Mon. Veneti, IV, σ. 495.

¹⁹) Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τὸν Θεοφιλέστατον Ἐπίσκοπον Λάμπης καὶ Σφακίων κ. Εὐμένιον Φανουράκη, ὅστις, ἐν τῷ ἀπαραιμίλλῳ ζήλῳ του ὑπὲρ τῆς διασώσεως καὶ δημοσιεύσεως τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων Κρήτης, συνειργάσθη μετ' ἐμοῦ κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν καταγράφων ναῶν τῆς ἐπαρχίας Ἀ-

Ἡ ἐπιγραφὴ δύναται νὰ συμπληρωθῆ ὡς ἑξῆς:

«[Ἐνεκαίνισθη καὶ ἐξωγο]
 ἀφίθ[η]²⁰ ὁ θεῖος οὗτος ν]
 ἀὸς τοῦ ἁγίου] καὶ ἐνδόξο[υ]
 [με]γ[α]λομάρο[υ]ρος Γεωργίου]
 διὰ συνεργί[ας] κα[ὶ] ἐξό[ου]
 δου Ἰω. Παπαδοπούλου τοῦ καὶ
 Βελαῖ ἄμα ση[μ]βίου κα[ὶ] τ[ῶν] τέ[κ]ν[ων] ἀντ[ι]ῶν]
 [ἐτε]ληθ[ῆ] ἐν μ[η]νί Ὀ[κ]τ[ωβ]ρίου ἔτους 1728»

Τὸ ἔτος 6920 ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1411 ἀπὸ Χριστοῦ. Τὸ δ' ἐπίθετον Παπαδόπουλος εἶναι σύνηθες εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς Κρήτης²¹.

Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν τὰ χαραγμάτα:

15 AE 87 καὶ 1620

12) Ἐκ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ναοῦ Ἀγ. Παρασκευῆς τοῦ ἁγίου χωρίου ἀντέγραψα τὰ χαραγμάτα:

Α Φ Π ἦτοι: 1580

N

ἸΕΡ ΠΑΚΑΛΕ ἱερ[εὺς] Παν[τελεήμων;] Καλέ-
 ΡΙ ΕΤΕΒΡΙΟΥ ρ[γ]ι[ς] [Σ]ε[π]τεβρίου.

1515

ΑΠΡΙΑΔΙΟΥ ΕΙΣ ΤΑΣ Κ

ΕΚΟΙΜΗΘΗ

ΚΑΛΛΕΡΓ[ΗΣ]

1581 ADI ZENER

ALVISO NEOTERO

ADI ZENER = a di Zener²².

1616

ZVANE NEOTERO ΙΩΑΝΗΣ

1632

ΤΡΟΥΛΗΝΟΣ²³

13) Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου Ἀποδούλου κειμένου μεσαιωνικοῦ καταγράφου ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Ξιφηφόρου ὑπῆρχε κτητορικὴ ἐπιγραφὴ, πιθανῶς καθ' ὅλον τὸ ἔκ-

μαρίου, ἐπιχειρῶν πολλάκις, ἰδίαις χερσὶ, τὸν κοπιώδη καθαρισμὸν, πρὸς ἐπιτυχῆ φωτογράφησιν καὶ μελέτην τῶν παρημελημένων τούτων μνημείων.

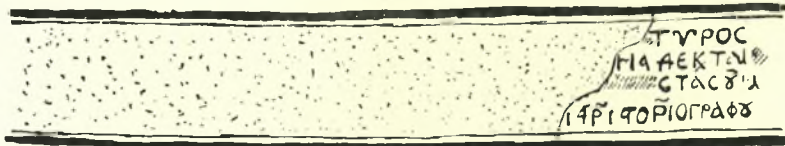
²⁰) Τὸ «ἐξωγραφίθη» ἀντὶ τοῦ «ἱστορήθη». βλ. καὶ ἐν ΕΕΒΣ, Γ', (1926) σ. 192.

²¹) Πρβλ. Mon. Ven. IV, σ. 417.

²²) Ἀνάλογα βλ. ἐν Gerola, ἐνθ' ἄν. σ. 371.

²³) Περὶ Τρουλλ(λ)ινῶν ἐνθ' ἄν. σ. 414.

3 μ. μήκος τῆς ἀνωθεν τῆς κατωτέρας τοιχογραφίας στενῆς ζώνης²⁴. Ἐκ τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης ἐπισκευῆς τοῦ ἐν λόγῳ τοίχου τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἐπιγραφῆς ἠφανίσθη, μόνον δὲ κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς (ΒΔ ἄκρον) ὑπελείφθησαν τὰ λευκανθέντα ἴχνη τῶν ποτὲ μελανῶν γραμμάτων, μόλις διακρινόμενα, κατόπιν καθαρισμοῦ δι' ἀφθόνου ὕδατος.

Εἰκ. 19.

Αἱ λέξεις αὗται δύνανται κατὰ σειρὰν νὰ ἀναγνωσθοῦν:

..... [μεγαλομάρ]τυρος
 [ἄ]μα δὲ κ[αί] τῶν
 [Ἄνα]στασι[ί]ου
 ἱερ[έω]ς ἱστοριογράφου²⁵.

Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τὸ χάραγμα:

1496 καὶ κατωτέρω δι' ἐπισεσωμένης γραφῆς:

+

13 τοῦ γεμαρίδ, μισὸς ἐκμηνήν
 ο δούλος ο μιχαὴλ λουρωε
 ' τοῦ γεμαρίου μισὸς ἐκμη
 κιοα ο δούλος τῶ χῶ
 ο δμιαίτριος λδ
 Ρωχός

Εἰκ. 20.

²⁴) Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ κατὰ τὸ δεξιὸν (βόρειον) ἄκρον φαινομένη ζώνη—ἐν ἣ τὰ λείψανα τῆς ἐπιγραφῆς—εἶναι στενόμακρος καὶ ἀκατάλληλος ἐπομένως ὡς χώρος τοιχογραφίας. Οὔτε εἰκονογραφικὸν θέμα ἠδύναται ἐνταῦθα νὰ ἀναπτυχθῆ, οὔτε σηθάρια ἀγίων νὰ περιληφθοῦν. Μόνον ὡς χώρος, ἐκ τῶν προτέρων ἐπιφυλαχθεὶς δι' ἐπιγραφῆν, δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ.

²⁵) Πιθανὸν θὰ ὑπῆρχον ἐνταῦθα τὰ τυπικά: «Ἄνεκαινίσθη ὁ παρὼν θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου διὰ συνδρομῆς καὶ

13 τοῦ Γεναρίου μηνὸς ἐκημήθη
 ὁ δοῦλος [τοῦ Θε]οῦ μιχαήλ λουρωτι[δος].
 1 τοῦ Γεναρίου μηνὸς ἐκη
 μίθη ὁ δοῦλος τοῦ Χ[ριστο]ῦ
 ὁ δημίτριος λου
 ρωτος.

Εἰς τὴν ἐνθύμησιν ταύτην ἐνῶ ἀναφέρονται οἱ μῆνες δὲν ἀναφέρεται τὸ ἔτος. Δὲν εἶναι δύσκολον ὅμως νὰ προσδιορίσωμεν τὸν χρόνον ἐκ τῆς γραφῆς, ἣτις φαίνεται ὅτι εἶναι πρὸ τοῦ 17ου αἰῶνος. Τὸ πρᾶγμα ὅμως φαίνεται παράδοξον διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Λουρωτοί, καταγόμενοι ἐκ τοῦ χωρίου Λοῦρες Μεσσαρᾶς Κρήτης, κατέφυγον εἰς τὴν ἑπαρχίαν Ἀμαρίου μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν τῆς νήσου (1669) λόγῳ τοῦ ὅτι εἶχον ἐπισύρει τὴν μῆνιν τῶν ἐν τῇ ἑπαρχίᾳ των Τούρκων ἔνεκα τῆς ἐπαναστατικῆς των δράσεως. Ἐκ τῆς ἐνθυμῆσεως δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι πιθανῶς εἶχον συγγενεῖς εἰς Ἀποδοῦλου Ἀμαρίου πρὸ τῆς τουρκοκρατίας, πρὸς τοὺς ὁποίους κατέφυγον κατὰ ταύτην.

14) Εἰς τὸν ἐπίσης κατάγραφον ναὸν τοῦ Μιχαήλ Ἀρχαγγέλου (Ἀστράτηγος) τοῦ χωρίου Μοναστηράκι εὑρηται τὰ χαράγματα:

15 $\frac{15}{\text{C}\overline{\text{B}}}$ 28
Hic fuit Joanes
 1513 1633 Giacomo

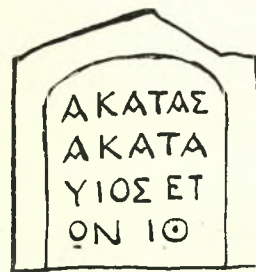
15) Ἐπὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σάμιτος ἀρχαιοτάτου ναυδρίου τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ὅπερ ποτὲ εἶχε τοιχογραφίας ἀτυχῶς ὀλοσχερῶς ἐξελειφθείσας, ἀνέγνωσα τὸ ἀρχαιότερον χάραγμα ἐξ ὧσων σημειῶ ἐνταῦθα:

1385 BERNARDO.

Οἰκογένεια Βερνάρδου ὑπάρχει καὶ νῦν ἐν Ἀμαρίῳ.

16) Τέλος ἀναφέρω καὶ τὴν ἐν τῇ ἀνακουφιστικῇ ἀβαθεῖ κόγχῃ τῇ ὑπεράνω τῆς θύρας τοῦ ναοῦ Ἁγ. Ἄννης, παρὰ τῇ μονῇ Ἀσωμάτων, τοποθετημένην ἐγχαράκτον ἐπὶ πλακὸς ἐπιτυμβίαν ἐπιγραφὴν:

« Ἀκατᾶς
 Ἀκατᾶ
 υἱὸς ἐτ
 ὦν ιθ ».

Εἰκ. 21.

Νομίζω ότι πρόκειται περί επιγραφῆς τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων, διασωθείσης ἐν τῷ ὄψι μῶ νᾶ, ὅστις εἶναι καὶ ὁ ἀρχαιότερος τῶν χρονολογημένων καταγράφων δλοκλήρου τῆς Κρήτης (1225)²⁶.

ΚΩΝΣΤ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ
ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ ΒΥΖ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

ἐξόδου (τοῦ τάδε) ἅμα δὲ καὶ τῶν τέκνων· ἴσως ἐν ὄνομα ἐξ αὐτῶν θὰ ἦτο τὸ τοῦ Ἀναστασίου. Τὴν τελευταίαν σειρὰν τῆς ἐπιγραφῆς θὰ ἀπετέλει τὸ γνωστόν: «ἱστορήθη διὰ χειρὸς (τοῦ τάδε) ἱερέως ἱστοριογράφου»·

²⁶) Μον. Ven. II, σ. 299 κ. ἐξ.

Η ΡΕΘΕΜΝΙΩΤΙΣΣΑ ΣΟΥΛΤΑΝΑ ΕΥΜΕΝΙΑ ΒΕΡΓΙΤΣΗ
ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΧΑΛΚΟΓΡΑΦΙΕΣ
ΚΑΙ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Για τὴ Ῥεθεμνιώτισσα σουλτάνα Gülnâs (ca 1643—1715), τὴν πρώτη εὐνοουμένη τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ Δ' (1648—1687) καὶ ἀργότερα Βαλιδέ σουλτάνα (βασιλομήτορι), ποὺ τόσο φημίστηκε γιὰ τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴν ἐπιτηδειότητά της, ἔγραψαν ἴσαμε σήμερα πολλοί, Ἐυρωπαῖοι, Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες¹. Τὸ θέμα, ἔλκυστικὸ βέβαια καθὼς

¹) Τίς πρώτες πληροφορίες ποὺ εἶναι στηριγμένες στίς ἀθθεντικὲς πηγές μᾶς τίς ἔδωκε, σκόρπιες ὅμως σὲ διάφορα κεφάλαια τοῦ μνημειώδους ἔργου του, ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, 2.te verbesserte Ausgabe, Pesth, τόμ. 3, 1835, σ. 550, 586—587, 806, 875, 894 κ. ἀ. Τὴ νεώτερη βιβλιογραφία τὴ βρῖσκει κανεὶς στὸ ἄρθρο τοῦ ἐξαιρέτου Γάλλου τουρκολόγου J. Deny, «Walide Sultān», στὴν *Encyclopédie de l' Islam*, τόμ. 4 (1934), σ. 1172—1178, ὅπου, στὴ «Liste des Sultanes mères», ἀριθμεῖται (ἀριθ. 15, σ. 1176) καὶ ἡ Gülnâs. Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία, ποὺ εἶναι ἄγνωστη βέβαια στοὺς ξένους ἐρευνητές, σημειώνωμε: Β. Ψιλᾶκης, Αἱ τρεῖς θυγατέρες τοῦ παπᾶ Βορειᾶ, «Ἐβδομάς», ἔτος Θ', ἀριθ. 8 (22 Φεβρουαρίου 1892), σ. 1—2 —Τοῦ ἴδιου, Ἱστορία τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἐν Χανίοις, τόμ. Β', 1909, σ. 293—296 (πρβλ. καὶ σ. 288, σημ. 3, σ. 317 καὶ 322· ὁ Ψιλᾶκης ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ Hammer, ἀλλὰ προσάγει πρῶτος καὶ τὸ σχετικὸ ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι).—Ν. Κ. Β., Μία Ἑλληνὶς σουλτάνα. Ἡ ὄραϊα Χριστιανὴ τῆς Ῥεθύμνου. «Ἐκεῖνη ποὺ ἔπλε τὴν δρόσον τῶν ῥόδων», ἔφημερ. «Ἐλεύθερον Βῆμα» 16 Ἀπριλίου 1938, ἀριθ. 5671, σ. 5 καὶ 19 Ἀπριλίου 1938, ἀριθ. 5674, σ. 5 (μὲ δημοσίευση μιᾶς χαλκογραφίας καὶ μιᾶς ἐλαιογραφίας).—Νικολ. Σταυρινίδη, Ρεμπιὰ Γκιουλνούς, ἡ Ρεθυμνία Χριστιανὴ Σουλτάνα (μὲ ἐπίτιτλο:) 1645. Οἱ Τοῦρκοι στὰ Χανιά.—1646. Οἱ Τοῦρκοι στὸ Ρέθυμνο.—10 Ρεθεμνιωτοπούλες στὸ χαρέμι τοῦ Σουλτάν Ἰμπραχίμ.—Τὰ Σκλαβοπάζαρα.—Κιοσὲμ Βαλιδέ.—Χασσεκὴ Σουλτάνα, Ρεμπιὰ Γκιουλνούς (τὸ ἐαρινὸ ροδόσταμο), ἔφημ. «Πατρις» Ἡρακλείου Κρήτης 27 Ἰουνίου — 28 Σεπτεμβρίου 1950 (σειρὰ ἀρθρῶν σὲ 80 συνέχειες). Τὰ ἄρθρα αὐτὰ τοῦ καλοῦ τουρκομαθοῦς λογίου κ. Σταυρινίδη, παρ' ὅλο ποὺ προορίζονται γιὰ τὸ πλατύτερο κοινὸ καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔχουν τὴν κατάλληλη ἐπιστημονικὴ παρουσίαση—πρβλ ἀτελεῖς παραπομπές, ἔκτενεις παρεκβάσεις κλπ.—ἔχουν ὅμως τὸ πλεονέκτημα πῶς χρησιμοποιοῦν ὅλη σχεδὸν τὴ γνωστὴ βιβλιογραφία καὶ μάλιστα τὴν ἀπρόσιτη στοὺς περισσότερους τουρκικὴ· οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς δίδουν εἶναι ἀκριβεῖς καὶ σὲ πολὺ λίγα σημεία χρειάζονται, καθὼς θὰ δοῦμε, διόρθωση ἢ συμπλήρωση). Ἀπὸ τὴν τουρκικὴ βιβλιογραφία, ἔκτος ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ Ahmed Refik, *Kadinlar Saltanati* (Κωνσταντινούπολη, 1914—1924), ἀνα-

ήταν, έδωκε πολλές φορές άφορμή σέ άναπτύξεις πού δέ συμβιβάζονταν πάντα μέ την ιστορική άκρίβεια.

Στή μελέτη αυτή δέν πρόκειται νά επιχειρήσωμε τή συστηματική βιογράφηση τής Κρητικιάς αυτής σουλτάνας, τής δεύτερης Έλληνίδας σουλτάνας μετά την περίφημη Χιώτισσα σουλτάνα Köseim († 1651)². ΈΗ δράση της μέσα στό χαρέμι τού σουλτάνου ή στό σεράγι πολν λίγο βέβαια ένδιαφέρει την ελληνική ιστορική έρευνα. Έκείνο πού μάς ένδιαφέρει περισσότερο είναι η κρητική της καταγωγή και άκόμη πιό πολν τά τραγούδια πού ό ελληνικός λαός έπλασε γι' αυτήν. Σκοπός μας είναι λοιπόν άπό τή μιá μεριά νά δημοσιεύσωμε άγνωστες ευρωπαϊκές χαλκογραφίες της, πού μάς διασώζουν και τó ελληνικό βαφτιστικό της όνομα, και άπό την άλλη νά έξετάσωμε συστηματικά τά ελληνικά δημοτικά τραγούδια πού αναφέρονται σ' αυτήν και πού είναι έντελώς άγνωστα στους ξένους έρευνητές³. Μέ τόν τρόπο αυτό θά διευκρινιστή, καθώς θά δοϋμε, όριστικά και τó γνήσιο ελληνικό όνοματεπώνυμό της.

Α.

Συνοψίζομε πρώτα τά κυριώτερα βιογραφικά τής Έρεθμενιώτισσας σουλτάνας.

ΈΗ Gülnâs πρέπει νά γεννήθηκε γύρω στα 1643, άφοϋ μαρτυρείται πώς τó 1715, τή χρονιά πού πέθανε, ήταν 72 περίπου χρονών⁴. Αυτό άλλως τε συμβιβάζεται και μέ τή μαρτυρία πώς άπό τó Μεχμέτ Δ', πού είναι γνωστό πώς γεννήθηκε στις 30 Δεκεμβρίου 1641⁵, ήταν λίγο μικρότερη στην ηλικία⁶. Έτσι, όταν τó Νοέμβριο τού 1646 κυριεύθηκε τó Έρεθμενος τής Κρήτης άπό τούς Τούρκους, αυτή πρέπει

φέρεται άπό τó Ν. Σταυρινίδη («Πατρίς» 1 Αυγούστου 1950) και ένα πρόσφατο άρθρο τού Τούρκου Adnan Giz δημοσιευμένο σέ περιοδικό τής Κωνσταντινούπολης, τó Tarih Dünyası, άριθ. 1, (1950) σ. 16.

²) Βλ. γι' αυτήν τó άρθρο τού καθηγητή Κ. Άμάντου, ΈΗ Χιώτισσα σουλτάνα Köseim, «Έμερολόγιον τής Μεγάλης Έλλάδος» 1931, σ. 51—55 (=Τό υ ίδιο, Μικρά μελετήματα, Άθήναι, 1940, σ. 77—80).

³) Έχω υποχρέωση νά εύχαριστήσω θερμό κι' άπ' έδω τούς δυό κορυφαίους Έυρωπαίους τουρκολόγους καθηγητές κ. κ. Paul Wittek και Franz Babinger, πού είχαν την εύγενική καλωσύνη ν' άπαντήσουν σέ σχετικá έρωτήματά μου, ό πρώτος μέ έπιστολή του τής 8-12-1949 και ό δεύτερος μέ δική του τής 29-4-1951, δίδοντάς μου χρήσιμες βιβλιογραφικές πληροφορίες.

⁴) Βλ. παρακάτω, σημ. 27.

⁵) Βλ. πρόχειρα τó άρθρο τού J. H. K r a m e r s, Mohammed IV, στην Encyclopédie de l' Islam, τόμ. 3 (1936), σ. 706—707.

⁶) Βλ. την περικοπή άπό την έκθεση τού G. B. Donado πού παραθέτομε παρακάτω σημ. 63.

νά ἦταν νήπιο τριῶν ἢ τεσσάρων μόλις χρονῶν· θὰ ἦταν πάντως βαφτισμένη, ἀφοῦ διάσωσε, καθὼς θὰ δοῦμε, τὸ χριστιανικὸ της ὄνομα καὶ μετὰ τὸν ἐξιλαμισμό της. Πὼς εἶχε πατρίδα τὸ Ῥεθέμνος καὶ πὼς σκλαβώθηκε τότε, στὴν ἄλωσή του, αὐτὸ τὸ μαρτυροῦν πολλοὶ Ἑβρωπαῖοι σύγχρονοι μὲ τὴν κατοπινὴ ἀκμὴ της: ὁ Γάλλος La Guilletière (=Guillet de Saint-Georges)⁷, ὁ Βενετὸς ἱστοριογράφος τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου Andrea Valiero⁸, ὁ Βενετὸς βαίλος G. B. Donado στὴν ἔκθεσή του τοῦ 1684⁹ καὶ ἄλλοι. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ Τοῦρκος ἱστορικός Naima ἀναφέρει πὼς ὁ κατακτητὴς τοῦ Ῥεθέμνου Γαζῆ Χουσεῖν ἔστειλε ἀπὸ τὴν πόλη αὐτή, μαζὶ μὲ τὸ ἄγγελμα τῆς ἄλωσής της, γιὰ δῶρο στὸ σουλτάνο στὴν Κωνσταντινούπολη (δηλαδὴ στὸν Ἰμπραῖμ) ἑκατὸ αἰχμάλωτους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ δέκα ἦταν καπετανεῖοι καὶ οἱ εἴκοσι ἀξιωματοῦχοι, καθὼς καὶ δέκα σκλάβες κοπέλλες¹⁰. Ἐν ἀνάμεσα στὶς δέκα αὐτὲς Ῥεθεμνιωτοπούλες ποὺ διαλέχτηκαν γιὰ τὸ σουλτανικὸ χαρέμι βρισκόταν καὶ ἡ μέλλουσα σουλτάνα, δὲ μπορούμε νὰ τὸ ξέρουμε μὲ βεβαιότητα, φαίνεται ὅμως ἀρκετὰ πιθανό¹¹.

⁷) Athènes ancienne et nouvelle et l'etat present de l' empire des Turcs, contenant la vie du sultan Mahomet IV. Le Ministere de Coprogli Achmet Pacha, Grand Vizir. Ce qui s' est passé dans le Camp des Turcs au Siege de Candie. Et plusieurs autres particularitez des Affaires de la Porte. Avec le Plan de la Ville d' Athènes, Par le Sr. de La Guilletière, à Paris, 1675, σ. 245 καὶ 378. Ἡ εἶδηση τῆς σ. 245 περιέχεται στὴν περίφημη Apologie des Grecs modernes τοῦ Ἀθηναίου ἱερομονάχου Δαμασκηνοῦ, ποὺ τὴν ἔχει μεταφράσει καὶ ὁ Ἀ. Μηλιαράκης, Σχολεῖον ἐν Ἀθήναις καὶ ἀπολογία Ἑλλήνος λογίου ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸ ἔτος 1669, «Ἐστία», τόμ. 3 (1877), σ. 323—328 (βλ. σ. 327).

⁸) Historia della guerra di Candia di Andrea Valiero, Senatore Veneto, in Venetia, 1679, σ. 596—597.

⁹) Βλ. παρακάτω, σημ. 63.

¹⁰) Βλ. J. Hammer, ὁ. π., σ. 287· τὸ χωρίο τοῦ Naima τὸ παραθέτει μεταφρασμένο ἑλληνικὰ ὁ Ν. Σταυρινίδης, ὁ. π., «Πατρὶς» Ἡρακλείου 28 Ἰουνίου 1950 (ἀριθ. 2). Γιὰ αἰχμαλωσία γυναικῶν τοῦ Ῥεθέμνου κατὰ τὴν ἄλωσή του μιλεῖ, ἀόριστα ὅμως καὶ χωρὶς νὰ μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὴν τύχη τους, καὶ ὁ αὐτόπτης Ῥεθεμνιώτης στιχουργὸς Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλῆς («Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, ἔκδ. Ἀγαθ. Ξηροῦχάκη, ἐν Τεργέστῃ, 1908, σ. 287, στ. 7—12), γράφοντας (διορθῶνω τὴν ὀρθογραφία):

..Τὲς σκλάβες φέρουν σιοῦ πασιᾶ ὀμπρός νὰ τοὶ περάσουν,
γιανίτσαροι κι' ἄλλοι πολλοὶ Τοῦρκοι νὰ τοὶ μοιράσουν.

Καὶ καὶ γυναῖκες ὑπανδρες πᾶσι, παπαδοπούλες

10 καὶ κορασιδες εὐμορφες κι' ἀξίες καλογοπούλες.

Κ' ἐβάλασί τζι στο φραγιὸ δίχως κανένα προᾶμα,
μά, νὰ σοῦ πῶ, δὲν ἤκουσα τί νὰ τὲς ἀποκάμα.

¹¹) Πρὸβλ. καὶ Β. Ψιλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τόμ. Β', σ. 288, σημ. 3 καὶ Ν. Σταυρινίδης, ὁ. π.

Στὸ διάστημα τῶν δεκαεπτὰ χρόνων ποὺ πέρασε ἡ μικρὴ ῥεθεμινιώτισσα σκλάβα κλεισμένη μέσα στὸ χαρέμι ἴσαμε νὰ φτάσῃ στὴν ἡλικία τῶν εἴκοσι χρονῶν (1646—1663), δὲν ἔχομε γι' αὐτὴν καμμιά μαρτυρία, προῶμα ἄλλως τε φυσικό. Θὰ ἀνατράφηκε πάντως — καθὼς καὶ ὅλες οἱ ἄλλες σκλάβες τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμιοῦ ποὺ τὶς ἐπαιρναν ἀπὸ πολὺ μικρὰ παιδιὰ — σύμφωνα μὲ τὴν καθιερωμένη ἐθιμοτυπία καὶ τὴ μουσουλμανικὴ θρησκεία¹². Θὰ ἦταν κι' αὐτὴ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Βαλιδὲ σουλτάνας, τῆς περιώνυμης ῥωσσίδας Tarchan († 1683)¹³, μητέρας τοῦ νέου σουλτάνου Μεχμέτ Δ', ποὺ εἶχε ἀνεβῆ ἐν τῷ μεταξύ, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1648, στὸ θρόνο, σὲ ἡλικία ἐξήμισυ χρονῶν. Ἐκεῖ, μέσα στὸ χαρέμι, πῆρε βέβαια καὶ τὸ ὄνομα Rebia Gülpās ποὺ σημαίνει «ἐκείνη ποὺ πίνει τὴ δροσιὰ ἀπὸ τὰ ἀνοιξιὰτικὰ ῥόδα».

Ὅταν ὁ Μεχμέτ Δ' ἐνηλικιώθηκε, ἡ Gülpās εἶχε τὴν τύχη, ἀνάμεσα σ' ὅλες τὶς ἄλλες σκλάβες τοῦ χαρεμιοῦ, νὰ γίνῃ ἡ πρώτη εὐνοούμενὴ του (Hasseki) καὶ τὴν ἀκόμη μεγαλύτερη τύχη νὰ τοῦ φέρῃ στὸν κόσμον τὸν πρωτότοκον γιό του, τὸ διάδοχον Μουσταφᾶ, στίς 2 Ἰουνίου 1664, γεγονὸς ποὺ πανηγυρίστηκε στὴν πρωτεύουσα τὴν Ἀδριανούπολη μὲ ἑπταήμερη φωταψία¹⁴. Ἀπὸ τότε τὸ ἄστρο τῆς Gülpās ἄρχισε νὰ μεσουρανεῖ. Μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ ὁμορφιά της, γιὰ τὴν ὁποία μᾶς μιλοῦν οἱ σύγχρονες πηγές¹⁵, καὶ τὴ μεγάλη της ἐπιτηδειότητα κατάρφερε νὰ διατηρήσῃ τὴν εὐνοία καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ Μεχμέτ Δ' σ' ὅλο τὸ ὑπόλοιπον μακρὸν διάστημα τῆς βασιλείας του (1664—1687), δηλαδὴ εἰκοσιτέσσερα ὁλόκληρα χρόνια. Τὸν συνώδευε παντοῦ, κ' ἔξω ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἀκόμη καὶ στίς πολεμικὰς ἐκστρατείας. Ἡ ἐπιρροή της αὐξήθηκε σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ ἐκτοπίσῃ σιγὰ-σιγὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν πανίσχυρον Βαλιδὲ Tarchan¹⁶. Μὲ θαυμαστὴ ἐφευρετικὴτητα κατάρφερε κάθε φορὰ νὰ ἐξουδετερώνῃ κάθε ἐπικίνδυνον ἀντίζηλό της, χρησιμοποιοῦντας διάφορα τεχνάσματα, ἀθῶα¹⁷ ἢ καὶ ἐγκληματικὰ ἀκόμη¹⁸. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1673 γέννησε καὶ τὸ δεῦτερον γιό τοῦ σουλ-

¹²) Βλ. Ν. Σ τ α υ ρ ι ν ἰ δ η, ὁ. π., «Πατρὶς» Ἡρακλείου 9—17 Αὐγούστου 1950 (ἀριθ. 38—43).

¹³) Βλ. γι' αὐτὴν J. D e n y στὴν Encyclopédie de l' Islam, τόμ. 4 (1934) σ. 1176 (ἀριθ. 13), ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

¹⁴) J. H a m m e r, ὁ. π., σ. 550.

¹⁵) Βλ παρακάτω σημ. 51 καὶ 63.

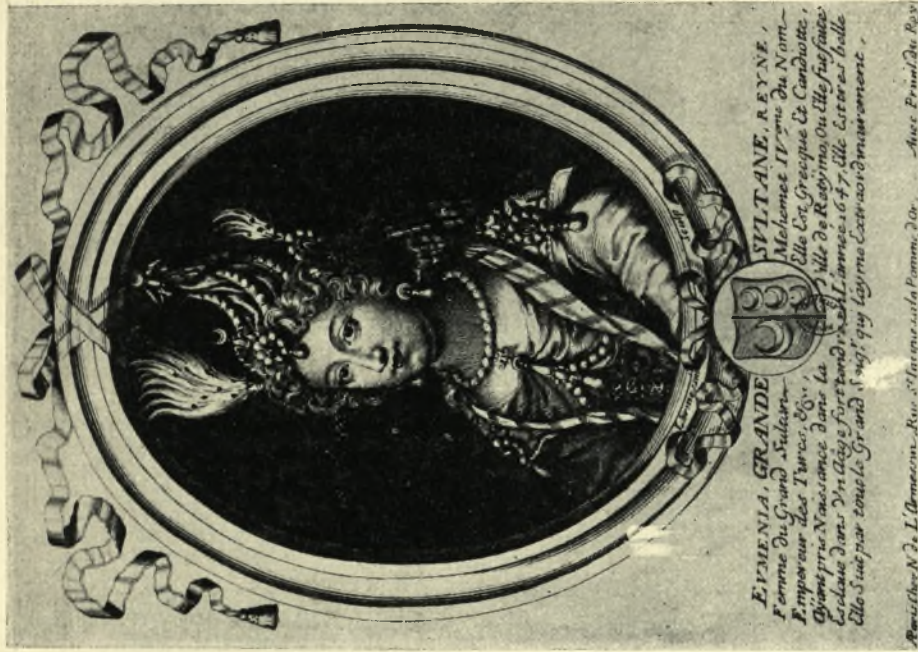
¹⁶) J. H a m m e r, ὁ. π., σ. 550.

¹⁷) Ὅπως ἡ δὴθεν ἀπὸ φιλόκρονα ἐλατήρια ἀποκατάσταση μιᾶς Θεσσαλῆς βοσκοπούλας, μὲ τὴν ὁποία συναντιόταν ὁ σουλτάνος στὴν ἐξοχὴ τῆς Λάρισσας καὶ ποὺ ἡ Gülpās, παντρεύοντάς τὴν μ' ἓναν Τοῦρκον ἀξιωματικό, τὴν ἔστειλε μαζί του τὴν ἴδια μέρα στὸ Ἰκόνιο.

¹⁸) Ὅπως ὁ στραγγαλισμὸς τὸ 1667 στὴν Ἀδριανούπολη, ἀπὸ τοὺς κωφα-

Eix. 1.— 'Η Σουλτάνα Εύμενία. Χαλκογραφία Ν. De Larmessin.

Eix. 2.— 'Η Σουλτάνα Εύμενία. Χαλκογραφία Ν. De Larmessin.

τάνου Δ', τὸν Ἀχμέτ¹⁹. Στὴν πρώτη αὐτὴ περίοδο τῆς ἀκμῆς της ἔθεσε τέραμα ὁ ἐκθρονισμὸς καὶ ἡ ἐγκάθειρξη τοῦ Μεχμέτ Δ' τὸ Νοέμβριο τοῦ 1687, ὅποτε καὶ ἡ Gülnâs ἐκλείστηκε στὸ παλιὸ σεράγι²⁰, ὅπου ἔμεινε ὀχτῶ χρόνια, ὅσα δηλαδὴ ἐκράτησε ἡ βασιλεία τῶν δυὸ ἀδερφῶν καὶ διαδόχων τοῦ Μεχμέτ Δ', τοῦ Σουλεϊμάν (1687 — 1691) καὶ τοῦ Ἀχμέτ Β' (1691—1695)· στὸ διάστημα αὐτὸ πέθανε καὶ ὁ Μεχμέτ Δ' στὴ φυλακῆ (17 Δεκεμβρίου 1692)²¹.

Μὰ τὸ ἄστρο τῆς Ῥεθεμνιώτισσας σουλτάνας ἀνάτειλε γιὰ δευτέρη φορὰ ὅταν τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1695 ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ πρωτότοκος γιὸς της Μουσταφᾶς Β'²²: τότε αὐτὴ πῆρε φυσικὰ τὸν τίτλο τῆς Βαλιδὲ σουλτάνας καὶ ξαναγύρισε στὸ παλάτι²³. Πολύπειρη πιά καὶ σεβαστὴ ἀπὸ ὅλους, διατήρησε τὴν δύναμή της ἄλλα εἴκοσι χρόνια, ἕσαμε τὸ τέλος τῆς ζωῆς της, γιὰ καὶ μετὰ τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Μουσταφᾶ Β', τὸν Αὐγούστο τοῦ 1703, τὸν διαδέχτηκε στὸ θρόνο ὁ δευτερός της γιός, ὁ Ἀχμέτ Γ' (1703—1730)²⁴. Ἡ Gülnâs ἔδειξε τότε ἐξαιρετικὸ ζήλο γιὰ τὴ μουσουλμανικὴ θρησκεία, χιτίζοντας πολυάριθμα εὐαγγῆ ἰδρύματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σημαντικώτερα εἶναι τὸ Jenî Djâmi στὸ Γαλατᾶ καὶ ἓνα ἄλλο τζαμί στὸ Σκούταρι²⁵. Πέθανε στίς 5/6 Νοεμβρίου

λάλους εὐνούχους, μιᾶς Γεωργιανῆς σκλάβας ποὺ τὴν προσκάλεσε μὲ δόλιο σκοπὸ στὰ διαμερίσματά της (La Guilletière, ὁ. π., σ. 379· Anecdotes, ou Histoire Secrète de la maison Ottomane, à Amsterdam, par la Compagnie, 1722, τόμ. IV, σ. 123—127. Précis de l'histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu' à nos jours. avec introduction, par M. A. L. F. Alix, à Paris, τόμ. 2, 1822, σ. 154—157, σημ. 1) ἢ τὸ δηθεν ἀθέλητο σπρώξιμο μιᾶς ὁμορφῆς Κιρκασίας χορευτρίας ἀπὸ τὸ μαῦρο συγχορευτὴ της ὥστε νὰ πέση στὴ θάλασσα, τὴν ὥρα ποὺ χόρευε μπροστὰ στὸ σουλτάνο, καὶ νὰ πνιγῆ ἀβοήθητη (Viaggi a Constantinopoli di Gio: Battista Donado senator Veneto Spedito Bailo alla Porta Ottomana l' anno 1680.. Osservati colla raccolta delle più curiose Notitie dal fù Dottor Antonio Benetti, . . . in Venetia, 1688, parte II, σ. 44—46= J. Hammer, ὁ. π., σ. 806). Στίς γνωστὲς μαρτυρίες γιὰ τίς διάφορες ἐκδηλώσεις τῆς ζηλοτυπίας τῆς Gülnâs ἄς προστεθῆ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Γάλλου Nointel πὼς ἔβαζε τοὺς εὐνούχους νὰ δέρονουν ἄγρια τίς ἀντίζηλές της καὶ τέλος κατὰφυγε στὰ μάγια καὶ στὰ ξόρκια (Albert Vandal, L' Odyssée d'un ambassadeur. Les voyages du marquis De Nointel (1670—1680), Paris 1900, σ. 243)

¹⁹) J. Hammer, ὁ. π., σ. 666—667.

²⁰) Ibid., σ. 806.

²¹) Ibid., σ. 857.

²²) Ibid., σ. 873 κ. ἑξ.

²³) Ibid., σ. 875.

²⁴) Ibid., τόμ. 4, 1836, σ. 66 κ. ἑξ.

²⁵) Βλ. J. Deny, ὁ. π., σ. 1176 (ἀριθ. 15), ὅπου καὶ παραπομπές. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἀποξένωσῆς της ἀπὸ τὴ θρησκεία τῶν προγόνων της εἶναι τὸ

1715²⁶, σὲ ἡλικία 72 περίπου χρονῶν²⁷, στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ σώζεται ἴσαμε σήμερα ὁ τάφος της.

B.

Ἔστερα ἀπὸ τὴν παραπάνω βιογραφικὴ προεισαγωγή, ἃς προχωρήσωμε τώρα στὸ κύριο θέμα τῆς μελέτης μας. Καὶ πρῶτα θὰ ἐξετάσωμε τὶς εὐρωπαϊκὲς χαλκογραφίες τῆς ἐποχῆς ποὺ ἀπεικονίζουν τὴ Ῥεθεμνιώτισσα σουλιτάνα.

Στὸ Département des Estampes τῆς παρισινῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης βρῆκα καὶ μελέτησα, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1949, ἕξη χαλκογραφίες τῆς Gülnîş, ποὺ καταγράφονται καὶ στὸν εἰδικὸ κατάλογο τοῦ G. Duplessis μὲ ἀριθμὸ 14989²⁸. Ἀντιγράφω τὴ σχετικὴ περικοπὴ τοῦ καταλόγου :

«14989.—Eumania²⁹, grecque de Candie, femme du sultan Mahomet IV.

1. En pied, de 3/4 à droite. Publ. par F. Jollain [N. 2
2. En buste, de 3/4 à gauche, dans une bordure ovale. Grav. par de Larmessin. 2 états [N. 2
3. En buste, de 3/4 à gauche, dans une bordure ovale. Grav. par de Larmessin. 2 états [N. 2
4. A cheval, dirigé à gauche. Publ. par Th. van Merlen [N. 2 »

Ὅπως δείχνει καὶ ἡ καταγραφή αὐτή, πρόκειται στὴν πραγματικότητα γιὰ τέσσερις εἰκόνες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3 ἔχουν καθεμιὰ ἀπὸ δυὸ ἐκδόσεις ποὺ δὲ διαφέρουν ἀναμεταξύ τους παρὰ μόνο στὶς ἐπιγραφές καὶ στὰ ὀνόματα τῶν ἐκδοτῶν. Τὶς τέσσερις αὐτὲς εἰκόνες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες—ὅσο ξέρω τοῦλάχιστο—μονάχα ἡ μιὰ (ἢ ὑπ'

γεγονὸς πὼς τὸ τζαμί τοῦ Γαλατᾶ τὸ ἔχτισε στὸ οἰκόπεδο μιᾶς καμμένης χριστιανικῆς ἐκκλησίας ποὺ εἶχε οἰκειοποιηθῆ (J. Hammer, ὁ.π., τόμ. 3, σ. 894).

²⁶) I. Deny, ὁ.π.

²⁷) Κατὰ τὶς πληροφορίες ποὺ μοῦ ἔστειλε ὁ κ. Paul Wittek (ἐπιστολὴ του τῆς 8-12-1949), ὁ Τοῦρκος ἱστορικός Şüreyā, στὸ Sidjilli Ōşmāni, I, 64, γράφοντας πὼς ἡ Gülnîş πέθανε στὶς 6 Νοεμβρίου 1715, προσθέτει πὼς τότε «εἶχε ἡλικία 75 περίπου ἐτῶν» (δηλ. 75 τουρκικῶν ἐτῶν, ποὺ ἰσοδυναμοῦν μὲ 72 ἡλιακὰ ἔτη).

²⁸) Catalogue de la Collection des portraits français et étrangers conservée au Département des Estampes de la Bibliothèque Nationale, rédigé par M. Georges Duplessis..., τόμ. 3, Paris, 1898, σ. 329 — 330 ἀριθ. 14989).

²⁹) Γράφη: Eumenia.

ἀριθ. 1) ἔχει ἐκδοθῆ ἴσαμε τώρα ⁸⁰, τὶς δημοσιεύω σήμερα ἐδῶ μαζί με σύντομη περιγραφή τους (βλ. πίν. ΙΕ'—Ιζ', ἀριθ. 1—4), ἀκολουθώντας ὁμως ὄχι τὴν παραπάνω σειρά τοῦ καταλόγου τοῦ Duplessis, ποὺ δὲν εἶναι χρονολογικὰ σωστὴ, ἀλλὰ τὴν πραγματικὴ σειρά τῆς κατάταξής τους ⁸¹ στὸ σχετικὸ τόμο τῶν προσωπογραφιῶν τῆς παρισινῆς βιβλιοθήκης (cote : Portraits N 2 : Eumania [γράφει : Eumenia]).

Ἡ πρώτη εἰκόνα, σύμφωνα με τὴ σειρά ποὺ ἀκολουθοῦμε (πίν. ΙΕ', ἀριθ. 1=Duplessis ἀριθ. 14989, 2), διαστάσεων 0,245×0,185 μ., παριστάνει τὴ σουλτάνα σὲ προτομή, μέσα σὲ ἑλλειπτικὸ πλαίσιο, ποὺ εἶναι δεμένο στὴν κορυφὴ με μεγαλύτερη καὶ στὴ βάση με μικρότερη κυματιστὴ ταινία. Ἡ σουλτάνα φορεῖ ἓνα φόρεμα με μανίκια, ἀνοιχτὸ μπροστά, ὥστε νὰ ἀποκαλύπτει τὴν ἐσθῆτα της, ποὺ εἶναι στολισμένη ἀπὸ μιὰ ὀριζόντια σειρά μαργαριταριῶν ποὺ διασταυρῶνεται με μιὰ κάθετη ἀλυσίδα ἀπὸ κόμβους μαργαριταριῶν καὶ ἄλλων πολύτιμων λίθων. Ἐνα περιδέριο ἀπὸ χοντρότερα μαργαριτάρια περιβάλλει τὸ λαιμὸ της. Στὸ κεφάλι φορεῖ μιὰ μυτερὴ σκούφια ποὺ στολίζεται στὴν περιφέρεια καὶ στὶς ἀκμὲς της ἀπὸ μαργαριτάρια καὶ ποὺ ἔχει κρεμασμένο ἓνα πέπλο ποὺ πέφτει πρὸς τὰ πίσω. Ἡ σκούφια στολίζεται ἐπίσης στὸ ἀριστερὸ πλάι (τὸ δεξιὸ δὲν εἶναι ὄρατὸ) ἀπὸ ἓνα κύκλο ἑννιά μαργαριταριῶν ποὺ ἀπὸ τὴν κορυφὴ του ξεπετιέται ἓνας θύσανος. Ὁμοίος κύκλος μαργαριταριῶν ὑπάρχει καὶ πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπὸ της ἀκριβῶς, στὰ κατσαρωμένα μαλλιά της, με μικρότερο ὁμως θύσανο, ποὺ στὴ ῥίζα του ἔχει προστεθῆ ἓνα μισοφέγγαρο. Ὁ τύπος τῆς ὁμορφιάς τῆς εἰκονιζόμενης ἀνταποκρίνεται ἀρκετὰ στὸ ἰδανικὸ τῆς γυναικείας ὁμορφιάς ποὺ κυριαρχοῦσε στὴ Γαλλία τὸν αἰῶνα τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'.

Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ πλαισίου εἶναι σημειωμένη ἡ ὑπογραφή τοῦ χαράκτη: De Larmessin, Sculp. Ἐξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο, στὴ βάση τῆς εἰκόνας, ὑπάρχει, χωρισμένη στὰ δύο ἀπὸ ἓνα κύκλο ποὺ

⁸⁰) Ν. Κ. Β., Μία Ἑλληνὶς σουλτάνα, ἐφημ. «Ἐλευθέρων Βῆμα» 16 Ἀπριλίου 1938, ἀριθ. 5671, σ. 5, ἀπὸ ἀντίτυπο τῆς χαλκογραφίας ποὺ βρίσκεται στὴν κατοχὴ τοῦ κ. Ἐμμαν. Τσουδεροῦ. Τὴ δημοσιεύω κ' ἐγὼ παρακάτω (πίν. ΙΕ', εἰκ. 1), ὄχι μόνο γιατί βρίσκεται σὲ ἀλληλουχία με τὶς ἄλλες εἰκόνας, μὰ καὶ γιατί ἡ προηγούμενη ἐκδοσὴ της σὲ ἐφημερίδα εἶναι πολὺ λίγο προσιτὴ.

⁸¹) Ἡ ἀντιστοιχία τοῦ καταλόγου τοῦ Duplessis με τὴ σειρά ποὺ ἀκολουθῶ παρακάτω, εἶναι ἡ ἑξῆς :

Duplessis ἀριθ. 14989, 1	=	πίν. ΙΖ',	εἰκ. 3
»	»	»	2 (α—β) = » ΙΕ', » 1
»	»	»	3 (α—β) = » » » 2
»	»	»	4 = » ΙΖ', » 4

είσδύει και στο πλαίσιο και που περιέχει τον τουρκικό θυρεό με τρία μικρά και ένα μεγάλο μισοφέγγαρο, ή παρακάτω επιγραφή :

Eumenia, GRANDE SVLTANE Reyne | Femme du Grand Sultan Mehemed Quatriesme du | Nom Empereur des Turcs & Ell'est Grecque et Candiotte, ayant | pris Naissance dans la Ville de Retymo Ou Elle fut faite Esclauue dans un Aâge | fort tendre, en L' année 1647; Elle est Extremement belle, Elle suit par tout le Grand Seigneur | qui L' ayme Extradordinairement,

Κάτω από την επιγραφή, τέλος, διαβάζουμε :

A Paris Chez P. Bertrand Rue St. Jacques à la Pomme d'Or Proche St. Seuerin; Auec Privilège du Roy;

Ο χαράκτης της χαλκογραφίας αυτής, καθώς και της επόμενης (είκ. 2), υπογράφεται De Larmessin. Μ' αυτό το όνομα είναι γνωστή στην ιστορία της τέχνης μια οικογένεια χαράκτων και εκδοτών χαλκογραφιών που άκμασε στο Παρίσι το δεύτερο ήμισυ του 17ου και το πρώτο του 18ου αιώνα⁸². Τέσσερα μέλη της έχουν το ίδιο όνομα Nicolas και η ομωνυμία αυτή δυσκολεύει συχνά τη διάκρισή τους. Κατά τις νεώτερες έρευνες⁸³, ο Nicolas I παντρεύτηκε το 1654 και πέθανε στις 24 Ιουλίου 1694. Ο Nicolas II μαρτυρείται το 1683 κουμπάρος του μικρότερου αδερφού του Nicolas III (1640—1725) και τα έργα τους συγχέονται⁸⁴. Τέλος, ο Nicolas IV (1684—1755), ο σημαντικότερος απ' όλους, ήταν γιός του Nicolas III. Από τους τέσσερις αυτούς ομώνυμους θ' αποκλειστική βέβαια, για χρονολογικούς λόγους, ο τελευταίος. Ασφαλώς ένας από τους τρεις πρώτους ήταν ο εκτελεστής της χαλκογραφίας της σουλτάνας, ποιός όμως ακριβώς, είναι δύσκολο να καθοριστή.

Εδώ πρέπει να σημειώσω μια ενδιαφέρουσα διαπίστωση που κάμαμε σχετικά με την επιγραφή της χαλκογραφίας: Η επιγραφή αυτή, που μάς μιλεί για την καταγωγή της σουλτάνας από το Ρέθυμνο,

⁸²) Βλ. Ulrich Thieme und Felix Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zum Gegenwart, . . . herausgegeben von Hans Vollmer, Leipzig, τόμ. 22 (1928), σ. 387, όπου και η σχετική βιβλιογραφία

⁸³) Βλ. Thieme - Becker, ό. π.

⁸⁴) Στο Cabinet des Estampes της παριζινης Έθνικης Βιβλιοθήκης σώζονται σαράντα περίπου έργα στο φάκελο με την επιγραφή «Nicolas de Larmessin, père. Cũvre» (cote: Ed. 70, in - folio), χωρίς κανένα διαχωρισμό· πολλά απ' αυτά είναι χρονολογημένα και οι χρονολογίες τους κυμαίνονται, καθώς παρατηρήσαμε, μεταξύ 1657 και 1686. Οι χαλκογραφίες της σουλτάνας δέν περιέχονται στο φάκελο αυτό.

τὴν ἀρπαγὴ τῆς τὸ 1647 καὶ τὴν ὁμορφιά τῆς, συμφωνεῖ σχεδὸν κατὰ λέξη μὲ τὴν περικοπὴ πού περιέχεται στὴ σελίδα 378 τοῦ βιβλίου τοῦ La Guilletière «Athènes ancienne et nouvelle» τὴν παραθέτω, γιὰ νὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ σύγκριση ⁸⁵:

« . . . La Mere de ce jeune Prince est Grecque & Candiotte, née dans la Ville de Retymo, où elle fut faite esclave dans un âge fort tendre, l'année 1647, que les Turcs prirent & saccagerent Retymo. Elle est présentement encore grosse, & suit par tout le Sultan, qui l'aime extraordinairement. Aussi dit-on qu' elle est d' une grande beauté, quoy qu' un peu marquée de petite verole. On croit qu' elle partira bien-tost de Larissa pour aller faire ses couches à Constantinople . . . » ⁸⁶ κλπ.

Πιστεύω πὼς ἡ σύμπτωση αὐτὴ δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ πὼς ὁ Bertrand, ὁ ἐκδότης τῆς χαλκογραφίας τοῦ Larmessin, ἀντίγραψε τὴν παραπάνω περικοπὴ ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ La Guilletière καί, παραλείποντας τὶς φράσεις πού δὲν χρειάζονταν ἢ δὲν ταίριαζαν καὶ τροποποιώντας ἑλαφρὰ δυὸ - τρεῖς λέξεις μονάχα ⁸⁷, ἔφτιαξε τὴν ἐπιγραφὴ τῆς χαλκογραφίας. Καὶ ἐπειδὴ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐκυκλοφόρησε σὲ πρώτη ἔκδοση τὸ 1675, ἡ ἔκδοση αὐτὴ τῆς χαλκογραφίας ἀπὸ τὸ Bertrand πρέπει νὰ εἶναι πάντως μεταγενέστερη τοῦ ἔτους αὐτοῦ.

Ὅπως εἶπαμε ὅμως καὶ παραπάνω, ἡ εἰκόνα 1 πού ἐξετάζουμε ἔχει δυὸ ἔκδόσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες αὐτὴ πού περιγράψαμε εἶναι ἡ δευτέρη. Ἡ πρώτη ἔκδοση, κι' αὐτὴ καμωμένη ἀπὸ τὸ Bertrand, πού παραλείπομε τὴ δημοσίευσή τῆς, εἶναι ἀπαράλλακτη μὲ τὴ δευτέρη, μόνο πού δὲν ἔχει κανένα ὄνομα χαρακτῆ στὸ πλαίσιο κι' πού φέρει τὴν ἑξῆς πολὺ συντομότερη ἐπιγραφὴ:

LA GRANDE SVLTANE | Femme du Grand Sultan Mehemed Quatriesme du | Nom Empereur des Turcs &.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ, πού δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς δευτέρας ἔκδοσης (μὲ τὴν παράλειψη ἀκόμη τῶν λέξεων Eumenia καὶ Reyne) φανερώνει πὼς ἡ πρώτη ἔκδοση κυκλοφόρησε πρὶν ἀπὸ τὸ

⁸⁵) Σημειώνονται μὲ κυρτὰ στοιχεῖα οἱ φράσεις πού εἶναι ἀπαράλλακτες καὶ στὴν ἐπιγραφὴ τῆς εἰκόνας καὶ μὲ ἀραιὰ αὐτὲς πού εἶναι ἑλαφρὰ παραλλαγμένες.

⁸⁶) Athènes ancienne et nouvelle...par le Sr. de La Guilletière, Paris, 1675, σ. 378.

⁸⁷) Τὶς λέξεις née (πού τὴν ἀλλάζει σέ: ayant pris naissance), Sultan (πού τὴν κάνει: Grand Seigneur) καὶ τὴ φράση d' une grande beauté (πού τὴν τροποποιεῖ: extrêmement belle).

1675, ἀφοῦ δὲν περιέχει τὶς φράσεις ποὺ ἡ δεύτερη ἔκδοση δανείστηκε, καθὼς εἶδαμε, ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ La Guilletière. Ἡ πρώτη αὐτῆ ἔκδοση φαίνεται νὰ εἶναι ἡ παλιότερη ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες χαλκογραφίες ποὺ μᾶς εἶναι γνωστές. Ὅσο γιὰ τὸν καλλιτέχνη, παρ' ὅλο ποὺ δὲ σημειώνεται τὸ ὄνομά του, δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀμφιβολία πὼς εἶναι ὁ ἴδιος, ὁ Larmessin, ἀφοῦ ἡ προσωπογραφία εἶναι ἀπαράλλακτη μὲ τὴν προσωπογραφία τῆς δεύτερης ἔκδοσης ποὺ φέρει τὸ ὄνομά του.

Ἡ δεύτερη εἰκόνα (πίν. ΙΕ', ἀριθ. 2 = Duplessis ἀριθ. 14989, 3) εἶναι τοῦ ἴδιου χαρακτῆ, τῶν ἴδιων διαστάσεων, ἔχει κι' αὐτὴ δυὸ ἔκδόσεις καὶ ἐμφανίζει μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τὴν πρώτη. Οἱ μόνες διαφορὲς ποὺ παρουσιάζει εἶναι οἱ ἀκόλυνθες: Τὸ φόνεμα τῆς σουλτάνας ἔχει διαφορετικὰ ποικίλματα, ἡ ἐσθήτα ἀφήνει πρὸ ἀκάλυπτο τὸ λαιμὸ καὶ τὰ κοσμήματα τοῦ στήθους ἔχουν λιγώτερα, ἀλλὰ χοντροτέρα μαργαριτάρια. Στὴ σκούφια ἡ διάταξη τῶν μαργαριταριῶν καὶ τῶν θυσάνων εἶναι διαφορετικὴ: ὁ δεύτερος θύσανος δὲ βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὸ μισοφέγγαρο, ἀλλὰ στὸ δεξιὸ πλάγι καὶ εἶναι πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν ἀριστερό. Ὁ πέπλος, τέλος, εἶναι στενότερος. Ὅσο γιὰ τὴν ἔκφραση τοῦ προσώπου, εἶναι ἕλαφρὰ παραλλαγμένη, πρὸ ζωντανῆ καὶ πρὸ γλυκειά.

Τὸ ὄνομα τοῦ χαρακτῆ σημειώνεται στὸ πλαίσιο, χωρὶς τὸ De ὅμως: Larmessin, Sculp. Ἡ ἐπιγραφή, ἂν καὶ μὲ διαφορετικὰ στοιχεῖα καὶ ἄλλη διάταξη τῶν στίχων, εἶναι ἀπαράλλακτη, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ μόνη λέξη: γράφει *très belle* ἀντὶ *extremement belle*. Ὅσο γιὰ τὸν ἐκδότη, στὴν ἔκδοση ποὺ δημοσιεύουμε ἀναφέρεται ὁ ἴδιος ὁ χαρακτῆς Larmessin, ποὺ ἔχει πρὸ δικό του ἐκδοτικὸ κατᾶστημα: *A Paris Chez N de L' Armessin, Rue St Jacques, a la Pomme d'Or, Avec Priviil. du Roy*⁸⁹. Στὴν ἄλλη ἔκδοση, ποὺ παραλείπομε τὴ δημοσίευσή της, ἀναφέρεται ὡς ἐκδότης ἡ χήρα τοῦ Bertrand, τοῦ ἐκδότη τῆς πρώτης εἰκόνας: *A Paris, Chez la Veuve Bertrand, Rue St Jacques, a la Pomme d' Or, Avec Priviil. du Roy*. Αὐτὸ δείχνει πὼς καὶ οἱ δυὸ ἔκδόσεις αὐτῆς τῆς δεύτερης εἰκόνας εἶναι μεταγενέστερες τῆς πρώτης εἰκόνας. Θὰ ἔγιναν γύρω στὸ 1682, ὅποτε ξανασυναντοῦμε τὴ χήρα Bertrand σ' ἄλλες ἔκδόσεις χαλκογραφιῶν τοῦ Larmessin⁹⁰, ἀλλὰ πάντως πρὶν ἀπὸ τὸ 1687, ὅποτε καθαιρέθηκε

⁸⁹) Τὴν ἴδια αὐτὴ φέριμα τοῦ Larmessin ὡς ἐκδότη τὴ βρῖσκομε καὶ σὲ μιὰ του προσωπογραφία μὲ χρονολογία 1680 ποὺ παριστάνει τὴν Elisabeth Marie Louise infante de Portugal (Bibliothèque Nationale de Paris, Cabinet des Estampes, cote: Ed. 70, in-folio: Nicolas de Larmessin, père, Œuvre).

⁹⁰) Ὅπως π. χ. σὲ μιὰ προσωπογραφία ποὺ παριστάνει τὸν «Monseig. Le

ὁ Μεχμέτ Δ' καὶ συμπαράσχερ στὴ πτώση του καὶ τὴν εὐνοουμένη του.

Ἡ τρίτη εἰκόνα (πίν. ΙϚ' ἀριθ. 3 = Duplessis ἀριθ. 14989, 1), διαστάσεων 0,290 × 0,180 μ., παριστάνει τὴ σουλτάνα ὀλόσωμη, μέσα σὲ ὀρθογώνιο πλαίσιο. Ἡ σουλτάνα στέκει μὲ μεγαλοπρέπεια, κρατώντας στὸ δεξιὸν χεῖρ ἓνα μαντήλι μὲ χρόσια καὶ στὸ ἀριστερό, πού εἶναι ἔλαφρὰ ἀκουμπισμένο στὸ στήθος, ἓνα ῥαβδί μὲ θύσανο καὶ μὲ μισοφέγγαρο. Ἡ κόμμωση, τὰ στολίδια, καθὼς καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου της μοιάζουν πολὺ μὲ ἐκεῖνα πού παρατηρήσαμε στὶς εἰκόνες 1 καὶ 2. Τὰ ἐπάλληλα φορέματά της εἶναι κατάφορτα ἀπὸ ποικίλα καὶ σφίγγονται μὲ μιὰ ζώνη πού διαγράφει μιὰ πολὺ λιγνὴ μέση. Μιὰ μικρὴ κοπέλλα πίσω δεξιὰ της κρατεῖ μὲ τὰ δύο της χέρια τὴν οὐρὰ τοῦ μακροῦ της ἐπενδύτη. Πίσω της διακρίνεται ὁ Βόσπορος καὶ ἀπέναντι ἓνα τμήμα τῆς Κωνσταντινούπολης μὲ τοὺς τρούλους τῶν οἰκοδομῶν ἀπὸ πάνω τους, στὸ δεξιὸ μέρος τῆς εἰκόνας, μιὰ ἐπιγραφή γράφει: *Serail du Grand Seigneur*. Ἡ εἰκόνα αὕτη εἶναι ἀσφαλῶς ἢ πιὸ περὶτεχνη ἀπὸ τὶς τέσσερις.

Ἡ ἐπιγραφή πού βρίσκεται στὴ βάση εἶναι ἡ ἴδια ἀκριβῶς μὲ τὴν ἐπιγραφή τῆς εἰκόνας 2, πρῶμα πού σημαίνει πὼς ἡ χαλκογραφία εἶναι τῆς ἴδιας ἐποχῆς, δηλαδὴ μεταγενέστερη πάντως ἀπὸ τὴν εἰκόνα 1. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή διαβάζομε τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότη: *Se vend A Paris Chez F. Jollain l'ainé rue St Jacques à la Ville de Cologne Avec Pr. du Roy*. Φαίνεται πιθανὸ πὼς ὁ ἐκδότης F. Jollain εἶναι καὶ ὁ καλλιτέχνης. Πρέπει νὰ τὸν ταυτίσωμε μὲ τὸν François Jollain l'ainé, γνωστὸ χαρακτὴ πού ἔζησε στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸ 1641 ὡς τὸ 1704⁴⁰.

Ἡ τέταρτη εἰκόνα (πίν. Ιϛ', ἀριθ. 4 = Duplessis ἀριθ. 14989, 4), διαστάσεων 0,160 × 0,115 μ., παριστάνει τὴ σουλτάνα ἔφιππη, μέσα σὲ ὀρθογώνιο πλαίσιο. Τὸ ἄλογο, πού βαδίζει, ἔχει τὸ κεφάλι του στολισμένο μὲ ἓνα πεντάκλωνο λοφίον καὶ τὴ χαιτὴ καὶ τὴν οὐρὰ του πλεγμένες σὲ κοτσίδες καὶ δεμένες μὲ ταινίες. Ἡ σουλτάνα, καθισμένη ἐπάνω μὲ τὸ γυναικεῖο τρόπο, ἀπὸ τὴν ἀριστερὴν μεριά, κρατεῖ τὸ χαλινάρι μὲ τὸ ἀριστερό της χεῖρ, ἐνῶ μὲ τὸ δεξιὸ συγκρατεῖ τὴν ἑσάρπα της. Φορεῖ ἓνα κοντογούνη καὶ ἀπὸ μέσα ἓνα ἐντελῶς ἀπλὸ φόρεμα πού

Duc de Bourgogne, fils du Mons. Louis Dauphin de France», δηλ. τὸν ἕγγονο τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' καὶ ἀναφέρει πὼς γεννήθηκε στὶς 6 Αὐγούστου 1682 καὶ βαπτίστηκε πρόσφατα (B. N. de Paris, Cabinet des Estampes, δ. π.).

⁴⁰ Βλ. Th i e m e — B e c k e r, δ. π., τόμ. 19 (1926), σ. 102, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Ὁ François Jollain (l'ainé) εἶχε πατέρα τὸ χαρακτὴ Gérard I Jollain († 1683) καὶ μικρότερο ἀδερφὸ τὸν ἐπίσης χαρακτὴ François Gérard, πού ἔχομε χρονολογημένα ἔργα του ἀπὸ τὸ 1684 ἴσαμε τὸ 1719.

τῆς σκεπάζει καὶ τὰ πόδια. Ἡ μορφή της εἶναι ἀρρενωπὴ καὶ λίγο τραχειά. Στὸ κεφάλι ἔχει τοὺς δυὸ θυσάνους, τὸν πέπλο καὶ ἓνα τριγωνικὸ κόσμημα στὴ μέση μὲ ἓνα μεγάλο μισοφέγγαρο ἀπὸ πάνω του. Στὸ βάθος, σὲ δευτέρου πλάνου τοῦ πίνακα καὶ κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιά τοῦ ἀλόγου, διακρίνονται σ' ἓνα κάμπο Τοῦρκοι κυνηγοί, δυὸ ἔφιπποι καὶ δυὸ πεζοί, ποὺ ἔχουν περικυκλώσει, μαζὶ μὲ τέσσερις σκύλους, ἓνα θήραμα, ἴσως ἀγριογούρουνο.

Ἡ ἐπιγραφὴ γράφει: *EVEMENIA SVLTANA praecipua Vxor MAHOMET IIII. Imperatoris Turcarum etc.*

Καὶ ἀπὸ κάτω, στὴ δεξιὰ γωνία, ἔχομε τὸ ὄνομα τοῦ καλλιτέχνη: *Th'van Merlen ex Antverp(ia)*.

Οἱ van Merlen ὑπῆρξαν μεγάλῃ οἰκογένεια Φλαμανδῶν καλλιτεχνῶν ποὺ ἄκμασε στὴν Ἀμβέρσα τὸ 17^ο καὶ 18^ο αἰῶνα⁴¹. Μὲ τὸ ὄνομα ὅμως Theodor van Merlen μᾶς εἶναι γνωστοὶ⁴² τρεῖς χαρακτες: ὁ Theodor I (ca 1600 — 1659), ὁ Theodor II (1609— 7 Αὐγούστου 1672) καὶ ὁ γιὸς του Theodor III (γενν. 1661). Ἀπ' αὐτοὺς ἀποκλείεται βέβαια ὁ πρῶτος, γιὰ λόγους χρονολογικοῦς. Ἀπὸ τοὺς δυὸ ἄλλους φαίνεται πιθανώτερο πὼς ὁ τελευταῖος, ὁ Theodor III van Merlen, εἶναι ὁ ἐκτελεστὴς τῆς χαλκογραφίας. Εὐκόλα παρατηρεῖ κανεὶς πὼς ἡ τεχνοτροπία τοῦ Φλαμανδοῦ αὐτοῦ καλλιτέχνη εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ κείνην ποὺ συναντοῦμε στὶς προηγούμενες γαλλικὲς χαλκογραφίαι: πιὸ ἀδρῆ, πιὸ λιτή, μὲ λιγώτερον ἐπεξεργασία τῶν λεπτομερειῶν. Ἡ εἰκόνα του αὐτῆ, ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὴν ἀφύσικη τοποθέτηση τῆς σκούφιας καὶ τοῦ πέπλου στὸ κεφάλι τῆς σουλτάνας, ποὺ δείχνει πὼς δὲν κατάλαβε καλὰ ὅ,τι ἀντίγραφε, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ λανθασμένη ἀπόδοση τοῦ ὀνόματός της (Evemenia ἀντὶ Eumenia), δὲ μπορεῖ νὰ χρησίμευε γιὰ πρότυπο στὶς γαλλικὲς· τὸ ἀντίθετο δὲν ἀποκλείεται, μὰ καὶ δὲ μποροῦμε νὰ τὸ ὑποστηρίξωμε μὲ βεβαιότητα. Ὅπως δὲποτε διαπιστώνομε πὼς ἡ εἰκόνα τῆς σουλτάνας κυκλοφοροῦσε στὴν ἐποχὴ της καὶ εἶχε διάδοση καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ Γαλλία, σὲ ἄλλες χώρες τῆς Εὐρώπης. Εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ὑπάρχουν κι' ἄλλες προσωπογραφίαι της ἀλλοῦ, ἐκτὸς ἀπ' αὐτὲς ποὺ βρήκαμε στὴν παρισινὴ Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη⁴³.

Καὶ τώρα προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Εἶναι πιστὲς οἱ παραπάνω εἰκόνες ἢ ἔγιναν ἐντελῶς κατὰ φαντασία; Βέβαια δὲ φαίνεται πιθανὸ— τοῦλάχιστο δὲ βρήκαμε μαρτυρίες — πὼς ὁ Larmessin, ὁ Jollain ἢ ὁ

⁴¹) Βλ. *ibid.*, τόμ. 24 (1930), σ. 417—418.

⁴²) *Ibid.*

⁴³) Γιὰ τὴν ἔλαιογραφία τῆς σουλτάνας βλ. παρακάτω στὴ σὴμ. 50.

van Merlen επισκέφθηκαν τὴν Τουρκία καὶ τὶς ἐξετέλεσαν ἀπὸ αὐτοψία. Μιὰ ἄλλη ὅμως ἐκδοχὴ φαίνεται πιὸ πιθανή. Εἶναι γνωστὸ πὼς Εὐρωπαῖοι ζωγράφοι, καὶ ἰδίως Γάλλοι, εἶχαν ἀρχίσει ἀπὸ παλιότερα νὰ πηγαίνουν στὴν Ἀνατολὴ γιὰ ν' ἀπεικονίσουν τὰ διάφορα ἀξιοπεριεργα πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καὶ γύριζαν πίσω μὲ πλουσιώτατο ὕλικὸ πὸν κάποτε τὸ δημοσίευαν κιάλας. Ἔτσι π. χ. τὸ 1648 ὁ Georges de La Chappelle τυπώνει στὸ Παρίσι ἓνα «Recuel [sic] de divers portraits des principales dames de la Porte du Grand Turc, tirés au naturel sur les lieux»⁴⁴. Μὰ καὶ στὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς τοῦ Μεχμέτ Δ' εἶναι γνωστὸ — γιὰ ν' ἀρκεστοῦμε μονάχα σ' ἓνα παράδειγμα — πὼς ὁ πρεσβευτὴς τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ πολὺς μαρκήσιος de Nointel (1670—1680), χρησιμοποίησε ἓνα Φλαμανδὸ καὶ δυὸ Γάλλους ζωγράφους (τὸν Rombault Faidherbe πρῶτα, πὸν πέθανε στὴ Νάξο τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1673, κ' ὕστερα τὸν Jacques Carrey) γιὰ νὰ ἐκτελέσουν μεγάλες ζωγραφικὲς συνθέσεις ἢ καὶ χωριστὰ πορτραῖτα⁴⁵. Τὴν ἀνοιξὴ μάλιστα τοῦ 1675, ὅταν ὁ Μεχμέτ Δ' πανηγύριζε μὲ δημόσιες γιορτὲς τοὺς ἀρραβῶνες τῆς πεντάχρονης κόρης του, ὁ Nointel ἔστειλε ἐπίτηδες στὴν Ἀδριανούπολη ἓνα Γάλλο ζωγράφο, πιθανώτατα τὸν Carrey, γιὰ νὰ βρῆ τὴν εὐκαιρία νὰ ζωγραφίσῃ ἐκ τοῦ φυσικοῦ τοὺς ἐπίσημους Τούρκους⁴⁶, κ' αὐτὸς γύρισε φέρονοντας πολλὰ σχέδια καὶ προσωπογραφίαις⁴⁷. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτούς, κ' ἄλλοι Γάλλοι ταξιδιωτὲς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς — ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία ἡ μελέτῃ τῆς Ἀνατολῆς

⁴⁴) Βλ. Clarence Dana Ronillard, *The Turk in french history thought and literature (1520—1660)*, Paris, χ. ἔ. (= 1941) (= *Études de littérature étrangère et comparée*, n° 13), σ. 283—284. Δυστυχῶς τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ βιβλίον, πὸν ἀφιερώνει ἰδιαίτερο κεφάλαιον (σ. 271—286) γιὰ τὶς «Pictorial representations of the Turk» στὴ Γαλλία, σταματᾷ ἀκριβῶς λίγο πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Gülnüş.

⁴⁵) Βλ. Albert Vandal, *L'Odyssee d'un ambassadeur. Les voyages du marquis De Nointel (1670—1680)*, Paris, 1900, σ. 191—195. Πρβλ. καὶ Henri Mont, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe siècles, 1ère partie*, Paris, 1902, σ. 190—192 καὶ 195—196.

⁴⁶) A. Vandal, ὁ. π., σ. 195—196. Ὁ Nointel σὲ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 6 Ἰουνίου 1675 πὸν δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν H. Mont, ὁ. π., σ. 195—196, γράφει πὼς ἔστειλε τοὺς δυὸ ζωγράφους τοῦ «à Andrinople pour observer le visier et les autres grands de la Porte, mesme le Grand Seigneur et son fils...» καὶ προσθεῖται πὼς «la matière...ne leur manquera pas, par les sorties du Grand Seigneur, la cavalcade de son fils et le campement».

⁴⁷) A. Vandal, ὁ. π., σ. 199· γιὰ τὴν τύχην τῶν ἔργων αὐτῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζονται ἀκόμη ἀρκετά, βλ. Vandal, σ. 266—273 καὶ H. Mont, ὁ. π., σ. 198—199.

καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ ἔξωτικοῦ σημείωνε τὴν πρώτη της ἀνάπτυξη⁴⁸—ἐφε-
ραν σχέδια ἀπὸ τὴν Ἀνατολή ἢ καὶ τὰ τύπωναν σὰ βιβλία τους⁴⁹.
Φαίνεται λοιπὸν πολὺ πιθανὸν πὼς οἱ παραπάνω χαράκτες, χωρὶς νὰ
ἔχουν πάει οἱ ἴδιοι στὴν Τουρκία, βρῆκαν καὶ ἀντίγραψαν σχέδια ἄλ-
λων ζωγράφων ποὺ εἶχαν ἐπισκεφθῆ τὴν Τουρκία καὶ ποὺ εἶδαν προ-
γματικά καὶ ἀπεικόνισαν τὴ σουλτάνα⁵⁰. Ἔτσι ἄλλως τε μονάχα ἐξη-
γεῖται ὅχι μόνον ἡ ὁμοιότητα πολλῶν χαρακτηριστικῶν της στὶς τέσσε-
ρις εἰκόνες, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι οἱ λεπτομέρειες τῆς ἔνδυμασίας της συμ-
φωνοῦν μὲ περιγραφῆς συγχρόνων αὐτοπτῶν. Παραθέτομε π. χ. ὅσα
γράφει τὸ 1684 ὁ La Croix⁵¹ γιὰ τὴν ἀμφίεση τῆς Gülnûs: «... Sa
coëffure la distingue, quant à l' habillement d' avec la Validé &
les autres Dames favorites du Grand Seigneur, c' est un bonnet
de velours bordé de martre rebeline au milieu duquel pardevant
il y a une petite couronne de broderie d' or enrichie de perles,
& de pierreries qui marque sa qualité de Reine, comme mere de
l' heritier presomptif de l' Empire». Καὶ προσθῆτει, περιγράφον-

⁴⁸) Βλ. τὸ βιβλίον τοῦ Pierre Martino, *L' Orient dans la Littérature Française au XVIIe et XVIIIe siècle*, Paris, 1906, ἔργο ἀξιόλογο, ποὺ ὑστερεῖ μονάχα στὸ πληροφοριακὸ μέρος. Κατὰ τὸν Martino, σ. 352—355, ἡ ἀγάπη αὐτῆ τοῦ ἔξωτικοῦ, ποὺ κορυφώθηκε τὸν ἐπόμενον 18ο αἰῶνα ὠδήγησε ἀργότερα τοὺς Γάλλους ζωγράφους στὸ ν' ἀπεικονίζουν σὲ πορτραίτα ἀκόμη καὶ κυρίες τῆς Γαλλίας ντυμένες μὲ τουρκικῆς φορεσιῆς σὰ σουλτάνες ἢ ὀδαλίσκες.

⁴⁹) Γιὰ τὰ γαλλικὰ περιηγητικὰ βιβλία τῆς ἐποχῆς βλ. N. Jorga, *Les voyageurs Français dans l' Orient Européen*, Paris, (1928), σ. 49—90 (*Voyageurs du XVIIe siècle*). Ὁ Jorga ἐκφράζει τὴν εὐχή (σ. 91—92) νὰ συγκεντρωθοῦν ὅλοι οἱ ζωγραφικοὶ πίνακες τῶν Γάλλων ταξιδιωτῶν τοῦ 16ου—18ου αἰῶνα, πρῶμα ποὺ δὲν ἔχει γίνει ἀκόμη.

⁵⁰) Ἀπὸ τὸ Ν. Κ. Β. δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημ. «Ἐλευθέρων Βῆμα» τῆς 19 Ἀπριλίου 1938, ἀριθ. 5674, σ. 5, ἀπὸ φωτογραφία ποὺ εἶχε σταλῆ στὸν κ. Ἐμμαν. Τσουδερό, μιὰ ἐλαιογραφία τῆς σουλτάνας ποὺ βρίσκεται στὸ παλιὸ Σεράγι στὴν Κωνσταντινούπολη. (Ἡ ἴδια ἐλαιογραφία παρατίθεται καὶ ἀπὸ τὸ Ν. Σταυρινίδη, ἐφημ. «Πατρίς» Ἡρακλείου 8 Αὐγούστου 1950). Ἡ ἐλαιογραφία ἀποδίδει τὸ πρόσωπό της πολὺ ὀρειότερο. Στὴν ἀμφίεση παρουσιάζει σχεδὸν ἀπόλυτη ὁμοιότητα μὲ τὴν πρώτη χαλκογραφία τοῦ Larmessin (εἰκ. 1). Γιὰ νὰ κρίνωμε ὁμως ἂν ἡ τελευταία αὐτῆ εἶναι πραγματικὰ ἀντίγραφο—ἔμμεσο ἢ ἄμεσο—τῆς ἐλαιογραφίας ἢ ἂν τυχὸν συμβαίνει τὸ ἀντίθετο, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμε καθαρώτερη φωτογραφία τῆς ἐλαιογραφίας. Γι' αὐτὸ καὶ παραλείπομε πρὸς τὸ παρὸν τὴ δημοσίευσή της.

⁵¹) *Memoires du Sieur de La Croix, cy - devant secrétaire de l' Ambassade de Constantinople Contenant Diverses Relations trescurieuses de l' Empire Othoman*, A Paris, première partie, 1684, σ. 363 (=ἐπιστολὴ VI, γραμμένη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὶς 14 Ἰανουαρίου 1673).

τας καὶ τὰ ἀτομικά της χαρακτηριστικά: «... elle est... de petite taille, mais fort belle, le visage blanc un peu long, les yeux bleus & le poil chastein, extrêmement enjouée, & de beaucoup d'esprit...» κλπ. Εἶναι πολὺ πιθανὸ πὼς τὰ ἀτομικά της αὐτὰ χαρακτηριστικά μᾶς τὰ διάσωσαν ὡς ἓνα βαθμὸ οἱ χαλκογραφίες πού δημοσιεύουμε ἔδῳ, παρ' ὅλο πού τὰ ἔχουν κάπως προσαρμόσει στὸ ἰδανικὸ τῆς γαλλικῆς ὁμορφιάς τῆς ἐποχῆς τους.

Γ.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά της, οἱ εὐρωπαϊκὲς χαλκογραφίες μᾶς διάσωσαν καὶ ἓνα ἄλλο ἐνδιαφέρον στοιχεῖο τῆς Ῥεθεμνιώτισσας σουλτάνας, τὸ ἑλληνικὸ βαφτιστικὸ της ὄνομα. Τὸ ἀναφέρουν ὅλες: Eumenia (ἢ 4 μόνο τὸ ἔχει ἐλαφρὰ παραλλάξει σὲ Evemenia), δηλαδή *Εὐμενία*. Ἀπὸ ποῦ τὸ παράλαβαν τὸ ὄνομα αὐτό, δὲ μπορέσουμε νὰ ἐξακριβώσουμε. Ὁ La Guilletiere πάντως, ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶναι δανεισμένη, ὅπως εἶδαμε, ἡ πληρέστερη ἐπιγραφή τῶν εἰκόνων, δὲν τὸ ἔχει. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι, ὅπως τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ τὴν πῆραν ἀπὸ ἀθθεντικῆ πηγῆ, ἔτσι καὶ τὸ ὄνομα θὰ τὸ ἔχουν πάρει ἀπὸ ἄλλο σύγχρονο ἀξιόπιστο κείμενο ἢ ἀπὸ ἀθθεντικὴ μαρτυρία ταξιδιωτῶν. Ὑπάρχει ἄλλως τε καὶ ἄλλη μαρτυρία πὼς ἡ σουλτάνα ἦταν γνωστὴ στὴν ἐποχὴ της μὲ τὸ ὄνομα Εὐμενία. Μᾶς τὴν προσφέρει ὁ Ev. G. Harpellius, πού στὸ βιβλίον του «Thesaurus exoticorum», τυπωμένο τὸ 1688, βιβλίον πού γράφτηκε, ἀπὸ δεύτερο πάντως χέρι, γύρω στὰ 1685, τὴν ὀνομάζει ρητὰ Εὐμενία⁵². Νὰ τί γράφει ἀκριβῶς στὸ τμῆμα «Kurtze Beschreibung der ganzen Turkey»⁵³: «Nachdem dieser Kayser [= ὁ Μεχμέτ Δ'] zu seinem mannbahren Jahren kommen, hat er gleich seinen Vorfahren sich des Frauenzimmers bedienet, unter allen aber liebet er Eumeniam eine Griechin, als welche ihm den ersten Printzen geboren, und sonsten gar ammuhtig in Ihrem Wesen ist. Dieser älteste Printz hält sich anitzo beym Vater im Felde auf, hat das 20ste Jahr schon erreicht, und die Sultanin Eumenia hat laut jüngsten Briefen Ordre bekommen, zusambt dem andern Printzen von 12 Jahren nach Adrianopel zu erheben». Καὶ πρὸ κάτω, στὸ τμῆμα πού ἐπιγράφεται «Fürstellung des Venetianischen Türkenkriegs in Morea und Dalmatien, von A° 1680 bis A° 1688» καὶ στὸ εἰδι-

⁵²) Τὴν πολὺτιμη αὐτὴ πληροφορία τὴ χρωσιῶ στὸν καθηγητὴ κ. P. Wittek.

⁵³) Thesaurus exoticorum Oder eine mit eine Russländischer Raritäten und Geschichten Wohlbersehene Schatzkammer... von Everhardo Gvernero Hapelio, [Hamburg, 1688], σ. 19α.

κὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν Κρήτη⁵⁴: «Die Einwohner sind heut gar faule Leute, ausser die so genandte Sfakioten, welche grossmüthig und tapffer sind. Aus denen ihm der itzige Türkische Kayser seine oberste Sultanin, E u m e n i a genannndt, erkieset hat».

Φαίνεται ὅμως πὼς τὸ ἀσυνήθιστο αὐτὸ ὄνομα *Εὐμενία* γρήγορα παραμορφώθηκε ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς στὸ κοινότερο *Εὐγενία*. Γιὰ πρώτη φορὰ συναντήσαμε τὸ *Εὐγενία* στὸ βιβλίο *Anecdotes ou Histoire Secrète de la Maison Ottomane*, A Amsterdam, Par la Compagnie, 1722, βιβλίο ἀπὸ δεύτερο χέρι κι' αὐτό, πού στὸν τόμο IV, σ. 110 — 111, γράφει: «... L'odalisque Zachî [γράφει: Hasseki] étoit celle qui plaisait le plus au Sultan: elle avoit été enlevée en mille six cens quarant - sept au sac de Retimo en Candie. La Validé en avoit fait present elle - même à son fils, qui lui avoit témoigné beaucoup de bontez, & lui avoit donné le nom qu'elle portoit, qui veut dire chere, au lieu de celui d' Eugenie, qu' elle avoit reçû de ses parens.» Καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες μελετητὲς ξέρουν μονάχα ἢ προτιμοῦν τὸ ὄνομα *Εὐγενία*. Ἔτσι ὁ Β. Ψιλᾶκης τὴν ὀνομάζει *Εὐγενία*⁵⁵ παραπέμποντας στὰ γραφόμενα τοῦ Hammer γιὰ τὴν ἄλωση τοῦ Ῥεθέμνου καὶ τὴν αἰχμαλωσία της, ὅπου μολαταῦτα δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα αὐτό⁵⁶. Ὁ Ν. Κ. Β., δημοσιεύοντας τὴ χαλκογραφία τοῦ Larmessin, γράφει⁵⁷ πὼς σ' αὐτὴν ἡ σουλτάνα «ἀποκαλεῖται *Εὐμενία* προφανῶς κατὰ διαστροφὴν τοῦ πραγματικοῦ ὀνόματός της» πού δέχεται πὼς εἶναι τὸ *Εὐγενία*. Τὸ ἴδιο κι' ὁ Ν. Σταυρινίδης, πού ἔχει ὑπόψει του καὶ τὴν ἐπιγραφή τῆς χαλκογραφίας καὶ τὰ γραφόμενα τοῦ Ψιλᾶκη, διστάζει τελικὰ μεταξὺ τῶν δυὸ ὀνομάτων *Εὐμενία* καὶ *Εὐγενία*, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν ἀντίληψη πὼς «*Εὐμενία* δὲν ὑπάρχει στὸ χριστιανικὸ ὀνοματολόγιο»⁵⁸. Πιστεύω ὅμως

⁵⁴) Ibid., σ. 168β.

⁵⁵) Β. Ψιλᾶκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τόμ. Β', σ. 296.

⁵⁶) Ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ κι' ὁ Ν. Σταυρινίδης, «Πατρὶς» Ἡρακλείου, 4 Αὐγούστου 1950 (ἀριθ. 34). Πιθανῶς ὁ Ψιλᾶκης εἶχε ὑπόψει του κάποια μετάφραση τῆς ἱστορίας τοῦ Hammer μὲ προσθήκες καὶ σημειώσεις. Πραγματικά, στὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ J. Hellert (*Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu' à nos jours* par J. de Hammer... trad. de l' allemand par J. J. Hellert, Paris, τόμ. 11, 1838, σ. 164—165, σημ. 1) ὑπάρχει ἡ προσθήκη πὼς ἡ σουλτάνα λεγόταν *Εὐγενία*, μὲ παραπομπὴ στὰ *Anecdotes segretti*, 1. VIII, δηλαδὴ στὰ *Anecdotes ou Histoire secrète de la Maison Ottomane* πού ἀναφέραμε παραπάνω. Ἐπειδὴ ὁ Ψιλᾶκης παραπέμπει στὸ Hammer μὲ τὸν ἀριθμὸ XI, ὑποθέτω πὼς ἔννοεῖ ἀκριβῶς τὸν 11ο αὐτὸ τόμο τῆς μετάφρασης τοῦ Hellert.

⁵⁷) Ἐφημ. «Ἐλεύθερον Βῆμα» 16 Ἀπριλίου 1938, σ. 5.

⁵⁸) Ν. Σταυρινίδης, ὁ. π.

πὸς δισταγμὸς δὲ χωρεῖ κανεῖς : οἱ σύγχρονες πηγές μονάχα τὸ ὄνομα *Εὐμενία* μᾶς μαρτυροῦν, πὸν ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἦταν ἀσυνήθιστο, παραλλάχτηκε ἔπειτα στὸ κοινότερο *Εὐγενία*, ἐνῶ, ἂν τὸ *Εὐγενία* ἦταν τὸ γνήσιο, θὰ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ παραφθοαρῇ, καὶ μάλιστα ἀπὸ Εὐρωπαίους (πὸν τοὺς ἦταν οἰκεῖο τὸ Eugénie, ἄγνωστο ὅμως τὸ Eumenie), στὸ σπάνιο *Εὐμενία*. Μὰ ἐκεῖνο πὸν ἐπιβεβαιώνει ἀπόλυτα τὴ γνησιότητα τοῦ ὀνόματος *Εὐμενία* εἶναι τὸ γεγονὸς πὸς καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ ὄνομα αὐτὸ—πὸν δὲν εἶναι ἀνύπαρκτο ὡς βαπτιστικό, ὅπως νομίστηκε⁵⁹—ἀκούεται στὴν περιφέρεια τοῦ Ῥεθέμνου⁶⁰. Εὐμενία λοιπὸν καὶ ὄχι Εὐγενία λεγόταν ἡ Ῥεθεμνιώτισσα σουλτάνα.

Ἦχι ὅμως μονάχα τὸ βαπτιστικό ὄνομα τῆς Εὐμενίας, μὰ καὶ τὸ οἰκογενειακὸ τῆς ἐπίθετο μᾶς διασώθηκε, πρᾶμα ἐξαιρετικὰ σπάνιο γιὰ τὶς γυναῖκες τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμιοῦ : Μᾶς τὸ παραδίδει μὴ μοναδική, μὰ ἀπόλυτα ἀξιόπιστη πηγή, ὁ Giovanni Battista Donado (1624—1700), πὸν ὑπηρέτησε βάλιλος (πρεσβευτῆς) τῆς Βενετίας στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ 1682 ἕσαμε τὸ 1684 καὶ εἶχε ἔτσι τὴν ἐυκαιρία νὰ γνωρίσῃ ἀπὸ κοντὰ τὴ σουλτάνα καὶ νὰ συγκεντρώσῃ ἐξακριβωμένες πληροφορίες γι' αὐτήν. Ὁ Donado, μετὰ τὴν ἀνάκληση καὶ τὸ γυρισμὸ του στὴ Βενετία, παρουσίασε, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1684, στὴ βενετικὴ Γερουσία τὴν ἐπίσημη ἔκθεση τῆς ἀποστολῆς του, πὸν δημοσιεύτηκε πολὺ ἀργότερα, τὸ 1872, ἀπὸ τὸ αὐτόγραφό του⁶¹ καὶ πὸν ἀντίγραφό τῆς σώζεται στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας⁶².

⁵⁹ Τὸ *Εὐμενία* ἀνήκει σὰ κύρια ὀνόματα πὸν πλάστηκαν ἀπὸ ἀφηρημένα ὀνόματα ἀρετῶν (ὅπως Εὐσεβία, Ὑπομονὴ κ.τ.δ.). Μὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀρσενικὸ *Εὐμένιος* ἦταν εὐκόλο νὰ σχηματιστῇ, ὅπως συμβαίνει μὲ πολυάριθμα παρόμοια ὀνόματα. Τὸ *Εὐμένιος*, στὴν ἀρχὴ ἐθνικὸ ὄνομα (βλ. Pape-Benseler, Wörterbuch der griechischen Eigennamen³, I, σ. 413 καὶ Pauly-Wissowa, R. E., τ. 6 (1907), σ. 1105—1114), ἔγινε ὕστερα χριστιανικό. Γνωστὸς μάλιστα στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Κρήτης εἶναι ὁ μητροπολίτης Γόρτινος Εὐμένιος (7ος αἰ.), πὸν ἡ Ἐκκλησία τιμᾷ τὴ μνήμη του στὶς 18 Σεπτεμβρίου (βλ. πρόχειρα : Ἑμμανουὴλ Α. Πετράκι, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ, μέρος Α', Ἡράκλειον, 1925, σ. 86—89 καὶ γιὰ τὶς ἀκολουθίες του Louis Petit, Bibliographie des acolouthies grecques, Bruxelles, 1926, σ. 50 καὶ 296).

⁶⁰ Ἀναφέρω συγκεκριμένα τὰ χωριά Ἀργυρούπολη, Ῥούστικα, καὶ Κάτω Βαρσαμόνερο τῆς ἐπαρχίας Ῥεθύμνης.

⁶¹ Le relazioni degli stati europei lette al Senato dagli ambasciatori Veneziani nel secolo decimosettimo raccolte ed annotate da Nicolò Barozzi e Guglielmo Berchet. [Serie V]. Turchia. Volume unico—Parte II, Venezia, 1872, σ. 287—355 : «Relazione del nobile uomo Giambattista Donado quondam Nicolò del suo bailaggio a Costantinopoli...» κλπ. (τὸ κείμενο ἀπὸ σ. 293 κ. ἔξ.).

⁶² Βλ. *ibid.*, σ. 291. Βλ. καὶ τὴν καταγραφή του ἀπὸ τὸ Σπυρ. Μ. Θεο-

Στὴν ἔκθεσή του λοιπὸν αὐτὴν ὁ Βενετὸς βιάιλος, ἐκεῖ πού δίδει, στὸ δεῦτερο κεφάλαιο (σ. 300 κ. ἔξ.) πληροφορίες γιὰ τὸ σουλτάνο Μεχμέτ Δ΄ καὶ τὴν οἰκογένειά του, ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὴν «Kasachi regnante» (σ. 305—307), δηλαδὴ τὴ Gülnâs - Εὐμενία, καὶ μᾶς λέει, ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα, πὼς προερχόταν ἀπὸ τὴν οἰκογένεια *Verzizzi* (δηλαδὴ *Βεργίτση*) τοῦ Ῥεθέμνου. Παραθέτω τὴ σχετικὴ περικοπή:

«...*Questa è donna che nata in Retimo dalla casa Verzizzi, la sorte con scherzo di suo potere la trasse dalle rovine del patrio suolo in condizione di schiava infelice per trasportarla sul Turco soglio Regina ; l' età sua poco è inferiore a quella del Sultano marito, di taglia poco più che mezzana, piuttosto bella che formosa, d' animo risoluto, feroce e superiore a quello del marito...*»⁶³ κλπ.

Πραγματικά, μιὰ πηγὴ σύγχρονη ἀκριβῶς μὲ τὴ γέννηση τῆς Εὐμενίας, ἡ ἐπίσημη ἀπογραφὴ τῶν οἰκογενειῶν καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης στὰ 1644 πού περιέχεται στὸ Χρονικὸ τοῦ Trivan καὶ πού ἔχει δημοσιευτῆ σὲ προηγούμενο τόμο τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν»⁶⁴, ἀναφέρει ἀνάμεσα στὶς οἰκογένειες τοῦ Ῥεθέμνου καὶ δυὸ οἰκογένειες Βεργίτση: μιὰν πού συγκαταλεγόταν στὶς εὐγενεῖς κρητικὲς οἰκογένειες (*nobili Cretensi*)⁶⁵ καὶ μιὰν ἄλλη πού ἀνήκε στὶς ἀστικὲς (*cittadini*)⁶⁶. Μὰ κι' ὁ Μαρκῖνος Τζάνες Μπουνιαλῆς συγκαταριθμεῖ τοὺς Βεργίτσηδες στὶς ἀρχοντικὲς οἰκογένειες τοῦ Ῥεθέμνου:

τ ὁ κ η, Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετίᾳ, κατ' ἐπιλογὴν ἐκ τῆς VI καὶ VII ἰταλικῆς σειρᾶς, «Ἑλληνικά», τόμ. 4 (1931), σ. 183, ἀριθ. 79 (=Χφ ἀριθ. σειρᾶς 651, κατατάξ. 8580). Ὁ Θεοτόκης, πού πρόσεξε καὶ σημειώνει τὴν εἶδηση γιὰ τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα τῆς σουλτάνας καὶ τὴν καταγωγὴ της ἀπὸ τὸ Ῥέθεμνος, δὲν ἤξερε πὼς ἡ ἔκθεση τοῦ Donado εἶχε ἐκδοθῆ πρωτύτερα ἀπὸ τοὺς Barozzi—Berchet (βλ. τὴν προηγούμενη σημείωση). Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Ν. Σ τ α υ ρ ι ν ῖ δ η ς, ἐφημ. «Πατρὶς» Ἡρακλείου 5 Αὐγούστου 1950 (ἀριθ. 35), πού νομίζει γι' αὐτὸ πὼς πρῶτος ὁ Θεοτόκης ἀνακάλυψε τὴν ἔκθεση καὶ τὴν πληροφορία.

⁶³) N. Barozzi - G. Berchet, ὁ. π., σ. 305. Καὶ ὁ N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, Gotha, τόμ. IV, 1911, σ. 227, χαρακτηρίζοντας τὴ σουλτάνα ὡς «*Tochter des Edelmanns Verzizi von einer Frau aus dem Volke*», ἔχει πηγὴ τὴν ἔκθεση τοῦ Donado, πού τὴ μνημονεύει φυσικά κι' ὁ J. Deny στὸ ἄρθρο του τῆς *Encyclopédie de l' Islam* πού ἀναφέραμε στὴ σημ. 1.

⁶⁴) Μ. Ί. Μανούσκα, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης (1644) καὶ ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν κρητικῶν οἰκων Κερκύρας, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 35—59.

⁶⁵) *Ibid.*, σ. 56, ἀριθ. 45: *Vergici*.

⁶⁶) *Ibid.*, σ. 56, ἀριθ. 40: *Vergici*.

Βαρσσοχοι καὶ Βεργίτζηδες, Λομπάρδοι, Πατελλάρου⁶⁷, ἀναφέρει μάλιστα ῥητὰ σὰν ξακουστὸ γέννημα τῆς πόλης αὐτῆς τῶν γραμμάτων καὶ τὸ «δοττόρο» Γεώργιο Βεργίτση⁶⁸. Μπορεῖνὰ θεωρηθῆ βέβαιο πὼς στὴν ἴδιαν αὐτὴ ῥεθεμνιώτικη οἰκογένεια ἀνήκουν καὶ οἱ Κρητικοὶ Βεργίτσηδες τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνα, πού διάπρεψαν στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰταλία σὰν ἔξοχοι καλλιγράφοι, ἀντιγραφεῖς χειρογράφων ἢ λόγιοι, ὅπως ὁ Γεώργιος Βεργίτσης, ὁ Ἄγγελος Βεργίτσης (Ange Vergèce, † 1569), ὁ γιὸς του Νικόλαος († 1573), ὁ ἀνιψιὸς του Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης, γιὸς τοῦ Πέτρου⁶⁹. Ἡ οἰκογένεια λοιπὸν τῆς σουλτάνας Εὐμενίας ἦταν σημαντικὴ. Καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ πιθανώτατα ἐξηγεῖ τὴ διάσωση τοῦ ὀνοματεπωνύμου της: φαίνεται πὼς ἡ ἀρπαγὴ της ἀπὸ τοὺς Τούρκους εἶχε κάμει ἐντύπωση καὶ εἶχε στοιχίσει πολὺ στοὺς δικούς της, πού θὰ ἐνδιαφέρθησαν καὶ θὰ βρῆκαν τρόπο νὰ παρακολουθήσουν τὴν τύχη της. Ἄν ἦταν ἀπὸ ἄσημη οἰκογένεια, θὰ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ διασωθῆ τὸ ὄνομά της.

Δ.

Ἦτοτε ἀπὸ ὄλες τὶς παραπάνω ξένες πηγές καὶ μαρτυρίες γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ὀνοματεπώνυμο καὶ τὴν κρητικὴ καταγωγή τῆς σουλτάνας Gülnüş—Εὐμενίας Βεργίτση, εἶναι καιρὸς νὰ δοῦμε τώρα καὶ τὶς ἑλληνικές. Καὶ ἡ μόνη ἑλληνικὴ πηγὴ πού ἔχει ὑποδειχθῆ ἴσαμε σήμερα εἶναι ἓνα ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι πού μᾶς σώζει ἴσαμε σήμερα ἡ προφορικὴ παράδοση. Πρῶτος, ὅσο ξέρω, ὁ Βασίλειος Ψιλάκης, σ' ἓνα

⁶⁷) Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (ἔκδ. Ἄγαθ. Ξηροχάκης), σ. 586, στ. 6.

⁶⁸) Ibid., σ. 587, στ. 11.

⁶⁹) Τὶς εἰδήσεις γιὰ τοὺς Κρητικοὺς λογίους Βεργίτσηδες τὶς ἔχει συγκεντρώσει ὁ Σπ. Π. Λάμπρος, Συμβόλαιον περὶ ἰδρύσεως ἑλληνικοῦ τυπογραφείου ἐν Φλωρεντία τῷ 1551, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 2 (1905), σ. 199—208 (βλ. σ. 203—205, ὅπου καὶ ἡ παλιότερη βιβλιογραφία). Ἄπὸ τὴ μεταγενέστερη βιβλιογραφία σημειώνομε: Émile Legrand, Bibliographie Hellénique...aux XVe et XVIe siècles, Paris, τόμ. 4, 1906, σ. 60—66 (ἀριθ. 582)—M. Vogel—V. Gardthausen, Die griechische Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig, 1909, σ. 2—6, 71, 346 καὶ 382—383.—Hubert Pernot, Études de littérature grecque moderne, Paris, 1916, σ. 176—193 (γιὰ τὸν Ἄγγελο καὶ Νικόλαο Βεργίτση).—Γ. Σ. Βερενιώτης, Δύο ἑλληνισταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, «Νέα Ἑστία», τόμ. 1 (1927), σ. 269—271 (Α'. Ἄγγελος Βεργίτσης) καὶ 347—349 (Β'. Νικόλαος Βεργίτσης).—A. Dain, Commerce et copie de manuscrits grecs, «Humanisme et Renaissance», τόμ. IV (1937), σ. 395—410 (= ἐπιστολὴς τοῦ Ἀγγέλου Βεργίτση). Τὸ ἐπώνυμο Βεργίτσης διατηρεῖται ἀκόμη καὶ σήμερα στὸ νομὸ Ῥεθύμνης καὶ συγκεκριμένα στὰ χωριά Ἀσυράτους Μυλοποτάμου, Βισαγῆ Ἀμαρίου καὶ Βρύσες Ἄγ. Βασιλείου.

του άρθρου δημοσιευμένο τὸ 1892⁷⁰, καὶ ἔπειτα στὸ βιβλίον του «Ἱστορία τῆς Κρήτης»⁷¹ ὑπόδειξε τὸ τραγούδι αὐτό, τὸ συσχέτισε μὲ τὴν ῥεθεμνιώτισσα σουλτάνα καὶ παράθεσε μιά του παραλλαγή πού τὴν πῆρε, καθὼς μᾶς λείει, ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη συλλογὴ τοῦ Παύλου Γ. Βλαστοῦ. Παραθέτω ἐδῶ τὴν παραλλαγή αὐτὴ ὀρθογραφικὰ ἀποκαταστημένη :

*Μιὰν Κυριακὴν καὶ μιὰν ἀγῆ, μιὰν ἑορτὴ μεγάλη
ἐπῆραν τοῦ παπᾶ - Βοριά τὲς τρεῖς του θυγατέρες.*

*Στὴν Κρήτη σκλαβωθήκανε, μὲ τὰ καρᾶβια φεύγουν
κ' ἡ μάνα, κύρης κ' ἐδικοὶ κλαῖνε καὶ δὲν ἀρνεύουν.*

5 *Τὴν πρώτη, τὴν καλύτερη, τὴν ἄσπρη περισσότερα
μὲ τὸ ἄδεορῆδες τῆς τοῖ δυὸ στὴν Πόλιν τὲς ἐφέρα.*

*Δέκα πασάδες τὲς λαλοῦν καὶ δέκα βεζιράδες
καὶ δεκοχτὼ ρεῖζηδες τοῦ βασιλιᾶ τὲς πῆγαν.*

Τὴ μιὰν ἐπῆρεν ὁ πασαῖς, τὴν ἄλλην ὁ βεζιρῆς

10 *καὶ τὴν ὀλοκαλύτερη ὁ βασιλιᾶς τὴν πῆρε.*

*Κι' ὄντες τὴν ἀνεβάζανε στοῦ βασιλιᾶ τὲς σκάλες,
ἐτρέχανε τὰ μάγια τῆς ὡσὰν τοῖ κουτσουνάρες.*

*Στρέφει' ὀμπρός κι' ὀπίσω τῆς νὰ ἴδῃ ἄπο τοὺς δικούς τῆς,
κιανένα δὲν ἐγνώρισε, μόνον τὸν ἀδεορῆ τῆς!*

15 *«— Ἀμ», ἀδεορῆ μου, στὸ καλὸ καὶ στὴ καλὴ τὴν ὥρα,
ὀποῦ νὰ ραῖν' ἡ σιράτα σου τρανιάφυλλα καὶ ρόδα!*

*Χαιρέτα μου τὴ μάνα μου, προσκύνα μου τὸν κύρη
καὶ ἄπε του πὼς ὁ βασιλιᾶς γυναικὰ του μὲ πῆρε.*

Θέλει γενιὰ χριστιανικὴ καὶ φλέγ' ἀπὸ τὴν Κρήτη.

20 *Μ' ἀφήνω καὶ παραγγελιὰ τῶν ἐδικολογιῶ μου
νὰ πολεμοῦνε τὴν Τουρκιὰ καὶ νὰ τήνε ζυγώνουν,
γιατ' ἤρθενε μ' ἐπιβουλιὰ, σκλαβώνει καὶ τουρκεύγει
καὶ σὰν τὸ Χάο' ἀλύπητα σκοτώνει, μακελλεύγει.*

Τὴν ἀδεορῆ μου τὴ Ζαμπιά μὴ μοῦ τὴ χαιρετήξῃς,

⁷⁰) Β. Ψιλᾶκη, Αἱ τρεῖς θυγατέρες τοῦ παπᾶ - Βοριά (ἱστορικόν), περιοδ. «Ἑβδομάς», ἔτ. Θ' (1892), ἀριθ. 8 (22 Φεβρουαρίου), σ. 1—2 Ἐνα χρόνον ἀργότερα, στὸ βιβλίον: Ζαμπελίου καὶ Κριτοβουλίδου, Ἱστορία τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης συμπληρωθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Δ. Κονδυλάκη, ἐν Ἀθήναις, 1893, διαβάζομε στὸ σχετικὸ μέρος γιὰ τὴν ἄλωση τοῦ ῥεθέμνου τὸ 1646 (σ. 263): «...Φοβερὰ σφαγὴ καὶ αἰχμαλωσία ἐπικολούθησε, τότε δ' ἡχμαλωτίσθησαν καὶ αἱ περικαλλεῖς θυγατέρες τοῦ παπᾶ - Βοριά, τῶν ὁποίων τὴν τύχην θρηγεῖ περισωθὲν δημῶδες ἄσμα». Εἶναι πιθανὸν πὼς ὁ Κονδυλάκης εἶχε ὑπ' ὄψει του τὸ ἄρθρον τοῦ Ψιλᾶκη.

⁷¹) Β. Ψιλᾶκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τόμ. Β', ἐν Χανίοις, 1909, σ. 293—296.

25 γιατί μοῦ καταριόυτονε Τοῦρκος νὰ μὲ φιλήση,
νὰ κάμω Τοῦρκους ἐδικούς και τὸν πασᾶ κουνιάδο
και τὸ μεγάλο βασιλιὰ ἄντρα νὰ τότε πάρω.

Κ' ἐπιάστηκεν ὁ λόγος της σὰν τοῦ μητροπολίτη,
σὰν τοῦ παπᾶ ὄντες λειτουργᾶ, τοῦ διάκ' ὄντες διαβάζη».

Εἶναι ὅμως γνήσιο τὸ τραγοῦδι αὐτὸ πὸν παράθεσε ὁ Ψιλᾶκης ; Καὶ ἀναφέρεται ἄραγε, ὅπως ὑποστήριξε, στὴν ἀρπαγὴ τῆς Εὐμενίας Βεργίτιση ; Αὐτὸ τὸ δέχτηκαν οἱ νεώτεροι μελετητές⁷², χωρὶς νὰ τὸ συζητήσουν καθόλου καὶ χωρὶς νὰ φέρουν κανένα στοιχεῖο πὸν νὰ ἐπιβεβαιώνη τὸ συσχετισμό. Γιὰ ν' ἀπαντήσωμε ὅμως μὲ βεβαιότητα στὰ δυὸ αὐτὰ ἐρωτήματα, δὲν ἔχομε παρὰ νὰ μελετήσωμε συστηματικὰ τὶς πανελλήνιες παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ. Αὐτὸ θὰ κάμωμε παρακάτω, ἀφοῦ μάλιστα δὲν ἔχει γίνεи ἴσαμε τώρα.

Στὸ Λαογραφικὸ Ἄρχειο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν εἶναι συγκεντρωμένες (Ἐπύλλια 3,7: Ἡ θυγατέρα τοῦ πρωτοπαπᾶ) 17 παραλλαγές τοῦ παραπάνω τραγουδιοῦ, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 11 εἶναι δημοσιευμένες καὶ οἱ 6 ἀνέκδοτες. Παραθέτω κατάλογό τους μὲ τὶς συντομογραφίες πὸν θὰ χρησιμοποιοῦ παρακάτω γιὰ τὴν καθεμιά.

Βάρν. = Ὁ Μοριᾶς. Ἀνέκδοτη στὸ Λαογραφικὸ Ἄρχειο (ῚΥλη 503). [Ἀπὸ τὴ Βάρνα, μὲ 19 στίχους].

Κάρπ. = Ἡ αἰχμάλωτος (Μ. Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Καρπαθιακὰ Μνημεῖα. Α'. Δημοτικὰ τραγοῦδια Καρπάθου, Ἀθήναι, 1928, σ. 258, ἀριθ. 62). [Στίχοι 12].

Κέρκ.¹ = Μαλβίνας Ἴ. Σαλβάνο, Τραγοῦδια, μοιρολόγια καὶ λαζαρικὰ Ἀργυράδων Κερκύρας, «Λαογραφία», τόμ. 9 (1926), σ. 176—177, ἀριθ. 47. [Ἀπὸ τὸ χωριὸ Μαρσθιά, στίχοι 31].

Κέρκ.² = Τῆς ἰδίας, ὁ. π., σ. 177—178, ἀριθ. 48. [Στίχοι 28].

Κέρκ.³ = Τῆς ἰδίας, ὁ. π., σ. 178—179, ἀριθ. 49. [Στίχοι 30].

Κέρκ.⁴ = Ἡ θυγατέρα τοῦ πρωτοπαπᾶ (Δημοτικὰ ἀνέκδοτα Κερκύρας συλλεγέντα ὑπὸ Γεωργίου Ἀρ. Κοντοῦ, τόμος πρῶτος, φυλλάδιον πρῶτον, ἐν Κερκύρα, 1877, σ. 14—16, ἀριθ. 11). [Στίχοι 42].

Κέρκ.⁵ = Ἀνέκδοτη στὸ Λαογραφικὸ Ἄρχειο (ῚΥλη 2678, συλλογὴ Παύλου Λάμπρου, ἀπὸ τὴν Κέρκυρα). [Στίχοι 22].

Κρ.¹ = Ἡ αἰχμάλωτος (Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα), «Παρνασσός», τόμ. 7 (1883), σ. 771—772. [Ἀπὸ τὴ συλλογὴ Ἰω. Ν. Ζωγραφάκη, ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο

⁷² Ἰ. Κονδυλάκης, ὁ. π., σ. 263, Μ. Γ. Δ. στὴ ΜΕΕ, τόμ. 7 (1929), σ. 552α, ἄρθρ. *Βοριᾶς, παπᾶς*, Παναγ. Κ. Κριάρης, Ἱστορία τῆς Κρήτης (νέα) ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἐν Ἀθήναις, τόμ. 2, 1931, σ. 23 (πὸν παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν Κονδυλάκη), Ἰ. Δ. Μουρελάος, Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἡράκλειον Κρήτης, τόμ. 1, 1931, σ. 31—33 (πὸν παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν Ψιλᾶκη καὶ ἀναδημοσιεύει τὸ τραγοῦδι), Ε. Γ[ενεράλις] στὴ ΜΕΕ, τόμ. 19 (1932), σ. 562α, ἄρθρ. *Παπᾶ - Βορῆς* καὶ Ν. Σταυρινίδης, ἐφημ. «Πατρίς» Ἡρακλείου 3 Ἀυγούστου 1950 (ἀριθ. 33).

- Κρήτης, στίχοι 23]. Ἀνοδημοσιεύεται : Ἰωάννου Ν. Ζωγράφου, Γλωσσικὴ ἕλη ἐκ Κρήτης, «Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος», τόμ. 31 (1907—1908), σ. 151, ἀριθ. 13. [Στίχοι 22, παραλείπεται ὁ 23ος τῆς προηγούμενης ἐκδοσης].
- Κρ.*³ = Ἡ θυγάτηρ τοῦ Παπᾶ - Βεργῆ (Τοῦ ἰδιοῦ, ὁ. π., σ. 125, ἀριθ. 6). [Ἀπὸ τῆ Ῥογδιά, στίχοι 11].
- Κρ.*⁴ = Β. Ψιλᾶκης, Αἱ τρεῖς θυγατέρες τοῦ παπᾶ Βορειᾶ, «Ἑβδομάς», ἔτος Θ', ἀρ. 8 (22 Φεβρουαρίου 1892), σ. 1 — 2. [Ἀπὸ τῆ συλλογῆ Παύλου Γ. Βλαστοῦ, στίχοι 29]. Ἀνοδημοσιεύεται : Βασιλείου Ψιλᾶκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, ἐν Χανίοις, τόμ. Β', 1909, σ. 294, Ἰ. Δ. Μουρέλλου, Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἡράκλειον Κρήτης, τόμ. 1, 1931, σ. 31—32 κ. ἄ.
- Κρ.*⁴ = Ἀνέκδοτη στὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο (1381Α, σ. 180—181, ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἐξω Ποτάμοι Λασιθίου, συλλογὴ Μαρίας Λιουδάκη, 1939). [Στίχοι 24].
- Κρ.*⁵ = Ἡ κόρη τοῦ παπᾶ - Βοριᾶ, «Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος», (ἐκδ. Γ. Δαφέρμος, Ῥέθυμνο Κρήτης), ἔτ. ΣΤ' (1930), ἀριθ. 132 (15 Ἰουνίου) σ. Ζ'. [Ἀπὸ τὸ χωριὸ Καμαριώτης Μυλοποτάμου, στίχοι 18].
- Κρ.*⁶ = Μ. Ἀλεφαντινός, Ἡ ἀρπαγὴ χριστιανοπούλας ὑπὸ τῶν Τούρκων (στὸ ἴδιο περιοδικό, ἔτ. Ζ' (1931), ἀριθ. 147 (1 Φεβρουαρίου), σ. Ζ'). [Ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἅγιος Ἰωάννης Μυλοποτάμου, στίχοι 14].
- Κρ.*⁷ = Ἡ παντρεῖα (στὸ ἴδιο περιοδικό, ἔτ. Θ' (1933), ἀριθ. 209 (1 Σεπτεμβρίου), σ. Ζ'). [Ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀργυρούπολη Ῥεθύμνου, στίχοι 10].
- Κρ.*⁸ = Ἀνέκδοτη στὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο (1381 Β, σ. 44, ἀπὸ τὸ χωριὸ Βραχάσι Μεραμπέλλου, συλλογὴ Μαρίας Λιουδάκη, 1939). [Στίχοι 9].
- Κρ.*⁹ = Ἀνέκδοτη στὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο (Ἀριθ. 132—89—88, συλλέκτης Δεινάκης). [Στίχοι 6].
- Νάξ.* = Ἀνέκδοτη στὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο (Ἀριθ. 380—21—18, ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀπεράθου Νάξου). [Στίχοι 12].

Καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὸν παραπάνω κατάλογο, ἔννια παραλλαγές ἀπὸ τὶς δεκαεφτά προέρχονται ἀπὸ τὴν Κρήτη, πέντε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, μιὰ ἀπὸ τὴν Κάρπαθο, μιὰ ἀπὸ τὴ Νάξο καὶ μιὰ, τέλος, ἀπὸ τὴ Βάρνα. Ἡ ἔκτενέστερη ἀπ' ὅλες εἶναι ἡ *Κέρκ.*⁴, μὲ 42 στίχους, καὶ ἡ συντομώτερη ἡ *Κρ.*⁹, μὲ 6 μόνον στίχους. Οἱ ὄμιες σ' ὅλες τὶς παραλλαγές εἶναι σπάνιες καὶ σποραδικές, πρᾶμα ποῦ δείχνει πὼς ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ τραγουδιοῦ ἦταν ἀνομοιοκατάληχτη. Ὅχι μόνον ἀπὸ ἀποψη γεωγραφικῆς κατανομῆς, μά, ὅπως θὰ δοῦμε, καὶ ἀπὸ ἀποψη περιεχομένου, οἱ παραλλαγές πρέπει νὰ διακριθοῦν σὲ δυὸ ὁμάδες: τὶς κρητικὲς καὶ τὶς κερκυραϊκὲς¹². Γι' αὐτὸ παραθέτομε ἀπὸ τὶς κρητικὲς, μετὰ τὴν παραπάνω παραλλαγὴ τοῦ Ψιλᾶκη (*Κρ.*⁸), ἄλλη μιὰ ἀκόμη παραλλαγή, τὴν *Κρ.*¹, καὶ ἀπὸ τὶς κερκυραϊκὲς δυὸ παραλλαγές, τὴν *Κέρκ.*² καὶ τὴν *Κέρκ.*⁵, διορθωμένους ὁρθογραφικά.

¹² Ἡ *Βάρνα* καὶ ἡ *Κάρπ.* συμφωνοῦν μὲ τὴν πρώτη ὁμάδα, ἐνῶ ἡ *Νάξ.*, πολὺ ἀλλοιωμένη, δὲ μπορεῖ νὰ καταταχθῆ οὔτε στὴ μιὰ ὁμάδα, οὔτε στὴν ἄλλη.

Κρ.¹

- Μιὰν Κυριακὴν ξημέρωμα μὴν εἶχε ξημερώσει
 κι' ὁ ἥλιος ὁ παντοεινὸς μὴν εἶχε βγεῖ νὰ δώση.
 Γροικῶ τὸν κόρφο κ' ἔμπαζε κάτεργα καὶ καράβια.
 Δὲν εἶν' αὐτάνα Σφακιανὰ μήτε καὶ τοῦ Ρεθέμνου,
 5 μὰ ναι τοῦ καπετὰν πασᾶ ἔπο' μέσα ἔπο'ν τὴν Πόλη.
 Παίρουν μανάδες καὶ παιδιὰ, ἀδέρφια κι' ἀξαδέρφια,
 παίρουν καὶ τοῦ παπᾶ-Βαρδῆ τὴ μιὰν του θυγατέρα,
 τὴν πρώτη καὶ τὴν ὕστερη τὴν μεσοκὴν κοπέλλα.
 Χίλιοι κρατοῦν τὴν κούδα τζη, τρακόσοι τὸ ἀκλουθοῦσι,
 10 ἐκλούθα κι' ὁ παπᾶ-Βαρδῆς κ' ἔδερε τὸ μερούς του.
 —Ποῦ πᾶς, ἀσήμι, νὰ χαθῆς, ποῦ πᾶς, σταυρέ, νὰ λειώσης,
 ποῦ πᾶς, ἀγιοκωστάνινο, ν' ἀλλάξης τ' ὄνομά σου;
 —Στὴ Συῶρη πάω νὰ χαθῶ, στοῦ Γαλατᾶ νὰ λειώσω
 κ' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολη ν' ἀλλάξω τ' ὄνομά μου!
 15 Κι' ὄντε τὴν ἀνεβάσαι εἰς τοῦ πασᾶ τὴ σκάλα,
 ἐτρέχασιν τὰ μάτια της ὡσὰν τὴν κουτσουνάρα.
 «—Ἄμ', ἀφεντάκη, σὸ καλὸ καὶ σὶν καλὴν τὴν ὦρα
 καὶ νὰ γεμίσ' ἡ σιράτα σου νιραντάφυλλα καὶ ρόδα.
 Κι' ἄμε χαιρέτιξέ μου τοὶ ὄλες μου τὸ ἀδεργάδες,
 20 τὴν ἀδεργή μου τὸ Δενιὸ μὴ μοῦ τὸ χαιρετήσης,
 γιὰτὶ μοῦ καταρίστηκε Τοῦρκος νὰ μὲ φιλήση,
 Τοῦρκο νὰ κάμω πεθερὸ καὶ τὸν καθῆ κουνιαδό
 καὶ τοῦ βεζίρη τὸν ὕγιὸ ἄντρα νὰ τότε πάρω».

Κέρκ.²

- Ἦ βασιλιάς ὁ Μαυριανός, τ' ἄξιο τὸ παλληκάρι,
 τὴν Κορήτην ἐξαγνάντευε, νὰ πάη νὰ τὴνε πάρη
 καὶ τοῦ πασάδες του ἔκραξε καὶ τούσε κουβεντιάζει·
 «Πασάδες, κι' ἂν τὴν πάρετε τὴν ξαηκουσμένη Κορήτη,
 5 θὲ νὰ σᾶς ντύσω στὰ χρυσᾶ καὶ στὰ μαλαματένια,
 θ' ἀλείψω τὸ σπαθάκι σας ὄλ' ἄδολο χρυσάφι».
 Τρεῖς χρόνους τοῦ συμμαζῶνε, ὥστω νὰ τοῦ μαρκάρη.
 Μιὰ Κυριακὴ καὶ μιὰ βραδιὰ κ' ἕνα Σαββάτο βράδυ
 ἐπήρανε μιανὸ παπᾶ τὴν πρώτη του κοπέλλα,
 10 ποῦ ἦτανε δώδεκα χρόνῳ κι' ὁ ἥλιος δὲν τὴν εἶδε.
 Κι' ἐννιὰ πασάδες τὴ βαστοῦν καὶ ἐννιὰ γιανιτσαρέοι
 καὶ δεκοχτῶ βεζίρηδες, σ' ἐνοῦ πασᾶ τὴν πᾶνε.
 Κι' ὄντας τὴν συνεβράνανε τῆ Πόλης τὸ μπουγάζι,
 τὰ δέντρα ἐστιζακίζονταν καὶ τὰ βουνὰ ἐδακρούζαν

- 15 και τὰ σενιάλα τ' οὐρανῶ ἀντίσταυρα ἐγυρίζα.
 Νάστονε κι ὁ καλὸς παπὰς στὴ σκάλα κι' ἀνεβαίνει.
 Χίλια δίνει νὰ τήνε ἰδῆ, χίλια νὰ τοῦ μιλῆση
 κι' ἂν εἶναι γιὰ τὴ ξαγορά, χιλιάδες και μυριάδες.
 Κ' ἐκείνη ἀποκοίθηκε μὲ τὴν καρδιὰ καημένη:
- 20 «Σύρε, πατέρα, στὸ καλὸ και στὴν καλὴ τὴν ὥρα,
 και μένα μὴ μὲ καρτερῆς και μὴ μ' ἀπαντωχαίνης.
 Χαιρέτα μου τὴ μάνα μου, τὰ γκαρδιακά μου ἀδρέφια,
 τὴν ἀδρεφὴ μου τὴ μικρὴ μὴ μου τὴ χαιρετήσης,
 ποὺ νὰ τὴ φάη ἢ ἀμοιριά, μοῖρα νὰ μὴ γνωρίση.
- 25 Τί αὐτὴ μὲ καταράστηκε τοῖ τρεῖς γιορτὲς τοῦ χρόνου,
 ἢ μιὰ ἦταν τοῦ Βαγγελισμοῦ, κ' ἢ ἄλλη τοῦ Βαγιῶνε
 κ' ἢ τρίτη ἢ καλύτερη, ποὺ ἦτανε ἀρχὴ τοῦ χρόνου,
 Τοῦρκος νὰ μὲ στεφανωθῆ, βεζίρης νὰ μὲ πάρη».

Κέρκ.⁵

- Ὁ βασιλιάς ἐκάθετο σ' ἓνα ψηλὸ παλάτι,
 τὴν Κρήτη ἐφοβέριζε γιὰ νὰ τὴν πολεμήση,
 και τοὺς πασάδες ἔκραξε νὰ τοὺς ψαχνορωτήση:
 «Πασάδες, κι' ἂν τὴν πάρετε τὴν παινεμένη Κρήτη,
 5 νὰ σᾶς ἐνδύσω δλόχρυσους κι' ὄλο μαργαριτάρια,
 νὰ δέσω τὰ σπαθάρια σας, στ' ἀσήμια, στὰ λογάρια».
 — Ἀφέντη, δῶσ' μας τὸν λαὸν και θέλομεν τὴν πάρει».
 Τρεῖς χρόνους τοὺς ἐμάζωνε και μαζωμοὺς δὲν εἶχαν,
 τρεῖς χρόνους τοὺς μαρκάριζε, μαρκαρισμοὺς δὲν εἶχαν.
- 10 Ἐπήγανε κι' ἀράξανε στὴν παινεμένη Κρήτη.
 Στὸν πρῶτο μποῦρδο πῶδωκαν ἐπήσανε τὴ χώρα,
 ἐπῆσαν τοῦ παπᾶ - Βοριᾶ τὴν πρώτη θυγατέρα.
 Κι' ὁ ἀφέντης της τὴν ἀρωτᾶ, κι' ὁ ἀφέντης της τῆς λέγει:
 «Μοῦ φεύγεις, θυγατέρα μου, και δὲν μοῦ παραγγέλλεις;
- 15 — Τί νὰ σοῦ πῶ, ἀφέντη μου, τί νὰ σοῦ παραγγείλω;
 Χαιρέτα μου τὴ μάνα μου, τὰ δυὸ γλυκὰ μ' ἀδελφια,
 τὴν ἀδελφὴ μου τὴ μικρὴ μὴ μοῦ τὴ χαιρετήσης.
 διατὶ μ' ἐκαταριόντανε τὲς τρεῖς γιορτὲς τοῦ χρόνου
 — ἢ μιὰ ἦτον τοῦ Βαγγελισμοῦ, ἢ ἄλλη τῶν Βαγιῶνε,
 20 τὴν τρίτη τὴν καλύτερη μὲ τὸ «Χριστὸς Ἀνέστη» —
 σὲ Τοῦρκου χέρια νὰ βρεθῶ, σὲ τούρκικα ν' ἀντέσω,
 Τοῦρκος νὰ μὲ στεφανωθῆ ἀπάνω στὸ κρεββάτι.

Βασιμῆνοι τώρα σ' ὄλες τὶς παραλλαγὲς τοῦ τραγουδιοῦ, δίδομε

τὴν παρακάτω ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου του, ξεχωρίζοντας τὰ ἐπεισόδια καὶ τὰ μοτίβα πὸ τὸ ἀποτελοῦν.

Α. Ἐπιδρομὴ τῶν Τοῦρκων.

1. Προετοιμασία τῆς ἐπιδρομῆς: *Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*², *Κέρκ.*³, *Κέρκ.*⁵ (οἱ ἄλλες παραλλαγές παραλείπουν).

Ὁ βασιλιάς, δηλ. ὁ σουλτάνος (ὁ βασιλιάς ὁ Μαυριανὸς *Κέρκ.*², ἕνας πασᾶς *Κέρκ.*³) τάξει θησαυροὺς στοὺς πιασάδες του, ἂν κατορθώσουν νὰ πάρουν τὴν Κρήτη· ὕστερα ἀπὸ τριῶν χρόνων προετοιμασίες, ἡ ἐπιδρομὴ ἀρχίζει.

Ἡ: Οἱ Ψαριανοὶ μαθαίνουν ἀπὸ ἕνα πουλάκι πὸ ἔρχεται ἀπὸ τὴν Πόλη πὸς ὁ βασιλιάς διάταξε τὸ βεζίρη νὰ κάψει τὰ νησιά: *Κέρκ.*¹.

2. Ἐπιδρομὴ: *Βάρν.*, *Κάρπ.*, *Κέρκ.*⁴, *Κρ.*¹, *Κρ.*³, *Νάξ.* (οἱ ὑπόλοιπες παραλείπουν).

Ὁ στόλος τοῦ καπετὰν πασᾶ κάνει ξαφνικὴ ἐπιδρομὴ στὴ Σοῦδα (στὸν κόρφο *Κρ.*¹) μὲ σκοπὸ τὴν αἰχμαλωσία: *Κρ.*¹, *Νάξ.*

Ἡ: Οἱ Τοῦρκοὶ κάνουν ἐπιδρομὴ, βομβαρδίζουν καὶ κυριεύουν τὴν Κρήτη: *Κέρκ.*⁴

Ἡ: Οἱ Τοῦρκοὶ πρωτοαποβιβάζονται στὸ Σέλινο (τῆς Κρήτης): *Κρ.*³

Ἡ: Ὁ Ἄλῃ - Πασᾶς κάνει ἐπιδρομὴ ἀπὸ τὸ Σώκαστρο (στὴν Κάρπαθο): *Κάρπ.*

Ἡ: Οἱ Τοῦρκοὶ παίρνουν τὸ Μοριά καὶ τὸ Καϊσέρι: *Βάρν.*

Β. Αἰχμαλωσία¹⁴ τῆς παπαδοπούλας.

1. Οἱ Τοῦρκοὶ στὴν ἐπιδρομὴ τους αὐτὴ αἰχμαλωτίζουν (*Βάρν.*, *Κάρπ.*, *Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*², *Κέρκ.*³, *Κέρκ.*⁴, *Κέρκ.*⁵, *Κρ.*¹, *Κρ.*³, *Νάξ.*).

Ἡ: 2. Οἱ Τοῦρκοὶ (χωρὶς μνεία ἐπιδρομῆς), στίς 17 τοῦ Γενάρη, τὸ βράδυ τῆς γιορτῆς τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου (μιὰν Κυριακὴ *Κρ.*³) κλέβουν (*Κρ.*², *Κρ.*³, *Κρ.*⁴, *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁶, *Κρ.*⁸):

τὴ μιὰ θυγατέρα (*Βάρν.*, *Κάρπ.*, *Κρ.*¹, *Κρ.*², *Κρ.*⁴, *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁶, *Κρ.*⁷, *Κρ.*⁸) (ἢ τὴν πρώτη θυγατέρα (*Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*², *Κέρκ.*³, *Κέρκ.*⁴, *Κέρκ.*⁵, *Νάξ.*) ἢ τίς τρεῖς θυγατέρες *Κρ.*⁸, *Κρ.*⁹) τοῦ παπᾶ - Βοριᾶ (*Κέρκ.*⁵, *Κρ.*³, *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁹) ἢ τοῦ παπᾶ - Βεργῆ (*Κρ.*²) ἢ τοῦ παπᾶ - Βαρδῆ (*Κρ.*¹) ἢ τοῦ παπᾶ - Βιολῆ (*Κάρπ.*) ἢ τοῦ παπᾶ - Μπαλῆ (*Νάξ.*) ἢ τοῦ παπᾶ - Φλουρη (*Κρ.*⁴, *Κρ.*⁸) ἢ τοῦ παπᾶ - Χατζῆ (*Κρ.*⁷) ἢ τοῦ πρωτοπαπᾶ (*Κέρκ.*³, *Κέρκ.*⁴) ἢ ἑνὸς παπᾶ (*Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*²) ἢ τοῦ Παπάζογλου (*Βάρν.*) ἢ τοῦ Χαιρέτη (*Κρ.*⁸).

Γ. Συνοδεία καὶ παράδοση τῆς αἰχμάλωτης.

1. Ἡ μεταγωγὴ τῆς αἰχμάλωτης γίνεται ἀπὸ πολυάριθμη συνοδεία (παραλείπουν: *Κάρπ.*, *Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*⁵, *Κρ.*², *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁸, *Κρ.*⁷, *Κρ.*⁸, *Κρ.*⁹, *Νάξ.*) πὸ τὴν ἀποτελοῦν: πέντε πιασάδες καὶ δέκα γιαντίσαροι (*Βάρν.*) ἢ πέντε πασάδες, δέκα γιαντίσαροι καὶ δεκοχτὼ πασόπουλα (*Κέρκ.*⁹) ἢ ἑννιά πασάδες, ἑννιά γιαντίσαροι καὶ δεκοχτὼ βεζίρηδες (*Κέρκ.*²) ἢ δέκα πασάδες, δέκα βεζιράδες καὶ δεκοχτὼ θεϊζήδες (*Κρ.*³) ἢ πέντε πασάδες, ἄλλοι ἕξι πασάδες καὶ δεκοχτὼ γιαντίσαροι (*Κέρκ.*⁴) ἢ χίλιοι πὸν κρατοῦν τὸ φόρεμά της καὶ τρακόσοι πὸν ἀκλουθοῦν (*Κρ.*¹).

2. Ἡ κόρη παραδίδεται στὸ βασιλιά (σουλτάνο): *Κέρκ.*³ (σὺν «κανίσκι ἀπὸ

¹⁴ Ἡ *Κρ.*⁷ μόνη ἀντὶ γιὰ αἰχμαλωσία ἀναφέρει παντρεία.

την Κρήτη», *Κέρκ.*⁴ (τὸ ἴδιο), *Κρ.*², *Κρ.*³, *Κρ.*⁵ ἢ στὸ ῥήγμα (*Κέρκ.*¹) ἢ σ' ἕνα πασᾶ (*Κέρκ.*², *Κρ.*⁶, *Κρ.*⁷)⁷⁶ ἢ στὸν Ἄλῃ (*Κρ.*⁴).

3. Ὃταν ἀνεβαινῆ τις σκάλες, τὰ δάκρυά της τρέχουν κρουνοί: *Κρ.*¹, *Κρ.*⁸, *Κρ.*⁴, *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁷ (παραλείπουν οἱ ὑπόλοιπες).

4. Παρακαλεῖ νὰ πηγαίνουν σιγά, γιὰ νὰ περιποιηθῆ τὸ παιδί της καὶ νὰ τὸ παραδώσῃ σὲ μὴν πέτρα ριζιμιὰ γιὰ νὰ τὸ φροντίξῃ (*Νάξ.*) ἢ λέει στὴν ἀδερφή της πὼς θὰ σκοτωθῆ γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀτίμωση (*Κρ.*⁹).

5. Ὃ πατέρας της ἀκλουθᾷ ἀπὸ πίσω βριοθλιμμένος: *Κάρπ.*, *Κέρκ.*³, *Κρ.*¹ (οἱ ἄλλες παραλείπουν).

Δ. Μάταιη ἀπόπειρα τοῦ πατέρα της γιὰ ἐξαγορά της.

(Παραλείπουν: *Κάρπ.*, *Κέρκ.*⁵, *Κρ.*¹, *Κρ.*², *Κρ.*³, *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁶, *Κρ.*⁷, *Κρ.*⁸, *Νάξ.*).

1. Ὃ πατέρας της προσφέρει, μάταια ὅμως, ἄφθονα χρήματα γιὰ νὰ τὴν ἐξαγοράσῃ: *Βάρν.*, *Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*², *Κέρκ.*⁴.

⁷⁶Η: 2. Προσφέρεται νὰ πουλήσῃ ὅ,τι ἔχει, ἀκόμη καὶ τὴν παπαδιά του, γιὰ νὰ τὴν ἐξαγοράσῃ: *Κρ.*⁴, *Κρ.*⁹

Ε. Ἀποχαιρετισμός της καὶ παραγγελιὰ γιὰ τὴν ἀδερφή της. (Παραλείπουν: *Κρ.*⁸, *Κρ.*⁹, *Νάξ.*)

1. Ἡ κόρη τότε ἀποχαιρετᾷ τὸν πατέρα της (*Βάρν.*, *Κάρπ.*, *Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*³, *Κέρκ.*³, *Κέρκ.*⁴, *Κέρκ.*⁵, *Κρ.*¹, *Κρ.*⁴) ἢ τὸν ἀδερφό της—τὸ μόνο δικό της ποῦ ἀναγνωρίζει νὰ στέκῃ κοντά της—(*Κρ.*³, *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁶) ἢ τὸν ξάδερφό της (*Κρ.*⁷) ἢ τὴν Ἀρετοῦσα (*Κρ.*²).

2. Τοῦ παραγγέλλει νὰ τῆς χαιρετᾷ τὴ μάνα καὶ τὰ ἀδέρφια της ὅλα (νὰ τὰ στολίσῃ μὲ τὰ δικά της προικιά *Κρ.*⁴), ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ἀδερφή της τὴ Ζαμπιά (*Κρ.*², *Κρ.*³, *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁶, *Κρ.*⁷) ἢ τὸ Ζαμπιδό (*Κρ.*⁴) ἢ τὸ Λενιδό (*Κρ.*¹) ἢ τὴν ἀδερφή της τὴ μικρὴ (*Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*², *Κέρκ.*⁵) ἢ τὴ μικρότερη (*Κέρκ.*³, *Κέρκ.*⁴) ἢ τὴ δεύτερη (*Κάρπ.*).

3. Κι' αὐτὸ γιὰ τὴν ἀδερφή της αὐτὴ τῆς εἶχε καταραστῆ (στὶς τρεῖς γιορτὲς τοῦ χρόνου, δηλ. τοῦ Ἐθαγγελισμοῦ, τῶν Βαγιῶν καὶ τῆ Λαμπρῆ (καὶ τὴν ἀρχιχρονιά *Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*²): *Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*², *Κέρκ.*⁴, *Κέρκ.*⁵—οἱ ὑπόλοιπες παραλείπουν τὸ πότε) νὰ τὴ φιλήσῃ Τοῦρκος (*Κέρκ.*³, *Κέρκ.*⁴, *Κρ.*¹, *Κρ.*², *Κρ.*⁸, *Κρ.*⁴, *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁶), νὰ τὴ στεφανωθῆ Τοῦρκος (*Βάρν.*, *Κέρκ.*¹, *Κέρκ.*², *Κέρκ.*⁴, *Κέρκ.*⁵), νὰ κάμῃ πεθερὸ καὶ συγγενεὶς Τοῦρκους (*Κρ.*¹, *Κρ.*², *Κρ.*³, *Κρ.*⁴, *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁶) καὶ νὰ πάρῃ ἄντρα τὸ μεγάλο βασιλιά (*Κρ.*², *Κρ.*³, *Κρ.*⁴, *Κρ.*⁵, *Κρ.*⁶) ἢ τὸν πασᾶ (*Κέρκ.*¹) ἢ τὸ βεζίρη (*Κέρκ.*²) ἢ τὸ γιὸ τοῦ βεζίρη (*Κρ.*¹) ἢ νὰ τὴν πάρουν Τοῦρκοι (*Κάρπ.*)—κατὰρα ποῦ ἐκπληρώθηκε (*Κρ.*⁸, *Κέρκ.*⁴).

Μὲ βάση τὴν παραπάνω ἀνάλυση, μποροῦμε νὰ καταρτίσωμε τὸν ἀκόλουθο πίνακα ποῦ μᾶς δείχνει πόσα καὶ ποιά ἐπεισόδια καὶ μοτίβα περιέχει καθεμιὰ παραλλαγή, καθὼς καὶ μὲ ποιά σειρά:

Βάρν. : A² B¹ Δ¹ E⁸ E¹ E²

Κάρπ. : A² B¹ Γ⁵ E² E⁸

⁷⁶ Ἡ *Κέρκ.*¹ λέει πὼς παραδίδεται στὸ ῥήγμα, ἀλλὰ στὸ τέλος μιλεῖ γιὰ πασᾶ. Ἡ *Κρ.*⁹ πάλι λέει πὼς παραδίδεται στὸν πασᾶ, ἀλλὰ στὸ τέλος ἀναφέρει τὸ μεγάλο βασιλιά.

<i>Κέρκ.</i> ¹ :	A ¹ B ¹ Δ ¹ E ¹ E ² E ³
<i>Κέρκ.</i> ² :	A ¹ B ¹ Δ ¹ E ¹ E ² E ³
<i>Κέρκ.</i> ³ :	A ¹ B ¹ Γ ¹ Γ ² Γ ⁵ E ² E ³
<i>Κέρκ.</i> ⁴ :	A ² B ¹ Γ ¹ Γ ² Δ ¹ E ¹ E ² E ³
<i>Κέρκ.</i> ⁵ :	A ¹ A ² B ¹ E ¹ E ² E ³
<i>Κρ.</i> ¹ :	A ² B ¹ Γ ¹ Γ ⁵ Γ ³ E ¹ E ² E ³
<i>Κρ.</i> ² :	B ² E ¹ E ² E ³
<i>Κρ.</i> ³ :	B ² Γ ¹ Γ ² Γ ³ E ¹ E ² E ³
<i>Κρ.</i> ⁴ :	B ² Γ ¹ Γ ⁴ Δ ² E ² E ³
<i>Κρ.</i> ⁵ :	B ² Γ ³ E ¹ E ² E ³
<i>Κρ.</i> ⁶ :	B ² E ¹ E ² E ³
<i>Κρ.</i> ⁷ :	B ¹ Γ ³ E ¹ E ²
<i>Κρ.</i> ⁸ :	B ² Δ ²
<i>Κρ.</i> ⁹ :	A ² B ¹ Γ ⁴
<i>Νάξ.</i> :	A ² B ¹ Γ ⁴

Ἐο παραστατικὸς αὐτὸς πίνακας μᾶς βοηθεῖ στὴν ἀξιολόγηση τῶν παραλλαγῶν τοῦ τραγουδιοῦ. Ὅπως φαίνεται καθαρὰ ἀπ' αὐτὸν, οἱ πληρέστερες παραλλαγές εἶναι οἱ κερκυραϊκὲς καὶ οἱ πρῶτες πέντε κρητικὲς. Ἀντίθετα, οἱ τελευταῖες κρητικὲς (*Κρ.*⁶, *Κρ.*⁷, *Κρ.*⁸, *Κρ.*⁹), καθὼς καὶ ἡ *Νάξ.* καὶ *Κάρο.*, εἶναι ἑλλιπεῖς, λιγώτερο ἢ περισσότερο. Παραλείπουν βασικὰ ἐπεισόδια τοῦ τραγουδιοῦ καὶ μάλιστα ἡ *Νάξ.* καὶ ἡ *Κρ.*⁹ εἶναι καὶ σημαντικὰ ἀλλοιωμέναι (πρβλ. τὸ ἐπεισόδιο Γ⁴ ποὺ εἶναι ἀσφαλῶς ξένο πρὸς τὸ τραγούδι). Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση λοιπὸν τοῦ ἀρχικοῦ τραγουδιοῦ πρέπει νὰ στηριχθοῦμε στὶς πρῶτες, τίς καλὲς παραλλαγές. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο πὼς ἀνάμεσα στὶς δυὸ κύριαι ομάδες τῶν παραλλαγῶν, δηλαδὴ τίς κερκυραϊκὲς καὶ τίς κρητικὲς παραλλαγές, ὑπάρχουν ὀρισμέναι χαρακτηριστικὲς διαφορές. Δυὸ ἀπ' αὐτὲς εἶναι οἱ σημαντικώτερες: Ἡ πρώτη εἶναι πὼς οἱ κερκυραϊκὲς περιέχουν τὸ εἰσαγωγικὸ ἐπεισόδιο Α (τῆς προετοιμασίας καὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Τούρκων στὴν Κρήτη) ποὺ οἱ κρητικὲς—ἐκτὸς ἀπὸ μιά, τὴν *Κρ.*¹—τὸ παραλείπουν, ἀρχίζοντας ἀμέσως μὲ τὸ ἐπεισόδιο Β (τῆς αἰχμαλωσίας τῆς κόρης). Ἡ δευτέρα διαφορὰ εἶναι πὼς οἱ κρητικὲς μᾶς δίδουν τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα τοῦ πατέρα τῆς κόρης (ποὺ οἱ κερκυραϊκὲς—ἐκτὸς ἀπὸ μιά, τὴν *Κέρκ.*⁵—τὸν λένε ἀπλῶς πρωτοπαπᾶ) καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἀδερφῆς τῆς, τῆς Ζαμπιάς, ποὺ οἱ κερκυραϊκὲς τὸ παραλείπουν. Γενικὰ οἱ κερκυραϊκὲς εἶναι πιὸ ἀναπτυγμέναι, μὰ οἱ κρητικὲς ἔχουν περισσότερη ὁμοιογένεια ἀναμεταξύ τους.

Ἐξετάσωμε τώρα ἕνα - ἕνα κατὰ σειρὰ τὰ ἐπεισόδια τοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ διάκριση τῶν γνήσιων ἐπεισοδίων, ἐκείνων δηλαδὴ ποὺ ἀνήκουν στὴν ἀρχικὴ σύλληψη τοῦ τραγουδιοῦ, ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα,

πού δὲν εἶναι παρὰ ἀποτέλεσμα συμφυρμού ἢ παραφθορᾶς, εἶναι βέβαια—ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ὅλα τὰ δημοτικὰ τραγούδια—πρᾶμα πολὺ δύσκολο καὶ λεπτό. Ὅστούσο νομίζω πὼς μπορούμε νὰ κάμουμε τίς ἀκόλουθες διαπιστώσεις.

Τὸ εἰσαγωγικὸ ἐπεισόδιο Α, πού δὲν εἶναι ἀπαραίτητο, δὲ φαίνεται γνήσιο, ἀλλὰ μᾶλλον δανεισμένο ἀπὸ ἄλλα τραγούδια. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ γιατί παρουσιάζεται μὲ τόσο ποικίλες μορφές στὶς παραλλαγές πού τὸ περιέχουν. Οἱ μορφές αὐτές εἶναι παρμένες ἀπὸ διάφορα ἄλλα τραγούδια πού μιλοῦν γιὰ ἐπιδρομὲς Τούρκων σ' ἑλληνικὲς χῶρες καὶ αἰχμαλωσίες γυναικῶν⁷⁶. Τὸ ἀρχικὸ τραγούδι πρέπει νὰ ἀρχίζε μὲ τὸ ἐπεισόδιο Β, τὴν ἀρπαγή. Στὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ὅλες οἱ ἄλλες παραλλαγές ἀναφέρουν πὼς οἱ Τούρκοι ἔκλεψαν τὴν πρώτη (ἢ τὴ μιὰ) θυγατέρα τοῦ πατᾶ⁷⁷ καὶ μονάχα ἡ Κρ.⁸ (δηλ. ἡ παραλλαγή τοῦ Παύλου Βλαστοῦ ἢ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ψιλᾶκη) καὶ ἡ Κρ.⁹ (πού εἶναι πολὺ ἀλλοιωμένη, ὅπως εἶπαμε) μιλοῦνε γιὰ «τρεῖς θυγατέρες», πρᾶμα πού δὲ φαίνεται νὰ ὑπῆρχε στὸ ἀρχικὸ τραγούδι⁷⁸. Τὸ ἐπεισόδιο Γ¹ γιὰ τὴ μεταγωγή τῆς κόρης μὲ πολυάριθμη συνοδεία κλπ. δὲν ἀπαντᾷ ἀποκλειστικὰ στὸ τραγούδι αὐτό, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα πού ἔχουν θέμα τὴν αἰχμαλωσία⁷⁹ τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ Γ². Ἀντίθετα, τὸ Γ² εἶναι ἀσφαλῶς γνήσιο καὶ ἔχει ἐνδιαφέρον, γιατί μᾶς λέει ρητὰ γιὰ τὴν ἀνέλπιστη τύχη πού περιέμενε τὴν αἰχμάλωτη. Ὅσο γιὰ τὸ ἐπεισόδιο Δ, δηλαδή τὴν ἀπόπειρα ἔξαγορᾶς τῆς κόρης ἀπὸ τὸν πατέρα της, παρ' ὅλο πού οἱ παραλλαγές πού τὸ ἔχουν δὲν εἶναι οἱ περισσότερες, εἶναι δύσκολο ν' ἀποκλείσωμε τὴ γνησιότητά του, γιατί ταιριάζει καὶ εἶναι δεμένο τόσο καλὰ μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ τραγουδιοῦ. Τὰ ἐπεισόδια, τέλος, Ε¹—Ε², ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ τοῦ τραγουδιοῦ, εἶναι ἀναμφισβήτητα γνήσια. Τὸ Ε¹ μᾶς λέει, στὶς περισσότερες παραλλαγές, πὼς αὐτὸς πού ἀποχαιρετᾷ ἢ κόρη εἶναι ὁ πατέρας της καὶ στὶς ἄλλες πὼς εἶναι ὁ ἀδερφὸς ἢ ὁ ξάδερφός της⁸⁰ ἢ πρώτη ἐκδοχή, πού μοιάζει καὶ γιὰ πιθανώτερη, συνηγορεῖ καὶ γιὰ τὴ γνησιότητα τοῦ προηγούμενου ἐπεισδίου Δ, ὅπου ὁ πατέρας ἐπίσης παίζει τὸν κύριο ρόλο. Τὸ

⁷⁶) Βλ. ἰδίως τὸ τραγούδι γιὰ τὴν Αἰχμάλωτη Νιόνυφη στὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀκαδημίας (Κλέφτικα 3,5), καθὼς καὶ τὸ Κλέφτ. 3,18α (Αἰχμαλωσία γυναικῶν ἀπὸ Τούρκους). Ἐπίσης τὸ δεύτερο τραγούδι πού ἐξετάζομε παρακάτω (πρβλ. σημ. 93).

⁷⁷) Γιὰ τὸ γνήσιο τύπο τοῦ οἰκογενειακοῦ του ὀνόματος θὰ μιλήσωμε παρακάτω.

⁷⁸) Ἔτσι ὅσα σχετικὰ ἔγραψε ὁ Ψιλᾶκης καὶ ὅσοι τὸν ἀκολούθησαν (βλ. παραπάνω, σημ. 70—72) γιὰ τίς «τρεῖς θυγατέρες τοῦ πατᾶ - Βοριᾶ» δὲν ἔχουν βάση.

Ε⁹ σὲ δυὸ μόνες παραλλαγές (τὴν Κρ.³ καὶ τὴν Κέρκ.⁴) παρουσιάζει στὸ τέλος μιὰ προσθήκη γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς κατάρας τῆς ἀδερφῆς, προσθήκη πού φαίνεται ἀρκετὰ ὑποπτη.

⁹ Ἀλλὰ ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση τῶν παραλλαγῶν τοῦ τραγουδιοῦ μᾶς ὀδηγεῖ καὶ σὲ μιὰν ἄλλη ἀπροσδόκητη διαπίστωση: τῆ διαπίστωση πὼς ἡ Κρ.³, ἡ παραλλαγή δηλαδὴ ἀκριβῶς πού εἶχε προσκομίσει ὁ Ψιλάκης γιὰ ν' ἀποδείξει τὴν ἱστορικότητα τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τὸ σύνδεσμό του μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ῥεθεμνιώτισσας σουλτάνας, εἶναι νοθευμένη μὲ παρεμβλητοὺς πλαστοὺς στίχους πού δὲν ἀπαντοῦν, μὰ οὔτε καὶ ἔχουν τὰ παρᾶλληλά τους, σὲ καμμιάν ἀπὸ τὶς ἄλλες, τὶς γνήσιες δημοτικὲς παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ. Τέτοιοι στίχοι, πού κι' ἀπὸ τὸ ὕφος τους κι' ἀπὸ τὴ διατύπωσή τους γενικὰ δείχνουν πὼς εἶναι κατασκευάσμι καὶ προσθήκη κάποιου διασκευαστῆ (τοῦ Παύλου Βλαστοῦ ἄραγε;) καὶ ὄχι γνήσιοι δημοτικοί, φαίνονται οἱ στίχοι 3—6⁷⁹, 9—10⁸⁰, 18—23⁸¹ καὶ ἴσως καὶ οἱ δυὸ τελευταῖοι 28—29⁸². Πρόσθετη ἄλλως τε ἀπόδειξη τῆς νοθείας ἀποτελεῖ τὸ γεγονός πὼς οἱ στίχοι αὐτοὶ μποροῦν κάλλιστα ν' ἀφαιρεθοῦν ἀπὸ τὸ τραγούδι χωρὶς νὰ πειραχτῆ καθόλου τὸ νόημα καὶ ἡ συνέχεια.

⁷⁹⁾ Στὴν Κρήτη σκλαβώθηκαν, μὲ τὰ καράβια φεύγουν
κ' ἡ μάνα, κύρης κ' ἐδικοὶ κλαῖνε καὶ δὲν ἀρνεύγουν.

5 Τὴν πρώτη, τὴν καλύτερη, τὴν ἄσπρη περιστέρα
μὲ τὸ' ἀδερφῆδες της τοὶ δυὸ σὴν Πόλιν τὲς ἐφέρα.

Ἡ μνεῖα τῆς Κρήτης σὲ κρητικὴ παραλλαγή δὲν εἶναι φυσικὴ. Ὁ στ. 6 μπῆκε γιὰ νὰ ἐξοικονομηθῇ τὰ πράγματα, ὕστερα ἀπὸ τὸ λάθος τοῦ στίχου 2 γιὰ «τρεῖς θυγατέρες». Μὰ κ' ἡ ῥίμα ἔρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὸ ἀριμάριστο σύνολο τοῦ τραγουδιοῦ.

⁸⁰⁾ Τὴ μιὰν ἐπήρεν ὁ πασᾶς, τὴν ἄλλην ὁ βεζιρῆς
10 καὶ τὴν ὀλοκαλύτερη ὁ βασιλιάς τὴν πήρε.

Συνεχίζεται κ' ἐδῶ ἡ ἐπανάληψη τοῦ ἀρχικοῦ λάθους γιὰ τρεῖς ἀδερφῆς πού σκλαβώθηκαν.

⁸¹⁾ Καὶ ἔπε του πὼς ὁ βασιλιάς γυναῖκα του μὲ πήρε.
Θέλει γενιά χριστιανικὴ καὶ φλέγ' ἀπὸ τὴν Κρήτη.

20 Μ' ἀφίνω καὶ παραγγελιά τῶν ἐδικολογῶ μου
νὰ πολεμοῦνε τὴν Τουρκιά καὶ νὰ τὴνε ζυγώνουν,
γιατ' ἤρθανε μ' ἐπιβουλιὰ, σκλαβώνει καὶ τουρκεύει
καὶ σὰν τὸ Χάρ' ἀλύπητα σκοτιώνει, μακελλεύει.

Ἐδῶ πιά ἡ νόθευση, μὲ τὴν ἀδέξια καὶ ἄκαιρη παρεμβολὴ πατριωτικῶν προτροπῶν κλπ., εἶναι ὀλοφάνερη.

⁸²⁾ Κ' ἐπιάστηκεν ὁ λόγος της σὰν τοῦ μητροπολίτη,
σὰν τοῦ παπᾶ ὄντες λειτουργᾶ, τοῦ διάκ' ὄντες διαβάζῃ.

Ἡ προσθήκη αὐτῆ γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς κατάρας, πού ἀνάλογη της, ἐντελῶς ὅμως διαφορετικὰ διατυπωμένη, βρισκομε μονάχα στὴν Κέρκ.⁴, φαίνεται ἀρκετὰ ὑποπτη, ὅπως εἴπαμε καὶ παραπάνω.

Ἐρωτᾶται ὅμως τώρα: Ἄφοῦ λοιπὸν ἡ παραλλαγή Βλαστοῦ—Ψιλᾶκης εἶναι νοθευμένη, τότε μήπως καὶ ἡ συσχέτιση πού ἔκαμε ὁ Ψιλᾶκης, στηριγμένος στὴν παραλλαγή αὐτή, τοῦ δημοτικοῦ αὐτοῦ τραγουδιοῦ μὲ τὴν ἀρπαγή τῆς σουλτάνας Εὐμενίας Βεργίτση ἀποδείχνεται ἔτσι ἀβάσιμη; Ἡ εὐσταθεῖ καὶ παρ' ὅλα αὐτά; Πιστεύομε πὼς εὐσταθεῖ, ὅπως μποροῦν νὰ τὸ δείξουν τὰ δεδομένα τῶν ἄλλων, τῶν ἐντελῶς γνήσιων παραλλαγῶν τοῦ τραγουδιοῦ. Καὶ πραγματικά, εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς βασικὸ στοιχεῖο τοῦ τραγουδιοῦ, στοιχεῖο πού ἀπαντᾷ στὶς περισσότερες παραλλαγές, εἴτε στὴ μέση (βλ. ἐπεισόδιο Γ³) εἴτε καὶ στὸ τέλος (βλ. ἐπεισόδιο Ε³) εἶναι πὼς ἡ αἰχμάλωτη κόρη τουρκεύει καὶ μάλιστα πὼς γίνεται γυναίκα τοῦ «μεγάλου βασιλιᾶ», δηλαδὴ τοῦ σουλτάνου. Ὅλες σχεδὸν οἱ παραλλαγές ἐπίσης ἀναφέρουν ἢ ἀφήνουν νὰ ἐννοηθῆ πὼς ἡ κόρη σκλαβώθηκε στὴν Κρήτη⁹³. Ἄλλη λοιπὸν ἀπὸ τὴν Εὐμενία Βεργίτση—τὴ μόνη Κρητικὴ πού μαρτυρεῖται πὼς ἀπὸ σκλάβα ἐγινε σουλτάνα—δὲ μπορεῖ νὰ ὑπαινίσσεται τὸ τραγούδι. Εἶδαμε πιὸ μπροστὰ πὼς ἡ κρητικὴ καταγωγή τῆς Εὐμενίας ἦταν πολὺ γνωστὴ στὴν ἐποχὴ τῆς. Ἡ μοναδικὴ λοιπὸν καὶ τόσο ἀνέλπιστη τύχη τῆς ἑλληνοπούλας αὐτῆς σκλάβας ἦταν πολὺ εὐκόλο νὰ δώσῃ ἀφορμὴ στὴ δημιουργία ἐνὸς ἑλληνικοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ μὲ θέμα τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς καὶ τὴν ἀνάδειξή τῆς σὲ σουλτάνα.

Ἐπάρχει ὅμως καὶ ἓνα ἄλλο στοιχεῖο πού ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἀπόλυτα τὸν ταυτισμὸ τῆς Εὐμενίας Βεργίτση μὲ τὴν ἠρωίδα τοῦ τραγουδιοῦ, στοιχεῖο πολὺ σημαντικὸ καὶ ἐνδιαφέρον, πού κανεὶς μολαταῦτα δὲν τὸ πρόσεξε ἴσαμε σήμερα: εἶναι τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα καὶ ἡ ἰδιότητα τοῦ πατέρα τῆς κόρης ὅπως ἀπαντοῦν στὶς διάφορες παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ⁹⁴. Ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ ποικίλους τύπους του (βλ. στὴν ἀνάλυση τὸ ἐπεισόδιο Β²) τρεῖς φαίνονται οἱ πιθανώτεροι ἀρχικοί: οἱ *παπᾶ - Βοριάς*, *παπᾶ - Βεργῆς* καὶ *παπᾶ - Βαρδῆς*: οἱ ὑπόλοιποι (*παπᾶ - Βιολῆς*, *παπᾶ - Μπαλῆς*, *παπᾶ - Φλουρῆς* κλπ.) εἶναι φανερὲς παραφθορὲς πού ἀπομακρύνονται λιγώτερο ἢ περισσότερο ἀπὸ τὸ γνήσιο ἀρχικό. Ποιὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς παραπάνω νὰ ἦταν ὁ ἀρχικὸς αὐτὸς τύπος; Πιστεύω πὼς θὰ ἦταν ὁ πιὸ σπάνιος στὸ λαό, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ μεθοδολογικὴ ἀρχὴ πὼς ἀπὸ τὸ σπάνιο τύπο εἶναι

⁹³) Μονάχα ἡ *Κάρσ.* τοποθετεῖ τὸ περιστατικὸ στὴν *Κάρπαθο* καὶ ἡ *Βάρν.* στὸ *Μοριά* καὶ τὸ *Καϊσέρι*, ἀπὸ προφανῆ σύγχυση βέβαια.

⁹⁴) Τὸ βαπτιστικὸ ὄνομα τῆς κόρης παραλείπεται στὸ τραγούδι. Μονάχα στὴν παραλλαγή *Κέρκ.*⁸ ἡ κόρη ὀνομάζεται *Λένη—Λενίτσα* (στ. 19,24) καὶ στὴν *Κέρκ.*⁴ *Μαρία* (στ. 17). Στὰ ὀνόματα ὅμως αὐτά, πού εἶναι κοινότατα σὲ πολλὰ τραγούδια καὶ πού ἀσφαλῶς δὲν περιλαμβάνονταν στὸ ἀρχικὸ τραγούδι, δὲν πρέπει ν' ἀποδώσῃ καμμιά σημασία.

εὐκολο νὰ προκύψουν καὶ νὰ ἐξηγηθοῦν οἱ κοινότεροι, ἐνῶ τὸ ἀντίστροφο δὲν εἶναι φυσικό. Ὁ τύπος *Βοριάς*, κοινότατος σὰν προσηγορικό, ἀπαντᾷ καὶ σὰν ἐπώνυμο⁸⁵ καὶ τὸ ὄνομα *Βαρδῆς* εἶναι πολὺ συνηθισμένο στὴν Κρήτη⁸⁶. Ὁ τύπος ὅμως *Βεργῆς* εἶναι βέβαια πολὺ σπανιότερος. Εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ φωνητικὰ ἐνδιάμεσος ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ἄλλους τύπους, ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀπὸ τὸν ὁποῖο μποροῦσαν νὰ παραχθοῦν μὲ ἴση φωνητικὴ εὐκολία οἱ δυὸ ἄλλοι. Ἄρα αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἀρχικός καὶ γνήσιος, ἔστω καὶ ἂν δὲ μᾶς τὸν διάσωσε παρὰ μιὰ μονάχα ἀπὸ τὶς γνωστές μας παραλλαγές (ἢ *Κρ.*²). Μὰ τότε τὸ *Βεργῆς* τί ἄλλο μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπὸ τὴ *Βεργίτισης*, τὸ ἱστορικὰ δηλαδὴ μαρτυρημένο ἐπώνυμο τῆς Εὐμενίας, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλως τε παρὰ ὑποκοριστικό του⁸⁷; Ὅσο γιὰ τὴν ἰδιότητα τοῦ πατέρα τῆς κόρης ὡς κληρικοῦ (παπᾶ κατὰ τὶς κρητικὲς παραλλαγές, πρωτοπαπᾶ κατὰ τὶς κερκυραϊκές), κι' αὐτὴν ἀκόμη ἔρχεται νὰ τὴν ἐπιβεβαιώσῃ ἡ αὐθεντικὴ μαρτυρία τοῦ Ἁγγλοῦ Paul Ryscaut, ποὺ γράφοντας γιὰ τὴν ἐπιρροὴ τῆς Βαλιδὲ σουλτάνας (δηλαδὴ τῆς Εὐμενίας) στὸ γιό της τὸ σουλτάνο Μουσταφᾶ (1695 κ. ἕξ.) προσθέτει γι' αὐτήν: «*She was a Native of Canea (tho' some say was a Circassian born) and taken from thence when the Place was first possessed by the Turks; her Father was a Protopapa, or Bishop of that place*»⁸⁸. Ἡ συμφωνία λοιπὸν εἶναι ἀπόλυτη: Ἔτσι τὸ ὄνομα καὶ ἡ

⁸⁵ Ὁ ἀσυνίητος τύπος *Βορέας* βρίσκεται ἤδη σὲ ἔγγραφο τοῦ 1401 (Miklosich—Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi, Vindobonae, τόμ. 2, 1862. σ. 508). Σὰν ἐπώνυμο ἢ παρωνύμιο τὸ *Βορέας*—*Βοριάς* φανερώνει τὸ βίαιο καὶ ὀρμητικὸ καὶ εἶναι καὶ σήμερα συχνό· βλ. Φ. Κοουκούλε, Περὶ τῶν καταλήξεων—έας,—βρόχι,—αἰος, «Λεξικογραφικὸν Δελτίον», τόμ. 6 (1923), σ. 253 καὶ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης, τόμ. 4 (1951), σ. 39.

⁸⁶ Βλ. πρόχειρα τὴ μνεία του σὲ κρητικὰ ἔγγραφα τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα δημοσιευμένα στὴ «Χριστιανικὴ Κρήτη», τόμ. 1 (1912), σ. 478, 479, 486, 492, 495. Στὸ τραγοῦδι τοῦ Ἀληδάκη μαλιστα ἀναφέρεται (1775) καὶ κάποιος παπᾶ - Βαρδῆς (Ἐμμαν. Βαρδίδης, Κρητικαὶ Ῥίμαι, ἐν Ἀθήναις, 1888, σ. 53, στ. 460).

⁸⁷ Τὸ ἐπώνυμο *Βεργῆς* εἶναι ἤδη βυζαντινὸ καὶ τὸ βρίσκομε σὲ ἔγγραφα τοῦ 13ου αἰῶνα (πρβλ. Miklosich—Müller, ὁ. π., τόμ. 4, 1871, σ. 64 καὶ «Ἑλληνικά», τόμ. 3 (1930), σ. 328). Στὴν Κρήτη τὸ βρίσκομε στὸν τρίτο κατάλογο τὸν προσαρτημένο στὴ συνθήκη τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη μὲ τοὺς Βενετοὺς (1299) καὶ δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Κ. Δ. Μέριτζιο στὰ «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 278—287 (σ. 280: Vergi). Πρώτη μνεία τοῦ *Βεργίτισης* στὴν Κρήτη ἀπαντᾷ, ὅσο ξέρω, στὸν ποιητὴ τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰῶνα Στέφανο Σαχλίκη (W. Wagner, Carmina graeca medii aevi, Lipsiae, 1874, σ. 97, στίχ. 524: ἡ καὶχα τοῦ Βεργίτιζη).

⁸⁸ Sir Paul Ryscaut, The history of the Turks beginning with

ιδιότητα τοῦ πατέρα τῆς κόρης, τοῦ παπᾶ - Βεργῆ, ὅπως ἀπαντᾷ στο τραγούδι, εἶναι ὁ συνδεδεικὸς κρίκος ποὺ πιστεύομε πὼς μπορούμε ν' ἀποκαταστήσωμε ἀνάμεσα στὸ ἱστορικὰ μαρτυρημένο γεγονός καὶ στὸ δημοτικὸ αὐτὸ τραγούδι: ὁ συνδεδεικὸς αὐτὸς κρίκος ἔρχεται νὰ ἐπικυρώσῃ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὶς ἱστορικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸ ἐπώνυμο τῆς Εὐμενίας καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ πατέρα της καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ γνησιότητα καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ ἑλληνικοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ μὲ τὸ γεγονός τῆς ἀρπαγῆς της.

Ποῦ πλάστηκε τὸ τραγούδι αὐτό; Βέβαια στὴν Κρήτη, τὴν πατρίδα τῆς ἡρωίδας του. Αὐτὸ μᾶς τὸ δείχνει ὄχι μόνο ἡ διάσωση τοῦ ἐπώνυμου της στὶς κρητικὲς παραλλαγές μονάχα⁸⁹, μὰ καὶ τὸ γεγονός πὼς αὐτὲς εἶναι καὶ οἱ πολυπληθέστερες. Εἴπαμε ἔξ ἄλλου πὼς οἱ κερκυραϊκὲς παραλλαγές φαίνονται πρὸ ἀναπτυγμένες καὶ ἐπαυξημένες μὲ ἓνα πρόσθετο εἰσαγωγικὸ ἐπεισόδιο (τὸ Α). Στὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ μάλιστα μνημονεύεται ἡ ἄλωση τῆς Κρήτης, ποὺ παραλείπεται στὶς κρητικὲς παραλλαγές ἀκριβῶς γιατί γιὰ τὸν κρητικὸ ποιητὴ ἦταν αὐτονόητο πὼς τὸ περιστατικὸ ἔγινε στὸν ἴδιο τὸν τόπο του, ἐνῶ αὐτοὶ ποὺ τὸ παράλαβαν ἔξω ἀπὸ τὴν Κρήτη ἔπρεπε νὰ ὁρίσουν μ' αὐτὴ τὴν προσθήκη τὸν τόπο τοῦ περιστατικοῦ.

Ὅσο γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς σύνθεσης τοῦ τραγουδιοῦ, πρέπει νὰ παρατηρήσωμε πὼς δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι σύγχρονο μὲ τὴν ἀρπαγὴ τῆς Εὐ-

the year 1679...antil the end of the years 1698 and 1699, London, 1700, σ. 522. Εἶναι ἀξιοσημείωτο πὼς κ' ἡ ἄλλη Ἑλληνίδα σουλτάνα, ἡ Χιώτισσα Kõsem († 1651), μαρτυρεῖται κι' αὐτὴ ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ Pietro della Valle πὼς ἦταν κόρη παπᾶ (βλ. Κ. Ἰ. Μανούσσα, Μικρὰ Μελετήματα, σ. 77). Ὁ Ἰ. Α. Β. Κομνηνὸς Ὑψηλάντης, Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν, ἔκδ. Γερμ. Ἀφθονίδου, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1870, σ. 151—152, γράφει ἐπίσης πὼς ἡ μητέρα τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ Δ' «ἔτυχε νὰ εἶναι θυγάτηρ ἱερέως τινός» καὶ πὼς πέθανε καὶ θάφτηκε χριστιανῆ (!) ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Παρθένιο τὸ Νέο (1644—5 καὶ 1648—51), ἐννοώντας πιθανώτατα τὴν ἴδια τὴν Kõsem, ποὺ ἦταν ὁμως γαigiὰ τοῦ Μεχμέτ Δ' (μητέρα του ἦταν ἡ Ῥωσίδα Tarchan) καὶ ὄχι πάντως τὴν Εὐμενία, ὅπως νόμισε ὁ Β. Ψιλάκης, «Ἐβδομιάς» Θ' (1892), ἀριθ. 8, σ. 2. Δὲ φαίνεται πάντως πιθανὸ πὼς ὁ Ryscaut στὸ χωρίο ποὺ παραθέσαμε ἔκαμε σύγχυση τῆς Kõsem μὲ τὴν Εὐμενία, γιατί τὶς ξέρει καὶ τὶς δυὸ καλά καὶ τὶς ξεχωρίζει σὲ πολλὰ μέρη τῆς ἱστορίας του.

⁸⁹⁾ Ἄν καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἀδερφῆς της (*Ζαμπιά*) ποὺ ἀπαντᾷ ἐπίσης μονάχα στὶς κρητικὲς παραλλαγές, ἀνταποκρίνεται κι' αὐτὸ στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, δὲ μπορούμε νὰ τὸ βεβαιώσωμε. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὸ πὼς, καθὼς σημειώνει ὁ ἐκδότης τῆς παραλλαγῆς Κρ.⁵, ἡ παράδοση ἔχει ἐντοπίσει καὶ τὸ μέρος ἀκριβῶς ἀπ' ὅπου ἀρπάχτηκε ἡ Ῥεθεμνιώτισσα κοπέλλα: «Ἡ κόρη τοῦ παπᾶ Βοριᾶ εἶναι ἡ γνωστὴ κοπέλλα ποὺ πῆγαν ἀπὸ τὸ μετόχι τοῦ Βαρσαμᾶ, κοντὰ στὸν Καμαριώτη (ἔρημο σήμερον) καὶ τὴν πῆγαν γιὰ τὰ κάλλη της πεσκέσι τοῦ Σουλτάνου στὴν Πόλη κ' ἐγένηκε ἡ Βαλιδὲ Σουλτάνα».

μενίας (1646), γιατί αὐτὴ ἦταν τότε, ὅπως εἶδαμε, τριῶν ἢ τεσσάρων μόλις χρονῶν καὶ κανεὶς φυσικὰ δὲ μποροῦσε ἀπὸ τότε νὰ προβλέψῃ πὼς θὰ γινόταν μετὰ 18 χρόνια σουλτάνα. Τὸ τραγούδι θὰ ἔγινε λοιπὸν ἀπὸ τὸ 1664 καὶ ἔπειτα, ἀπὸ τότε δηλαδὴ πού μαθεύτηκε πὼς μιὰ σκλάβια τοῦ σουλτανικοῦ χαρφμιοῦ ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἡ κόρη τοῦ Βεργίτση, ἔγινε πρώτη εὐνοούμενη τοῦ σουλτάνου καὶ μητέρα τοῦ διάδοχου τοῦ θρόνου. Ὁ λαϊκὸς ποιητὴς ἀπόδωσε τότε μὲ τὸ δικό του τρόπο τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ περιστατικόν: Ξανάπλασε μὲ τὴ φαντασία του τὸ ἐπεισόδι τῆς ἀρπαγῆς τῆς κόρης αὐτῆς, καταργώντας τὴ χρονικὴ ἀπόσταση πού εἶχε μεσολαβήσει ἀπὸ τὸ ἐπεισόδι αὐτὸ ἴσαμε τὴν ἀνάδειξή της σὲ σουλτάνα. Ἔτσι, παραβλέποντας—ἢ καὶ ἀγνοώντας—πὼς τὸν καιρὸ τῆς αἰχμαλωσίας της ἡ κόρη ἦταν τετράχρονο νήπιο, βάζει στὸ στόμα της τὰ παραπονεικὰ ἐκεῖνα λόγια γιὰ τὴν ἀδερφή της, πού ἐκφράζουν τὴν πίκρα της—τὴν πίκρα μιᾶς Ἑλληνίδας κόρης γιὰ τὴν τύχη της νὰ τουρκέψῃ, ἔστω κι' ἂν ἔτσι ἀνέβηκε τόσο ψηλά—καὶ πού ἀποτελοῦν τὴν κεντρικὴν ἰδέαν τοῦ τραγουδιοῦ: Ἐνας καθαρὰ δηλαδὴ ποιητικὸς μεταπλασμός πού δὲ συμβιβάζεται βέβαια καὶ πολὺ μὲ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα καὶ τὰ κάθε ἄλλο παρὰ ἑλληνικὰ αἰσθήματα πού θὰ ἔτρεφε ἡ φιλόδοξη καὶ ἐπίβουλη αὐτὴ γυναίκα ἢ γνωστὴ ἀργότερα καὶ γιὰ τὸ μουσουλμανικὸ θρησκευτικὸ φανατισμὸ της. Εἶναι ὅμως γνωστὸ πὼς καὶ τὰ ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια τροποποιοῦν πολλὰς φορὰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα σύμφωνα μὲ τὶς ἀντιλήψεις καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ λαϊκοῦ δημιουργοῦ της. Αὐτὸ φαίνεται πὼς ἔγινε καὶ μὲ τὸ κρητικὸ αὐτὸ τραγούδι.

Ε.

Τὸ δημοτικὸ τραγούδι πού ἐξετάσαμε παραπάνω φαίνεται πὼς δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸ πού πλάστηκε γιὰ τὴ Ῥεθεμνιώτισσα σουλτάνα. Στὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπάρχει, καταταγμένο στὰ Ἱστορικὰ (ἀριθ. 1,19), ἓνα ἄλλο τραγούδι λιγόστιχο μὲ τὴν ἐπιγραφή «Κρήτης πάρσιμο ἀπὸ τοὺς Τούρκους» πού μᾶς σώζεται σὲ λιγοστὲς κρητικὲς παραλλαγές. Παραθέτω τὴν παλιότερη καί, πιστεύω, τὴν καλύτερη ἀπ' αὐτές, πού εἶναι δημοσιευμένη στὴ συλλογὴ τοῦ Γιανναράκη⁹⁰:

⁹⁰) Ant. Jeannarakis, Kretas Volkslieder, Leipzig, 1876, σ. 111, ἀριθ. 108. Ἄλλες παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ, δημοσιευμένες: Ἀριστ. Κρηιάρη, Πλήρης συλλογὴ κρητικῶν δημοδῶν ᾠσμάτων, ἐν Ἀθήναις, 1921 (=ἐκδ. β'), σ. 266.—50 δημῶδη ᾠσματα Πελοποννήσου καὶ Κρήτης. Συλλογὴ Ὠδείου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1930, σ. 80.—Γ. Ἰ. Κουρμούλη, Ποικίλα Φιλολογικά. Β'. Ἐπιτραπέζια δημοτικὰ ᾠσματα, «Κρητικαὶ Μελέται» Α' (1933), σ. 231.

Η ΒΑΣΙΛΙΟΠΟΥΛΑ

Βασιλοπούλα κάθεντον εἰσὲ ψηλὸ πελάτι,
 Τοῦ Κρήτης ἐθυμήθηκε πὼς ἦτον τοῦ κυροῦν τῆ,
 Ἐννιά πασάδες ἔκραξε κ' ἔκουσουλτάριζέν ται
 «Πασάδες κι' ἂν τὴν πάρετε τὴν ξακουσιένη Κρήτη,
 5 Νὰ σᾶσε ντύσ' δλόχρουσα κι' δλομαλαιατένια,
 Τοὶ γοῦνες ἀποδὸ βάνετε χροουσὲς νὰ σᾶς τοὶ κάμω».

Τὸ τραγούδι φαίνεται πὼς εἶχε καὶ συνέχεια πού ξεχάστηκε, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ πολλὰ ἄλλα κρητικά τραγούδια.

Ποιὰ νὰ ἦταν ἄραγε ἡ βασιλοπούλα αὐτὴ τοῦ τραγουδιοῦ πού παρακινούσε τοὺς πασάδες νὰ πάρουν τὴν Κρήτη, γιατί «ἦτον τοῦ κυροῦ τῆ»; Ἡ μνεία τῶν πασάδων μᾶς δείχνει πὼς πρόκειται γιὰ τουρκικὴ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Κρήτης. Κι' αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ στὴ μοναδικὴ ἐκστρατεία τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Κρήτης πού εἶχε τελικὸ ἀποτέλεσμα τὴν κατάχτησή της στὰ 1669, δηλαδὴ στὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς τῆς Εὐμενίας Βεργίση. Μήπως λοιπὸν ἡ βασιλοπούλα πού καθόταν σὲ ψηλὸ παλάτι (πού πρέπει νὰ ἦταν τὸ σουλτανικὸ σεράγι στὴν Κωνσταντινούπολη) καὶ πού θυμόταν πὼς ἡ Κρήτη ἦταν πατρογονικὴ τῆς ἦταν ἡ Κρητικὰ πραγματικὰ σουλτάνα Εὐμενία; Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ τὴν κάνουν πολὺ πιθανὴ τὰ ἱστορικὰ περιστατικὰ τῆς προετοιμασίας τῆς τελικῆς ἐκστρατείας τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Κρήτης, τὸ 1667, πού κατὰληξε στὴν ὀλοκληρωτικὴν κατάχτησιν τοῦ νησιοῦ (1669). Παραθέτω μεταφρασμένη τὴν ἀφήγησιν τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ Hammer πού, ἀφοῦ μᾶς λέει πὼς μετὰ τὸ ναυάγιον τῶν διαπραγματεύσεων μὲ τοὺς Βενετούς, τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1667, ἀποφασίστηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους νὰ συνεχιστῇ ἐντονώτερα ὁ πόλεμος γιὰ τὴν κατάχτησιν τῆς Κρήτης, προσθέτει τὰ παρακάτω :

«...Ὁ τουρκικὸς στόλος, ἐξωπλισμένος στὴν ἐντέλεια, ἐτέθη ὑπὸ τὴς διαταγῆς τοῦ Καπλάν-Πασᾶ καὶ οἱ αὐτοκρατορικὲς σημαῖες ἐστήθησαν μπροστὰ στὴς πύλες τοῦ σεραγιοῦ (2 Ἀπριλίου 1667). Ὁ σουλτάνος ἐστρατοπέδευσε πρῶτα στὸ Νιαούτ-Πασᾶ καὶ σὲ εἰκοσιδύο μέρες ἔφθασε στὴν Ἀδριανούπολη. Στὸ Χάσκιοι παρέλασαν μπροστὰ του οἱ μπεϊλερμπέδες τῶν Ἀδάνων καὶ τῆς Καραμανίας, καθὼς καὶ ὁ μπέης τῆς Ταρσοῦ, μὲ τὰ στρατεύματά τους. Στὴν Ἀδριανούπολη ἔφθασαν ὁ ἔκτακτος ἀποσταλμένος Μεχμέτ Πασᾶς, πού γύριζε ἀπὸ τὴ Βιέννη, καὶ

ἀριθ. 9.—Ἀνέκδοτες: Λαογραφ. Ἀρχείου 1125, σ. 35 (συλλογὴ Π. Βλαστοῦ, ἀντιγρ. ἀπὸ τὴν Ε. Lüdeke, 1936).—Λαογρ. Ἀρχείου Π 61Γ, σ. 60 (συλλογὴ Μαρίας Λιουδάκη, 1938).

ὁ τσαοὺς Ἄμπιντουεμπί, πού εἶχε σταλῆ ἀπὸ τὸ μεγάλο βεζίρη στὴν Περούα . . . Στὸ δεφτερδάρη τοῦ μεγάλου βεζίρη [δηλ. τοῦ Ἄχμετ Κιοπροουλῆ] ἐπλήρωσαν ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερο θησαυροφυλάκιο τοῦ σουλτάνου 15.000 πουργιά, γιὰ νὰ τελειώσῃ ὁ πόλεμος τῆς Κρήτης, κατὰ τὸ παροράδειγμα τοῦ σουλτάνου Μουράτ Γ', πού εἶχε δώσει στὸ μεγάλο βεζίρη Σινὰν ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερο θησαυροφυλάκιό του ἕνα ἑκατομμύριο ἄσπρα γιὰ τὴν οὐγγρική ἐκστρατεία. Ἡ ἱερὴ πολεμικὴ σημαία παραδόθηκε ἀπὸ τὸ σουλτάνο στὰ χέρια τοῦ μεγάλου βεζίρη, σὲ ἐπίσημη τελετὴ, καὶ πέντε μέρες ἀργότερα ὁ μέγας βεζίρης μ' ὄλο του τὸ σιόλο ξεκίνησε γιὰ τὴν ἐκστρατεία τῆς Κρήτης. Τὶς τέσσερις πρῶτες μέρες μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ μεγάλου βεζίρη ὁ σουλτάνος ἔβαλε τὸν ἱστοριογράφο Ἄμπιντὶ νὰ τοῦ διαβάσῃ τὴν ἀφήγηση τῶν μεγάλων νικῶν τῶν προγόνων του, καθὼς ἦταν ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τὸ Μεχμέτ Β', ἡ μάχη τοῦ Τσαλτιορὰν ἀπὸ τὸ Σελίμ Α', ἡ ἄλωση τῆς Ρόδου καὶ τοῦ Βελιγραδιοῦ ἀπὸ τὸ Σουλεϊμάν, σὰν προοιωνίσματα γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Κρήτης. Ἄλλὰ ἡ ἐξιστόρηση τῶν κατορθωμάτων αὐτῶν δὲν τὸν ἔκαμε ν' ἀποφασίσῃ νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος, μόνο πού χρησίμεψε γιὰ νὰ ἐξάψῃ τὸ ζήλο του γιὰ τὸ κυνήγι, τὸ μόνο τομέα ὅπου ἦταν πῶς μέγας ἥρωας παρὰ στὴν ἐκστρατεία· γιατί καὶ στὸ χαρμί ἦταν ὑποταγμένος στὴν εὐνοουμένη του, τὴν Ἑλληνίδα ἀπὸ τὸ Ρέθεμνος. Σ' αὐτὸ τὸ γεγονός ἡ λαϊκὴ πρόληψη βρῆκε ἕνα καλὸ οἶωνό γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Κρήτης, γιατί θεωροῦσε ἀδύνατο μιὰ Ἑλληνίδα ἀπὸ τὴν Κρήτη πού ἦταν σύνηθη τοῦ σουλτάνου νὰ μὴ γίνῃ ὀλοκληρωτικὰ κυρίαρχη τῆς πατρίδας τῆς . . .⁹¹».

Εὐκόλα θὰ παρατηρήσῃ κανεὶς πὼς ὅλες οἱ παραπάνω ἱστορικὲς λεπτομέρειες πού μαρτυροῦν ὅχι μόνο πὼς στὴν τελικὴ ἐκστρατεία γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Κρήτης ἀποδόθηκε ἐξαιρετικὴ σημασία (συγκέντρωση πασάδων, δῶρα καὶ τιμὲς τοῦ σουλτάνου στὸ μεγάλο βεζίρη κλπ.), ἀλλὰ καὶ πὼς ἡ Κρητικὰ σουλτάνα εἶχε συνδεθῆ στὴν κοινὴ συνείδηση μετὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς, συμβιβάζονται πολὺ καλὰ μετὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ τραγουδιοῦ. Ἄν λοιπὸν ὁ νέος αὐτὸς ταυτισμὸς πού προτείνουμε εἶναι βίσιμος⁹²,

⁹¹ J. Hammer, ὁ. π. σ. 585—587. Ὁ Hammer ἀναφέρει ἐπίσης πῶς κάτω (σ. 636—638) πὼς κι' ὅταν πάρθηκε ἡ Κρήτη (1669), ἡ νίκη πανηγυρίστηκε μετὰ τριήμερες γιορτὲς σ' ὅλη τὴν αὐτοκρατορία καὶ πὼς ὁ σουλτάνος ἐπιφύλαξε στὸ μεγάλο βεζίρη Ἄχμετ Κιοπροουλῆ, πού γύρισε θριαμβευτὴς τὸν Ἰούλιο τοῦ 1670 ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία αὐτή, μεγαλόπρεπη ὑποδοχή.

⁹² Ἡ σοβαρώτερη δυσκολία εἶναι πὼς ἡ κόρη ὀνομάζεται στὸ τραγούδι βασιλοπούλα, ἐνῶ δὲν ἦταν. Ἦταν ὅμως βέβαια βασίλισσα κι' ἔτσι καὶ ἡ ὀνομασία βασιλοπούλα δὲν θὰ τῆς ἦταν ἐντελῶς ἀταίριαστη.

τότε ἔχομε καὶ δεύτερο ἱστορικὸ τραγούδι πὸ ἀναφέρεται στὴ 'Ρεθε-
μνιώτισσα σουλτάνα⁹⁸.

Παρίσι, Φεβρουάριος 1950 — Ἀθήνα, Δεκέμβριος 1951.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

⁹⁸) Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ πὸς οἱ στίχοι τοῦ δεύτερου αὐτοῦ τραγουδιοῦ ἀπαντοῦν καὶ ὡς εἰσαγωγικοὶ στίχοι τοῦ πρώτου τραγουδιοῦ στὶς παραλλαγές *Κέρκ.²*, *Κέρκ.³* καὶ *Κέρκ.⁵* (βλ. ἐπεισόδιο Α), μὲ μόνη τὴ διαφορὰ πὸς στὴ θέση τῆς βασιλοπούλας τοῦ πρώτου στίχου ἀναφέρεται ὁ βασιλιάς (*Κέρκ.²*, *Κέρκ.⁵*) ἢ ἓνας πασᾶς (*Κέρκ.³*) πὸ κάθεται σὲ ψηλὸ παλάτι καὶ σχεδιάζει νὰ πολεμήσῃ τὴν Κρήτη κλπ. Φαίνεται πὸς μπῆκαν στὶς τρεῖς αὐτὲς παραλλαγές τοῦ πρώτου τραγουδιοῦ ἀπὸ τὸ δεύτερο (πρβλ. καὶ παραπάνω, σὴμ. 76) Καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀκόμη μαρτυρεῖ πὸς κάποια σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ δυὸ τραγούδια.

ΜΙΝΩΙΚΟΙ ΘΡΟΝΟΙ

Τὸ θέρος τοῦ 1951 κατὰ τὴν ἀνόρυξιν θεμελίων διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν ἀποθήκης τοῦ ἰδιώτου Στεφάνου Σαατσάκη, ἰχθυοπώλου τῆς πόλεως Ἡρακλείου, εἰς τὸ προάστειον Κατσαμπᾶς ἦλθον εἰς φῶς μινωικὰ κτήρια, τὰ ὁποῖα οὗτος κατέστρεψε καὶ ἐκάλυψε διὰ τῆς οἰκοδομῆς του πρὶν ἢ ἐξετασθοῦν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Κατὰ τὰς συγκεντρωθεῖσας πληροφορίας ταῦτα ἦσαν ᾠκοδομημένα κατὰ τὸν γνωστὸν εἰς τὴν μινωικὴν οἰκοδομικὴν τρόπον, ὑπῆρχον δὲ καὶ πελεκητοὶ λίθοι, ὡς ἀνωρύχθησαν ὅμως τὰ θεμέλια δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συναγάγῃ τις ἀκριβέστερον τι περὶ τῆς φύσεως καὶ μορφῆς τῶν οἰκοδομημάτων. Ὅταν ἤδη εἶχε πλέον οἰκοδομηθῆ ἡ ἀποθήκη εἰδοποιήθημεν ὑπὸ τινος ἐργολάβου διὰ τὴν παραλαβὴν ἑνός, ὅπως ἔλεγε, καθίσματος ἐκ λίθου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐξαχθῆ ἐκ τῶν θεμελίων καὶ ἀποτεθῆ πρὸ τῆς οἰκοδομῆς καὶ παρὰ τὴν

Εἰκ. 22.— Προσθία ὄψις τοῦ μιν. θρόνου Κατσαμπᾶ.

δημοσίαν ὁδόν, τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν Ἀνατολ. Κρήτην. Οὕτω περι-
συνελέγη καὶ ἀπετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ὁ δημοσιευόμενος
ἐνταῦθα μινωικὸς θρόνος (εἰκ. 22, 23 καὶ 24 γ.), λίαν ἀξιόλογον μνη-
μεῖον καὶ διὰ τὴν σπανιότητα καὶ διὰ τὸ εἶδος τῆς μορφῆς του. Ἐπ’

εὐκαιρία τῆς δημοσιεύσεως ἐκρίναμεν ἐπωφελὲς νὰ συγκεντρώσωμεν ἱκανὰ στοιχεῖα διὰ τὴν μελέτην τῶν θρόνων καὶ ἐδρῶνων γενικώτερον τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου, παρέχοντες ἅμα, ὅπου ἐπεβάλλετο, νέας ἐρμηγείας ὠρτισμένων παραστάσεων καὶ ἰδιογραμμάτων σχετιζομένων μὲ τὸ ὑπὸ ἔρευναν θέμα.

Ἡ περιοχή τοῦ Κατσαμπᾶ Ἡρακλείου, ὅπου ἐκτείνεται σήμερον ἔν τῶν προαστείων τῆς πόλεως, ἔχει ἀποδώσει ἐνδιαφέροντα λείψανα

Εἰκ. 23.—Πλαγία ὄψις τοῦ μιν. θρόνου Κατσαμπᾶ.

τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Ἡβανὸς ὀμιλεῖ ἰδιαίτερος περὶ αὐτῆς, ὡς ζώνης τοῦ λιμένος τῆς Κνωσοῦ, παρέχων καὶ χάρτην τῆς ὅλης ἀνατολικῶς τοῦ Ἡρακλείου περιοχῆς¹. Καὶ μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ μερικὴν ἀνασκαφὴν τῆς λιμενικῆς ἐγκαταστάσεως Ἀμισσοῦ ὑπὸ τοῦ καθηγ. Μαρινάτου, ἡ ἐκδοχὴ ὑπάρξεως λιμένος κατὰ τὸν αἰγιαλὸν δυτικῶς τῆς ἐκβολῆς τοῦ Καιράτου ποταμοῦ (Κατσαμπανοῦ) δὲν κατέστη ὀλιγώτερον πιθανή. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν συνεχῶς μεταβαλλομένην ἀμμώδη ζώνην ἐπανειλημμένως μετὰ ἀπὸ τρι-

κυμῖαν παρατηρήθησαν σημαντικὰ λείψανα κτηρίων προεκτεινόμενα καὶ ἐντὸς τῆς θαλάσσης, λόγῳ τῆς βυθίσεως τῶν παραλιῶν, καὶ τὰ ὅποια, ὡς εἶναι ἰσχυρῶς ὠκοδομημένα, φαίνονται νὰ ἀνήκουν εἰς λίαν ἐνδιαφέρουσαν λιμενικὴν ἐγκατάστασιν. Κατὰ τὸ ἄκρον τῆς λιμενικῆς ζώνης, ἐκεῖ ὅπου οἱ βράχοι τῶν ὑψωμάτων τῆς Τρουπητῆς κατέρχονται ἀποτό-

¹) Evans P. M. II, σ. 228 κ. ἐξ. Σχέδιον εἰκ. 131A.

μως πρὸς τὴν θάλασσαν, ἀφήνοντες στενήν μόνον ζώνην ἄμμου, ὑπάρχει τὸ «Τρουπητὸ Χαράκι», μέγας βράχος τὸν ὁποῖον βεβαίως ἀνθρώπιναι χεῖρες ἐλάξευσαν καὶ ἐτρούπησαν διαμπερῶς, οὕτως ὥστε νὰ κατασκευασθῇ μέγα τόξον, τὸ ὁποῖον νῦν διαχωρίζει δύο μικρὰς ἐκτάσεις ἄμμου. Ἐκεῖ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προφυλαχθοῦν συρόμεναι ἔξω καὶ μεγάλα εἰσέτι λέμβοι ὑπὸ τὴν γέφυραν τοῦ τόξου. Τὸ ἔργον φαίνεται μινωικόν· ἀφθονα ἄλλως λείψανα κεραμεικῆς ὑπάρχουν ἐκεῖ πλησίον. Πολλὰ κτήρια διακρίνονται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ἀπὸ τῆς γραμμῆς τοῦ αἰγιαλοῦ μέχρι νοτίως τῆς γραμμῆς τοῦ δημοσίου δρόμου καὶ μεταξύ τοῦ Καιράτου ποταμοῦ καὶ τοῦ ρυακίου τῆς Τρουπητῆς. Ἐν κτήριον ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Χρήστου Πέτρου παρὰ τὸν Πόρον καὶ σημαντικοὶ τάφοι καὶ ἀποθέται εἰς τὴν μεταξύ τούτου καὶ τοῦ Κατσαμπᾶ περιοχὴν ὑπ' ἐμοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθε κεραμεικὴ ΜΜΙΙ, ΥΜΙ—Π καὶ ΥΜΙΙΙ περιόδου². Πολλὰ σποραδικὰ εὐρήματα ἐδημοσιεύθησαν ἀφ' ἐτέρου ὑπὸ τοῦ Ἡβανς³.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν τοῦ Κατσαμπᾶ, ἔξω τῆς μινωικῆς πόλεως, ἐκεῖ ὅπου σήμερον εἶναι τὸ Ἀγροκήπιον τῆς Γεωργικῆς Ὑπηρεσίας, ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ κ. Στυλ. Ἀλεξίου δύο τάφοι, οἱ ὁποῖοι περιεῖχον ἐξαίρετον κεραμεικὴν τοῦ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ (ΥΜΙΙ) καὶ σπουδαῖα ἀλαβάστρινα καὶ ἐκ διορίτου αἰγυπτιακὰ ἀγγεῖα, ἐν τῶν ὁποίων φέρει δέλτον Τουθμῶσιος τοῦ Τρίτου⁴. Τὰ ἀνωτέρω δεδομένα καθιστοῦν πιθανὸν ὅτι τὸ κτήριον ἐκ τοῦ ὁποῖου προῆλθεν ὁ θρόνος δὲν ἦτο ἀσήμαντον, ἀλλ' ἴσως ἐν ἀξιόλογον κτήριον τοῦ λιμένος τῆς Κνωσοῦ. Δυστυχῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀποκλείεται νὰ γίνῃ ἐξερευνήσις τοῦ χώρου.

Ὁ περισυλλεγὴς θρόνος εἶναι κατὰ τοῦτο ἀξιόλογος, ὅτι ἐμφανίζει σημαντικὰς ἀναλογίας μὲ τὸν περίφημον καταστάντα Θρόνον τοῦ Μίνωος τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ καὶ ὅτι εἶναι τὸ δεύτερον παράδειγμα θρόνου ἀναμφισβητήτως ἀνήκοντος εἰς τὴν μινωικὴν ἐποχὴν. Ἡ χρονολόγησις του εἰς τὴν μινωικὴν ἐποχὴν βεβαιοῦται ἀπολύτως καὶ ἐκ τῶν κατὰ χώραν ἀφθόνων δοσράκων μινωικῆς κεραμεικῆς καὶ ἔξ αὐτῆς τῆς μορφῆς του, μέχρι τῶν ἐλαχίστων εἰσέτι λεπτομερειῶν.

Ὁ θρόνος (εἰκ. 22, 23 καὶ 24, γ), εἶναι ἐκ πάρου λίθου, σχετι-

²) Βλ. N. Platon, Nouvelle interpretation des idoles-cloches du MMΙ, «Mélanges Ch. Picard» 1949, σ. 835.

³) Evans, αὐτόθι σ. 234 κ. ἔξ. Οἱ τάφοι καὶ ἀποθέται Πόρου καὶ Κατσαμπᾶ δὲν ἐδημοσιεύθησαν εἰσέτι, διότι λόγῳ τοῦ πολέμου τὸ ὕλικόν εὐρίσκειται σήμερον διεσπαρμένον ἀνά τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου.

⁴) Τὰ αἰγυπτιακὰ ἀγγεῖα καὶ μία μοναδικῶς σπουδαῖα ἀνάγλυφος πρόχους δημοσιεύονται προσεχῶς εἰς τὰ «Κρητικὰ Χρονικά» ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος.

κῶς μαλακοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐμφανίζοντος φθορὰς καὶ διαβρώσεις κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν Ἐπάρχουν καὶ φθοραὶ καὶ ἀποτιμήσεις ὀφειλόμεναι εἰς τὴν κακὴν μεταχειρίσιν κατὰ τὴν ἔξαγωγὴν του, μάλιστα κατὰ τὰς γωνίας, τὸν ἕνα πόδα. τὸ κοίλωμα ἄνω καὶ τὸ μεταξὺ τῶν ποδῶν πρόσθιον τμήμα. Ὅμως ἡ γενικὴ διατήρησις του εἶναι ἱκανοποιητικὴ. Ἦτο ἄνευ ἐρεισινώτου καὶ ὁ κυβόλιθος ἐξ οὗ ἀπετελέσθη ἐμφανίζει ἐλαφρὰν μείωσιν καθ' ὅσον ἀνέρχεται πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ λάξευσις τῆς προσθίας ἐπιφανείας, καίτοι οὐχὶ ἐπιμελής, ἐμφανίζει μεγάλην ἀναλογίαν μὲ τὴν τοῦ Θρόνου τῆς Κνωσοῦ: ἀνάλογον τόξον διαγράφεται μεταξὺ τῶν ποδῶν, πλατύτερον ὁμως καὶ χαλαρώτερον, βαθύτερον λαξευτὸν καθ' ὅσον βαίνει πρὸς τὰ κάτω, οὕτως ὥστε νὰ διαχωρίζωνται σαφέστερον οἱ πόδες· τὸ τόξον τοῦτο δὲν εἶναι καθ' ὅλα σύμμετρον: ἀριστερὰ ἐμφανίζει ἐλαφρὰν θλάσιν, τὴν ὁποίαν ἴσως ὁ τεχνίτης ἐσκόπευε νὰ ἐπαναλάβῃ ἀντιστοιχῶς δεξιὰ, ἵνα δώσῃ ραδινότητα εἰς τοὺς πόδας. Ὁριζοντία δοκίς κάτω τῆς κορυφῆς τοῦ τόξου ζευγνύει τοὺς πόδας καὶ ὑπὸ ταύτην, κατὰ τὰς γωνίας, ὑπὸ μορφὴν ἐνισχύσεων μᾶλλον πρὸς ἀπλῶν διακοσμήσεων, δύο ἐλαφρῶς καμπύλοι τένοντες φαίνονται ὡς νὰ ὑποβαστάζουν τὸ ζεύγμα. Τὰ ἄκρα τῶν ποδῶν κάτω ἀπεδόθησαν πλατύτερα καὶ προέχοντα καὶ οὕτω παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ἀσφαλεστεράς ἐδράσεως. Ἡ τριπλῆ καθ' ὀριζοντίαν διεύθυνσιν χάραξις τῶν ἄκρων τούτων καὶ λάξευσις τῶν οὕτω προελθουσῶν ραβδώσεων τῶν ἐνισχύει ἔτι μᾶλλον τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀσφαλοῦς βάσεως, ὡς ἡ διπλῆ χάραξις ἡ συνοδεύουσα τὸ τόξον κατὰ τὸ κράσπεδόν του καὶ τὰς γωνίας τῶν ποδῶν τονίζει ἔτι μᾶλλον τὴν λειτουργικὴν τούτων σημασίαν. Κατ' ἀνάλογον τρόπον, καίτοι πολὺ ἐντονώτερον, αἱ διανοιγόμεναι ραβδώσεις εἰς τοὺς πόδας τοῦ Θρόνου τῆς Κνωσοῦ, ἐπαυξάνουν τὴν ἀνάτασιν καὶ παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν στερεότητος εἰς τὸ τόξον. Ὁριζοντία διπλῆ γραμμὴ χαρακτὴ κατὰ τὸ ἄνωτερον μέρος τῶν ποδῶν, κάτω τῆς κορυφῆς τοῦ τόξου, ἐμφανίζει τὸ ἀντίστοιχον τῆς κατὰ τοξοειδῆ φύλλα ἀπολήξεως τῶν ραβδώσεων εἰς τὸν Θρόνον τῆς Κνωσοῦ. Χαρακτὴ διπλῆ γραμμὴ ἐξ ἄλλου ἐνισχύει τὴν δοκίδα τοῦ ζεύγματος.

Ἐντελῶς ἀδρᾶ εἶναι ἡ ἐπεξεργασία τῶν δύο πλευρῶν τοῦ θρόνου. Ἀπεδόθησαν ἀμελῶς πως αἱ δύο ὀρθογώνιοι κοιλότητες, μεταξὺ τῶν ὁποίων παραμένει ἐλάχιστα τονιζόμενον τὸ ζεύγμα. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ εἶναι ἀδρότερον ἔτι ἐπεξεργασμένη. Λίαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διαμόρφωσις τῆς ἄνω τοῦ θρόνου ἐπιφανείας, ἥτις ἔχει λαξευθῆ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὸ σῶμα τοῦ καθημένου. Ἀλλὰ ἐνῶ εἰς τὸν θρόνον τῆς Κνωσοῦ ἡ λάξευσις ἀπεδόθη κυρίως κατὰ δύο κοιλότητας προσαρμοζόμενας εἰς τοὺς γλουτούς, ἐνταῦθα ὑπάρχει καὶ

μεσαίον κοίλωμα, ακριβῶς ἄνω τῆς κορυφῆς τοῦ τόξου, καὶ μάλλον πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, προφανῶς διὰ τὴν καλύτεραν προσαρμογὴν τοῦ ἀνδρικοῦ σώματος. Ἐπιζήτησις τόσον πλήρους προσαρμογῆς τοῦ ἀνδρικοῦ σώματος ἐπικυροῖ πλήρως τὴν ἄποψιν τοῦ Ἡβαν διαστέλλοντος σαφῶς τὰ ἀνδρικά ἀπὸ τὰ γυναικεία καθίσματα κατὰ τὸ πλάτος τοῦ ἐδωλίου καὶ κατὰ τὴν βαθύτητα καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν κοιλοτήτων αὐτοῦ, ὡς εἰς τὰ δύο λίαν χθαμαλὰ καθίσματα, τὰ εὐρεθέντα εἰς τὰ ἐσώτερα δωμάτια τοῦ συγκροτήματος Αἰθούσης τοῦ Θρόνου ἐν Κνωσῷ⁵. Ἡ μορφὴ τοῦ θρόνου Κατσαμπᾶ, παρὰ τὴν ἀδρᾶν ἐπεξεργασίαν, εἶναι λίαν διδακτικὴ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀπεμιμούντο εἰς τὸν λίθον οἱ Μινωῖται ξύλινα ἔπιπλα, τοῦ ὁποῖου λαμπρὰν εἰκόνα παρέσχεν ὁ Ἡβαν διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς εἰς ξύλον τοῦ τύπου τοῦ Θρόνου τῆς Κνωσοῦ⁶. Τὸ ὀριζόντιον ζεῦγμα ἐμφανίζεται στιβαρώτερον, παρὰ τὸ καμπύλον τοῦ θρόνου ἐκείνου, καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸ τένοντες ὀμιλοῦν λίαν εὐγλώττως περὶ τῆς μερίμνης τὴν ὁποῖαν ἐλάμβανον οἱ τεχνίται διὰ τὴν μεγαλυτέραν κατασφάλισιν τῆς ζεύξεως. Τὰ πέλματα, κατεσκευασμένα ἐξ ἰδιαιτέρου τεμαχίου ξύλου, ἴσως ἐνισχυμένου, συνεῖχον ἰσχυρῶς τοὺς πόδας καὶ τοὺς ἀπεμόνωνον ἐκ τῆς ὑγρασίας.

Ὁ θρόνος δὲν φέρει ἄλλην διακόσμησιν πλὴν τῆς ἀπλῆς χαράξεως, ἣ ὁποία εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἀμελής. Τοῦτο ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι ἐστὲρ εἶτο ἄλλου διακόσμου, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ πῶρος συχνὰ ἐχρωματίζετο διὰ τὰ καλυφθῆναι οἱ πόροι τοῦ λίθου. Ἰχνη χρώσεως διεσώθησαν εἰς ἄλλα πώρινα ἀντικείμενα⁷ καὶ εἶναι γνωστὸν πόσον σπουδαῖον ῥόλον ἔπαιξεν ἡ ὠραιόχρωμος διακόσμησις εἰς τὰ πώρινα τῶν ἀρχαϊκῶν ἑλληνικῶν χρόνων, ἴσως μάλιστα κατ' ἐπιβίωσιν. Τὸ χρῶμα, ὅταν μάλιστα ὑπάρχει τριβῆ ἐπιφανείας συχνὰ ἐξαφανίζεται χωρὶς τὰ ἀφήση ἴχνη. Πολλάκις τὸ χρῶμα ἐπετίθετο ἐπὶ ἐπιχρίσματος⁸, ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται ὅτι εἶχε συμβῆ εἰς τὴν ἰδικὴν μας περίπτωσιν, ἀφοῦ οὔτε τὸ ἐλάχιστον ἴχνος τοιοῦτου ἐπιχρίσματος διεσώθη. Ἡ ὀριζοντία κατὰ τοὺς πόδας ἄνω χάραξις ἦτο ἴσως διὰ τὰ ὀδηγηθῆ ὁ διακοσμητῆς

⁵) Βλ. κατωτέρω περὶ τούτων. Ἡ χρῆσις τοῦ αἰδοιοθυλάκου, ὅστις εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἦτο, φαίνεται, συμπαγῆς ἰσχυρῆς κατεσκευασμένη ἐκ δέρματος, δικαιολογεῖ τὴν λάξευσιν εἰδικῆς κοιλότητος ἐπὶ τοῦ θρόνου διὰ τὴν καλύτεραν προσαρμογὴν.

⁶) Evans, P. M. IV, 919, εἰκ. 893.

⁷) Πρβλ. τὸν μικρὸν βωμὸν τῶν Διπλῶν Πελέκων καὶ Ἱερῶν Κεράτων ἐκ Κνωσοῦ: Evans, P. M. IV εἰκ. 154. Τὰ πώρινα τεμάχια μὲ τὰς σπειρας ἐκ τῆς ΒΔ γωνίας τοῦ Ἀνακτόρου, αὐτόθι εἰκ. 191 a, b, ἦσαν ἀναμφιβόλως χρωματισμένα.

⁸) Πρὸχειρον παράδειγμα εἶναι ἡ βαθμιδωτὴ πυραμιδικὴ βᾶσις διπλοῦ πελέκως ἐξ Ἀγ. Τριάδος.

εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς κορυφῆς τῆς διακοσμήσεως τῶν ποδῶν, ἡ ὁποία εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἦτο ἢ εἰς τόξον ἀπολήγουσα σειρὰ διανοιγομένων ραβδώσεων, ὡς εἰς τὸν θρόνον τῆς Κνωσοῦ. Αἱ ἔξω τῶν διπλῶν χαραγῶν παρυφαὶ θὰ ἐχρωματίζοντο δι' ἄλλου χρώματος, δι' ἄλλου δὲ ὁ μεταξὺ τῶν χαραγῶν χώρος. Οἱ ὑπὸ τὸ ζεῦγμα τένοντες ὄχι ἀπιθάτως θὰ ἀπέδιδον φυτικὴν ἐνανθήσιν, ἴσως κατὰ τμήμα ρόδακος, ἀντίστοιχον μὲ τὰς φυτικὰς ἀκανθωτὰς ἐνανθήσεις τῶν ποδῶν τοῦ Θρόνου Κνωσοῦ⁹. Ὁ θρόνος οὕτω δὲν θὰ ἦτο ἀσήμαντος καὶ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶχε χρησιμοποιηθῆ εἰς τὸ κύριον δωμάτιον ἀξιοματούχου ἢ ἄλλου ἐξέχοντος πολίτου ἐγκατεστημένου κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ λιμένος. Φυσικὰ δὲν ἦτο βασιλικὸς θρόνος, ἀλλὰ καὶ ἀνώτεροι, φαίνεται, τιλοῦχοι, ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιοῦν θρόνους ἀνευ ἐρεισινώτου καὶ τοιοῦτοι παρεστάθησαν ὑπὸ τοῦ Ἡβανς οἱ θρόνοι τῆς Βασιλικῆς Ἐπαύλεως καὶ τῆς οἰκίας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος παρὰ τὰ Μεγάλα Ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ. Ὅτι ὁ θρόνος εἰς τοιαῦτα ἐπίσημα διαμερίσματα ἐλάμβανεν εἰδικὴν θέσιν, εἰδικῶς πρὸς τοῦτο προσδιορισμένην καὶ ἐνίοτε εἰδικῶς παρεσκευασμένην ὀπισθεν ἐπισήμου μετὰ κίωνων διαχωρίσματος, ἐπὶ ὑπερυψωμένου χώρου ἐντὸς ὀρθογωνίου διαχωρισμένου χώρου ἢ ἐντὸς εἰδικῆς κόγχης, ἀποδεικνύουν ἀκριβῶς τὰ παραδείγματα τῆς Βασιλικῆς Ἐπαύλεως, τῆς Οἰκίας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, τῆς αἰθούσης τοῦ Θρόνου καὶ τοῦ Βασιλικοῦ Μεγάρου (τῆς Αἰθούσης τῶν Διπλῶν Πελέκεων), ὡς καὶ τοῦ παρὰ τὴν εἴσοδον Θρόνου τοῦ Βασιλέως εἰς τὰ Μεγάλα Ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ καὶ τὰ μεταγενέστερα παραδείγματα τῆς μυκηναϊκῆς περιοχῆς, τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος¹⁰. Ἡ καθ' ὁλοκλήρου τροπὸν ἔξαρσις ἢ πλαισίωσις τοῦ θρόνου ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ μεγαλοπρέπειαν καὶ εἰς τὸ ἀπλούστερον κάθισμα. Εἶναι θλιβερὸν ὅτι σήμερον δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ ἔχωμεν γνῶσιν τῆς ποικιλίας τῶν θρόνων, καὶ τῆς καθόλου ἐμφανίσεως αὐτῶν ἐντὸς τοῦ δι' αὐτοὺς προσδιορισμένου χώρου, ὅστις συνήθως εὐρίσκεται κενὸς διότι τὸ ἐδῶλιον εἴτε ἀφηρέθη, εἴτε συνηθέστερον κατεστράφη, ὡς κατεσκευασμένον ἐκ μᾶλλον φθαρτῆς ὕλης.

Αἱ διαστάσεις τοῦ θρόνου Κατσαμπᾶ τοῦ δίδουν ἀναλογίας περισσότερο βαρείας τοῦ θρόνου τῆς Κνωσοῦ ἢ διαφορὰ εἶναι ἀντιληπτὴ καὶ εἰς τὸ πρῶτον βλέμμα: ὁ θρόνος τῆς Κνωσοῦ εἶναι ραδινός, ὁ τοῦ Κατσαμπᾶ στιβαρός. Τὸ ὕψος του εἶναι 0,48 καὶ τὸ πλάτος του ἄνω 0,49 καὶ κάτω 0,54 ἐναντι ὕψους 0,48 καὶ πλάτους 0,45 τῆς Κνωσοῦ. Τὸ πάχος του φθάνει τὰ 0,33, ἀρκετὸν δηλαδή, ὥστε νὰ παρέχῃ ἀνεσιν εἰς τὸν καθήμενον. Τὰ πέλαματα ἔχουν πλάτος 0,115 καὶ 0,075

⁹) Evans, P. M. IV, σ. 918 εἰκ. 892.

¹⁰) Περὶ πάντων τούτων βλ. κατωτέρω.

ὕψος καὶ τὸ πλάτος τῆς δοκίδος τοῦ ζεύγματος εἶναι 0,06 ἔναντι 0,27 μήκους. Διὰ τῆς καμπυλώσεως τῆς ἀκμῆς ἄνω τοῦ τόξου παρέχεται ἰσοῦψῆς στεφάνη ὕψους 0,055 μ. Ἡ ροὴ κατὰ κυματιστὴν γραμμὴν τῆς ἀκμῆς, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν καμπύλην τοῦ τόξου καὶ τὴν πρὸς τὰ ἄνω διάνοιξιν τῶν ποδῶν εἶναι ἔξαιρετικῶς ἁρμονικῆ, ἀκριβῶς ὡς κατὰ ραδιώτερον τρόπον ἁρμονικῶς προσαρμόζεται εἰς τὸν θρόνον τῆς Κνωσοῦ. Προφανῶς ὁ γλύπτης ἔχει πλήρη ἐπίγνωση τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ πρακτικοῦ ἀποτελέσματος τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει καὶ δίδει ἀποτελεσμα πλεόν ἢ ἱκανοποιητικόν. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι ὁ κατασκευαστὴς τοῦ θρόνου τῆς Κνωσοῦ εἶναι πραγματικὸς καλλιτέχνης, ἐνῶ ὁ τεχνουργήσας τὸν θρόνον Κατσαμπᾶ εἶναι τεχνίτης μὲ διστακτικὴν χεῖρα.

Εἶναι γνωστὸν πόσον ἐλάχιστα εἶναι τὰ ἀντιπροσωπεύοντα τὴν μινωικὴν ἐπίπλωσιν εἶδη τὰ μέχρις ἡμῶν περιελθόντα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀπέραντον ποικιλίαν τῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀνευρεθέντων. Ἡ ραγδαία φθορὰ τοῦ εὐφθάρτου ὕλικου, ξύλου, δέρματος, ὑφάσματος εἰς τὸ ἄγροδ κλίμα τῆς Κρήτης ἐξηγεῖ τὴν ἐξαφάνισιν, ἀλλὰ φαίνεται πολὺ περιέργον ὅτι ἐλάχιστα εἶναι καὶ τὰ ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθοῦν λείψανα προελθόντα ἐκ διαλύσεως ἐπίπλων, μεταλλικὰ λ. χ. ἐπιθήματα, δεσμοί, συναρμογαί, ἀκόμη καὶ ἦλοι. Καὶ αὐταὶ αἱ παραστάσεις ἐπίπλων εἶναι ἔξαιρετικῶς σπάνιαι, καὶ τοῦτο δέον νὰ ἀποδοθῇ κυρίως εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ μινωικοῦ παραστατικοῦ κύκλου, ὅστις δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀπόδοσιν σκηνῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου ἢ παρελθόντων γεγονότων, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῆς φύσεως καὶ τὴν ἀπεικόνισιν ἱερᾶς τελετουργίας. Καθόλου ὅμως εἶναι ὀρθὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ ἔπιπλα τοῦ μινωικοῦ οἴκου ἦσαν ὀλίγα καὶ ὅτι γενικῶς ἡ ζωὴ τῶν μινωιτῶν παρέμεινε πάντοτε ἄρκετὰ ἀπλῆ. Λίθινα θρανία εἶναι συνήθη ἐντὸς τῶν δωματίων καὶ ἀντικαθίστων κατὰ μέγα μέρος τὰ κινητὰ καθίσματα· χαμηλαὶ κρηπίδες ἐκ λίθου ἢ πηλασβέστου ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον χρησιμεύσει ὡς κοῖται ἢ διὰ νὰ κάθηνται, γυναῖκες μάλιστα, κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον¹¹.

Τὰ ἐκ μᾶλλον μονίμου ὕλης ἐδώλια κατεσκευάζοντο φαίνεται, διὰ κάποιον εἰδικώτερον λόγον, κατὰ τὸ πλεῖστον ὄχι ἄσχετον μὲ ἐπιδιώξιν τελετουργικῆς ἐλισσημότητος. Τοῦτο φαίνεται βέβαιον εἰς τὰς περιπτώσεις ἐνθα ὁ θρόνος εἶναι τοποθετημένος εἰς εἰδικῶς προπαρασκευασμένην, ὡς ἀνωτέρω ἐδηλώθη, θέσιν εἴτε φέρει οὗτος ἐρεισίνωτον εἴτε ὄχι. Ἀκόμη δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι καθίσμα τοῦ τύπου τοῦ γνωστοῦ Θρόνου τοῦ Μίνωος, ἔστω καὶ ἄνευ ἐρεισίνωτου, ἀλλ' ἐκ

¹¹) Πρβλ. τὰς «κοῖτας» τοῦ «καλλωπιστηρίου» τοῦ Ἀνακτόρου Κνωσοῦ καὶ τοῦ παρὰ τὸ μέγαρον τῆς Ἐπαύλεως Ἀγ. Τριάδος μικροῦ δωματίου.

μονίμου ὕλης κατεσκευασμένον, εἶχε χρησιμοποιηθῆ κάπως τελετουργικῶς καὶ διὰ τοῦτο δὲν θὰ ἀπῆδε δι' αὐτὸ χαρακτηρισμὸς θρόνου. Ὡρισμένα παραστάσεις καὶ μάλιστα τύποι ἰδεογραμμάτων, περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος, εἶναι ὑπὲρ τοῦ τοιοῦτου χαρακτηρισμοῦ. Τελετουργικῆς ὁμως χρήσεως φαίνονται ἐκ τῶν παραστάσεων καὶ ὁμοιωμάτων καὶ ἄλλου τύπου καθίσματα, προφανῶς ἐκ φθαρτῆς ὕλης κατεσκευασμένα, ἀκόμη καὶ ἐντελῶς ἀπλᾶ ἢ καὶ χθαμαλά, τὰ ὁποῖα ὁμως πολὺ πιθανὸν ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον. Ἐπειδὴ διάκρισις τῶν δύο τούτων κύκλων θὰ ἦτο, ὄχι εὐκόλον νὰ γίνῃ καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων προκύπτει ὅτι τελετουργικὴ ἦτο ἡ χρῆσις τῶν ὑφισταμένων παραδειγμάτων, περιελάβομεν ὑπὸ τὴν ὄνομασίαν τῶν μινωικῶν θρόνων παντὸς εἴδους ἐδώλια τὰ ὁποῖα παρέχουν εἰκόνα τῆς ποικιλίας τοῦ λίαν ἀντιπροσωπευτικοῦ τούτου εἴδους τῆς μινωικῆς ἐπιπλώσεως, ἐπεκτείνοντες τὸν κύκλον καὶ ἐπὶ τῆς μυκηναϊκῆς περιοχῆς.

Τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα παραδείγματα δὲν ἔξαντλοῦν βεβαίως τὰς ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου γνώσεις μας, μάλιστα καθ' ὅσον ἄπτονται τοῦ μυκηναϊκοῦ, κυκλαδικοῦ καὶ τρωικοῦ κύκλου. Ἠθέλησα μᾶλλον, διὰ τῆς συλλογῆς ἀντιπροσωπευτικῶν παραδειγμάτων, νὰ εἰκονογραφήσω τὸ θέμα καὶ νὰ δώσω τὴν ἀφετηρίαν περαιτέρω μελέτης καὶ ἐρεῦνης τῶν ἐπιπλῶν τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου. Ἡ ἔξαντλητικὴ μελέτη τοῦ θέματος θὰ μοῦ ἦτο ἀδύνατος μὲ τὰ πενιχρὰ εἰς τὴν διάθεσίν μου σήμερον μέσα.

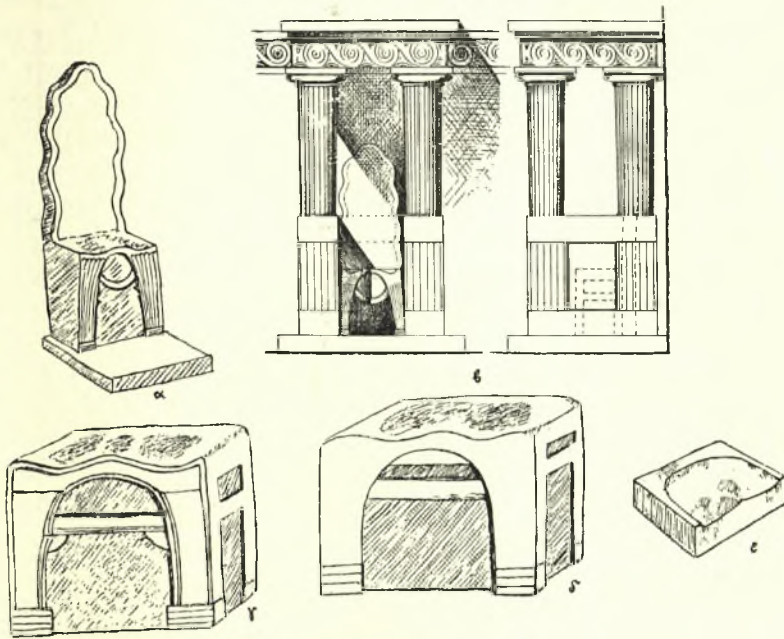
Α. ΣΩΖΟΜΕΝΟΙ ΘΡΟΝΟΙ

1) Θρόνος τοῦ Μίνως τῆς Αἰθούσης τοῦ Θρόνου εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ (εἰκ. 24, α), μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδός του μνημεῖον τόσον διὰ τὴν αἰσθητικὴν αὐτοῦ μορφήν ὅσον καὶ διὰ τὴν τελετουργικὴν του χρησιμοποίησιν ἐντὸς τοῦ ἀναμφισβητήτως ἱεροῦ δωματίου¹². Ἡ ὕλη ἐξ ἧς κατεσκευάσθη εἶναι ἐκλεκτὴ ποιότητος γυψολίθου. Ἡ λάξευσις εἶναι ἐπιμελεστάτη, ἀποδίδουσα λίαν ἐπιτυχῶς τὸ ξύλινον πρότυπον ἢ πρὸς τὰ ἄνω βλαστητικὴ διάνοιξις τῶν ποδῶν μὲ τὰς εἰς τόξα κορυφουμένας ραβδώσεις, αἱ φυτικαὶ πρὸς τὰ ἔσω τοῦ ὑψηλοῦ τόξου ἐνανθίσεις, ἢ κατ' ἀντίστροφον θέσιν ζεύξις τοῦ τόξου, τὸ ὑψηλὸν ἔλαφρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω κλίνον ἐρρεϊνώτον μὲ τὸ κυματιστὸν περιγράμμα, ἢ θαναμασία προσαρμογὴ τῆς ἔδρας πρὸς τὸ σῶμα τοῦ καθιμένου, προσδίδουν δυναμικὴν χάριν μοναδικὴν εἰς τὸ σύνολον. Αἱ πλευραὶ τοῦ καθίσματος εἶναι πολὺ ἀπλούστερον ἐπεξεργασμένα κατ'

¹²) Περὶ τούτου λεπτομερῶς ὁ Evans P. M. IV. σ. 915 κ. ἐξ. εἰκ. 899, σχέδια εἰκ. 890—892. Ἀπόδοσις τοῦ ξυλίνου προτύπου εἰκ. 892, σ. 918.

ὀρθογωνίους λαξεύσεις, πολὺ ἀναλόγους τοῦ θρόνου Κατσαμπᾶ. Ἰχνη ἐπιχρίσεως τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν καὶ λεπταὶ χαράξεις ἔφερον τὸν Ἕβαν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ θρόνος ἦτο διακοσμημένος καὶ μὲ πολύχρωμον διακόσμησιν· τοῦτο ὅμως δὲν φαίνεται πιθανὸν ἐξ αὐτῆς τῆς χρήσεως τόσον ἐκλεκτοῦ ἀλαβαστροειδοῦς γυψολίθου.

Ἡ τελετουργικὴ χρῆσις τοῦ θρόνου ἀπεδείχθη ἀπὸ τὴν ὅλην διά-

Εἰκ. 24.— Μινωικοὶ θρόνοι καὶ ἐδώλια

ταξιν τοῦ δωματίου καὶ τοῦ προθαλάμου του, τοῦ χαρακτηῆρος τῶν μικρῶν ἐσωτέρων διαμερισμάτων, ἀπὸ τὴν διακόσμησιν καὶ τὰ τελετουργικὰ σκευῆ καὶ λείψανα θησαυρῶν ἱεροῦ τὰ ὁποῖα ἐπὶ τόπου ἀνευρέθησαν. Ὁ κλειστός χαρακτήρ τοῦ συνόλου τῶν δωματίων, ἢ διὰ μικρὰς κλιμακίδος σύνδεσις πρὸς τὰ ἄνω δωμάτια, τὰ ὁποῖα, φαίνεται, προωρίζοντο διὰ τὴν τελετουργικὴν προπαρασκευὴν τοῦ Βασιλέως - Ἀρχιερέως, ὁ μυστικιστικὸς φωτισμὸς, τὸ ἐρυθρὸν κυριαρχοῦν χρῶμα τῶν τοίχων καὶ τοῦ κεντρικοῦ δαπέδου, ἢ μεταξὺ θρανίων—προφανῶς τοῦ συμβουλίου ἱερέων—τοποθέτησις τοῦ θρόνου, οἱ ἐκατέρωθεν τοῦτου κατ' ἀντιθετικὴν διάταξιν τοποθετημένοι ὡς φρουροὶ γρύπες, οἵτινες εἰς παραστάσεις συνοδεύουν τὴν θεότητα καὶ τοὺς ἐκπροσώπους αὐτῆς ἀρχιερεῖς, ἢ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ δωματίου τοῦ θρόνου ὑπαρξίς καθαρτηρίου δεξαμενῆς, ἢ καθαρτήριος ἐκ πορφυροῦ λίθου λεκάνη διὰ τὸν κα-

θαρισμὸν τῶν εἰσερχομένων, τοποθετημένη εἰς τὸν προθάλαμον, τὸ γειτονικὸν δωμάτιον μὲ τὸ ὑψηλὸν θρανίον ἢ βωμὸν ἀποθέσεως τῶν εἰδώλων, δύο ἄλλοι βωμοὶ εἰς τὰ συνεχόμενα δωμάτια καὶ ἡ διάταξις ἑνὸς μικροῦ δωματίου ὡς εἶδος τελετουργικοῦ ἀπομονωτηρίου, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀφήνουν περὶ τοῦ ἱεροῦ χαρακτῆρος τοῦ ὅλου συγκροτήματος καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Θρόνου. Ἐντὸς τῆς καθαρτηρίου δεξαμενῆς ἀνευρέθη πλῆθος τεμαχίων κρυστάλλων, προερχομένων ἐκ διαλύσεως ἀντικειμένων «ἱεροῦ θησαυροῦ», τμῆμα πολυτίμου κρυσταλλίνου κυάθου, κρυσταλλίνη λαβὴ ἐγχειριδίου, κρυσταλλίνη πλάξ μὲ ἐγχρωμον παράστασιν ταυροκαθαψίων, τεμάχιον θαυμασίου ἀναγλύφου ρυτοῦ ἐκ στεατίτου μὲ παράστασιν ἐνεδρεύοντος ὀκτάποδος, ἀνάγλυφον ἐπὶ ὀστρέου τεχνικῆς καμέου μὲ παράστασιν ἐγχειριδίου μετὰ τῆς ζώνης του κ. ἄ. Μικρὰ κρύπτη παρὰ τὸ ἀνατολικῶς τοῦ θρόνου θρανίον ἔδωκεν ἄλλα λείψανα θησαυρῶν ἐκ χρυσοῦ, φαγεντιανῆς καὶ κυάνου. Ἀλλὰ μᾶλλον ἐνδεικτικὴ τελετουργιῶν ἦτο ἡ παρουσία πέντε μεγάλων ἀλαβαστρίνων ἀγγείων, τοῦ τύπου τῶν ἀρτοσχήμων ἀλαβάστρων, τὰ ὅποια μετεκινήθησαν ἀπὸ τὸν μυχόν, ὅπου ἐν ἑτερον ἀνευρέθη εἰς τὴν θέσιν του, διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς τὴν μετάγγισιν τοῦ ἱεροῦ ἐλαίου ἐκ πίθου, ὅστις εἶχε μετακομισθῆ πρὸς τοῦτο ἐκ τῶν ἀποθηκῶν. Πολὺ πιθανὸν ἢ αἴθουσα τοῦ Θρόνου ἐχρησιμοποιήθη ὡς Ἱεροδικαστήριον (consistory), ὥστε εὐστόχως ἀντίγραφον τοῦ θρόνου τούτου τῶν Βασιλέων-Ἀρχιερέων τῆς Κνωσοῦ, τῶν θεία παραχωρήσει σοφῶν νομοθετῶν καὶ δικαιοκριτῶν, ἐτοποθετήθη εἰς τὴν Αἴθουσαν Συνεδριάσεων τοῦ Διεθνοῦς Δικαστηρίου ἐν Χάγη.

2) Θρόνος τοῦ Μεγάλου τοῦ Βασιλέως (ἢ τῆς Αἰθούσης τῶν Διπλῶν Πελέεων) εἰς τὰ Ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ (εἰκ. 24, β)¹³. Τούτου διασώζονται μόνον ἴχνη ἀποτυπωθέντα ἐπὶ τυχαίως συσσωρευθείσης κατὰ τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ μεγάρου, ἕπου ἦτο τοποθετημένος, πηλασβέστου· εὐφυῆς εἶναι ἢ ἀναπαράστασις ἢ γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἡβανς, τῆ βοηθεία τοῦ ἀρχιτέκτονος Piet de Jong, ἃν καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ παρὰ μόνον ὡς μία πιθανὴ ὑπόθεσις. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ θρόνος εἶχε τοποθετηθῆ ἐντὸς εἰδικῶς παρεσκευασμένου χώρου μὲ κίονας ἑκατέρωθεν, βαίνοντας ἐπὶ ὀριζοντίων δοκῶν· πιθανῶς λοιπὸν οἱ κίονες ἦσαν τέσσαρες καὶ ἐστήριζον οὐρανόν, ἐπὶ τοῦ γεισώματος τοῦ ὁποίου ἐσυνεχίζετο ἴσως τὸ διάζωμα τῶν σπειρῶν τῆς αἰθούσης· ἡ παραδοχὴ τοῦ τελευταίου στοιχείου καθορίζει τὸ ὕψος τῶν κίωνων καὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ταυτοχρόνως τὴν χρονολογίαν εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΜΙα ἐποχῆς, ἐπιβεβαιουμένην ἀπὸ τὴν θραῦσιν τῆς ὀρθομαρμα-

¹³) Evans, P. M. III σ. 336—337, εἰκ. 223—224.

ρώσεως κατὰ τὸ σημεῖον ἐδράσεως εἰς τὸν τοῖχον τοῦ θρόνου. Τοῦ κυρίως θρόνου οὐδὲν διεσώθη, ἐπὶ τῆς πηλασβέστου ὅμως ἀπειτυπώθη τὸ περίγραμμα τοῦ καθίσματος, διευρυνόμενον ἐλαφρῶς πρὸς τὰ κάτω. Καθαρὰ ὑπόθεσις εἶναι ὅτι ὁ τύπος τοῦ θρόνου θὰ ἦτο ἀνάλογος τοῦ ἐκ γυψολίθου· ἔτι τολμηροτέρα ὅτι ὑπῆρχε δεύτερος ξύλινος θρόνος εἰς τὴν ἐσωτέραν αἴθουσαν τοῦ μεγάρου¹⁴.

3) Θρόνος τῆς Βασιλικῆς Ἐπαύλεως Κνωσοῦ¹⁵. Τοῦτου διεσώθησαν μόνον λείψανά του, κυρίως τμήματα δοκίδων καὶ ζευγμάτων μετὰ ἐγκοπῶν ἢ ἀλλαγώσεων διὰ τὴν πρὸς ἄλληλα στερέωσιν, ἅτινα ἀνευρέθησαν ἐντὸς ἢ παρὰ τὴν εἰδικῶς προπαρασκευασμένην διὰ τὴν ὑποδοχὴν θρόνου κόγχην, ὅπισθεν τοῦ ἱεροῦ μετὰ κίωνων διαφράγματος, τὸ ὁποῖον χωρίζει, ὡς εἰπεῖν, ἐν Ἁγίον Βῆμα τοῦ λοιποῦ χώρου τοῦ κυρίως μεγάρου. Ὁ Ἡβανς ὁμολογεῖ ὅτι τὰ λείψανα εἶναι ἀνεπαρκῆ διὰ νὰ δώσουν δυνατότητα ἱκανοποιητικῆς ἀνασυγκροτήσεως τοῦ θρόνου. Ὅμως τὰ διαρθρωθέντα (ὡς δεικνύει ἡ φωτογραφία τῆς εικόνας P. M. II, 234) ἀποδεικνύουν μᾶλλον ἄπλοῦν κάθισμα με τετραγώνους πόδας, ζευγνυμένους ἀνὰ πλάγια ζεύγη με δοκίδας, ἐφ' ὧν βαίνει ἡ πλάξ τοῦ καθίσματος· ἐρεισίνωτον δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχε καὶ ἡ ὑψηλὴ καὶ ὠραία ὀρθομαρμάρωσις τῆς κόγχης καθίστα τοῦτο περιττόν¹⁶.

Χῶροι προπαρασκευασμένοι διὰ τὴν ὑποδοχὴν θρόνων ἀνευρέθησαν ἐν Κνωσῷ εἰς τὴν Οἰκίαν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ κατὰ τὴν κυρίαν εἴσοδον τοῦ Ἀνακτόρου, ἔσω τῆς ἀνοικτῆς αἰθούσης τῆς Πύλης. Ὁ πρῶτος διαμορφοῦται ἔσω τοῦ μετὰ κίωνων διαχωρίσματος, ἐπὶ δαπέδου ὑψηλοτέρου, προσιτοῦ διὰ δύο βαθμίδων· ὑπερυψούμενον τετραγώνον βάθρον κτιστόν διὰ λίθων καὶ κεκονιαμένον ἀπετέλει τὴν κρηπίδα ξυλίνου θρόνου τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἔχγος διεσώθη¹⁷. Ὁ δεύτερος χῶρος ἀναγνωρίζεται κυρίως ἀπὸ τὴν θέσιν του εἰς τὸ ὄλον συγκρότημα τῆς ἐπισήμου εἰσόδου καὶ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν του διάταξιν¹⁸.

¹⁴) Τοῦτου μόνη ἔνδειξις εἶναι ἡ ἀνεύρεσις ἀπηνθρακωμένων λειψάνων ξύλου.

¹⁵) Evans, P. M. II, εἰκ. 234, σ. 405 καὶ Πίν. ΧΧΑ κατ' ἀναπαράστασιν Th. Fyfe.

¹⁶) Ἡ παρὰ Evans ἀπόπειρα συναρμολογήσεως οὐδόλως ἐλήφθη ὑπ' ὄψει κατὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Fyfe. Σήμερον δὲν διασώζεται τίποτε κατὰ χώραν ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ θρόνου καὶ οὐδὲν λείψανον τούτου διακρίνεται ἐντὸς τῆς κόγχης.

¹⁷) Evans, P. M. II, σ. 392, εἰκ. 224. Ὁ εἰς τὴν ἀπεικόνισιν θρόνος, ἔχει ληφθῆ ἐκ κνωσιακοῦ σφραγίσματος (βλ. ἐνταῦθα εἰκ. 3, θ).

¹⁸) Evans, P. M. II, σ. 674 κ. ἐξ· σχέδιον ὑπαρχόντων λειψάνων εἰκ 428, ἀναπαράστασις εἰσόδου καὶ δωματίου θρόνου εἰκ. 429. Περὶ τοῦ δωματίου τοῦ θρόνου σ. 679.

τὸ ἐξ ἐρυθροῦ πηλασβέστου (stucco) δάπεδον ἦτο βεβαίως κατάλληλον διὰ δωμάτιον θρόνου. Δέον ὅμως νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι πρόκειται περὶ καθαροῦ, ἔστω ὄχι ἀπιθίνου, ὑποθέσεως. Πολὺ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ δύο παραδείγματα τῶν ἀνακτορικῶν μεγάρων τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρουνης. Ἐντὸς τοῦ μεγάρου τῶν Μυκηνῶν, παρὰ τὴν μεγάλην φθορὰν τοῦ δαπέδου, διακρίνεται ὁ ὀρθογώνιος χῶρος μὲ τὸ ὑπερυψωμένον πλαίσιόν του ὅπου ἦτο τοποθετημένος ὁ θρόνος κατὰ τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ δωματίου¹⁹. Περισσότερον χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ χῶροι τῶν θρόνων τῶν δύο μεγάρων τῆς Τίρουνης²⁰: τοῦ μεγαλύτερου ὑπάρχει ἔξω τοῦ διὰ λίθων κτιστοῦ ὀρθογωνίου τῆς πλαισιώσεως τοῦ θρόνου τριπλῆ κρασπέδωσις τῶν λευκῶν ζωνῶν μὲ ρόδακας τοῦ μικροτέρου ἀπλῆ, ἀλλ' εὐρύτερα καὶ μᾶλλον περιτέχους. Οὕτω θὰ παρείχετο ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ θρόνος ἔβαινε ἐπὶ πλουσίως διακεκοσμημένου ὀρθογωνίου τάπητος καὶ δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι ξύλινοι θρόνοι ἢ καὶ λίθινοι, ἀλλὰ κινητοί, οἷος ὁ ἐν Κατσαμπᾶ ἀνευρεθεὶς, ἦτο δυνατὸν νὰ ἔβαινον ἐπὶ τοιούτων ταπήτων.

4) Ἐδώλιον Ἀπομονωτηρίου ἢ Μαγειρείου τοῦ συγκροτήματος τῆς Αἰθούσης τοῦ Θρόνου (εἰκ. 24, ε)²¹. Πολὺ χαμηλὸν (μόνον 0,15 ὑπὲρ τὸ δάπεδον), ἔχει διαστάσεις 0,55 × 0,46, δηλαδὴ εἶναι πλατύτερον τοῦ καθίσματος τοῦ Θρόνου, τοῦ ὁποίου αἱ διαστάσεις εἶναι 0,45 × 0,32 μ. Ἐμφανίζει ὅμως ἀνάλογον εἶδος κοιλότητος διὰ τὴν προσαρμογὴν πρὸς τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον αὐτὴν τὴν φορὰν θὰ ἔδει νὰ εἶναι σῶμα γυναικός. Ἡ χαμηλὴ ὀκλάζουσα στάσις προσιδιάζει ἰδίως διὰ γυναῖκα, τῆς ὁποίας ἡ εὐρύτερα λεκάνη ἀπῆτει πλατύτερον κάθισμα. Τὸ ἐδώλιον εἶναι μονίμως στερεωμένον εἰς τὸ ἐκ πηλασβέστου δάπεδον τοῦ θαλάμου, πρὸ δὲ αὐτοῦ ὑπάρχει ἰδιότυπος τράπεζα μὲ δύο κοιλότητας, τοῦτο δὲ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ δωμάτιον ὑπὸ τοῦ Ἡβανς ὡς «μαγειρεῖον».

5) Ἐντελῶς ὅμοιον κάθισμα, ἀναλόγου πλάτους, καὶ ἐπομένως προοριζόμενον ἐπίσης διὰ γυναῖκας, ἦτο ἄλλο ἀνευρεθὲν παρὰ τὴν πλαγίαν θύραν τοῦ ὅλου συγκροτήματος τῶν ἔσω τῆς Αἰθούσης τοῦ Θρόνου μικρῶν δωματίων, ἀλλ' ὄχι μονίμως ἐντὸς τοῦ δαπέδου στερεωμένον²². Ὁ Ἡβανς πιστεύει ὅτι ἐχρησίμευε διὰ τὴν γυναῖκα θυρωρὸν τῶν ἱερῶν δωματίων.

6) Καταπληκτικὴν ὁμοιότητα καὶ ἀναλογίαν μὲ τὸν θρόνον τοῦ Κατσαμπᾶ ἐμφανίζει ὁ Θρόνος τοῦ Πρι νι ᾶ, ἐπίσης ἐκ πάρου λί-

¹⁹) BSA, XXV (1921—1923) σ. 186 κ. ἐξ. πίν. XXXIIIα.

²⁰) Tigrins II, πίν. XIX—XX, σ. 222 κ. ἐξ. (R. Hackl).

²¹) Evans, P. M. IV σ. 927 εἰκ. 899.

²²) Αἰτόθι σ. 902, σχέδιον εἰκ. 877.

θου (είκ. 24, δ)²³. Έμφανίζει μεγαλύτεραν ἔτι πλατύτητα καὶ χαλαρότητα καὶ ἔχει ἀνάλογον διαμόρφωσιν τοῦ τόξου, τῶν ποδῶν, τῆς δοκίδος τοῦ ζεύγματος, τῶν ὀρθογωνίων κοιλοτήτων τῶν πλευρῶν. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια εἶναι ἱκανῶς βεβλαμένη, διακρίνεται ὅμως ἡ χαρακτηριστικὴ κοίλανσις, ἀνάλογος μᾶλλον πρὸς τὴν τοῦ Θρόνου τοῦ Μίνωος, ἡ προσθία δὲ γραμμὴ φαίνεται ὅτι ἐσχηματίζετο καθ' ὅμοιον τρόπον, κυματοειδῆς. Τὰ πέλματα τῶν ποδῶν δὲν προέχουν αἰσθητῶς ὡς εἰς τὸν θρόνον τοῦ Κατσαμπᾶ, ἀλλ' ἔμφανίζουν ἀνάλογον ὀριζοντίαν χάραξιν. Δὲν διακρίνονται διακοσμητικαὶ λεπτομέρειαι διὰ χαραῶν. Ἡ φθορὰ ὅμως τῆς ἐπιφανείας θὰ ἐδικαιολόγει τὴν ξεφάνισιν τούτων. Χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια, ἣτις θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ὀρισμένων ἰδιογραμμάτων, εἶναι ἑτέρα δοκὶς μνηοειδοῦς διαμορφώσεως μὲ ὀριζοντίαν κάτω ἀπόληξιν ὑπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ τόξου, ἣτις προορισμὸν εἰς τὸ ξύλινον πρότυπον θὰ εἶχε νὰ δώσῃ μεγαλύτεραν στερεότητα εἰς τὸ ἀσθενὲς τοῦτο σημεῖον, χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ τὴν μορφήν ἢ τὴν αἴσθησιν τοῦ στηριζόντος τόξου. Ἡ πρόσθετος αὕτη ἐνίσχυσις καθίστα περὶ τὴν διὰ τενόντων ὑποβάστασιν τῆς κατωτέρας δοκίδος ζεύξεως. Τὸ κάθισμα ἔχει διαστάσεις 0,48×0,34, εἶναι δηλαδὴ κατὰ τι μεγαλύτερον τοῦ Θρόνου τῆς Κνωσοῦ. Ὅμως τὸ συνολικὸν ὕψος δὲν ὑπερβαίνει τὰ 0,30 τοῦ μ. καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ θρόνος εἶναι κάτω ἑλλιπῆς. Τοῦτο ὅμως ἐκ τῶν χαραῶν τῶν ἄκρων ποδῶν δὲν φαίνεται καθόλου πιθανόν. Πρόκειται ἀπλῶς περὶ λίαν χαμηλοῦ καθίσματος.

Ὁ θρόνος προέρχεται ἐξ οἰκοδομήματος κειμένου ΝΑ τοῦ ναοῦ²⁴ καὶ οἱ Ἱταλοὶ ἀνασκαφεῖς ἐθεώρησαν ὡς δεῖγμα ἐπιβιώσεως μινωικῆς κατὰ τὴν πρωτοελληνικὴν περίοδον. Ὅμως ἡ στενὴ ἀναλογία μὲ τὸν θρόνον τοῦ Κατσαμπᾶ καὶ ἡ ἀνεύρεσις κατὰ τὴν αὐτὴν περιοχὴν καὶ πιθανῶς εἰς τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα²⁵ τῶν μεγάλων εἰδώλων μὲ τὰς καμπτομένας πρὸς τὰ ἄνω χεῖρας καὶ σωληνωτῶν σκευῶν τοῦ γνωστοῦ ὡς ΥΜΙΙΙ γ τύπου παρέχει ὡς σχεδὸν βέβαιον τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ θρόνος τοῦ Πρινιαῖ ἀνήκει καὶ οὗτος εἰς μινωικοὺς χρόνους, ἴσως δὲ προ-

²³) Luigi Pernier «Annuario» I, σ. 91, εἰκ. 61.

²⁴) Τὸ ὑπ' ἀριθ. 63 οἶκμα τοῦ σχεδίου τῆς εἰκ. 1 εἰς τὴν ἀνωτέρω δημοσίευσιν.

²⁵) Βλ. «Bolletino d'Arte» II (1908), ἀρ. 12 σ. 15, εἰκ. 10—11. Ἐνταῦθα ἀναφέρεται ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Sam Wide δημοσιευθέντα εἰδῶλα (Athen. Mitteil. XXVI, 1901, 247 κ. ἐξ.) ἀνευρέθησαν «non lungi da questa importante costruzione», ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται ὁ θρόνος. Ἄλλα τεμάχια ἀναλόγων μορφῶν καὶ σωληνωτῶν σκευῶν περιουνελέγησαν δι' ἀνασκαφῆς κατὰ χώραν ὑπὸ τοῦ Pernier.

έρχεται ἔξ ἱεροῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀνακαταλήψεως²⁶, σύγχρονον πρὸς τόσα ἄλλα ἱερὰ τῶν αὐτῶν χρόνων (Γουρνιῶν, Κουμάσας, Καρφί, Γάζι, Διπλῶν Πελέκεων Κνωσοῦ, Τυκτῆς Κρήνης παρὰ τὸ Καραβὰν Σεραΐ Κνωσοῦ)²⁷. Λόγῳ τῆς μεγάλης ὁμοιότητος τῶν δύο θρόνων Πρινιαῖα καὶ Κατσαμπᾶ θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ ἀπεδίδοντο εἰς τοὺς αὐτοὺς ΥΜΙΙ χρόνους. Ὅμως παραμένει πάντοτε ὡς πιθανὴ χρονολογία τοῦ δευτέρου ἢ ΥΜΠΙ περιόδου, εἰς τὴν ὁποῖαν ἄλλως ἀνήκουν καὶ τὰ εἰδώλια τῶν γειτονικῶν ὑπὸ Στυλ. Ἀλεξίου ἀνασκαφέντων τάφων.

Μὲ τὰ ὡς ἄνω ἔξ παραδείγματα θρόνων καὶ εἰδωλίων τύπου θρόνου ἔξαντλεῖται τὸ μέχρις ἡμῶν διασωθὲν ὑλικὸν τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ τούτου εἶδους τῆς σκευῆς τῶν μινωικῶν αἰθουσῶν μεγάρων ἢ οἰκιῶν. Τὸν κύκλον ὅμως τῶν ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου γνώσεών μας δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν ἐκ τῶν μικρῶν ὁμοιωμάτων, τῶν παραστάσεων καὶ ὄρισμένων ἰδιογραμμάτων.

Β. ΟΜΟΙΩΜΑΤΑ ΘΡΟΝΩΝ

Ἐλάχιστα ὁμοιώματα θρόνων ἢ ἄλλων εἰδωλίων εἶναι γνωστὰ ἐκ τοῦ μινωικοῦ κύκλου. Τὰ εἰδώλια τῶν θεοτήτων καὶ τῶν λατρευτῶν τῶν εἰκονίζονται σχεδὸν πάντοτε ὄρθια. Δύο ἢ τρία παραδείγματα ὑπάρχουν καθημένων λατρευτῶν ἔξ ἱερῶν κορυφῆς, ἀλλὰ καὶ ταῦτα δὲν διασώζουσι τὸ κάθισμα, τὸ ὁποῖον εἶχε κατασκευασθῆ κεχωρισμένως, πλὴν μιᾶς περιπτώσεως, ὅπου τὸ εἰδώλιον φαίνεται νὰ κάθεται ἐπὶ θρόνου μετὰ κυρτοῦ ἐρεισινώτου τοῦ τύπου τοῦ μυκηναϊκοῦ τῆς εἰκ. 25, ζ²⁸. Διεσώθησαν ὅμως δύο πῆλινα θρανία (εἰκ. 25, α) ἐκ Πετσοφᾶ²⁹, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ ἱερὸν εἶχον, φαίνεται, ἀποτεθῆ ὁμοῦ μετὰ τῶν καθημένων ἐπ' αὐτῶν μορφῶν, αἵτινες ὅμως ἀεσπάσθησαν. Τὸ θρονίον εἶναι τύπου σκαμνίου ἄνευ ἐρεισινώτου, ἀπηρτισμένον ἐκ τεσσά-

²⁶) Ὁ Pernier, αὐτόθι σ. 16, δὲν πιστεύει εἰς τὴν ὑπαρξίν χωριστοῦ κατὰ χώραν ἱεροῦ, ἀλλὰ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν εἰδωλίων καὶ σκευῶν δι' οἰκιακὴν λατρείαν.

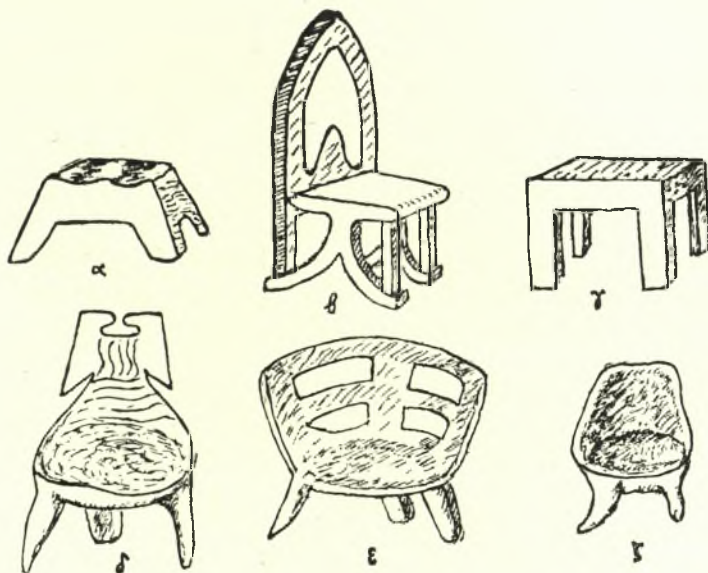
²⁷) Τὴν χρονολογίαν τῶν ἐκ Πρινιαῖα εἰδωλίων καθώρισεν ὁ Evans, P.M. IV 160, εἰς τὴν ΥΜΙ ἐποχὴν. Ὁρθῶς ὅμως παρετήρησεν ὁ Μαρινᾶτος, ΑΕ 1937 Β', 289, ὅτι ἡ χρονολογία πάντων τῶν μετὰ ἀνάλογα εἰδωλα καὶ σκευῆς ἱερῶν εἶναι ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ΥΜΙΙ περιόδου, ἢ τοὐλάχιστον τῆς λεγομένης Ὑπομινωικῆς. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν πράγματι φάσιν ἀνήκουν τὰ εἰς τὸ Καρφί Λασηθίου ἐντὸς ἱεροῦ ἀνευρεθέντα εἰδωλα, πιθανῶς ὅμως ταῦτα εἶναι τὰ τελευταῖα τῆς σειρᾶς. Εἰς τὴν ὑπομινωικὴν - πρωτογεωμετρικὴν φάσιν ἀνήκει ἴσως τὸ εἰδωλον, τοῦ ὁποῖου μόνον ἡ κεφαλὴ ἀνευρέθη εἰς τὴν ἀκρόπολιν παρὰ τὸ Καλὸ Χωριὸ Πεδιάδος· βλ. Ν. Πλάτωνος, τὸ Ἱερὸν Μαζᾶ καὶ τὰ μινωικὰ Ἱερὰ Κορυφῆς, «Κρητικὰ Χρονικά» Δ' (1951) σ. 98.

²⁸) Ἐκ Πετσοφᾶ, BSA, IX (1902—5), πίν. XI, σ. 373.

²⁹) Αὐτόθι, πίν. XIII, 77—78. Ἐν ἑτερον ἐκ τοῦ σηλαίου Τραπέζης προσαρμόζεται πρὸς μικρότατον καθήμενον εἰδώλιον.

ρων ἐπικλινῶν πλευρῶν, σχηματιζόντων χαμηλοὺς πόδας, οὕτως ὥστε τοῦτο διευρυνόμενον πρὸς τὰ κάτω νὰ παρέχη ἔδρασιν ἀπολύτως ἀσφαλῆ. Χαρακτηριστικὴ ὅμως εἶναι ἡ προσαρμοζομένη εἰς τὸ σῶμα ἄνω ἐπιφάνεια, ἐνθυμίζουσα καθόλου καὶ κατὰ τὴν κυματοειδῆ της ἀκμὴν τοὺς κατόπιν μινωικοὺς θρόνους. Ὡς γνωστὸν ἡ χρονολογία τῶν πηλίνων τούτων εἰδωλίων εἶναι ΜΜΙ.

Τὰ λοιπὰ παραδείγματα προέρχονται ἐκ τοῦ κυκλαδικοῦ καὶ τοῦ

Εἰκ. 25.—Μικρὰ ὁμοιώματα μινωικῶν, κυκλαδικῶν καὶ μυκηναϊκῶν θρόνων καὶ ἐδωλίων.

μυκηναϊκοῦ κύκλου. Ὡς ὑπὸ μορφὴν ἄλλων παραδειγμάτων παραθέτω ἀπεικονίσεις δύο θρόνων, ἑνὸς μετ' ἑρσεινωτοῦ καὶ ἕτερον τύπου ἁπλοῦ σκαμνίου, ἀνήκοντα εἰς μαρμάρινα εἰδώλια μουσικῶν ἀνευρεθέντων εἰς κυκλαδικοὺς τάφους (εἰκ. 25, β, γ). Ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ πρῶτος, θρόνος ἑνὸς κιθαριστοῦ ἢ μᾶλλον παίκτου σαμβύκης, ἀπεικονιζόμενος παρὰ Perrot-Chipiez, *Hist. de l'Art*, VI σ. 761' εἰκ. 358. Παρέχει τοξοτὴν διαμόρφωσιν ἑρσεινωτοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπεκτείνεται ἐν συνεχείᾳ εἰς τοὺς ὀπισθίους πόδας. Τὸ ἑρσεινωτον τοῦτο εἶναι τρητόν, ἔχον εἰς τὸ κενὸν προεξοχὴν ἐπίσης τοξοειδῆ. Ἡ τοιαύτη διαμόρφωσις παρεῖχεν ἅψ' ἑνὸς στερεότητα εἰς τὸ ἑρσεινωστον τὸ ὁποῖον ἐδέχετο τὸ βάρος τοῦ στηριζομένου κορμοῦ καὶ ἔλαφρότητα διὰ τῆς τρήσεως. Ἐπὶ τοῦ ἑρσεινωτοῦ ἐστηρίζετο ἡ πλάξ τοῦ καθίσματος

βαίνουσα ἐπὶ καμπύλων ποδῶν, διανοιγομένων ἐκατέρωθεν εἰς διπλᾶ σκέλη. Οἱ ὀπίσθιοι πόδες καὶ δύο πρόσθετα στηρίγματα, ἐπέχοντα θέσιν προσθίων ποδῶν καὶ τὰ ὅποια παρεῖχον ἀσφαλεστέραν στήριξιν τῆς πλακῶς τοῦ καθίσματος, στηρίζονται ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν καμπυλουμένων σκελῶν. Ἡ σχέσις μὲ τὸν μινωικὸν θρόνον εἶναι ἀπαραγνώριστος καὶ μέχρις ὅτου εὐρεθοῦν παλαιότερα μινωικὰ πρότυπα ἢ προτεραιότης τοῦ μετ' ἐρεισινώτου καὶ κατὰ τοξοειδῆ διαμόρφωσιν θρόνου φαίνεται ἀνήκουσα εἰς τὰς Κυκλάδας. Συνηθέστερα ὅμως εἰς τὰς Κυκλάδας εἶναι ἐδώλια τύπου ἀτλοῦ τετραγώνου σκαμνίου, τὸ ὅποιον παρέχει ἐντύπωσιν μεγάλης στερεότητος. Δύο ἐκ Θήρας εἰδώλια σαμβυκτῶν κáθηται ἐπὶ τοιούτων σκαμνίων⁸⁰. Ἔτερον παριστᾶ μορφὴν καθημένην ἐπὶ ὁμοίου ἐδωλίου μὲ ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους χεῖρας καὶ προέρχεται ἐκ τῆς περιοχῆς Τεκὲ Ἡρακλείου, ἀνευρεθὲν μετὰ πολλῶν ἄλλων κυκλαδικῶν εἰδωλίων⁸¹. Καθημένη κουροτρόφος ἐπὶ θρόνου μὲ τρητὸν ἐρεισινώτον καὶ ὑποπόδιον κυκλαδικοῦ τύπου προέρχεται ἐκ τῆς Τηγέας⁸² δυστυχῶς ὅμως ὁ θρόνος οὗτος δὲν διασώζεται καλῶς. Ὅτι πάντα τὰ εἰδώλια ταῦτα ἐσχετίζοντο μὲ τὴν θρησκευτικὴν, τὸ πλεῖστον ἐπιτάφιον, τελετουργίαν οὐδεμία παραμένει ἀμφιβολία.

Ἄξιον ἐπισημαίνει εἶναι τὰ μικρὰ ὁμοιώματα θρόνων τὰ ἀνευρισκόμενα ἐντὸς τῶν μυκηναϊκῶν τάφων, μάλιστα τῆς ὑστερας περιόδου. Εἶναι ποικίλα τὴν μορφὴν καὶ ἄλλοτε εἶναι κενά, ἄλλοτε φέρουν εἰδώλιον. Δὲν εἶναι ἀπίθανον καὶ ἐπὶ τῶν κενῶν νὰ ἐποποθετοῦντο εἰδώλια ἐκ τῶν πτερυγομόρφων ἢ δισκοειδῶν. Εἶναι ὅμως ἐπίσης πιθανὸν διὰ τοὺς κατωτέρω ἀναφερομένους λόγους νὰ ἀπειθῆντο οἱ θρόνοι πραγματι κενοί. Εἶναι ποικίλων τύπων καὶ ὡς ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα ἀπεικονίζω ἐνταῦθα τρεῖς τύπους, ἐκ τῶν ὁμοιωμάτων τὰ ὅποια ἀνευρέθησαν εἰς τοὺς λαξευτοὺς τάφους τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν⁸³. Καὶ οἱ τρεῖς τύποι (εἰκ. 25, δ, ε, ζ) ἔχουν τρεῖς πόδας καὶ μᾶλλον κυρτὸν κάθισμα κατάλληλον δι' ἀναπαυτικὴν τοποθέτησιν τοῦ καθημένου. Ὁ πρῶτος ἔχει ἰδιόρρυθμον ἐρεισινώτον ὀρθογώνιον μὲ ἐγκοπάς, τῶν ὁποίων ἡ ἄνω παρεῖχε λαβὴν εἰς τὴν χεῖρα διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ θρόνου. Τοῦ δευτέρου τὸ ἐρεισινώτον φέρει τέσσαρα ὀρθογώνια τρήματα, τὰ ὅποια ἠλάττωνον τὸ βάρος τοῦ θρόνου, ὅστις ἄλλως θὰ ἦτο δυσμετακόμιστος. Ὁ τρίτος, μικρότερος, ἔχει ἐρεισινώτον καμπύλον καὶ συνεχές, περιβάλλον οὕτως εἰπεῖν, τὸ σῶμα τοῦ καθημένου. Φυσι-

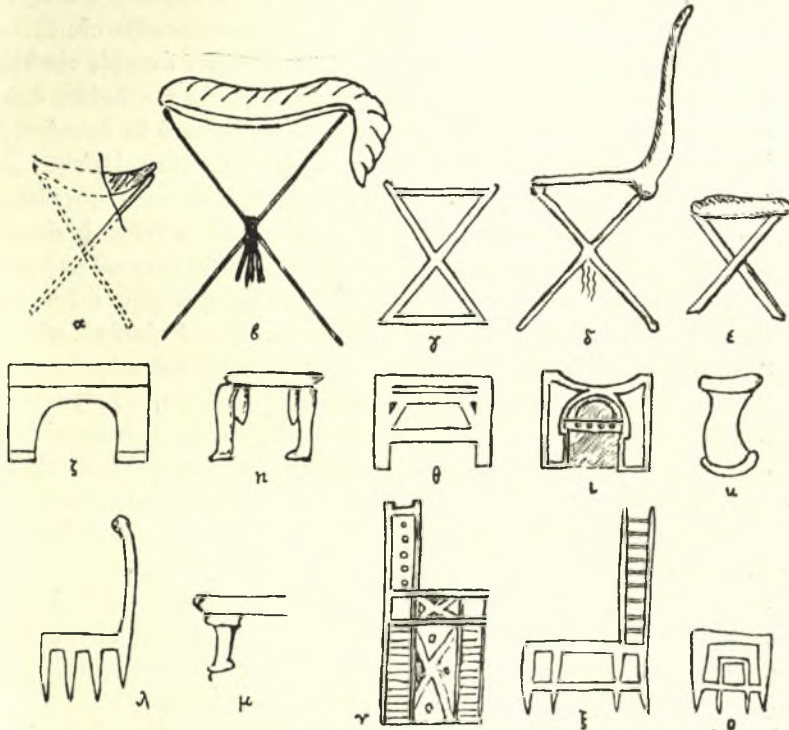
⁸⁰) Προχείρως παρὰ Bossert, *Alt Kreta*², εἰκ. 120 α, β.

⁸¹) «Arch. Anzeiger» 1933, σ. 302 εἰκ. 10.

⁸²) Bossert, *Alt Kreta*², εἰκ. 121.

⁸³) Α Δ 3 (1917), σ. 190 εἰκ. 135 (δημοσίεσις Ἀντων. Κεραμοπούλλου).

καὶ ὑπῆρχε πολὺ μεγαλυτέρα ποικιλία. Ἐναφέρω ἓν ἀκόμη παράδειγμα ἐκ τῶν τάφων τοῦ Παλαμηδίου (Ναυπλίου), ὑψηλοῦ θρόνου μὲ ξεισινωτον ἀπολήγον ἄνω μηνροειδῶς καὶ μὲ δύο κορυφουμένας ἀπολήξεις⁸⁴. Ἡ ποικιλία τῶν καθισμάτων τούτων πείθει ὅτι κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους εἶχε γίνεи σημαντικὴ πρόοδος ὡς πρὸς τὰ διάφορα εἶδη τῶν καθισμάτων. Εἶναι περιττὸν νὰ ὑπομνήσω ὅτι καὶ τὰ παραδείγματα ταῦτα σχετίζονται μὲ κάποιαν τελετουργίαν, ὅχι ἄσχετον μὲ τὴν

Εἰκ. 26. — Παραστάσεις μινωικῶν καὶ μυκηναϊκῶν θρόνων καὶ ἐδωλίων λατρείαν τῶν νεκρῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι καθίσματα τῶν τύπων τούτων δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν.

Γ. ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΘΡΟΝΩΝ ΚΑΙ ΕΔΩΛΙΩΝ

Ἐξηγήσαμεν ἀνωτέρω τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον αἱ παραστάσεις δὲν βοηθοῦν ἱκανῶς εἰς τὸ νὰ συμπληρώσωμεν τὰ κενὰ τῶν γνώσεών μας ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου. Παρέχω τὰ παραδείγματα τὰ ὁποῖα προχείρως περισυνέλεξα.

⁸⁴) Perrot-Chipiez, *Hist. d. Art.* VI, σ. 752 εἰκ. 347. Βλ. ἑνδιακρητικά χρονικά Ε.

1) Παράστασις θρόνου ἐπὶ χρυσοῦ σφραγιστικοῦ δακτυλίου ἐκ Θίσιβης (εἰκ. 26, ν)⁸⁵. Ἀτυχῶς τὸ μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικὸν καὶ περιτεχνον παράδειγμα θρόνου προέρχεται ἐκ παραστάσεως τῆς ομάδος τοῦ θησαυροῦ τῶν χρυσῶν κοσμημάτων τῆς Θίσιβης, τοῦ ὁποίου ἡ γνησιότης βασίμως ἠμφεσβιτήθη· ἐπειδὴ ὅμως ὁ Ἡβανς, ὁ ἀριστος γνώστης τοῦ κύκλου τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπεστήριξε μετὰ φανατισμοῦ τὴν γνησιότητα⁸⁶, συμπεριέλαβα ἐνταῦθα τὴν παράστασιν τοῦ θρόνου, ἀπὸ τὸ θέμα τῆς προσκυνήσεως τῆς κουροτρόφου θεᾶς ὑπὸ πολεμιστῶν ἐν σπηλαίῳ. Ὁ θρόνος ἐξ ἄλλου παρουσιάζει οὐσιαστικὴν ἀναλογίαν μὲ τὸ ἐπόμενον παράδειγμα ἐκ Κύπρου, ὡς πρὸς τὴν δήλωσιν τοῦ ἐρεισινώτου. Ἄν ὁ κιβδηλεύσας ἀντέγραψε τὸν θρόνον ἀπὸ τὸ κυπριακὸν παράδειγμα, ἀσφαλῶς παρενόησε τὴν κατὰ ἓν ἐπίπεδον δήλωσιν τῶν τεσσάρων ποδῶν μετὰ τοῦ ζεύγματος τῶν καὶ τὸ μετεμόρφωσεν εἰς διακόσμησιν τοῦ πλευροῦ τοῦ θρόνου κατὰ φατνώματα, ὅπου μάλιστα προσετέθη ἡ διασταύρωσις δοκίδων, ἐνθυμίζουσα τοὺς διασταυρουμένους πόδας τῶν μινωικῶν διπλουμένων σκιμπόδων (camp stools) περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω. Ὅμως ἡ παράστασις τοῦ θρόνου δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀντιμινωικόν: τὸ ἐρεισινώτον ἐδηλώθη κατ' ἐνώπιον μὲ τὰς δύο ἄνω δίκην κεράτων προεξοχὰς του καὶ τοὺς διακοσμητικούς κυκλίσκους του· ἡ δὴλωσις στηρίγματος χειρῶν, ὡς εἰς τοὺς σημερινούς ἐπισκοπικούς θρόνους, δὲν ἐκπλήττει, ἂν ἡ ἀναπαράστασις τοῦ θρόνου τοῦ Βασιλικοῦ Μεγάρου ἢ παρασχεθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἡβανς, εἶναι ἀκριβής, ἂν καὶ ἐκεῖ αἱ ὀριζόντιαι δοκίδες ἀποτελοῦν στήριγμα τῶν κίωνων τοῦ οὐρανοῦ καὶ πλαισίωσιν τοῦ πραγματικοῦ θρόνου. Αἱ ὀρθογώνιαι εἰς τὰ πλάγια κοιλότητες τῶν ἀνευρεθέντων θρόνων δύνανται νὰ ἀντιστοιχοῦν ἐνταῦθα μὲ τὰ κεντρικὰ φατνώματα· τὰ λοιπὰ εἶναι διακοσμητικὰ στοιχεῖα. Αἱ ὀριζόντιαι ραβδώσεις τῶν πλαγίων φατνωμάτων ἔχουν τὸ ἀντίστοιχόν των εἰς τὰς ὀριζοντίας πολλὰς δοκίδας τοῦ ἐρεισινώτου τοῦ κυπριακοῦ παραδείγματος.

2) Παράστασις θρόνου μετ' ἐρεισινώτου ἐπὶ κυλίνδρῳ ἐκ Παλαιᾶς Σαλαμίνας τῆς Κύπρου (εἰκ. 26, ξ)⁸⁷. Ἐπάλληλοι δοκίδες εἰς τὸ ἐρεισινώτον, τὸ ὁποῖον ἀπολήγει εἰς αἰχμὰς. Ἡ ἀπόδοσις τῶν τεσσάρων ποδῶν καὶ τῶν ζεύξεών των, ὡς καὶ τοῦ ἐρεισινώτου, εἰς ἓν ἐπίπεδον.

3) Παράστασις θρόνου μετ' ἐρεισινώτου ἐπὶ τριπλεύρῳ ΠΜΙΙΙ

φέρον παράδειγμα θρόνου ἐξ Ἰαλύσου: «Annuario» XIII-XIV, πίν. XXIII.

⁸⁵) Evans, P. M. III, σ. 471, εἰκ. 328.

⁸⁶) Evans, αὐτόθι καὶ The Ring of Nestor, (JHS, XLV, 1925) σ. 4.

⁸⁷) Evans, P. M. IV σ. 408, εἰκ. 338. Θεὰ κάθεται ἐπὶ θρόνου καὶ ἄλλη, πάρεδρος ἢ βοηθητικὴ, ἐπὶ μικροτέρῳ ἄνευ ἐρεισινώτου ἔδωλιον· πρὸ αὐτῶν ἐπὶ ὑψηλοῦ θρονοειδοῦς βάθρου περιστερά.

χρόνων σφραγίδος, ὡς πιστεύει ὁ Ἡβανς, ἀνηκούσης εἰς ἀγγειοπλάστην (εἰκ. 26, λ)⁸⁸ ἐπὶ τοῦ θρόνου κάθεται ὁ κάτοχος τῆς σφραγίδος, παίζων ζατρίκιον. Ἐνάλογος ἀπόδοσις τῶν τεσσάρων ποδῶν ἐπὶ ἐνὸς ἐπιπέδου. Τὸ ἐρεισίνωτον εἶναι καμπύλον καὶ καταλήγει ἄνω εἰς παχυτέραν ἀπόληξιν. Ἡ προχειρότης τῆς παραστάσεως δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἀπόδοσιν ἄλλων λεπτομερειῶν.

Ἐκ τῶν παραστάσεων θρόνων ἄνευ ἐρεισινώτου αἱ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαι εἶναι :

4) Παράστασις θρόνου μορφῆς λίαν συγγενοῦς πρὸς τοὺς ἐν Πρι-νιᾷ καὶ Κατσαμπᾷ ἀνευρεθέντας ἐπὶ ἐλεφαντίνης λαβῆς κατόπτρου ἐκ λαξευτοῦ τάφου τῶν Μυκηνῶν (εἰκ. 26, ι)⁸⁹. Τὸ θέμα εἶναι βεβλαμμένον καὶ συνεπληρώθη διὰ στοιχείων ἀυφοτέρων τῶν πλευρῶν τῆς λαβῆς : παρίστανται δύο ἀντιμέτωποι καθήμεναι γυναικεῖαι μορφαὶ κρατούσαι διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς δυσδιάγνωστα ἀντικείμενα· τὸ θέμα τοῦτο ἐμφανίζει μεγάλην ἀναλογίαν μὲ τὸ τῆς κνωσιακῆς τοιχογραφίας τῆς γνωστῆς ὡς camp-stool fresco, ὅπου τελετουργεῖται, ὡς φαίνεται, ἡ μετάδοσις τῆς ἱεῤῥᾶς κύλικος⁴⁰. Ὁ θρόνος ἐμφανίζει τὴν χαρακτηριστικὴν κοιλότητα τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ καθίσματος, ὀριζοντίαν ζεύξιν, τοξεοειδῆ διαμόρφωσιν μὲ θλάσιν τῆς γραμμῆς τοῦ τόξου ἐκατέρωθεν ἀμέσως κάτω τῆς δοκίδος ζεύξεως, οἶαν, ἀλλ' ἀντίστροφον, ἐμφανίζει ὁ εἰς πρὸς τοῦ ἐκ Κατσαμπᾷ θρόνου. Ἡ θλάσις αὕτη θὰ ἐστήριζεν ἀσφαλέστερον τὴν δοκίδα ζεύξεως, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται στήριξις δι' εἰδικῶν τεπόντων, ὡς εἰς τὸν θρόνον Κατσαμπᾷ. Ἐμφανίζεται ἐπίσης κατ' ἀκριβῶς ἀντίστοιχον τρόπον περιθέουσα χάραξις κρασπεδοῦσα τὸ τόξον καὶ τοὺς πόδας. Ἡ δοκὶς κοσμεῖται διὰ κοκκίδων, ἀποδιδουσῶν δισκία. Ἐὰν ἡ παράστασις εἶναι, ὡς φαίνεται μᾶλλον, τελετουργικὴ, θὰ ἔχωμεν τότε μίαν εἰσέτι ἔνδειξιν διὰ τὴν τελετουργικὴν χρησιμοποίησιν τῶν θρόνων τοῦ νέου ἀνευρεθέντος τύπου.

5) Παράστασις θρόνου ἄνευ ἐρεισινώτου ἐπὶ δακτυλίου ἐξ ἠλέκτρου τῶν Μυκηνῶν (εἰκ. 26, ζ)⁴¹. τὸ θέμα παριστᾷ λατρευτὴν πρὸ τῆς θεότητος, ὅστις δράττεται τοῦ καρποῦ αὐτῆς. Ὁ τύπος τοῦ θρόνου εἶναι ὁ αὐτός, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ζεύξις ἐντὸς τοῦ τόξου καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια φαίνεται μᾶλλον ἐπίπεδος (ὠρισμένη θλάσις τῆς γραμμῆς ὀφείλε-

⁸⁸) Evans, P. M. IV, σ. 521 εἰκ. 464.

⁸⁹) E A 1888, σ. 163 πίν. 8,3 καὶ 9,19. Perrot-Chipiez, αὐτόθι σ. 814 εἰκ. 384. Ὁ Pernier, ἔ. ἀ., παρελλήλισε πρῶτος τὴν παράστασιν τοῦ θρόνου μὲ τὸν ἐκ Πρι-νιᾷ θρόνον.

⁴⁰) Evans, P. M. IV, πίν. XXXI.

⁴¹) Evans, P. M. III, σ. 464, εἰκ. 324. Furtwängler, Antike Gemmen III, σ. 36 εἰκ. 14, Evans, Pillar Cult, σ. 78.

ται ἴσως εἰς τὴν ἀδρᾶν χάραξιν). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ δῆλωσις ὀριζοντίας γραμμῆς διαχωρίζουσας τὸ ἄνω μέρος τοῦ καθίσματος καὶ ἡ δῆλωσις τῶν πελάτων τῶν ποδῶν δι' ὀριζοντίων ἐπίσης γραμμῶν. Καὶ ἐνταῦθα ἡ παράστασις φαίνεται τελετουργικῆ.

6) Διαφορετικοῦ τύπου, μορφῆς ἀπλοῦ σκαμνίου, εἶναι τὸ κάθισμα γυναικὸς σπενδούσης διὰ πρόχου εἰς πιθοειδῆς ἀγγεῖον ἐπὶ διπλῶν κεράτων στερεωμένον, ἐπὶ πηλίνου σημάντρου (σφραγίσματος) τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ (εἰκ. 26, θ)⁴². Τόξον μεταξὺ τῶν ποδῶν δὲν ὑπάρχει, ἡ δὲ ζευῆσις φαίνεται διπλῆ, διὰ δοκίδων αἰτίνες ἀφήνουν ἄνισα ὀρθογώνια ἀνοίγματα, τῶν ὁποίων τὸ ἄνω λίαν στενόν. Ἡ ἀνωτέρω δοκὶς στηρίζεται διὰ τενόντων διαγωνίων, οἱ ὅποιοι ἐνθυμίζουσι τοὺς ἀναλόγους τένοντας τοῦ θρόνου Κατσαμπᾶ. Ὁμοίου τύπου κάθισμα εἶναι τὸ ἐπὶ τοῦ μικροῦ τεμαχίου τοιχογραφίας ἐκ Τίρυνθος, ὅπου παρίσταται τελετουργία, εἰς τὴν ὁποίαν μετέχει περίεργος μορφὴ δαίμονος ἢ μετημφιεσμένου εἰς ζῶον ἱερέως.

7) Προσθέτω ἐνταῦθα τὸν τύπον τοῦ θρόνου ἢ ἐδωλίου τῆς γρουπὸς τῆς γνωστοτάτης παραστάσεως τοῦ Δακτυλίου τοῦ Νέστορος (εἰκ. 26, η)⁴³, ἐπὶ τοσοῦτον μᾶλλον ἐφ' ὅσον θεωρῶ τὸν δακτύλιον τοῦτον γνήσιον, ὡς καὶ τὸν ἀντίστοιχον ἐν Κνωσῷ εὑρεθέντα Δακτύλιον τοῦ Μίνως, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους θὰ ἐκθέσω ἄλλαχού⁴⁴. Οἱ πόδες εἶναι ἀναμφιβόλως τορνευτοὶ: θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ὁ πρόσθιος εἶναι μᾶλλον ζῶον καὶ ὁ ὀπίσθιος μᾶλλον ἀνθρώπου, ἂν βεβαίως ἀπεδόθησαν ἀκριβῶς εἰς τὰ σχεδιάσματα⁴⁵. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ δῆλωσις στηριξεως τῆς πλακὸς τοῦ καθίσματος διὰ καθέτων τενόντων, οἷτινες συνέχονται, φαίνεται, στερεῶς μετὰ τῶν ποδῶν.

Θὰ ἠδύνατό τις νὰ περιλάβῃ μεταξὺ τῶν καθισμάτων⁴⁶ καὶ ἰδιόρυθμα κατασκευάσματα ἐπὶ τῶν ὀπίσθων συχνὰ παρίσταται καθημένη ἢ θεότης, ἂν δὲν ἐβιβαιοῦτο ἐκ πολλῶν στοιχείων ὅτι πρόκειται ὄχι περὶ καθισμάτων, ἀλλὰ περὶ ἱερῶν ἢ βωμῶν. Οὕτω δέον νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ

⁴²) Evans, P. M. II σ. 451 εἰκ. 376 β.

⁴³) Evans, P. M. II σ. 482, εἰκ. 289. III, σ. 145 κ. εἰκ. 95, Ring of Nestor, σ. 49 εἰκ. 44, σ. 65, εἰκ. 55, ἀπόδοσις τῆς παραστάσεως ὡς τοιχογραφικοῦ θέματος ὑπὸ Ἐmil Gilliéron πίν. V.

⁴⁴) Διὰ τὴν γνησιότητα ὁ Evans, P. M. III σ. 145 καὶ IV, σ. 947 κ. εἰκ.

⁴⁵) Εἰς τὴν τοιχογραφικὴν ἀπόδοσιν τοῦ Ζιλλιερόν οἱ πόδες τοῦ θρόνου ἀπεδόθησαν ἀπλῶς τορνευτοὶ, παχυνόμενοι κατὰ τὰ πέλατα καὶ μὲ ὑποθέματα.

⁴⁶) Ἀναλόγου τύπου πρὸς τὰ προηγούμενα ἀπλᾶ καθίσματα εἶναι τὰ τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου τῶν Διοσκουήρων, ἀνήκοντος εἰς τὸν θησαυρὸν τῆς Θίβης: Evans, The Ring of Nestor εἰκ. II, σ. 11, ὅπου ἀποδίδονται τορνευταὶ ἀπολήξεις ποδῶν καὶ γεισώματα τῆς πλακὸς τοῦ καθίσματος. Ἡ γνησιότης ὁμοῦ τοῦ δακτυλίου εἶναι ἀμφίβολος.

τὸ τῆς εἰκ. 26, μ⁴⁷, ὅπου τὸ στηρίζον σκέλος εἶναι μᾶλλον κίων βασιτάζων γείσωμα παρὰ πὺς ἐδωλίου ἐφ' οὗ στηρίζεται ἡ πλάξ τοῦ καθίσματος.

8) Κυλινδρικὸν ἐδώλιον μὲ ἄνω καὶ κάτω πλαστικὴν «σπεῖραν» ἢ γείσωμα εἶναι τὸ παριστώμενον ἐπὶ φακοειδοῦς σφραγιδολίθου ἐξ ἰάσπιδος, προερχομένου ἐκ Κυδωνίας (εἰκ. 26, κ)⁴⁸ ἢ παράστασις τοῦ σφραγιδολίθου ἠρμηνεύθη ὡς ἡ θεότης μεταξὺ τῶν διοσκούρων τῆς, τὰς ὁποίας ἐναγκαλίζεται. Ἡ κυρτότης τοῦ καθίσματος ὀφείλεται εἰς τὴν δυναμικότητα καὶ τὸ κενημένον τῆς ὅλης παραστάσεως, ὡς καὶ εἰς τὴν πρὸς ἀλλήλας θέσιν τῶν μορφῶν. Κυλινδρικὸν σκαμνίον ἀνευρέθη εἰς μίαν τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ, χρήσιμον διὰ νὰ ἀνέρχεται ἐπ' αὐτοῦ ὁ πληρῶν ἢ κενῶν τοὺς πίθους.

Ἰδιαιτέρως εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ κατηγορία τῶν καθισμάτων ἐκείνων τὰ ὁποία εἶναι μορφῆς σκιμπόδων μὲ διασταυρουμένους χιαστὶ πόδας, ἐκ τῶν ἀνεδιπλωμένων (pliant, camp - stools). Ὅτι τοιαῦτα θὰ ἠδύνατο νὰ προσλάβουν μορφὴν πραγματικοῦ θρόνου ἀποδεικνύει τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα μετ' ἐρεισινώτου.

9) Παράστασις σκιμποδος μὲ διασταυρουμένους πόδας καὶ ἐρεισινώτων ἐπὶ τοῦ περιφήμου Δακτυλίου τῶν Δαιμόνων τῆς Τίρυνθος (εἰκ. 26, δ)⁴⁹. Ἐπ' αὐτοῦ κάθεται ἡ θεότης κρατοῦσα ὑψηλὸν κωνικὸν ποτήριον ἢ ρυτὸν πρὸ τῆς ὁποίας προσέρχονται σπονδοφόροι δαίμονες. Τὸ ἐρεισινώτον εἶναι ἑλαφρῶς κυρτόν, ὥστε νὰ παρέχη ἄνεσιν εἰς τὸ στηριζόμενον σῶμα, πιθανῶς δὲ ἀποτελεῖ ἀπλὴν προέκτασιν τῆς πλακῆς τοῦ καθίσματος, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι λίαν στερεόν. Μία προεξοχή κάτω ἐχρησίμευεν ἀσφαλῶς διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἐνὸς ποδός· ὁ ἄλλος ἐστερεοῦτο ἢ ἐγομοῦτο ἄδηλον πῶς εἰς τὴν προσθίαν ἀκμὴν. Οἱ πόδες εἶναι λεπτοὶ καὶ τορνευτοί, λεπτυνόμενοι πρὸς τὰ κάτω καὶ καταλήγοντες εἰς σφαιρικὰ ἄκρα. Ἐδέοντο προφανῶς εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν μὲ ταινίας τῶν ὁποίων τὰ ἄκρα ἢ οἱ θύσανοι ἔπιπτον πρὸς τὰ κάτω. Πολὺ πιθανὸν ὁ δίφρος ἀνεδιπλοῦτο, ὡς εἰς νεώτερα καθίσματα, χωρὶς νὰ ἀποσπασθοῦν οἱ πόδες, ἀλλ' ἀνεγειρομένης τῆς πλακῆς τοῦ καθίσματος καὶ ἀποσπωμένου τοῦ ἐνὸς ποδός ἀπὸ τὴν γόμφωσιν του. Τὸ παράδειγμα τῆς Τίρυνθος εἶναι λίαν διδακτικὸν διὰ τὴν ὀρθὴν ἐρμηναίαν τοῦ ἐπομένου παραδείγματος.

10) Δίφρος ὁμοίου σχήματος καὶ τύπου, ἀλλ' ἀνευ ἐρεισινώτου, εἰκονιζόμενος εἰς τὴν γνωστὴν τοιχογραφίαν «camp - stool fresco» ἢ

⁴⁷) Evans, P. M. II, σ. 763 εἰκ. 499.

⁴⁸) Evans, P. M. IV, σ. 518 εἰκ. 451.

⁴⁹) Προχείρως παρὰ Evans, P. M. IV σ. 393 εἰκ. 329 (μεγέθυνσις).

τῆς Ἱερᾶς Κοινωνίας (εἰκ. 26, β)⁶⁰. Ἐνταῦθα ὁμως φαίνεται ὅτι ἀντὶ ξυλίνης πλακὸς διὰ τὸ κάθισμα ἐχρησιμοποιήθη ὕφασμα, ὡς εἰς τὰ σημερινὰ pliants καὶ ἐπὶ τούτου παρεστάθη μαλακὸν καὶ παχύ, πιθανῶς «σκουλωτὸν» ὕφασμα, δηλωτικὸν μεγαλυτέρας ἀνέσεως, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἐν ἄκρον πίπτει πρὸς τὰ ὀπίσω. Ὑπάρχει καὶ ἐνταῦθα ὁ δεσμὸς κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ποδῶν, πίπτων πρὸς τὰ κάτω εἰς πυκνὸν θύσανον ταινιῶν· οὗτος δὲ παραδόξως ἐξελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἡβανς ὡς χειρόκτιον ἀποτεθὲν ὑπὸ τῆς καθημένης μορφῆς, κάπως ἀφελῶς ἐκεῖ, ἐνῶ τὸ ἕτερον χειρόκτιον ἀναγνωρίζει, ἐξ ἄλλων λειψάνων ταινιῶν, ὡς προσηλωθὲν εἰς τὴν ζώνην κατὰ τὴν ὀσφύν· πρόκειται προφανῶς περὶ τῶν ἄκρων τῆς ζώνης καὶ ὄχι τῶν δακτύλων τῶν χειροκτίων. Μία ἐπιμελεστέρα παρατήρησις τῶν διασωζομένων λειψάνων κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα καὶ ἡ παραβολὴ πρὸς τὸ κάθισμα τοῦ Δακτυλίου τῶν Δαιμόνων τῆς Τίρυνθος, περὶ τοῦ ὁποῦ ἐπραγματεύθημεν προηγουμένως, εἶναι ἱκανὴ διὰ νὰ ἐξαλείψῃ τὴν ἀτυχῶς λίαν διαδοθεῖσαν παρεξήγησιν περὶ τῆς χρήσεως τῶν χειροκτίων κατὰ τὴν μινωικὴν ἐποχὴν⁶¹. Ἡ αὐτὴ τοιχογραφία παρέχει λείψανα δύο ἄλλων, φαίνεται ὁμοίως ἀναδιπλουμένων δίφρων, ἐπὶ ὁμοίου δὲ προφανῶς καθίσματος ἐκάθητο καὶ ἡ γνωστὴ ὡς «Παρισινή» μορφὴ ἱερείας.

11) Βάσει κυρίως τῆς παραστάσεως τοῦ δίφρου τῆς ἀνωτέρω τοιχογραφίας ἀνεπαρέστησεν ὁ Ἡβανς διὰ τοῦ Ζιλλιερόν τὸν δίφρον τῆς εἰς φορεῖον καθημένης μορφῆς εἰς τὸ γνωστὸν Palanquin fresco (εἰκ. 26, α)⁶². Τὸ σωζόμενον τμήμα εἶναι λίαν μικρὸν καὶ παριστᾷ μόνον τὸ ὀπίσθιον ἄκρον· εἶναι ὁμως ἀρκετὸν διὰ νὰ βεβαιώσῃ τὸν τύπον ὡς ὅμοιον· τὸ ὕφασμα φαίνεται ἐνταῦθα ὅτι εἶναι δικτυωτὸν ἢ ὅτι ἦτο διακοσμημένον μὲ διασταυρουμένην πυκνὴν διακόσμησιν. Φυσικὰ ὁ δίφρος ἦτο πρόσθετος ἐντὸς τοῦ φορεῖου.

12) Ἀνάλογος δίφρος θὰ ἦτο βεβαίως καὶ ὁ ἀδρῶς δηλωθεὶς ἐπὶ πηλίνου σημάντρου ἐκ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ (εἰκ. 26, ε), ἐφ' οὗ παρίσταται καθημένη μορφὴ (θεοῦτης;) δεχομένη προσφορὰν παρ' ἄλλης ἱσταμένης ἀνδρικής μορφῆς (λατρευτοῦ;) ⁶³. Ἡ σκηνὴ φαίνεται καὶ πάλιν τελετουργικὴ.

13) Τέλος, οὐχὶ οὐσιωδῶς διάφορος εἶναι ὁ δίφρος ἐφ' οὗ κάθηται ὁ μικρὸς κυνοκέφαλος πίθηκος εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡβανς ἀποκληθὲν

⁶⁰) Evans, P. M. IV πίν. XXXI.

⁶¹) Ἡ χρῆσις χειροκτίων καθ' ἑαυτὴν κατὰ τὴν μινωικὴν ἐποχὴν δὲν φαίνεται ἀπίθανος, ἀφοῦ μάλιστα ἀπαντοῦν τὰ χειρόκτια καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Νέου Κράτους.

⁶²) Evans, P. M. IV, σ. 771 εἰκ. 502.

⁶³) Αὐτόθι σ. 387 εἰκ. 322.

Σφράγισμα τοῦ Νεαροῦ Μινωαύρου, μὲ τὴν ὄντως περιέργων τελετουργικὴν παράστασιν (εἰκ. 26 γ) ⁵⁴. Τὰ κάτω ἄκρα ὅμως τῶν διασταυρουμένων ποδῶν συνδέονται διὰ δοκίδος καὶ ἡ πλάξ τοῦ καθίσματος εἶναι κάτω τῆς ἐπιφανείας τῶν ἄνω ἄκρων τῶν ποδῶν, καὶ τοῦτο δέον νὰ ἐξηγηθῆ ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ συμπαγοῦς καθίσματος, στερεομένου διὰ τῆς δοκίδος κατὰ τὴν βάσιν, οὕτως ὥστε νὰ δύναται νὰ στερεοῦται ἡ ἄνω πλάξ δι' ἀπλῆς ἐνθέσεως μεταξὺ τῶν ἄνω ἄκρων τῶν ποδῶν.

Τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ μορφὴν παραδειγμάτων προσαχθέντα στοιχεῖα εἶναι ἱκανὰ διὰ νὰ διαμορφώσωμεν γενικὴν ἰδέαν περὶ τῶν θρόνων, σκιμπόδων, δίφρων καὶ λοιπῶν εἰδῶν ἐδωλίων εἰς τὸν κρητομυκηναϊκὸν κύκλον. Ἀπάντων τούτων ἐγένετο χρῆσις κατὰ τὰς τελετουργίας, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποκλείει τὴν χρῆσιν των καὶ εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, ὡς εἶδομεν. Παντὸς εἶδους τύποι ἦσαν γνωστοί: θρόνοι μετ' ἐρεισίνωτου ἢ ἄνευ αὐτοῦ, μὲ τοξωτὴν μεταξὺ τῶν ποδῶν διαμόρφωσιν ἢ ὀρθογώνιον, μὲ ζυξίαις διὰ μιᾶς ἢ πλειόνων δοκίδων, μὲ τένοντας ὀριζοντίους, καθέτους ἢ ἔγκαρσίους ἢ ἄνευ αὐτῶν, διακεκοσμημένοι ποικιλοτρόπως ἢ ἀπλοῖ, μὲ εὐθεῖς ἢ διασταυρουμένους πόδας, μὲ τορευτούς, ἐνίοτε δὲ καταλήγοντας εἰς ἄκρους πόδας ζῶων ἢ ἴσως καὶ ἀνθρώπων, τετράγωνοι ἢ κυλινδρικοί, μὲ εὐθὺ ἢ κυρτόν, μὲ τρητόν ἢ πλήρες, μὲ περιορισμένον ἢ περιβάλλον ἐρεισίνωτον, μὲ στηρίγματα χειρῶν ἢ ἄνευ αὐτῶν, μὲ διευρυνομένην βάσιν ἢ ἴσοι ἄνω καὶ κάτω, μόνιμοι ἢ ἀναδιπλούμενοι, μὲ γομφώσεις ἢ μὲ δεσμοὺς ταινιῶν, μὲ ξυλίνας πλάκας καθισμάτων ἢ μὲ κάθισμα ἐξ ὑφάσματος ἢ δικτυωτοῦ, μὲ ἐπίπεδον ἢ προσαρμοζομένην πρὸς τὸ σῶμα ἢ ἀπλῶς κυρτὴν τὴν ἐπιφάνειαν καθίσματος, μὲ βοηθητικὰ ἀνέσεως προσκεφάλαια ἢ σισύρας ἢ ἄνευ αὐτῶν. Τοιαύτη ποικιλία, συναγομένη ἐξ ὀλίγων μόνων προχείρως περισυλλεγόντων παραδειγμάτων, ἀποδεικνύει ὅτι καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦτο οἱ μινωῖται ἀπέδειξαν τὸ κινητικὸν αὐτῶν πνεῦμα, τὸ ρέπον πρὸς τὴν μεγάλην ποικιλίαν καὶ γραφικότητα, ἰδιαιτέραν φροντίδα μάλιστα καταβαλόντες ὁσάκις ἐπρόκειτο νὰ θεραπεύσουν ἀνάγκας ἐπιβαλλομένας ὑπὸ τῆς ἱερᾶς τελετουργίας.

Ἡ Ἀνατολὴ καὶ ὀλιγότερον ἡ Αἴγυπτος πολλὰ ἐδίδαξαν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο. Αἱ ἀπαντῶσαι ἀντιστοιχίαι εἰς τοὺς διαφόρους τούτους κύκλους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι καθαρῶς συμπτωματικά. Ἀπλῶς ὑπὸ μορφὴν παραδείγματος ἀναφέρω τὴν εἰκόνα θρόνου ἐπὶ σταετίτου μὲ σχετιζομένην μὲ τὴν θεότητα Nin Souu παράστασιν ⁵⁵, ἥτις

⁵⁴) Evans, P. M. II σ. 763 εἰκ. 491.

⁵⁵) G. Contena u, Manuel d' Archéol. Orientale, εἰκ. 532.

δεικνύει την κυριότητα τοῦ καθίσματος καὶ τοῦ ἐρεισινώτου, τὸν κρη-
τικῷ τύπου ἐκ βασάλτου θρόνον ἐκ Beissan, προερχόμενον ἐκ στρώ-
ματος χρονολογουμένου ἐπὶ Ἀμενόφιου ΙΙΙ, καὶ τοῦ ὁποίου αἱ πλά-
γαι πλευραὶ διακοσμοῦνται ὑπὸ πτερωτῶν σφιγγῶν⁵⁶. Θὰ ἴδωμεν ὅτι
ἡ σχέσις μὲ τὴν Ἀνατολὴν εἶναι ἔτι στενωτέρα εἰς τὴν «τελετουργίαν
τοῦ θρόνου».

Τόσον σημαντικὸν διὰ τὴν τελετουργίαν καὶ τὸν ἐπίσημον βίον εἶ-
δος ἐπίπλου θὰ ἦτο ἀπίθανον νὰ μὴν εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς ἰδεό-
γραμμα ἢ ἱερογλυφικὸν σημεῖον γραφῆς ὑπὸ τῶν Μινωιτῶν. Ὁ Ἡ-
βανς πράγματι ἀνεγνώρισε θρόνον καὶ σκήπτρον εἰς ἓν τῶν σημείων
τῆς γραφῆς τοῦ γραμμικοῦ συστήματος Β, τοῦ ὁποίου μάλιστα παρη-
κολούθησε τὴν ἐξέλιξιν⁵⁷. Τὸ σημεῖον (εἰκ. 26, ι) ἀποδίδει θρόνον μὲ
ὑψηλὸν ἐρεισίνωτον, ἐλαφρῶς καμπυλούμενον, ἢ δὲ κοιλότης τῆς ἐπι-
φανείας τοῦ καθίσματος εἰς τινα παραδείγματα δὲν φαίνεται συμπτω-
ματικῇ, ἀλλ' ὅτι ἀποδίδει οὐσιαστικὴν διὰ τοὺς θρόνους λεπτομέρειαν.
Οὕτω ὁ ἀποδιδόμενος θρόνος εἶναι τοῦ τύπου τοῦ μεγαλοπρεποῦς θρό-
νου τῆς Κνωσοῦ⁵⁸. Περισσότερον ἀμφίβολος εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀγ-
κιστρωτοῦ ἐπιθέματος ὡς σκήπτρου, ἢ ἀναλογία ὅμως μὲ τὸ αἰγυπτιακὸν
σκήπτρον εἶναι ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ Ἡβανς. Πολλάκις τὸ σημεῖον
τοῦ θρόνου χρησιμοποιεῖται ὡς ἰδεόγραμμα καὶ πιθανῶς εἰς δῆλωσιν
βασιλικῆς κτήσεως ἢ ἐξουσίας. Παραδόξως ὁ Ἡβανς δὲν ἀνεγνώρισε
τὸ ἰδεόγραμμα τοῦ θρόνου εἰς τὸ λίαν χαρακτηριστικὸν σημεῖον ὅπερ
ἀποκαλεῖ «template» sign (σχεδιαστικὴν φόρμαν) (εἰκ. 27, α—θ), δι-
δάσκων τὸν τρόπον καθ' ὃν θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῆ δι' ἀνα-
στροφῆς (ζ) διὰ νὰ παραχθῆ συνεχῆς διακόσμησις τοῦ τοίχου ἢ ὀροφῆς,
μὲ βασικὸν διακοσμητικὸν θέμα τὸ ἐπὶ σφραγίδος ἐν συναφείᾳ μὲ τὸ
σημεῖον δηλούμενον ἀνθέμιον (ε)⁵⁹. Λογικῶς δὲν εἶναι παραδεκτὸν ὅτι
ὡς ἰδεόγραμμα ἐχρησίμευσε συγκεκριμένους τύπος σχεδιαστικῆς φόρ-
μας, διὰ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραχθῆ παρὰ ἓν καὶ μόνον
διακοσμητικὸν θέμα. Τὰ ὑπάρχοντα παραδείγματα εἶναι περισσότερα

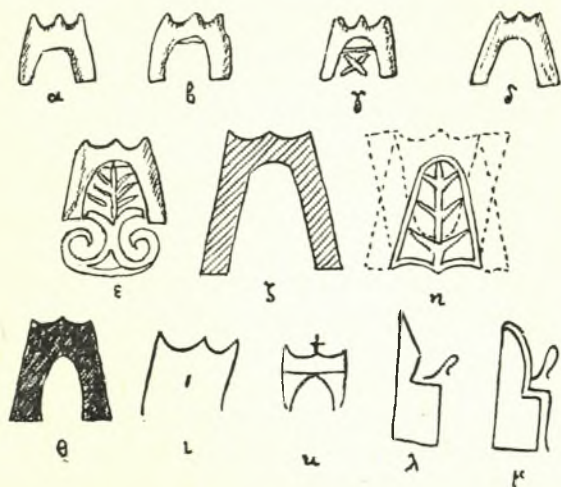
⁵⁶) Αὐτόθι. Ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει ὁ θρόνος μὲ τὸ κυρτούμενον ἐρεισίνω-
τον εἰς τὸ χεῖμα. ἐκ Marash ἀνάγλυφον: Evans, P. M. IV εἰκ. 340 σ. 410.

⁵⁷) Βλ. Evans, P. M. I, σ. 626 εἰκ. 464 (τῆς γραμμικῆς γραφῆς Α), IV
σ. 684 εἰκ. 666 (πίναξ) καὶ σ. 687 εἰκ. 670.

⁵⁸) Τὸ διπλοῦν περιγράμμα τοῦ δευτέρου παραδείγματος, εἰκ. 27, ι, ἀποδί-
δει ἴσως τὴν εἰς ἐπισημοὺς θρόνους, ὡς ὁ τῆς Κνωσοῦ, διακοσμητικὴν παρυφήν
τοῦ ἐρεισινώτου.

⁵⁹) Evans, Scripta Minora, I, σ. 187—188, εἰκ. 98 a—d. P. M. I. σ.
277 εἰκ. 207 a, b, c πίνακες, σ. 279 εἰκ. 210 καὶ εἰκ. 214. II, σ. 203 εἰκ. 112,
σ. 204 εἰκ. 115.

καὶ τὰ πλείονα συνεχέντρωσα εἰς τὴν εἰκ. 27, α—ε⁶⁰. Εἰς ταῦτα δέον νὰ προστεθῆ τὸ ἐπὶ τῆς χρυσοῦς τετραπλεύρου πρισματικῆς σφραγίδος τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη, ὅπου τὸ αὐτὸ σημεῖον ἐμφανίζεται, εἰς τὴν πλέον ἀπλὴν ἀλλὰ μᾶλλον πεπλατυσμένην μορφήν⁶¹. Ὅτι τὸ παριστώμενον εἶναι θρόνος δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀμφιβολία: τὸ μεταξὺ τῶν ποδῶν τόξον, ἢ βαθμιαία πρὸς τὰ κάτω διάνοιξις, ἢ διπλὴ καμπύλη τῆς ἀκμῆς ἀποδίδουσα, ὡς εἶδομεν, τὴν διπλὴν κοιλότητα τῆς προσαρμογῆς τοῦ σώματος εἶναι ἀπαραγνώριστα στοιχεῖα. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον εἶναι πραγματικὴ ἀπόδειξις εἶναι ὅτι εἰς τὸ ἐκ Μόχλου παραδειγμα γ ὑπάρχει ἢ δοκίς τοῦ ζεύγματος, εἰς τὴν ὁποῖαν τὸ διασταυρούμενον στοιχεῖον ἀποτελεῖ ἴσως πρόσθετον στήριξιν, ἰσοδύναμον πρὸς τοὺς τένοντας, περὶ τῶν ὁποῖων ἐγένετο ἤδη λόγος. Εἰς τὰ παραδείγματα β καὶ ε λεπτοτάτη γραμμὴ ὑπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ τόξου ἀπο-

Εἰκ. 27.—Ἰδεογράμματα καὶ σημεῖα παριστῶντα θρόνους δίδει πιθανῶς τὴν μνηοειδῆ ἐνίσχυσιν, τὴν ὁποῖαν ἐγνώρισamen ἤδη εἰς τὸν θρόνον τοῦ Πριναῖ. Ἡ ἀνωτέρω ἐκδοχὴ περὶ τῆς σημασίας τοῦ ἰδεογράμματος ἐπιβεβαιοῦται διὰ τῆς συγκρίσεως πρὸς τὸ ἰδεόγραμμα μιᾶς πινακίδος ἐξ Ἁγίας Τριάδος γεγραμμένης εἰς τὸ γραμμικὸν σύστημα A (εἰκ. 27, κ)⁶². Ἐνταῦθα ἡ δήλωσις τῶν ποδῶν καὶ τοῦ τόξου

⁶⁰) Τὸ α ἐπὶ σφραγίδος τριπλεύρου μὲ ἔλλειψοειδεῖς πλευράς ἐκ σαρδίου ἀγνώστου προελεύσεως: τὸ β ἐπὶ σφραγίδος τετραπλεύρου ἐκ σαρδίου προερχομένης ἐκ τῆς Κεντρικῆς Κρήτης: τὸ γ ἐπὶ τοῦ ὄρειου σφραγιδίου ἐκ χαλκηδονίου τοῦ Μόχλου: τὰ δ καὶ ε ἐπὶ τριπλεύρου σφραγιδολίθου μὲ ἔλλειψοειδεῖς πλευράς ἐκ λευκοῦ σαρδίου, προερχομένου ἐκ Γουλᾶ Μεραμβέλλου (Κρητῶς).

⁶¹) Βλ. Ἁγνῆς Ξενακῆ, Οἱ μινωικοὶ σφραγιδόλιθοι τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη, «Κρητ. Χρονικὰ» Γ (1940) πίν. Α', β, σ. 65 καὶ σ. 82, ὅπου ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ἢ ἐκδοχὴ μου περὶ τῆς ἐρμηνείας ὡς θρόνου τοῦ ὡς template χαρακτηρισθέντος ἰδεογραφικοῦ σημείου.

⁶²) Evans, P. M. I εἰκ. 476 σ. 642: σύνοψις γραμμικῆς γραφῆς A, σημεῖον 82. Ἀκριβεστέρα ἀπόδοσις παρὰ Γιόν. Pugliese Carratelli,

εἶναι σαφής⁶³, δηλοῦνται δὲ καὶ τὰ πέλματα τῶν ποδῶν δι' ἔντομῶν καὶ ἐπὶ πλεόν ἢ ὀριζοντία ὑπεράνω τοῦ τόξου διαχωριστὴ γραμμῇ, τὴν ὁποῖαν εἶδομεν εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου Μυκηνηῶν (εἰκ. 26, ζ). Τὸ ἐπιμελῶς ἀποδιδόμενον ἐπὶ σφραγίδων τῆς παλαιοανακτορικῆς ἐποχῆς ἰδεόγραμμα τοῦ θρόνου ἔχει ἤδη σχηματοποιηθῆ ἐπὶ τῶν ἱερογλυφικῶν πινακίδων, πιστῶς ἀποδιδόμενον εἰς μίαν τῶν πινακίδων ἐκ Μαλιῶν⁶⁴ καὶ συνοπτικώτερον εἰς ἄλλην ἐκ Κνωσοῦ⁶⁵. Ὁ δεύτερος τύπος (ἐνταῦθα εἰκ. 27, ι) διατηρεῖται φαίνεται ὡς ἰδεόγραμμα εἰς τὰς πινακίδας τῆς γραφῆς Β (βλ. πίνακα παρὰ Ἡβανς Ρ. Μ. Ι εἰκ. 666, σημ. 98), ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ τελευταίου τούτου σημείου πρὸς τὸ γραμμικὸν ἱερογλυφικόν. Πολὺ πιθανὸν ἢ ἐντὸς τοῦ θρόνου καμπύλη, προῆλθεν ἐκ τῆς ἀρχικῆς δηλώσεως τοῦ μεταξὺ τῶν ποδῶν τόξου.

Διὰ τῶν ὡς ἄνω παρατηρήσεων προσδιορίζεται ἀκριβέστερον ἢ ἔννοια ἑνὸς σχετικῶς συνήθους μινωικοῦ ἰδεογράμματος καὶ τοῦτο βεβαιοῦται ὅτι πράγματι ἐτίθετο εἰς προσδιορισμὸν βασιλικῆς κτήσεως ἢ ιδιότητος, οὗτω δὲ ἐρμηνεύεται ἡ παρουσία τοῦ συμβόλου ἐπὶ ὄντως βασιλικῶν σφραγίδων καὶ ὁ συνδυασμὸς μὲ τὸ μορφῆς Ὠμέγα (κεφαλῆς σκῆπτρου;) ⁶⁶ σύμβολον.

Σχετικῶς μὲ τὴν σύνδεσιν τοῦ θρόνου μὲ τὴν ἱερὰν τελετουργίαν δέον νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον ἔπαιξεν ὁ θρόνος αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, ἐν Κρήτῃ καὶ εὐρύτερον εἰς τὴν μυκηναϊκὴν περιοχὴν. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐποχὴν ἡ παράδοσις ἢ σχετικὴ μὲ τὸν ἱερὸν θρόνον εἶναι ἔντονος. Εἶναι γνωστὸν τὸ περὶ τοῦ Πυθαγόρου σχετικῶς ἀναφερόμενον: «εἰς τὸ Ἰδαῖον καλούμενον ἄντρον καταβάς, ἔρια ἔχων μέλανα, τὰς νενομισμένας τριττὰς ἐννέα ἡμέρας ἐκεῖ διέτριψε καὶ καθήγησε τῷ Δίῳ, τὸν τε στορνύμενον αὐτῷ κατ' ἔτος θρόνον ἐθεάσαιο, ἐπίγραμμα τ' ἀνεχάραξεν ἐπὶ τῷ τάφῳ ἐπιγράψας»⁶⁷. Εἰς τὴν

Le iscrizioni preelleniche di Haghia Triada «Mon. Ant.» X (1945) σ. 476 εἰκ. 49 (σημ. 117), εἰκ. 163 σ. 570 (πινακίς 96).

⁶³) Ἀόριστα ἴχνη μεταξὺ τῶν δύο ποδῶν, ὡσεὶ τρίτου ποδός, φαίνονται προερχόμενα ἐξ ἀρχικῆς χαράξεως, ἀποξεσθείσης πρὸς διόρθωσιν.

⁶⁴) Fern. Ch aprou thier⁴, Les écritures minoennes au Palais de Mallia, Études Crétoises II, Paris 1930, σ. 48 εἰκ. 22.

⁶⁵) Evans, Scripta Minoa I, σ. 172, P 104 c.

⁶⁶) Αὐτόθι σ. 192. Κατὰ τὸν Evans ἀποτελεῖ κεντρικὸν σημεῖον ἀποδόσεως ἐπισήμου τίτλου τὰ μετ' αὐτοῦ τιθέμενα εἶναι τὸ template (θρόνος) καὶ τὸ Φ. Τὸ χαρακτηριστίζει ὡς «pronged instrument of uncertain use».

⁶⁷) Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου, 34. Ἐκ τούτου ὁ Κύριλλος, Κατὰ Ἰουλιανοῦ, X.

Ἑλλάδα γνωρίζομεν καὶ ἄλλα παραδείγματα θρόνων, οἱ ὅποιοι παρέ-
 μενον κενοὶ καὶ μέσῳ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἴσως αἰσθητὴ ἡ παρουσία
 τῆς θεότητος κατ' ἐπιφάνειαν ἢ ἄλλως πως. Εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀγ.
 Κωνσταντίνου τῆς Ἰμβρου διασώζεται θρόνος ἀφιερωμένος εἰς τὸν
 Διόνυσον, ὃχι ἄσχετος μὲ τὴν μυστηριακὴν ἐπὶ τῆς νήσου λατρείαν⁶⁸.
 Καὶ εἶναι γνωστὸν τὸ ἔθιμον τοῦ Θρονισμοῦ ἢ τῆς Θρονώσεως⁶⁹. Ἰ-
 δίως εἶναι γνωστὰ παραδείγματα τοιούτων θρόνων εἰς τὴν Ἀνατολὴν
 ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων καὶ ἐξ αὐτῆς ἢ δι' αὐτῆς, φαίνεται, λαμβάνει
 ἰδιαίτερος ἱερὰν σημασίαν ὁ θρόνος εἰς τὴν μινωικὴν Κρήτην. Οἱ
 θρόνοι τῆς Ἰστάρ, πρὸς τοὺς ὁποίους πολλοὶ ἀρχαιολόγοι συνεσχέτι-
 σαν ὠρισμένα ὁμοιώματα ἀνευρεθέντα εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀσοῦρ, ἀνά-
 γονται μέχρι τῆς 3ης π. Χ. χιλιετηρίδος⁷⁰. Ἀνάλογοι θρόνοι ἀνευρέ-
 θησαν μὲ ἄφεις ἀνερχομένους εἰς τὸ ἔρεισινώτον εἰς ἀποθέτας θεμε-
 λίων τοῦ Σουσενὰκ εἰς τὰ Σοῦσα⁷¹. Θρόνος - βωμὸς εἰκονίζεται ἐπὶ
 χεττιτικῷ ἀναγλύφῳ τοῦ Μουσείου Κωνσταντινουπόλεως⁷². Λαξευτοὶ
 θρόνοι ἀφιερώνονται εἰς θεότητα τῆς χεττιτικῆς περιοχῆς καὶ τοιοῦτοι
 εἶναι οἱ ἐπὶ βράχων τοῦ Καρὰ Ντάγκ καὶ Κιζιλ Ντάγκ⁷³. Ἀνεφέρα-
 μεν ἤδη τὸν κρητικῷ τύπου θρόνον τοῦ Beissan. Ἰδιαίτερος ἦσαν
 γνωστοὶ κενοὶ θρόνοι ἀφιερούμενοι εἰς θεότητα εἰς τὴν φοινικικὴν καὶ
 συριακὴν περιοχὴν⁷⁴. Πολλοὶ τούτων ἀνευρέθησαν ἀνήκοντες εἰς δια-
 φόρους χρόνους. Ὑπάρχουν εἰς τὴν Φοινικὴν θρόνοι μακροὶ μὲ ἔρει-
 σινώτον καὶ λέοντας ἐκατέρωθεν, σφίγγας ἢ καὶ γρύπας (εἰς εἰς Bey-
 routh), ἔνθα ἐνίοτε ἡ παρουσία τῆς θεότητος ἀποδίδεται μὲ ἀνάγλυ-
 φον ἢ μὲ τὰ σύμβολά της (θρόνοι Ἀστάρτης τοῦ Μουσείου τῆς Βηρυτ-
 τοῦ μὲ μῆνην καὶ δίσκον ἐπὶ τοῦ ἔρεισινώτου καὶ ἐκατέρωθεν σφίγ-
 γας⁷⁵). Ὁ Πλούταρχος, Περὶ Συρίας Θεοῦ, 34, ἀναφέρει περὶ θρόνου
 «Ἡελίου, αὐτοῦ δὲ ἔδος οὐκ ἐνι», δηλαδὴ περὶ κενοῦ λατρευτικοῦ
 θρόνου τοῦ Ἡλίου. Ἀκόμη εἶναι γνωστὸς ὁ θρόνος τῆς Ἐφέσου μὲ
 μέλισσαν ἐν ἀναγλύφῳ ἐπὶ τοῦ ἔρεισινώτου καὶ ἐκατέρωθεν σφίγγας⁷⁶.
 Ἀνάλογοι θρόνοι ἦσαν ἀφιερωμένοι συνήθως εἰς τὴν θεὰν Μητέρα,

⁶⁸) Pauly - Wissowa, Realenc. λ. Κάβριοι.

⁶⁹) Δίων Προυσιεύς, λ. XII, 33 (Arnim), Πλάτωνος, Εὐθύδ. 277.

⁷⁰) Contenau ἔ. ἀ. εἰκ. 158. Ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ ὅτι δεόν νὰ ἐγκα-
 ταλειφθῇ ἡ ἐρμηνεία τῶν θρόνων τῆς Ἰστάρ ὡς ὁμοιωμάτων μικρῶν οἰκιῶν.

⁷¹) Αὐτόθι.

⁷²) Αὐτόθι εἰκ. 669.

⁷³) Αὐτόθι εἰκ. 983.

⁷⁴) Αὐτόθι σ. 1472, εἰκ. 892 καὶ τοῦ αὐτοῦ La Civilisation Pheni-
 cienne, εἰκ. 34.

⁷⁵) L. Vincent, «Syria» 1924, πίν. XXXII 4—5.

⁷⁶) Contenau, Civil. phén. εἰκ. 33.

Ρέαν ἢ Κυβέλην, ἢ τὴν Ἀνατολικὴν Ἀφροδίτην. Ἡ ρίζα τῶν σχετικῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων εἶναι παμπάλαια, ἀφοῦ ἤδη εἰς τὴν τρίτην δυναστείαν τῆς Οὐρ ὑπάρχει ὀνομασία ἐτῶν «ἔτος καθ' ὃ κατεσκευάσθη ὁ θρόνος τοῦ τάδε ἢ τάδε θεοῦ»⁷⁷. Εἶναι λοιπὸν εὐλόγον νὰ ἀναμένη τις ἀναλόγους ἀντιλήψεις εἰς τὴν μινωικὴν Κρήτην, ἀφοῦ μάλιστα ἐκεῖ ἐπέζησεν εἰς τὰς μυστικὰς τελετουργίας τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου. Φυσικὰ, εἶναι ἀδύνατον σήμερον νὰ διακριβωθῇ ἂν ὠρισμένος μινωικὸς θρόνος προωρίζετο δι' αὐτὴν τὴν θεότητα καὶ κατὰ τὴν τελετουργίαν παρέμενε κενός, ἐν ἀναμονῇ τῆς θεοφανείας. Δὲν εἶναι ὅμως ἄτοπον νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι ὁ θρόνος τοῦ Ἱεροῦ Δωματίου τῆς Κνωσοῦ, εὐρίσκεται μεταξὺ δύο βωμῶν καὶ δύο γρυπῶν, γραπτῶς δηλωθέντων· καὶ ἂν ἀκόμη ὁ θρόνος προωρίζετο διὰ τὸν βασιλέα, ἀσφαλῶς οὗτος θὰ ἐκάθητο ὡς ἐκπρόσωπος ἢ ἀπεσταλμένος τῆς θεότητος, ἴσως ὡς αἵματι συνδεόμενος μὲ αὐτήν. Ἀκόμη, ὅταν μεταξὺ πυραμιδικῶν βάσεων, ἔνθα ἐστηρίζοντο οἱ ἱεροὶ πελέκει, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος (ὅπως εἰς τὴν Οἰκίαν τοῦ Ἀρχιερέως)⁷⁸ ἀπόκειται βωμὸς μορφῆς τετραγώνου ἐδωλίου μὲ κυρτουμένας πλευράς, θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἀποκλείσωμεν ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο ταυτοχρόνως θρόνος θεότητος, ἀφοῦ ἀκριβῶς εἰς πλεῖστα ὅσα παραδείγματα, χρυσῶν δακτυλίων, σφραγιδολίθων, σφραγισμάτων, τοιχογραφιῶν, ἢ θεότης παρίσταται καθημένη ἐπὶ βωμῶν ἢ ἱερῶν. Οὗτος ὁ θρόνος - βωμὸς θεότητος θὰ κατεῖχε τὴν αὐτὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατεῖχεν εἰς τὴν βασιλικὴν Ἑπαυλιν ὁ βασιλεὺς θρόνος. Ὑπενθυμίζομεν ὅτι τοῦ προελληνικοῦ ἥρωος - θεοῦ Ὑακίνθου εἰς τὴν Λακωνικὴν ὁ τάφος ἔκειτο ὑπὸ τὸν λατρευτικὸν θρόνον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἐκάθητο, ἀλλὰ ἴστατο τὸ ξοανόμορφον καὶ ἡμιανεικονικὸν ἄγαλμα τοῦ ὀπλισμένου Ἀπόλλωνος⁷⁹.

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα θεωρῶ ἱκανά, ὅχι βεβαίως νὰ δώσουν συνθετικὴν εἰκόνα βασιζομένην ἐπὶ πάντων τῶν μέχρις ἡμῶν περιελθόντων διὰ τὸ σπουδαῖον τοῦτο κεφάλαιον στοιχείων, ἀλλὰ νὰ εἰκονογραφήσουν ἐπαρκῶς τὸ θέμα καὶ νὰ κινήσουν περισσότερον τὸ ἐνδιαφέρον ἐπὶ τῶν ὑπαρχουσῶν ποικιλιῶν τῶν θρόνων καὶ ἐδωλίων, τοῦ τρόπου παραστάσεως αὐτῶν, τῶν μορφῶν τῶν ἀποδιδόντων αὐτὰ ἰδεογραμμάτων καὶ τῆς τελετουργίας, ἣτις ἐκ παλαιωτάτων χρόνων συνεδέετο πρὸς αὐτά, τελετουργίας μὲ τὴν ὁποίαν δέον νὰ συσχετίσωμεν ὅσα γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἀναλόγων κύκλων τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως.

Ν. ΠΛΑΤΩΝ

⁷⁷) Cont enau, Manuel, σ. 1472.

⁷⁸) Evans, P. M. IV, σ. 209 εἰκ. 160.

⁷⁹) Παυσανίας, III, 16,2. ReicheI, Vorhel. Götterkulte, 88.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ
ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΑΠΟΚΕΙΜΕΝΑ ΕΝ ΤΩ ΜΟΥΣΕΙΩ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ*

77

Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Καλλινίκου πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κρήτης Μελέτιον, δι' ἧς ἀνακοινοῦνται νέα καὶ διαβιβάζονται χαιρετισμοί. (Ἰούνιος. Ἔνευ ἔτους).

Ἀριθ. Χειρ. Μ. Η. 115. Ἐπὶ μακροῦ καὶ στενοῦ διφυλλοῦ χάρτου κοινοῦ μὲ ὕδατινας γραμμὰς καὶ στοιχεῖα Α Ι, διαστάσεων $0,34 \times 0,12$ μ. Τὸ κείμενον εἰς τὴν πρώτην σελίδα. Ἐπὶ τῆς τελευταίας: «τῷ Πανσεβάσῳ μοι Δεσπότη ἀγίῳ Κρήτης κυρίῳ μοι κ(υρ)ίῳ Μελετίῳ Προσκυνητῶς Εἰς Κάνδιαν». Δι' ἄλλης χειρός. «ἔλαβον Ἡγ Ἰουνίου. Διατήρησις καλή.

τὴν πανσεβάστον μοι ἀτῆς Θεοφιλίαν | ταπεινότητα προσκυνῶ
† τυχούσης ὠκαζῶν διὰ τὰ ἀπόθι δὲν λείπω κατὰ τὸ | ἀπαράιτη-
τόν μου χρέος ἀπὸ τοῦ νὰ ἐρωτήσω καὶ αὐθις | περὶ τῆς δεσποτικῆς
μοι ὑγείας της καὶ νὰ τῇ δηλοποιήσω | ὅτι κἀγὼ διὰ τῶν σεβασμίων
ἀτῆς ἐρχῶν ὑγιαίω ἄ | χρι τοῦδε, καὶ ἐθροισκόμεθα εἰσέτι εἰς τὸν σα-
ράφ πασι | ὁ ἐφέντης μας μᾶς ἔδωσεν ἕνα σπῆτι εἰς τὸν ὄβρακὴν διὰ
νὰ καθήσωμεν, εἰς τὸ ὅποσον πηγαίνομεν | ἕως μεθαύριον, ὁ τόπος ὁ-
μως εἶναι ἐκεῖ πολλὰ στενός | καὶ θὰ στενωχωρηθοῦμεν, πλὴν τί θὰ
κάμωμεν. |

τὴν κυριακὴν ἐλειτούργησεν ὁ Δεσπότης καὶ τόσον παρρη | σίαν ἐ-
κάμαμεν, ὥστε ὁμοίαζεν τοῦ καλοῦ καιροῦ. εἰς | αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἤλ-
θεν ἕν καράβιον ἀπὸ σμύρνην | λέγει καὶ ἀπὸ τὴν εἰρήνην ἐπιζομέ-
νην. τῆς ἄσπρης | θαλάσσης ὁμως τὴν ὑπόθεσιν θὰ τὴν διορθώσουν ἐν-
τός | ὀλίγου, καὶ περιμένουν καθεκάστην ἐδῶ τὴν τελικὴν διόρ | θω-
σιν. Δεσπότη μου πολλὰ λυποῦμαι διατὶ νὰ μὴν | ἦσθε ἐδῶ νὰ ἀλησμο-
νήσετε ὀλίγον τοὺς φόβους τοὺς ὁποίους | στοχάζομαι ὅτι νὰ ἔχετε τώ-
ρα εἰς τὴν ἐορτὴν πολλούς, | ἐδῶ ὁμως εἶναι τὸ ἴδιον καθὼς ἦτον καὶ
πρὸ τῆς ἐορτῆς | ὅλην τὴν ἡμέραν γυρίζομεν πρὸς χαιρετισμούς. ἐλπί-
ζομεν ὁμως ὅτι ἐντός ὀλίγου νὰ γενῆτε ὁμοιοπαθῶς εἰς | τοῦτο. τὸν
ἅγιον Ἀρχαδίας εὐλαβῶς προσκυνῶ. | τὸν οἰκονόμον καὶ παπᾶ ζαχα-
ρίαν ἀσπάζομαι, τὸν νικο | λάκην ἐπίτροπον καὶ σιῶρ δημητροάκην λα-
τρόν, καὶ χ' ἰατρόν | ὁμοίως, τὸν νικολάκην ἰατρόν καὶ μανολάκην

*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 301 τοῦ παρόντος τόμου.

ρουκούνι | τὸν παπᾶ Ἰωακείμ τοὺς διακόνους καὶ ἅπαντας τοὺς γνω-
στοὺς | ὁμοίως ἐξόχως δὲ τὴν κοκίνα μετὰ τῆς συνοδείας τῆς. | τὸν
τσανῆ ἐφένδη ἀκριβῶς χαιρετῶ καὶ ἐρωτῶ τὴν ὕ | γείαν του. γνωρίζω
δεσπότη μου ὅτι εἶναι ἀνάρμοστον | εἰς ἐμὲ τὸ νὰ τὴν γράφω περὶ τού-
των, πλὴν τὸ φιλοκά | γαθον τῆς γνώμης τῆς, καὶ ἡ πρὸς ἐμὲ εὐνοιά
τῆς με | παρακινεῖ εἰς τοῦτο ὅθεν καὶ ζητῶ τὴν τούτου συγνώμην |
ταῦτα ἐν βία μένω δὲ τῆ δ' Ἰουνίου

ὄλος πρόθυμος

καὶ εἰς τοὺς ὀρισμοὺς

ἀρχιμανθροῦ τῆς καλλίνικος

78

Χρεωστικὴ ἀπόδειξις, ἥς ἐγγυητὴς ὁ Σητείας Μελέτιος. (Μάιος 1829).

*Αριθ. Χειρ. Μ. Η. 133. Ἐπὶ τεμαχίου ἀπλοῦ χάρτου, εἰς δύο ἐπτυγμέ-
νου διαστ. 0,17×0,125 μ. Διατήρησις καλή.

ἐκ τῆς παρούσης μου ἀποδείξεως δηλοποιεῖται ὅτι μένω χρεώστης
εἰς τὸν μουσταφᾶ | ἀγᾶ ἀμπελουζανὸ ἀπὸ τὴν ἐξαγόρασιν τῆς γυναικός
μου γρόσια ἐβδομήντα δύο | ἤγουν γρόσια 72 τὰ ὅποια ὑπόσχομαι νὰ
τὰ ἀποπληρώσω εἰς διορίαν ἡμε | ρῶν εἴκοσι μιᾶς, διὸ εἰς ἐνδειξιν
ἐδόθη ἡ παροῦσα μου ὁμολογία εἰς χεῖ | ρας τοῦ μουσταφαγᾶ.

1829 Μαῖου 12 :

Θεόδωρος χρυσούλης ἀπὸ χωρίον Χατρά
ὑπόσχομαι

- » ἀσὸν ἀγὰς σερελάκης μάρτυς
- » ἀριφαγὰς Χατζιγιάκης ἀπελουζανὸς μάρτυς
† ὁ Σιτείας Μελέτιος ἐγγυητὴς—

79

Ἐξωφλητικὸν γράμμα Μανουὴλ Σιγαλάκη ἐπὶ πωλήσεως οἰκίας, ἐπι-
βεβαιουῦντος τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης Μελετίου. (Νοέμβριος
1831).

*Αριθ. Χειρ. Μ. Η. 120. Ἐπὶ διφύλλου κοινοῦ χάρτου μὲ ὑδατίνας γραμ-
μάς καὶ σημεῖα διαστ. 0,22×0,32 μ. Τὸ κείμενον ἐπὶ τῆς πρώτης σελίδος.
Διατήρησις ἀρίστη.

† ὁ Κρήτης Μελέτιος ἐπιβεβαιοῖ —

Διὰ τοῦ παρόντος ἀποδεικτικῶ καὶ ἐξωφλητικῶ γράμματος, δη-
λο | ποιῶ ὁ ὑπογεγραμμένος Σύζυγος τῆς καλῆς θυγατρὸς τοῦ ποτὲ
Μανουὴλ | σπυριδάκη, ὅτι ἔλαβον ἀπὸ τὰ ὄρφανὰ τοῦ μακαρίτου Νι-
κολάου Σπυριδάκη, Ἰωάννου, Γεωργίου, Στεφάνου, Ἐλένης καὶ Εὐ-

σεβείας, τὸν λογαριασμὸν | τοῦ πατρικοῦ της ὀσπητίου, τὸ ὅποιον ὁ
 δῆθεις μακαρίτης Νικόλαος ἐπὶ ὅλη | σεν εἰς τὸν σουράπ ἀγὰ ἀρναουτο-
 γλοῦ διὰ γρόσια τέσσαρας χιλιάδας ἀριθ: 4000: ἃ | πὸ τὰ ὅποια ἐξο-
 δεύθησαν εἰς τὴν τότε τοπικὴν Διοίκησιν, διὰ τὰ ἐ | λευθερωθῆ καὶ τὰ
 μένη ἀκαταζήτητον ἀπὸ αὐτὴν τὸ ὀσπήτιον τοῦτο γρόσια | πεντακόσια
 ἀριθ. 500: καὶ ἔλαβον εἰς χεῖρας μου διὰ τοῦ Πανιερωτά | του καὶ
 σεβασμιωτάτου ἁγίου Κρήτης Κυρίου Κυρίου Μελετίου γρόσια τρεῖς |
 χιλιάδες καὶ πεντακόσια, ἀριθ. 3500: καὶ μένω τοῦ λοιποῦ ἐξωφλημέ |
 νος ἀπὸ τὰ ὄρφανὰ ταῦτα, διὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τοῦ ὀσπητίου, | χω-
 ρὶς τὰ ἔχω τὸ δικαίωμα τὰ ἐνοχλήσω εἰς τὸ παραμικρὸν τοῦ λοι |
 ποῦ μήτε ἐγὼ, μήτε ἡ σύζυγός μου, ὡς πληρεξούσιος ἐπίτροπος αὐ-
 τῆς | τῆς ἄνω εἰρημένης συζύγου μου καλῆς, κατὰ τὸ πληρεξούσιον
 ἐγ | γραφόν της, τὸ ὅποιον ἀνὰ χεῖρας μου ἔχω.

Εἰς ἔνδειξιν δὲ γέγονε τὸ παρὸν ἀποδεικτικὸν καὶ | ἐξωφλητικὸν
 γράμμα μου, ὑπογεγραμμένον παρ' ἐμοῦ ἰδιοχείρως | μαρτυρημένον
 παρὰ τῶν κάτωθεν τιμίων μαρτύρων, καὶ ἐπιβε | βαιωμένον παρὰ τοῦ
 Πανιερωτάτου ἁγίου Κρήτης Κυρίου Κυρίου Μελε | τίου, καὶ ἐδόθη
 αὐτοῖς, ἵνα ἔχη τὸ κῆρος καὶ τὴν ἰσχὺν ἐν παντὶ | καιρῷ τότῳ καὶ
 κριτικῷ.

Ἐν Ἑρακλείῳ τὴν 3: Νοεμβρίου 1831

Πέτρος φιντικῆς μαρτιρὼ Μανουὴλ Σηγαλάκης οἰζυγος τῆς κα-
 λῆς θυγατρὸς τοῦ ποτὲ μαν(ολῆ) σπιριδάκν βεβεδ—

Παναγιώτης ορολογας μαρτης

Μανολάκης ρουκουνάκης μάρτυς

κοσταντηνος ἱζατηρακης μαρτηρας

80

Πρόχειρον γράμματος τῆς Συνόδου Κρήτης, δι' οὗ καθίσταται Ἐπί-
 σκοπος Μυλοποτάμου ὁ Ἀρχιμανδρίτης Καλλίνικος, καθοριζομέ-
 νων ἐν αὐτῷ τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων αὐτοῦ. (Φεβρου-
 ἄριος 1832).

Ἀριθ. Χειρ. Μ. Η. 57. Ἐπὶ μεγάλου φύλλου χάρτου χονδροῦ καὶ μὲ λε-
 πτὰς ὑδατίνas γραμμάs, διαστ. 0,46×0,45 μ. Τὸ κείμενον ἐπὶ τῆς πρώτης
 σελίδος προχείρως γεγραμμένον καὶ μὲ ἱκανὰs διαγραφὰs καὶ ἐπανορθώ-
 σειs. Ἐπὶ τῶν ὀπισθίων σελίδων μὲ ἄλλην κακογράμματος γραφὴν καὶ
 πολλὰs διαγραφὰs πρόχειρον λόγου πρὸs τοὺs χριστιανοὺs περὶ μετανοίας
 καὶ ἐξομολογήσεωs. Διατήρησιs σχετικῶs καλὴ μὲ φθορὰs κατὰ τὰ ση-
 μεῖα πύξεωs καὶ κατὰ τὰs παρυφὰs.

Ὁ τῆs σωτηρίας ἡμῶν καθηγητῆs καὶ διδάσκαλοs Ἰησοῦs Χρι-
 στὸs, ὁ θεάνθρωποs λόγoс, δεῖγμα τῆs εἰs αὐτὸν ἀγάπῆs καὶ γνώρισμα

ποιούμενος, τὸ τὰ αὐτοῦ λογικά πρόβata ποιμαίνειν πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐνετεί | λατο, καὶ δι' αὐτῶν ἀλληλοδιαδόχως πρὸς τοὺς μετὰ ταῦτα, καὶ θέσει καὶ τρόπῳ διαδόχους ἐκείνων γενησομένους. διὸ καὶ τῷ πρωτοκορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ, τρίτην τὴν ἐρώ | τησιν προετίνατο, δεικνὺς ἐν τούτῳ τὴν τῆς πνευματικῆς προστασίας ἐπίσκεψιν, ἀναγκαίαν τυγχάνουσαν τῷ ἡμετέρῳ γένει, καὶ τὸν τὴν ἐγγείρησιν τῶν λογικῶν αὐτοῦ προβά | των ἐμπιστευόμενον, ἱκανὸν εἶναι διεξάγειν αὐτὰ πρὸς νομάς σωτηρίους, καὶ μὴ τῷ νοητῷ λύκῳ, καὶ πολεμίῳ τῆς σωτηρίας ἡμῶν τιθέναι εἰς σπάρραγμα. ὅθεν καὶ ποιμένας | ἐκείνους καλεῖ ἐν τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ λόγοις, τοὺς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων τιθέντας, καὶ ἑαυτὸν παράδειγμα τίθει, ὡς τοῦναντίον τοὺς ἀμελῶς καὶ ραθύμως διακειμένους πρὸς | τὴν ἐπιστάσιαν αὐτῶν μισθωτοὺς ὀνομάζει, καὶ οὐ ποιμένας ἀντικρως. εἰκότως οὖν ἡ τῆς ἱεραρχίας διακόσμησης, θεῖα τε ἐστὶ καὶ λέγεται καὶ πιστεύεται, καὶ ἡ τοῦ ἱεράρχου παρῶν | σία ἀναγκαία καθέστηκεν ἀπανταχοῦ, ὡς συνεκτικῶν καὶ παρεκτικῶν τῶν κατὰ ψυχὴν ὠφελούντων, καὶ συντινόντων πρὸς Σωτηρίαν. ὥσπερ γὰρ σῶμα ἑτεροκίνητον ὄν, ψυχῆς δεῖται | τῆς αὐτοκινήτου πρὸς τὸ κινήθῃναι, ἧς ἀπούσης μένει παντάπασιν ἀκίνητόν τε καὶ ἀνενεργητόν, οὕτως αἱ μὲν πολιτεῖαι, βασιλείαι χωρὶς, ἀτάκτως καὶ συγκεχυμένως πως φέρονται. | αἱ δὲ ἐκκλησίαι, Ἱεραρχίας δίχα, ἦτοι προσταίτου ἄνευ καὶ ποιμένος πνευματικῶν μένουσαι ἐπὶ πολὺ, οὐκ ἀσφαλῶς περὶ τὰ θεῖα, καὶ τὴν νομικὴν ἀκριβείαν διάγειν κα | ταναγκάζονται. ταύτη τοι καὶ ἀπροστατεῦτον διαμεινάσης τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ἀύλοποτάμου, ἧς τε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερωτικῶς προϊσταμένου κῆρ Παρθενίου τὸ ζῆν ἐκμετροῦ | σαντος καὶ εἰς τὰς αἰωνίους μονὰς διαβάντος, πεφρόντισκε καθ' ὄρειλὴν ἢ ἡμετέρα Πανιερότης ἀποκαταστήσαι ἐν αὐτῇ τὸν ἀξίως αὐτῆς προστησόμενον, ἵνα μὴ ἐπὶ πολὺ διαμείνη χηρεύουσα. καὶ δὴ κυριαρ | χικῆ ἡμετέρα προτροπῆ καὶ ἀδείᾳ, ψήφων κανονικῶν ἐπ' αὐτὸ τοῦτο γενομένων ἐν τῷ τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης μητροπόλεως πανσέπτῳ ναῶ τῆς ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου | ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, ὑπὸ τῶν παρευρεθέντων Θεοφιλεστάτων Ἐπισκόπων, τῶν ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, τοῦ ἀκαδίας κῆρ Μαξίμου, τοῦ | Λάμπης κῆρ Νικοδήμου, καὶ τοῦ Πέτρου Κῆρ Λωροθέου, προκέκριται καὶ τῶν ἄλλων προτετίμηται ἐπὶ τῷ ἀναδεχθῆναι τὴν ποιμαντικὴν ἡμέραν, καὶ ἀρχιερωτικὴν προστασί | αν τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ἀύλοποτάμου, ὁ δοσιώτατος ἐν Ἱερομονάχοις κῆρ Καλλίνικος, ὁ καὶ χρηματίσας ἀρχημανδρίτης εὐδοκίμως ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτῃ Μητροπόλει, | ὡς ταῦτα πάντα ἐν τῷ ἱερῷ τῶν ὑπομνημάτων Κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως κατεστρωμένα καὶ κατησφαλισμένα τῆς τῶν ψηφισαμένων ἰδιοχειροῖς ὑπο-

γραφαῖς εἰσί τε καὶ φαίνονται, καὶ παρὰ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος προ-
 εναπεδέχθησαν, καὶ ἤδη προσεπικυρούμενα ἐπιβε | βαιοῦνται, ἃ τε νο-
 μίμως, καὶ κανονικῶς, καὶ κοινῇ διαγνώσει προαχθέντα. ἀνὴρ τίμιος,
 καὶ ἄξιος, καὶ θεοσεβῆς, σώφρων καὶ πρᾶος καὶ ἤπιος, σεμνὸς τὸν
 τρό | πον, καὶ τὰ ἤθη κόσμιος, καὶ φιλόκαλος, εὐλαβῆς καὶ χρηστό-
 βιος, συνετός, παιδείας τε καὶ μαθήσεως ἀποχρώντως μέτοχος περι-
 τὰς ἱερᾶς γραφάς, καὶ τὴν νο | μικήν ἀκριβείαν, καὶ τὰ τῆς Ἐκκλη-
 σίας ἔθιμα ἱκανῶς ἐξηγηκίμενος, καὶ τοῦ κατὰ διαδοχὴν πιστοῦ λόγου
 καλῶς ἀντεχόμενος. ἐκ νεότητος αὐτοῦ τὸ ἀγγελικὸν ἡμψιασάμενος σχῆ-
 μα, καὶ τὰ | καθήκοντα πάντα διατηρήσας ἀπαράτρεπτα, εὐσεβεῖα συν-
 τεθραμμένους καὶ ἀμέμπτως πολιτευσάμενος, πείραν ἔχων ἱκανήν, καὶ
 πρᾶξιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, | ἃ τε δὴ παρ' ἀξιολόγοις ἀρ-
 χιερεῦσι, καὶ τίμοις γέρονσι διατρίψας, καὶ πιστῶς ἐξυπηρητήσας,
 καὶ τὰ προσήκοντα ἐκδιδαχθεὶς, καὶ διὰ τὰ ἐνυπάρχοντα αὐτῷ προτε-
 ρήματα, | καὶ τὴν ἀνήκουσαν ἱκανότητα δυνάμενος θεοῦ συναιρουμέ-
 νου ποιμάναι καλῶς καὶ θεοφιλῶς λαὸν χρηστοῦ περιούσιον, καὶ εἰς
 νομάς Σωτηρίους ποδηγετῆσαι τῆς εὐαγγελι | κῆς χάριτος. τοιγαροῦν
 διὰ κανονικῶν ψήφων καὶ τῶν συναδελφῶν ἐκλογῆς τῇ χάριτι τοῦ Πα-
 ναγίου καὶ Τελεταρχικοῦ Πνεύματος, ἀρχιερεῖα αὐτὸν ἐχειροτονήσαμεν
 | νόμιμον καὶ κανονικὸν τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ἀύλοποτάμου, καὶ
 ποιμένα καὶ προστάτην ἀπεκατεστήσαμεν πνευματικὸν καὶ γνήσιον πά-
 σης τῆς ἐπαρ | χίας ταύτης, καὶ κύριον καὶ ἐξουσιαστὴν πάντων τῶν
 αὐτῆς κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων. ὀρεῖται τοίνυν ὁ διαληφθεὶς οὗτος
 θεοφιλέστατος Ἐπίσκοπος Ἀύλο | ποτάμου ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπη-
 τὸς ἀδελφὸς καὶ Συλλειτουργὸς τῆς ἡμῶν ταπεινότητος κτὼ Καλλίνικος,
 διέπειν καὶ διοικεῖν ἀρχιερατικῶς τὴν Θεόθεν κληρωθεῖσαν | αὐτῷ
 Ἐπισκοπὴν ταύτην, καὶ χερσὶν ἀμφοτέραις ἐπιλαβέσθαι καὶ ἀντιλαβέ-
 σθαι αὐτῆς, καὶ πασῶν τῶν ὑποκειμένων αὐτῇ ἐνοριῶν, ὡς γνήσιος
 αὐτῆς ποιμὴν | καὶ ἀρχιερεὺς, εὐλογεῖν τε καὶ ἀγιάζειν τοὺς ἐν αὐτῇ
 χριστιανούς, καὶ πάντα τὰ ἀρχιερατικὰ ἐκτελεῖν μετὰ τῆς τοῦ Ἱεροῦ
 Συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως. κληρικούς τε καὶ | ἀναγνώστας σφραγίζειν,
 μοναχὸς καὶ μοναζούσας κείρειν, ἑποδιακόνους καὶ διακόνους χειρο-
 τονεῖν, καὶ εἰς τὸ τῶν πρεσβυτέρων προβιβάζειν ἀξίωμα. πνευματικὸς
 πατέ | ρας ἐγκαθιστᾶν δι' οἰκείου ἐνταλτηρίου, θείους ναοὺς καθιε-
 ροῦν ἐπὶ σταυροπηγίοις ἰδιοῖς, καὶ καταρτίζειν, καὶ ρουθετεῖν τὸν ἐν αὐ-
 τῇ χριστιάνων λαόν, τοὺς πάν | τας, ἢ τοὺς πλείονας κερδήσει κατὰ
 τὸν θεῖον ἀπόστολον, καὶ καρποῦσθαι καὶ λαμβάνειν, πάντα τὰ ἀνή-
 κοντα αὐτῷ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα. καὶ δεσπόζειν
 καὶ ἐξουσιάζειν πάντων τῶν τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης πραγμάτων κινή-
 τῶν τε καὶ ἀκινήτων. ὡσαύτως δεσπόζειν καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐκ | κλησιῶν

καὶ ἐνοριακῶν μοναστηρίων, καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῆς ἀνέξεως καὶ βελτιώσεως αὐτῶν, καὶ πάντα τὰ ἄλλα ἐκτελεῖν, ὅσα τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἀνήκει. Ὁ | φείλοσι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ ταύτῃ Ἐπισκοπῇ ἐντιμότεροι κληρικοί, εὐλαβέστατοι Ἱερεῖς, δοσιώτατοι Καθηγούμενοι τῶν Ἱερῶν μοναστηρίων, Ἱε | ρομόναχοί τε καὶ μοναχοί, τιμιώτατοι προσεστώτες καὶ γέροντες, καὶ τὸ λοιπὸν χριστεπώνυμον πλήρωμα ἀποπέμειν τῇ αὐτοῦ Θεοφιλίᾳ πᾶσαν τιμὴν καὶ εὐλάβει | αν, καὶ ὑπέκειν καὶ ὑποτάσσεσθαι αὐτῷ, ὡς πνευματικῶ αὐτῶν Πατρὶ καὶ Ποιμένι, μνημενεύειν τε (οἱ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου) τοῦ κανονικοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, ἐν πάσαις | ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς καὶ ἀκολουθίαις, ὡς νενομίσθαι. καὶ παρέχειν καὶ διδόναι αὐτῷ (οἱ πάντες) εὐγνωμόνως καὶ εὐπειθῶς, πάντα τὰ ἀνήκοντα αὐτῷ ἐκκλησιαστικά | εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα κύριά τε καὶ τυχερά, δηλαδὴ βοηθείας καὶ φιλοτίμα, κανονικά καὶ ἐμβαίτκια, γάμους καὶ πανηγύρεις, τὴν τοπικὴν ζητείαν, παρρη | σίας, προθέσεις, τσσαρακονταλείτουργα, καὶ ψυχομερίδια, καὶ εἴ τι ἄλλο σύνηδες τῷ τόπῳ καὶ νενομισμένον, καὶ συντρέχειν καὶ βοηθεῖν αὐτῷ ἐν πάσαις ταῖς | ἐκκλησιαστικαῖς αὐτοῦ χρείασι καὶ ὑποθέσεσι, καὶ κατ' οὐδὲν αὐτῷ ἀντιφέρεσθαι, ἢ ἐναντιοῦσθαι ἀτάκτως, ἢ γὰρ πρὸς τὴν αὐτοῦ Θεοφιλίαν γινο | μένη καὶ ἀποδιδόμενη τιμὴ καὶ εὐλάβεια, εἰς ἡμᾶς ἀναφέρεται, καὶ δι' ἡμῶν πρὸς θεόν, οὗ τύπον ἐπὶ γῆς ὁ ἀρχιερεὺς ἔσχηκεν. ὁ δὲ παρὰ | τὰ προστατόμενα πράττων, καὶ γνώμη σιρεβλῆ ἀντικεῖσθαι τῷ ἀρχιερεῖ αὐτοῦ θέλων, ἢ ἀντιλέγων, ἢ κατακρατῶν τῶν συνήθων αὐτοῦ δικαιωμάτων, | καὶ τὴν προσήκουσαν τιμὴν καὶ εὐλάβειαν ὑπακοὴν καὶ εὐπειθειαν μὴ ἀποδιδούς, ὁ τοιοῦτος ὡς ἀλαζῶν καὶ ἀδιάκριτος καὶ τῆς ἀγανακτήσεως τοῦ θεοῦ πειρασθήσεται, καὶ παρ' | ἡμῶν ἐπιτιμίαις βαρυντάτοις καθυποβληθήσεται.

ἐπὶ τούτοις οὖν ἅπασι δέδοται παρ' ἡμῶν ἡ παρούσα ἐκκλησιαστικὴ προᾶξις περιεκτικὴ πάντων | τῶν εἰρημείων τῷ διαληφθέντι Θεοφιλεστάτῳ Ἀύλοπιτάμῳ, τῷ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῷ ἀδελφῷ καὶ Συνλειουργῷ τῆς ἡμῶν ταπει | νότητος κῆρ Καλλινίκῳ εἰς μόνιμον καὶ διαρκῆ τὴν παράστασιν.

Ἐν ἔτει χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ τριακοσιοστῷ δευτέρῳ Σωτηρίῳ, κατὰ μῆνα φεβρουάριον.

81

Ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κρήτης Μελέτιον, σχετικὴ μὲ τὸν διακανονισμὸν τοῦ χρόου αὐτοῦ ἐκ τῆς διαθέσεως τῆς περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος προκατόχου του. (Νοέμβριος 1832).

Ἄριθ. Χειρ. Μ. Η. 112. Ἐπὶ λεπτοῦ ἀπλοῦ φύλλου χάρτου μὲ ὑδατίναν

γραμμιάς, διαστ. 0,245×0,355 μ. Τὸ κείμενον ἐπὶ δύο σελίδων. Διατήρησις σχετικῶς καλή. Φθοραὶ κατὰ τὰ σημεῖα πτύξεως.

† Κωνσταντῖος ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης

† Ἰερώτατε μητροπολίτα Κρήτης ὑπέριτε καὶ ἔξαρχε ἐδρώπης, ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἡμῶν ἂ | δελεῖ καὶ συλλειτουργὸν κὺρ Μελέτιε, χάρις εἴη σοι, καὶ εὐοχή παρὰ Θεοῦ. Ἰκανὸς ἦδη | παρῆλθε καιρὸς, ἐξ ὅτου δὲν ἐλάβομεν κἀνένα σου γράμμα, καὶ ἐσμὲν ἐν ἀπορίᾳ διὰ | τὴν τοσαύτην σου σιωπὴν, μάλιστα, ἐν ᾧ σοὶ ἐγράψαμεν πρὸ καιροῦ νὰ φροντίσῃς νὰ ἀπο | στείλῃς τὰ πεγιάζια¹ διὰ νὰ ἔλλε[γχοῦν] αἱ ὁμολογίαι τῶν ἐπισκοπικῶν σου χρεῶν καὶ τὰ διάφο | ρα αὐτῶν ἀπὸ τοῦ καιροῦ καθ' ὃν ἀνέλαβεν ἕκαστος τὴν ἐπισκοπήν. ὡσαύτως καὶ ὁ | σα ἐσύναξες ἀπὸ τὴν περιουσίαν τοῦ προκατόχου σου, καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν αὐτοῦ σιολήν, καὶ | τὸν πολύτιμον σταυρόν, ἅπερ ἔλαβες ἢ Ἰερότης σου, ἢ νὰ τὰ στείλῃς εἰς τὸ κοινόν, ἢ ἂν | θέλῃς νὰ τὰ κρατήσῃς διὰ λόγου σου, νὰ ἐμβάσῃς δι' αὐτὰ γρόσια ἐπὶ χιλιάδας καὶ πεντακοσίας. | περὶ τούτων πάντων, ἐν ᾧ ἔπρεπε πρὸ καιροῦ νὰ μᾶς ἀποκριθῆς ἀποτελεσματικῶς, οὐκ οἶ | δαμεν ὅπως παρατρέχεις τὸν καιρὸν μὲ σιωπὴν καὶ ἀδιαφορίαν, φαινόμενος εἰς τὰ πρὸς τὴν ἐκ | κλησίαν χρέη σου ἑλλιπής. ὁθεν ἅμα τῷ λαβεῖν τὴν παροῦσαν, σοὶ ἐπιτάττομεν ἐντόνως, | ἵνα βάλῃς εἰς πρᾶξιν πάντα, ὅσα καὶ προεγράφομεν, καὶ νὰ μᾶς ἀποκριθῆς ἀμέσως, | διὰ νὰ τακτοποιηθῶσι καὶ τὰ χρέη τῶν αὐτόσε ἐπαρχιῶν, νὰ λάβῃ δὲ καὶ τὸ Κοινὸν τῆς ἐκκλησίας καὶ οἱ δανεισταὶ τὰ δικαῖά των ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ προκατόχου σου. Ἐπειδὴ δὲ ἦδη παρῶν | σιασθεὶς πρὸς ἡμᾶς ὁ ἀνεψιὸς καὶ κληρονόμος τοῦ μακαρίτου προκατόχου σου, καὶ ἀπαιτῶν τὰ | παρ' ἐκείνου δίκαια αὐτοῦ ἀπέδειξε διὰ καταστίχου ὅτι ἔχει ἐξωδευμένα διὰ τὸν μακαρίτην | γρόσια δυὸ χιλιάδας καὶ τριακό | σια, λέγει δέ, ὅτι ὁ μακαρίτης εἶχε καὶ ὁμολογίας μοναστηριακάς, | αἱ ὅποται ὡς παρατηροῦμεν δὲν περιέχονται εἰς τὸ σιαλὲν παρὰ σοῦ καταστίχου, διὰ τοῦτο σοὶ παρα | γγέλλομεν, ὅπως πωλήσῃς διὰ μεζαίου², ὅλα τὰ τοῦ προκατόχου σου πράγματα, οἷον παιρι | κά³, φορέματα, στρωσίματα, καὶ λοιπὰ σκευή, ὅσα περιῆλθον εἰς χεῖρας τῆς Ἰερότητός σου, καὶ συνά | ξας τὴν ποσότητα αὐτῶν, καὶ τὴν δι' ὁμολογιῶν ποσότητα ἀκόμα μετὰ τῆς ἐν ταῖς εἰρημέναις ὁμολογίαις ταῖς | μὴ περιεχομέναις ἐν τῷ καταστίχῳ, νὰ ἀποδώσῃς εἰς μὲν τὸν αὐτόθι διατρέβοντα ἀδελφόν του γρόσια χίλια | ὡς σοὶ προεγράφομεν, εἰς δὲ τὸν ἐπιφέροντα τὴν παροῦσαν μας ἀνεψιὸν του Κωνσταντῖνον τὰ ὅ | σα δικαιούται λαβεῖν παρὰ τοῦ μακαρίτου διὰ καταστίχου γρόσια 2300. τὰ δὲ ὑπόλοιπα νὰ ἀποστείλῃς ἂ | σφαλῶς καὶ ἐν τάχει ἐνταῦθα διὰ καθαροῦ καταστίχου τῆς ὅλης πο-

οἷτος τῆς περιουσίας, καὶ καθὼς σοὶ προε | γράφομεν, ἢ τὰ ἀρχιε-
ρατικά μετὰ τοῦ τιμίου σταυροῦ, ἢ τὰ γρόσια 7500:, διὰ νὰ πληρωθῶ-
σι καὶ τὰ εἰς | τὸ Κοινὸν καὶ ἀλλοχοῦ χρέη τοῦ μακαρίτου, καὶ τὰ πε-
ριτεύοντα νὰ διανεμηθῶσιν εἰς τοὺς κληρονόμους | καὶ οὕτω γενομέ-
νων, νὰ εἰδοποιηθῆς καὶ ἡ ἱερότης σου περὶ τῆς γενησομένης διαιτή-
σεως, καὶ νὰ μένης | ἡσυχος καὶ ἀκαταζήτητος περὶ τούτων, καὶ ἡ ἐκ-
κλησία ἀνεόχλητος. ἀναμένομεν τοί | νιν ἀνυπερθέτως νὰ ἀπολογηθῆς
καθαρῶς περὶ πάντων χωρὶς νὰ μετέλθης | τοῦ λοιποῦ μήτε ἀδιαφο-
ρίαν, μήτε τὴν συνήθη σιωπὴν, ἐπειδὴ ἡ ἀργοπορία τῆς ἀ | ποκρί-
σεώς σου προξενεῖ συνεχεῖς ἐνοχλήσεις, ἐξ αἰτίας τῶν γινομένων ἀπαι-
τήσεων | τῶν χρεῶν τοῦ μακαρίτου, ἅπερ ἐὰν μὴ λάβωσιν αἰσίαν ἐκ-
βασιν διὰ τῆς ὑπαρ | κτῆς περιουσίας του, ἔσονται εἰς βάρος σου, ταῦ-
τα πρὸς πληροφορίαν σου· ἐπὶ τούτοις, πρὸς | ταῖς δόσεσιν ὅπου σοὶ
λέγομεν ἄνω νὰ κάμης, καὶ νὰ δώσης προσέει καὶ εἰς τὴν δοῦλαν αἰ-
τῶν ἀνέντα | γρόσια 350: ὀφειλόμενα αὐτῇ διὰ χρεωστικῆς ὁμολογίας
τοῦ μακαρίτου. ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις | εἴη μετὰ τῆς Ἱερότητός σου
αὐλβ' νοεμβρίου α'

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἐν Χ[ριστ]ῶ ἀδελφός

Ἐπὶ τῆς πωλήσεως τῶν πραγμάτων τοῦ | μακαρίτου προκατό-
χου της, ἃς συμπαραλάβη καὶ τὸν ἡμέτερον μελχισεδέκ.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1) Μπεγιάζια = ἄσπρα τουρκ. ὀνομασία.
- 2) Διὰ πλειοδοσίας.
- 3) Μπικικικά = χαλκὰ σκεύη.

82

Ἐπιστολὴ τοῦ Γεροκυρίλλου πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κρήτης, δι' ἧς
ἐφιστᾶται ἡ προσοχὴ του ἐπὶ τῆς ἀναιορθοδόξου προπαγάνδας
τῶν μελλόντων νὰ καταπλεύσουν Λουθηροκαλβινιστῶν ἢ Εὐαγγε-
λικῶν. (Ἐπρίλιος 1833).

Ἀριθ. Χειρ. Μ. Η. 123. Ἐπὶ διφύλλου χάρτου διαστ. 0,32×0,215 μ. μέ-
θυτινας γραμμὰς καὶ πλίσκους. Τὸ κείμενον μικρογράμματον ἐπὶ τῆς
πρώτης σελίδος. Διατήρησις καλὴ πλὴν φθορᾶς εἰς σημείον τι πτύξεως.

Ὁ χριστὸς ἀνέστη

Τὴν ὑμέτερον θεοπόβλητον, καὶ θεοφρονητον πανιερότητα ταπει-
νῶς προσκυνῶν, τὴν χαριτόβρυτον, καὶ ἱεράν αὐ | τῆς δεξιάν πανευλα-
βῶς κατασπάζομαι.

† Ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς χριστὸς διαφυλάτ-
τοι, καὶ περιέποι αὐτὴν ἐν ἄκρα ὑγιείᾳ καὶ Πνευματικῇ | Σοφίᾳ, ἀνω-

τέραν παντός ἀπενκταίου συναντήματος ἐν μακροβιότητι πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ χριστιανώμου πληρώματος, καὶ πανεν | φρόσυνον ἀγαλλίασιν.

Γνωστὸν ἔστω τῇ ὑμετέρᾳ πανιερότητι, ὅτι τινὲς ψευδοπροφῆται, καὶ ψευδοδιδάσκαλοι, ψευδαπόστολοι καὶ ψευδοφιλόσοφοι, πρὸ | θρομοιο τοῦ Ἀντιχρίστου, λαοπλάνοι καὶ θεήλατοι, Σκευὴ κατηρητισμένα εἰς ἀπώλειαν μέλλουσιν ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐκπλεύσωσιν | εἰς τὴν θεοφροῦρητον Νῆσον ταύτην, καὶ Ἐπαρχίαν της, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν κἄν | ὅ,τι πονηρὸν ἀγώγιμον τῆς κακοδόξου αἰρέ | σεώς των δυσευβείας καὶ κακοηθείας των ἔνθεν μὲν ὁ Δεσπότης χριστὸς διαμαρτύρεται ἡμῖν λέγων, «προσέχετε ἀπὸ | τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσὶν λύκοι ἄρπαγες, ἔνθεν δὲ | ὁ Πρωτοκορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων Πέτρος καὶ Παῦλος, ἐξ ὧν ὁ μὲν λέγει, «ἐγένετο καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν | ἡμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἰρέσεις», ὁ δὲ οὐρανοβάμων Θεόσοφος Παῦλος, «βλέπετε, λέγει, μήτις | ἡμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς Κενῆς Ἀπάτης, καὶ Φιλοσοφίας κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὰ Στοιχεῖα | τοῦ Κόσμου καὶ οὐ κατὰ χριστόν».

Οὗτοί εἰσι, πανιερώτατε Δέσποτα, οἱ περιάγοντες τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν νὰ κάμωσιν ἕνα προσήλυτον, καὶ ὅ | ταν γένηται ποιοῦσιν αὐτὸν εἶδὸν Γεένης, διπλότερον αὐτῶν· οὗτοί εἰσιν, οἱ παρομοιάζοντες τάφοις κεκοιμημένοις, | οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὠραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμονσι ὀστέων νεκρῶν, καὶ πάσης ἀκαθαρσίας· τοιοῦτοτρόπως καὶ οὗ | τοι ἔξωθεν μὲν φαίνονται τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι τάχα χρηστολόγοι, φιλόκαλοι, φιλάδελφοι, ζηλωταὶ τῆς πίστεως, καὶ | διδάσκαλοι τάχα τῶν ὀρθῶν δογμάτων, ἔσωθεν δὲ ἄδικοι, βλάσφημοι εἰς τὴν θεῖαν μεγαλειότητα· καὶ γὰρ ὁ πα | ραβαίνων, καὶ μὴ μένων τοῖς θεοπεσίοις ὄροις τῶν Θεοφόρων Πατέρων τῶν ἐπὶ Συνόδων, ταῖς Σεπταῖς Ἄ | ποστολικαῖς Παραδόσεσιν, ἤγουν ἐν τῇ Διδαχῇ τοῦ χριστοῦ, Θεὸν οὐκ ἔχει. «ὁ μένων γὰρ ἐν τῇ Διδαχῇ τοῦ χριστοῦ, | οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ εἶδὸν ἔχει». κατὰ τὸν θεολόγον Ἰωάννην τὸν ἐπιστήθιον.

Οὗτοί εἰσιν ὑποκριταί, θεοκάπηλοι, Μισόχριστοι, ἢ μάλλον Ἀντιχριστοὶ, ἀρνηταὶ τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως, οὗ | τοί εἰσιν οἱ λεγόμενοι λουθηροκαλβῆνοι¹, οἱ ἐπονομαζόμενοι μὲν Ἐὐαγγελικοὶ (ἀντιφερόμενοι δὲ τῇ ἀληθείᾳ, φέρον | τες μεθ' ἑαυτῶν σοροὺς διεφθαρμένων, καὶ κακοδόξων βιβλιαρίων, καὶ δωρεὰν τοῖς πᾶ(σιν) αὐτὰ διανέμοντες πρὸς διαφθο | ρὰν καὶ ἀνατροπὴν πάσης ἡλικίας, καὶ τάξεως· ἅτινα ἀντιβαίνουν τῇ ἀγίᾳ ἡμ(ῶν χριστιανι)κῇ καὶ Ἀποστολικῇ καὶ Ἀνατο | λικῇ Ἐκκλησίᾳ, πῆ μὲν διὰ τούτων ἀφαιροῦντες ἀπ' αὐτῆς, πῆ δὲ προσθέτοντες·...δὲν ἐπιδέχεται ἡ ἀμώμη | τος ἡμῶν πίστις, παν-

ιερώτατε Δέσποτα, μήτε ἀφαιρέσιν, μήτε πρόσθεσιν· εἰδὲ καὶ γένη(ται) προσθαφαιρέσεις, ἀτελῆ | τὴν τελειοτάτην ἡμῶν πίστιν ἐποιήσαμεν.

Ἐὐθεν εἴτις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς καὶ ταύτην τὴν Διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνεται εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐ | τῷ μὴ λέγητε κατὰ τὸν Θεολόγον. ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν κοινωνοῦ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς ποιηροῖς, τὸν τοιοῦτον | ἐξώσατε ὅσον τάχος, ροπάλοις, καὶ πασάλοις, καὶ λίθοις καίοντες τοὺς θεοκαταράτους, καὶ λιμεῶνας, ὡς ποιμὴν ἀληθῆς | τῶν λογικῶν προβάτων· μὴ οἱ λοιμοὶ οὗτοι κάταμολύνουσι τὰς ἀπαλὰς τῶν νέων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀκάκους, καὶ ἀπλοῦκὰς | διαθέσεις τῶν Ἀδελφῶν μας διὰ τῶν δυσεβῶν Δογματίων, ὅτι τὸ κακὸν τοῖς πᾶσιν ἐνζήλωτον ὅπου λοιπὸν κατανόησε | τε, ὅτι λυμαίνουσιν, νὰ τοὺς ἐξοστρακίζετε ἀμέσως, παρακαλῶ τὸν Δεσπότην μου.

Ἄν ἡμῖν ὑγιῆς καὶ οὐχὶ κληνῆρης, ἔπρεπε νὰ συναγωνισθῶ εἰς τὸν ἱερόν τοῦτον Ἀγῶνα περὶ τῆς ἀγίας ἡμῶν πίστεως, ἀλ | λὰ τὸ ὑπέρ κεφαλῆς γῆράς μου μὲ κατατυραννεῖ, καὶ μὲ κάμνει ἀνίκανον, καὶ ἀσυντελῆ. ἀλλ' εὔχου ἵνα διὰ τῶν πανιέρων αὐτῆς | καὶ ἐπιπροσδέκτων Δεήσεων ὁ κύριος μὲ ὑποδεχθῆ, καὶ μὲ ἀναπάσῃ εἰς τὰς Μονὰς τῶν Ἀγίων του.

Αἱ δὲ θεοπειθεῖς ὑμῶν εὐχαὶ εἶησαν ὑμῖν φιλακτήριον
 ,αωλγ Ἀποιλίου κε' ἀπὸ Πάρου
 Τῆς ἡμετέρας θεοπροβλήτου Πανιερότητος πνευματικὸν τέκνον
 ὁ Ἀμαρτωλὸς Γεροκύριλλος

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

1) Δύο ἄλλα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τοὺς Λουθηροκαλβινιστὰς ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὰ «Κρητικὰ Χρονικά», Β' σ. 300 καὶ 304.

83

Ἐπιστολὴ τοῦ τούρκου Ἀρχιστρατήγου τῆς Κρήτης Μουσταφᾶ Πασᾶ πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κρήτης Μελέτιον σχετικὴ μὲ ἀπατεῶνας, δῆθεν ἀπεσταλμένους τοῦ Χριστοῦ. (Μάιος 1833).

Ἀριθ. Χειρ. Μ. Η. 171. Ἐπὶ διφύλλου λεπτοῦ χάρτου μὲ ὕδατινας γραμμάς καὶ σημεῖα (πυλίσκους καὶ μονόγραμμα ἐν κύκλῳ) διαστ. 0,325×0,22 μ. Τὸ κείμενον ἐπὶ τῆς πρώτης σελίδος. Εἰς τὴν τελευταίαν σελίδα τουρκικὴ ἐπιγραφή καὶ ἑλληνικὴ «πρὸς τὸν μητροπολίτην Κρήτης. Κάνθαν». Διατήρησις ἀρίστη.

Ἐὐ σερασκέρης¹ πάσης κρήτης!

«Πρὸς τὸν κύριον κύριον Μελέτιον μητροπολίτην Κρήτης | ἐρωτοῦμεν τὸ χατήρι σας².

» πληροφοροφρονιθέντες ἀπὸ ἑνα γράμα παρὰ τοῦ ὄσουμάν βαιῖ μουχα | φεῖζης³ τοῦ μεγάλου κάστρου⁴, διὰ τὴν ὑπόθεσιν ὅπου ἔγνηεν εἰς

τὴν ἐπαρχίαν αγ· | βασίλι. μετὸν νᾶβγῆ ἕνας ρομέως καὶ νὰ λέγη τῶν
 χορισθηνῶν, τοπὸς εἶτον | ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὸν χοριστόν, καὶ ἔλεγε
 ἕνα καὶ αλο τον ἀνθρωπον, λοι | πὸν φαινεται νᾶητιον ἕνας φρειτηνές⁵,
 διανὰ γελὰ τὸν λαὸν νὰ πέρνη γρόσα |

» κατατὴν ἀπόκρησσην καὶ το ταχορι⁶ οπου ἐδώσεται εἰς τὸν ὄσου-
 μᾶν μ | πέη, μουαρσεν καὶ τὸ κάμαμεν μεγάλον χάζη⁷. Ἐπηδῆ καὶ
 δὲν θέλωμεν | να γήνονται εἰς τὴν τοῦμπάρες⁸ ἀπάνο εἰς τὸν τοπον μας.

» σὰς λέγωμεν ὁμος καθὸς ὅπου τὸ ἐγνωρίζεται ὅτι· εἶτον μίαν
 ἀνά | κάτοσης εἰς τὸν λαὸν καὶ ὄχοι να ἦναι ἐκθεοῦ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα
 διατούτο | θέλωμεν ναγενῆτε μουκαέτηδες⁹ εἰς τονατο πληροφοροῖσε του
 λαου, ὅπου | νατο αγιατήσουν¹⁰ τοπὸς ἦτον αὐτὸς ὁ ἀνθρωπος ἕνας
 κατεργάρος | καὶ ἐπολέμαν νὰ πλανέση τὸν κόσμον διανατουδήδου
 παράδες.

» Ἐπηδῆ καὶ εἰς τὴν κισασαμον εἰς χορίον μεσόγια ἐγγηεν τὸ δμίον
 | ἀπὸ ἕνα βοσχὸ καὶ μίαν γηνέκα καὶ ἔλεγον καὶ αὐτῆ τα εἶδια λόγια |
 καὶ ἐγελοῦσαν τὸν λαὸν καὶ τὸν ἐπέγρασιν γρόσα, καὶ ἐβγήκε ὁ δε-
 σπὸ | τῆς κιδονίας καὶ οἱ ληποὶ παπαδες ταβατζήδες τος¹¹, καὶ ἐστίλαν
 καὶ τοῦς | ἐφεραν καὶ τους ἐξεταξαν μεμαρτηρίαν ὅτι εἶτον φεν | δο-
 προφήτες διανα μαζώνουν παράδες. καὶ εἰς τὸς ἐβα εἰς τορῆστος¹² |
 δια να τοῦς πεδεύσουν καθὸς τους πρόπη. λοιπὸν ὅς θοριται καὶ εἶναι
 εὐλογω | δόσετε τὴν ἡδησιν ὅπου να το καταλαβῆ ὅλος ὁλαὸς τῶν χρι-
 σθηα | νῶν ὅπου ναμὶν πηστεύουν ἀληφορὰ ἀπὸ αὐτὰ ταλώγια, καὶ
 οχι αλον

» ἐν το χορίον χούμεργζάκο τουμεροαμπέλου : τὴν 25 : μαῖω : 1833

Μουσταφα Πασας¹³

(Γ. Σ. Μουσταφᾶ)

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1) Ἀρχιστρατήγος. Ἐνταῦθα μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ.
- 2) Περὶ τῆς ὑγείας σας.
- 3) Οὕτω ἐπιτιλοφοροῦντο οἱ διοικηταὶ ὠχυρωμένης πόλεως.
- 4) Παλαιὰ ὄνομασία τῆς πόλεως Ἡρακλείου.
- 5) Πανοῦργος, ταραχοποιός.
- 6) Γραπτὴ ἢ προφορικὴ ἔκθεσις ἢ ὁμολογία.
- 7) Ἠδχαριστήθημεν.
- 8) Ἄγνω τὴν σημασίαν. Ἴσως λέξις ἀλβανικὴ δηλοῦσα δόλον, ἀπάτην.
- 9) Νὰ φροντίσητε.
- 10) Νὰ τὸ ἐννοήσουν.
- 11) Ἐνάγοντες, ἀντίδικοι.
- 12) Εἰς τὴν φυλακὴν.
- 13) Πρόκειται περὶ τοῦ καθ' ὅλην τὴν αἰγυπτιακὴν κατοχὴν τῆς Κρήτης (1828—1841) διατελέσαντος Γεν. Διοικητοῦ τῆς νήσου, τοῦ γνωστοῦ ὡς Γκιρι-
 τλῆ (Κρητικοῦ) Μουσταφᾶ Πασᾶ.

Ἐπιστολὴ τῆς Ἐφορικῆς Κάσσης πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κρήτης Μελέτιον, σχετικὴ μὲ τὸν διακανονισμὸν τῶν χρεῶν του. (Ὀκτώβριος 1833).

Ἄριθ. Χειρ. Μ. Η. 156. Ἐπὶ διφύλλου λεπτοῦ χάρτου μὲ ὑδατίνας γραμμάς καὶ σημεῖα (γράμματα C N καὶ κυαθίδια) διαστ. 0,21×0,31 μ. Τὸ κείμενον ἐπὶ τῆς πρώτης σελίδος. Ἐπὶ τῆς τελευταίας σελίδος «τῷ πανιερωτάτῳ καὶ ἐν χριστῷ ἡμῖν λίαν ἀγαπητῷ καὶ περιποθητῷ ἀδελφῷ, ἀγίῳ Κρήτης, Κυρίῳ Μελετίῳ. Ἀσπασίως». Δι' ἄλλης χειρὸς «ἐλήφθη τῇ κδ' ὀβρίου». Διατήρησις μετρία: Φθοραὶ ἐξ ὑγρασίας κατὰ τὰ σημεῖα πτύξεως καὶ τὴν παρυφήν.

» τὴν περισοπούδατον ἡμῖν πανιερότητά της ἀδελφικῶς ἐν κυρίῳ κατασπαζό | μενοι ἡδιστα προσαγορευόμεν.

Ἰ κομισάμενοι μετὰ περιχαρείας σήμερον παρὰ τοῦ ὧδε παραγενομένου κυρίου Ἄλε | ξάνδρου κατὰ Μιχαλάκη τὸ ἀπὸ δης τοῦ λήξαντος ο(επτεμ)βρίου μηνὸς σεσημειωμένον | ἐράσμιον ἀδελφικὸν ἀτιῆς γράμμα, καὶ πληροφοροῦθέντες δι' αὐτοῦ τὴν ἐφε | τὴν ἡμῖν ἀγαθὴν ὑγίειαν της, ἡσθημεν. ἔγνωμεν δὲ καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἄ | ναφερόμενά της, ὅτι παραλαβοῦσα τὰ προσταλέντα ἔγγραφα τῶν χρεῶν | αὐτῆς τε καὶ τῶν ἐπισκόπων της, διὰ τὰ περιγραφόμενα αἴτια ἀνέβαλε τὴν | ἀπάντησίν της μέχρι τοῦδε, καὶ ἐξαιτεῖται ἡδη καθὰ καὶ ἰδιοχ(είρωσ) πρὸς τὸν πανα | γιώτατον ἡμῶν δεσπότην, ὅπως γένηται ὕψους εἰς τὰ διάφορα τῶν χρεῶν, | δι' οὗς λόγους ἐπιφέρει, καὶ ἐν ταυτῷ ἐμβιβάζει γρόσια δεκαεπτὰ χιλιάδας καὶ πεν | τακόσια διὰ πολιτίης της εἰς βάρος τοῦ αὐτοῦ κυρίου Ἀλεξάνδρου, ἐν προθεσμίᾳ | εἴκοσι καὶ μιᾶς ἡμέρας μετὰ τὸ φθάσιμον αὐτοῦ, ὅτε συνελθόντων, τὰ μὲν | τρεῖς χιλιάδες γρόσια, θέλει μετροῦθῶσι τῷ ἀδελφῷ ἀγίῳ κιοστιεντηλίῳ μετὰ τῶν διαφό | ρων τῶν πέντε χιλιάδων ὁμολογιῶν του, τὰ δὲ λοιπὰ θέλει χρησιμεύσω | σιν εἰς τὰ ἐπισκοπικὰ χρέη, ἕως συναχθῶσι καὶ τὰ λοιπὰ παρ' ἐκείνων. | τῷ ἀποκρινόμεθα γοῦν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὅτι περὶ μὲν τῶν περὶ διαφό | ρων αἰτησεῶς της ἀκολούθως συσκεφθέντες μετὰ τοῦ παναγιωτάτου δεσπότης θέλει [τὴν] | ἰδεάσωμεν, ὃ ἐὰν ἀποκριθῆ. ἐπὶ τῆς πολιτίης της δὲ τῇ πληρο[φοροῦ] | μεν ὅτι ὑπεδέχθη αὐτὴν ὁ κομιστὴς τῶν γραμμάτων της διαληφ[θεῖς κῆρ] Ἀλέξανδρος, καὶ ἀτζε-τάρησεν¹ ἅμα, ἀλλὰ μεθ' ἡμέρας θέλει με | τρήσει τὸ ποσὸν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἐξοφλήσας λάβη ταύτην εἰς χεῖρας του, καὶ [τό | τε] θέλει ἀκολουθήσωμεν κατὰ τὸ γράφειν της. περὶ δὲ τῶν διαφορῶν της ἐπι | σκοπῆς Σιτειᾶς εἶδομεν, ὅτι μέχρι τοῦ λ' οὗ ἔτους ἔχει πληρωμένα. ταῦτα πρὸς τὸν | μακαρίτην προκάτοχόν της, διὸ καὶ θέλει προνοήσῃ, ἵνα ζητήσασα παραλά | βη ταῦτα, ὅσα καὶ ἂν ὦσι πληρωμέ-

να, καὶ ἀπὸ τῆς περιοσίαις τοῦ μακαρίτου, καὶ πα | ρὰ τῶν συγγενῶν
του, καθότι οἱ δανεισθαι καὶ λαβόντες τι παρ' ἐκείνου, γνωρίζου | σι
τὴν πανιερότητά της καὶ εἰσὶν εἰς βάρος της πάντοτε. ταῦτα μὲν ἀδελ-
φικῶς | εἰς ἀποκρισὶν της. μένομεν δὲ αὐλγ' Ὀκτωβρίου α'

τῆς πανιερότητός της, ἀγαπητοὶ ἐν χ(ριστ)ῶ ἀδελφοί, ἐπιστάται τῆς
ἐφορικῆς Κάσσης.

† ὁ Καισαρείας Παῖσιος

ὁ δέροντων Νικηφόρος

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

1) Ἐκαμε ἀποδεκτὴν (ἐκ τοῦ ἰταλ. accettare).

85

Ἐπιστολὴ τῆς Ἐφορικῆς Κάσσης πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κρήτης Με-
λέτιον, σχετικὴ μὲ τὸν διακανονισμόν τῶν χρεῶν αὐτοῦ καὶ τῆς
Ἐπαρχίας Ρεθύμνης. (Ὀκτώβριος 1833).

Ἀριθ. Χειρ. Μ. Η. 160. Ἐπὶ διφύλλου λεπτοῦ χάρτου μὲ ὕδατινας γραμ-
μὰς καὶ σημεῖα ὡς εἰς τὸ ἀνωτέρω, διαστ. 0,31×0,215 μ. Τὸ κείμενον ἐπὶ
τῶν δύο πρώτων σελίδων. Ἐπὶ τῆς τελευταίας: «τῶ πανιερωτάτω καὶ ἐν
χ(ριστ)ῶ, ἡμῖν λίαν ἀγαπητῶ ἀδελφῶ, ἀγίω Κρήτης, Κυρίω Μελέτιω, ἀσπα-
σίως». Δι' ἄλλης χειρὸς: «Ἐξ κάσσης ἐλήφθη τῆ ἰθ ββρίου». Διατήρησις
καλή.

τὴν περιπόθητον ἡμῖν πανιερότητά της ἀδελφικῶς ἐν κ(υρί)ῳ κα-
τασπαζόμεθα

† πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἀποκρινόμενοι εἰς τὸ ἀπὸ δης 7βρίου
ἀδελφικόν της, ἔδηλο | ποιήσαμεν αὐτῇ τὴν παραλαβὴν τῆς ἐσωκλείστου
πολίτῆς της τῶν γρ(οσίων) 17500: | εἰς βάρος τοῦ κυρίου Ἀλεξάν-
δρου κατὰ Μιχαλάκη, καὶ τὴν ὑποδοχὴν αὐτῆς πα | ρὰ τοῦ ἰδίου.

ἤδη δὲ ἐπερευνοῦντες τὴν ἐφετὴν ἡμῖν ἀγαθὴν ὑγίειαν της, | δηλο-
ποιοῦμεν αὐτῇ, ὅτι ἐπειδὴ καὶ τὸ κοινὸν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἔχον
| λαμβάνειν διάφορα τῶν εἰς αὐτὸ περιελθουσῶν δημευμένων ἐπισκο-
πικῶν της ὁμο | λογίων, ὡς τῇ δηλώθη πρὸ καιροῦ διὰ τοῦ περικλει-
σθέντος ἰδιαιτέρου καταστίχου | αὐτοῦ, βιάζει ἤδη τὴν Κάσσαν, καὶ ὅσοι
εἶχον ὁμολογίας μαθόντες ἢ | δη τὴν γενομένην προᾶξιν τῶν διαφόρων,
ἐγκείμενοι βιαίως, ἀπαιτοῦσι τὰ τό | σον αὐτῶν δίκαιά των, τὰ δ' ἐμ-
βασθέντα μέχρι τῆς ὥρας οὐκ ἐξικνοῦσι, | διὰ τοῦτο εὐρόντες πρόσφο-
ρον μέρος τὸν τιμιώτατον κύριον Γεώργιον ἀποστολί | δην, πρὸς ὃν
ἔχει ορδινά της¹, ἐλάβομεν ἐπὶ μετρητοῖς παρ' αὐτοῦ γρόσια | δέκα χι-
λιάδες ἦτοι Νο 10.000, καὶ ἐξεδώκαμεν ἰσόποσον ἀπὸ καὶ β^{ον} | πόλι-
τῶν μας εἰς ὀρδινίαν τῆς τιμιότητός του, καὶ εἰς βάρος τῆς ἀγάπης
της, | διὰ τὰ πληρώσει τὰς δέκα χιλιάδας καὶ μετὰ τοῦ ἀζίου² αὐτῶν

πρὸς τέσσαρα γρόσια | τοῖς ἑκατὸν γρόσια τετρακόσια, ὅλα ὁμοῦ γρόσια
δέκα χιλιάδες καὶ τετρακόσια μεθ' | ἡμέρας ἔνδεκα τῆς ἐμφανείας τῆς,
προθυμουμένη, ὅπως ὑποδεχθῆ | εἰοίμως αὐτήν, καὶ ἐν τῇ διορίᾳ ἐξο-
φλήσῃ ἐντίμως κατὰ τὴν τρέχουσαν | αὐτόθι τιμὴν τῆς μονέδας εἰς φλω-
ριά εἰκοσάρια. ἐν ταυτῶ θέλει προθυ | μοποιηθῆ ἀναγκαίως, ἵνα ἐμ-
βάσῃ καὶ τὰ λοιπὰ χρέη κατὰ τὸ προσταλὲν | πιλάντζον τῆς, καθότι ὡς
εἴρηται, ἡ Κάσσα ἀδιακόπως πληρώνει χρέη | ἐπισκοπικά τῆς, ὡσαύ-
τως νὰ ἀποστείλῃ ἐξ ἀπαντος καὶ τὴν καταγραφὴν | τῶν εἰς τὰ αὐτόθι
εὐρισκομένων ὁμολογιῶν ἐπισκοπικῶν τῆς καὶ τὰ νοῦμε | ρα καὶ ὀνό-
ματα, καὶ ποσότηας αὐτῶν, καὶ νὰ τὰς ἀποστέλλῃ, διὰ νὰ | ἀλλάζων-
ται, παρατηροῦσα εἰς τὸ κατὰστίχον τῶν δημευθειῶν, ἵνα μὴ | ὦσιν
ἀπὸ ἐκείνας. θέλει δὲ ἡξεύρει, ὅτι ἐν ὄσῳ δὲν ἰδεάσῃ | περὶ τῶν εὐρι-
σκομένων αὐτόθι ὁμολογιῶν τὴν Κάσσαν, ὑπόκειται νὰ | πληρῶνῃ τοὺς
δεδουλευμένους καὶ δουλευθησομένους τόκους πρὸς τὴν Κάσσαν, | ὅθεν
ἀνάγκη πᾶσα νὰ κάμῃ ἀκριβεστάτην ἐξέτασιν περὶ αὐτῶν, | καὶ φανε-
ρώσῃ μὲ πρῶτον διὰ κατὰστίχον, πόσων ποσοτήτων ὁμολογιαὶ εἰσὶν |
αὐτόθι ξηαιρουμένων τῶν δεδημευμένων, διὰ νὰ ἐκπίπτωνται τὰ διὰ |
φορα τούτων ἀπὸ τὴν ποσότητα τοῦ ἀποσταλέντος πιλάντζου τοὺς χρέους
| τῆς, ὡς πληρωθησομένου παρ' αὐτῆς αὐτόθι, ὡσαύτως νὰ ἀπο | στεί-
λῃ καὶ τὴν καταγραφὴν τοῦ χρέους τῆς ἐπαρχίας θεθύμνης, ὡς | ἀγνώ-
στου ὄντος ἐνταῦθα εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Κοινοῦ, καὶ πόσον χρέος |
εὐρίσκειται εἰς τὰ αὐτόθι, ὅλα ταῦτα, καὶ ὅσα τῇ προεγράφομεν | ἀνάγ-
κῃ ἔπεται νὰ βάλῃ εἰς προᾶξιν, καὶ φανερώσῃ ἡμῖν μὲ πρῶτον | διὰ νὰ
διευκρινισθῶσιν οἱ λογαριασμοὶ τῆς, καὶ ἐμβῶσιν εἰς τάξιν | καλὴν.
ἐν τοσοῦτω προσδοκῶντες ὅσον οὕτω ἀπόκρισίν τῆς δηλω | τικὴν τῆς
ἀγαθῆς ὑγιείας τῆς, καὶ περὶ πάντων τῶν γραφομένων μας, | μένομεν.
αωλγ' 8βρίου ζ'

τῆς περισπουδάστου ἡμῖν παριερότητός τῆς ἀγαπητοὶ ἐν χριστῶ ἀδελ-
φοί | οἱ τῆς ἐφορικῆς Κάσσης ἐπιστάται
ὁ Καισαρείας Παῖσιος ὁ χαλκηδόνος Ζαχαρίας

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1) Ἐντολήν, παραγγελίαν (ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ).
2) Ἴταλ. aggio (δικαίωμα ἐπικαταλλαγῆς).

Ἐπιστολὴ τῆς Ἰ. Μονῆς Βατοπεδίου πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κρήτης
Μελέτιον, σχετικὴ μὲ τὴν ἐκτὸς τῆς Μονῆς ἀποστολὴν τοῦ Ἱερο-
διακόνου Διονυσίου. (Μάρτιος 1834).

Ἄριθ. Χειρ. Μ. Η. 132. Ἐπὶ διφύλλου ἁπλοῦ χάρτου, διαστ. 0,325×0,215.

Τὸ κείμενον ἐπὶ τῆς πρώτης σελίδος. Ἐπὶ κεφαλῆς ἢ σφραγίς τῆς Μονῆς. Διατήρησις καλή.

τὴν ἡμετέραν θιοτάτην σεβασμίαν ἡμῶν Πανιερολογίῃ | μότητα Πα-
τροτίμῃ γονικλιτὸς προσκυνούντες εὐλαβὸς | τὴν θιηφόρων αὐτῆς χαρι-
τόβροτον δεξιὰν ἀσπαζόμεθα

† μετὰ τὰς τιπεινᾶς ἡμῶν καὶ ἐδαφίεας προσκυνήσεις, ἰδωποιοῦ-
μεν τῷ εὐεργετικῷ | τάτῳ Πατρὶ ἡμῶν Δεσπότῃ, ὅτι ἄσμενη ἠπίεις
χεροὶ εὐλαβῶς τὴν Πατρικὴν τις | πρὸς ἡμᾶς ἐπιστολήν, τὴν ἀπὸ εὐδό-
μις γεγραμμένην τοῦ τρέχοντος εἰς τὰς 23 τοῦ ἰδίου | καὶ ἐξαντῆς εὐαγ-
κελισθέντες τὴν καλήν της ὑγίειαν, ἐδοξάσαμεν τὸν πανάγαθον θεὸν |
καὶ τὴν κυρίαν ἡμῶν θεωτόκον τὴν θαυματουργῶν Βηματαρίσσα. νὰ
τῆς τὴν χαρίζει πάν | τοτε εἰς ψυχικὴν σωτηρίαν. τῷ ἐμπιστευθὲν πι-
μνήον του, ἐν γίρα βαθῆ καὶ λιπαροῦ. | ἡμοῖς δὲ οὐ μετρίως ἐχάρουμεν
(ἢ καὶ ἀνάξιοι) παρακαλοῦντες τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χ(ριστὸν) |
νὰ τὴν φιλάτῃ ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, μετὰ τῶν ὧν ἐφίεται ἐνθῶν καὶ
σωτηριοδῶν ἀγα | θῶν ἀμῆν. τῷ διδασκάλῳ κῆρ Παῖσιῳ ἐδόσαμεν
τὴν ἐπιστολήν καὶ τὴν ἀνέγνωσεν | μόνος του καὶ κάμνη τὴν ἀπόκρισιν.
τὸν Ἱεροδιάκονον κῆρ Διονίσιον Πατρικῶς καὶ | ὀλοψύχος εὐχόμεθα,
ἐγράψαμεν διαναέλθῃ εἰς τὴν μετάνιάν του, στοχαζόμενοι νὰ | μὴν πε-
ριφέρεται ματαίως, ἀλεπειδῆ ἢ Πανιερολογιμότητις τὸν ἐδιόρισεν νὰ πε-
ριεῖ | χεταὶ χάριν ἐλέους παρὰ τοῖς εὐσεβοῖς χριστιανοῖς, ὑπὲρ εὐχαρι-
στοῦμεν καὶ πολλὰ | καλὰ τὸ ἐκάνατεν. ὅπως τὴν φανῆ εὐλογον ἐκεῖνω
εἶναι καὶ καλόν. Ἰδαμεν ὅτι τὸν | προηγούμενον κῆρ Παρθένιον τὸν
ὑπὲρ ἀγαπάτεν, ὧθεν καὶ ἡμοῖς χρεοσικῶς | τὴν παρακαλοῦμεν νὰ
τον ἀγαπάτεν καὶ νὰ τὸν συμβουλεύετον Πατρικῶς, νὰ πολιτεύεται |
κατὰ τὸ ἐπάγγελμα τῆς καλογερικῆς. περὶ δὲ τὰ ἑκατὸν γρόσια τῆς δο-
ρεᾶς της εἰς τὸ Ἱερὸν | τοῦτο μοναστήριον ἀστατηκονομήσι ὧπος τὴν
φανῆ εὐλογον. ὁ προηγούμενος κῆρ Διο | νίσιος μας γράφει ἀπὸ Ἰάσι,
ὅτι μετὰ τῷ ἁγιον πάσχα κινὰ διατα ἐδῶ, καὶ ὁ πανάγα | θος θεὸς καὶ
αἱ ἅγιοι αὐτῆς εὐχαῖ, νὰ τὸν κατενοδόσουν νὰ τὸν ἀπολαύσωμεν με-
ὑγίειαν | καὶ τότες γίνοντε καὶ τὰ γραμματὰ μας με τρόπον καλίτερον,
ταῦτα προσκυνητῶς καὶ γονικλι | τῶς αἱ δὲ Πανάγιοι καὶ θεωδιοση-
τικαὶ αὐτῆς εὐχαὶ ἤσαν μεθιμῶν.

1834 μαρτίου 27

Τὴν σεβασμιότητην Πατρὸ Ἱερολογιμότητι ἡμῶν δούλοι ταπεινοὶ |
καὶ εἰς τὰς ἐπιταγὰς τις πρόθυμοι

† ὁ σκενοφύλαξ τῆς Ἱερᾶς καὶ σεβασμίας Μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου
Ἰάκωβος | Ἀρχιμανδριτῆς

καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ ἐπίτροποι, καὶ προηγούμενοι
Δοσίθεος Κύριλλος καὶ ἅπαντες οἱ ἐν χ(ριστῷ) ἀδελφοί.

Ἐπιστολὴ τῆς Ἰ. Μονῆς Κουτλουμουσίου πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κρήτης Μελέτιον, δι' ἧς ζητεῖ ἀρωγὴν πρὸς τὸν ἀποστελλόμενον μοναχὸν Ἀγάπιον διὰ τὴν πάκτωσιν τοῦ μετοχίου της εἰς Ἁγ. Μύρωνα. (Ἰούνιος 1834).

Ἄριθ. Χειρ. Μ. Η. 77. Ἐπὶ διφύλλου χάρτου μὲ ὑδατίνης γραμμὰς καὶ σημεῖα (γράμματα I M C καὶ κυπελλίσκου) διαστ. 0,32×0,22 μ. Τὸ κείμενον ἐπὶ τῆς πρώτης σελίδος. Ἐπὶ τῆς τελευταίας: «τῷ πανιερωτάτῳ καὶ θεοπροβλήτῳ Μητροπολίτῃ ἁγίῳ Κρήτης Κυρίῳ κυρίῳ Μελετίῳ, τῷ πανοσβάστῳ ἡμῖν πατρὶ καὶ Δεσπότῃ. Προσκυνητῶς. Εἰς Κρήτην κατὰ τὸ μέγα κάστρον». Σφραγὶς διὰ μέλανος ἰσπανικοῦ κηροῦ μὲ οἰκόσημον καὶ δυσδιάκριτα στοιχεῖα. Κατάστασις διατηρήσεως σχετικῶς καλή.

Τὴν θειοτάτην καὶ σεβασμιωτάτην ἡμῖν αὐτῆς Πανιερότητα δου-
λι | κῶς ἐν ταπεινότητι προσκυνοῦμεν καὶ πανευλαβῶς κατα | σπαζόμε-
θα τὰς ἱερὰς της χεῖρας.

† μετὰ τὰς δουλικὰς ἡμῶν προσκυνήσεις ἀναφέρομεν τῇ θεοφρου-
ρήτῳ αὐτῆς Πανιερότητι, | ὅτι ἔχοντες ἐν μετόχιον αὐτόσε εἰς χωρίον
ἅγιον μῦθρον μὲ ἐκκλησίαν τιμωμένην ἐπ' ὃ | νοματι τῆς ἁγίας Παρα-
σκευῆς¹, τὸ ὁποῖον τὸ εἶχαμεν δοσμένον μὲ πάκτον εἰς ἓν | ἀπὸ
τὸ κάστρον, καὶ ἐπειδὴ εἰς τὸν ἴδιον ἐκεῖνον καιρὸν, οἷς κρίμασιν
οἶδε κύριος, ἀκολού | θησεν ἡ ἀνωμαλία, ἔκτοτε δὲν ἤξεύρωμεν εἰς
ποιᾶν κατάστασιν εὐρίσκειται ἂν ὑπάρχη | ὁσπήτιον ἢ ἐκκλησία. διὰ τοῦ-
το ἤδη ἐξαποστέλλωμεν τὸν πανοσιώτατον προηγούμενον καὶ | συνάδελ-
φόν μας κῆρ Ἀγάπιον διὰ νὰ ἰδῆ καὶ νὰ ἐπισκευθῆ αὐτό, καὶ νὰ τὸ
δώσῃ πά | λιν μὲ πάκτον μὲ τὴν τιμὴν ὅπου ἤθελεν εἶσθῃ μὲ τριετῆ ἢ
τετραετῆ προθεσίαν, καὶ μὲ | τιμὴν εὐλογον, καὶ μὲ Κατάστιχον τῶν
ἀκινήτων ὑποστατικῶν του, ἐπειδὴ κινητὰ δὲν ἔμειναν τίποτες, | ὅθεν
παρακαλοῦμεν θερμῶς τὴν θεοειδεστάτην αὐτῆς Πανιερότητα, ὅπου νὰ
τὸν δεχθῆ εὐμενῶς, | καὶ ἰλέῳ τῷ ὄμματι βοηθοῦσα καὶ συμβουλεύου-
σα αὐτὸν πατρικῶς καὶ χριστομημήτως, καὶ τὸ μέ | σον ὅπου ἔχει νὰ
δωθῆ νὰ εἶναι τίμιον καὶ μὲ ἐγγύησιν, ἂν εὐρεθῆ ὁμως κἀνένας ταξι-
διότης | τοῦ ἁγίου ὄρους καὶ μὲ μετόχιον, εἶναι ὠφελιμώτερον νὰ δω-
θῆ εἰς ἓνα τοιοῦτον. εἰς τὸν ἄνωθεν | τὸ εἶχαμεν διὰ 350 γρόσια κατ'
ἔτος. τῶρα δὲ ὅπως εὐρεθῆ ἢ καὶ περισσότερον ἢ καὶ ὀλιγότε | ρον, ἂν
δώσῃ ὁμως διὰ μιᾶς τῆς τριετίας ὅλα τὰ γρόσια ἅς εἶναι καὶ ὀλιγό-
τερα, διὰ νὰ παρηγο | ριθῶμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν δυστυχίαν ὅπου δο-
κιμάζομεν. καὶ αὐθις τὴν παρακαλοῦμεν ἵκετι | κῶς ὅπου νὰ δώσῃ
κάθε χεῖρα βοηθείας τὸν προηγούμενον μας, διὰ νὰ λάβῃ ἢ υπόθεσις
μας | τέλος ἐντὸς ὀλίγου, παρακαλοῦμεν δὲ ὅπου νὰ ἀξιοθῶμεν καὶ
πανιέρων αὐτῆς γραμμάτων | δηλωτικῶν τῆς πανευκτιῆς ἡμῖν ὑγείας

της καὶ ὑποθέσεως. ταῦτα μὲν προσκυνητῶς, αἱ δὲ | θεόδεκτοι αὐτῆς
ἐθαί καὶ εὐλογία εἶησαν ἡμῖν ἀρῶσαι διὰ βίου παντός :—

Τῆς ὑμετέρας θεοδοξάστου πανιερότητος

, αὐλδω : τῆ ηη : Ἰουνίου

δοῦλοι ὑποκλινέστατοι

ἅπαντες οἱ προϊστάμενοι τῆς Ἱερῆς μονῆς τοῦ κουτλουμουσίου τοῦ
ἁγίου ὄρους :—

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

¹⁾ Τὸ μετόχιον ἀγορασθὲν ἀντι εὐτελοῦς τιμῆς ὑπὸ τοῦ ἔξ Ἁγίου Μύρωνος πολιτευτοῦ *Μιχ. Μακράκη*, ἐπισηλῆθη εἰτα τμηματικῶς εἰς διαφόρους. Τὸ ἐκκλησιδίων σήμερον ὑπάγεται εἰς τὴν κοινότητα Πενταμοδίου.

88

Ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κρήτης Μελέτιον, συνιστῶσα τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀπέναντι τῆς Ἐφορικῆς Κάσης ὑποχρεώσεων του καὶ τὴν μὴ περαιτέρω ἀνάμιξιν του εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ρεθύμνης. (Αὐγούστος 1834).

Ἀριθ. Χειρ. Μ. Η. 124. Ἐπὶ διφύλλου κοινοῦ χάρτου μὲ ὕδατινας γραμμάς καὶ σημεῖα (γράμματα Α Ι καὶ λέων μονόκερως), διαστ. 0,24×0,36 μ. Τὸ ὄπισθεν φύλλον τετμημένον πρὸς φακέλλωσιν. Τὸ κείμενον ἐπὶ τῆς πρώτης σελίδος. Ἐπὶ τῆς τελευταίας : «*Ἰϕ Ἱερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Κρήτης, ὑπερίτῳ καὶ ἐξάρχῳ Εὐρώπης ἐν ἁγίῳ Πνεύματι* ἀγαπητῶ ἀδελφῶ καὶ συλλειτουργῶ τῆς ἡμῶν μετριότητος κῆρ Μελετίῳ». Σφραγίς ἐπ' ἐρυθροῦ ἰσπανικοῦ κηροῦ ὄχι εὐκρινῆς. Διατήρησις μετρία. Διάβροχον ἔξ ὑγρασίας καὶ μελάνωσις.

† Κωνσταντῖος ἐλέω θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης

† Ἱερῶτατε μητροπολίτα Κρήτης, ὑπέριτε καὶ ἐξαρχε Εὐρώπης, ἐν | ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργῆ τῆς ἡμῶν μετριότητος κῆρ μελέτιε. | χάρις εἶη σου τῆ Ἱερότητι καὶ εἰρήνῃ παρὰ θεοῦ. Ἐλάβομεν τὸ ἀπὸ | κδ τοῦ παρελθόντος Ἰουνίου μηνὸς γράμμα σου, καὶ εἶδομεν τὰ ἐν αὐτῷ, | ἐν οἷς καὶ ἀποκρινόμενοι εἰδοποιοῦμεν σοι, ὅτι ὅσον μὲν περὶ τῶν | ἀπὸ τῆς Ἐφορικῆς Κάσης γραφομένων σοι, ἀνάγκη νὰ διατίθεισαι | προθύμως, εἰδὼς καὶ τὰς ἐδῶ ἀνάγκας, τὰς ἐπιφορὰς τῶν δανειστῶν, | καὶ τὰς ὑπεροχικὰς ἀξιώσεις περὶ ἐξαργυρώσεων, ὅσαι διορίζονται | μάλιστα δι' ἐπιστολῶν μας, καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν νὰ φιλομῆσαι νὰ ἀπο | στέλλῃς τὰ τοῦ λογαριασμοῦ σου, διὰ νὰ μὴν γίνωνται λόγοι, καὶ φωνα | σκίαι ἐναντίον σου, καὶ μάλιστα διότι καὶ πληροφοροῖαι ἀξίόπιστοι πολλῶν | καὶ αὐτόθεν ἐρχομένων,

καὶ τῶν ἐνταῦθα διατριβόντων κρητῶν ὁμολο | γούσι τὸ εὐκατάσιαιον
καὶ εὐπρόσοδον τῆς Ἐπαρχίας σου, καὶ τῶν εἰσοδῶν | μάτων σου τὴν
ἀνελλιπῆ συλλογὴν. περὶ δὲ τοῦ ἁγίου ρεθύμνης εἶ | πειδὴ ὁ ἀδελφὸς
εὐρίσκειται ἐν στενοχωρίαις, ἀνάγκη γὰρ γίνεται ἐπι | μέλεια καὶ περὶ
τῆς συλλογῆς τῶν εἰσοδημάτων του, καθὼς γράφομεν | πρὸς τὸν ἐπί-
τροπὸν του ἁγίου λάμπης, διορίζοντες καὶ ἵνα ἀποστείλῃ | καθαρὸν λο-
γαριασμὸν τῶν ὄσων συνήγαγε μέχρι τοῦδε οἰωνδήποτε εἰσο | <δη>
μάτων, καὶ γὰρ διενθύνεται τοῦ λοιποῦ ἀμέσως ἐνταῦθα πρὸς τὴν θεοφι-
λί | αν του, καὶ κατὰ τοῦτο ἡ Ἱερότης σου δὲν εἶναι ἀνάγκη πλέον γὰρ
ἀνα | μιχθῆς. περὶ δὲ τῶν καταχρήσεων τῶν ἐν τοῖς σταυροπηγαιακοῖς
μονα | σιτηρίοις θέλει γίνῃ σκέψις καὶ φροντίς καὶ θέλουν ἐνεργηθῆ
ἀκολούθως | τὰ πρόποντα, ἴσως καὶ δι' ἐξαρχικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ
εὐδήμονος καὶ τῆς | Ἐπαρχίας καὶ τῶν μοναστηρίων, καὶ τοιοῦτος
ὑπάρχει ὁ ἀδελφὸς ἅγιος | Κεστενδηλίου, ἱκανὸς ὢν καὶ εἰς τὴν διαφ-
θῦθμισιν καὶ τυκτοποίησιν αὐτῶν | . ταῦτα εἰς ἀπάντησιν καὶ πληρο-
φορίαν σου, ἡ δὲ τοῦ Θ(εο)ῦ χάρις εἶη μετὰ τῆς Ἱερότητός σου.

αὐλδ' αὐγούστου η'

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἐν χ(ριστ)ῶ ἀδελφός ὤ
» τὰ σταλέντα τῶν προϊόντων ἐλάβομεν
καὶ εὐχαριστοῦμεν

† Ο ΛΑΜΠΗΣ & ΣΦΑΚΙΩΝ
ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Fonti per la storia di Venezia — *Archivi Notarili. Benvenuto de Brixano — notario in Candia 1301—1302.* a cura di Raimondo Morozzo Della Rocca — Venezia — Editore Alfieri (σελ. XI27+7-8ον).

Ὁ ἀκαταπόνητος ἀρχαιοδίφης, Καθηγητὴς τῆς Παλαιογραφίας καὶ Ὑποδιευθυντὴς τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου Βενετίας, κ. R a i m o n d o M o r o z z o D e l l a R o c c a, συνεχίζων τὸ ἐκδοτικὸν τοῦ ἔργου, ἐδημοσίευσε πρό τιος τὸν ἄνω τόμον τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Συμβολαιογράφου Benvenuto De Brixano τὸν περιέχοντα 588 Συμβόλαια, Λατινιστί, ἀπὸ τῆς 8ης Ἀπριλίου 1301 μέχρι τῆς 3 - 2 - 1302. Τὸ πρωτότυπον εὑρίσκεται εἰς τὸ Κρατικὸν Ἀρχεῖον καὶ εἰς τὸν φάκελλον 141—Συμβολαιογράφοι Κρήτης—καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕν Κατάστιχον ἐκ 40 φύλλων, διαστάσεων 0.48×0.315. Εἶνε δὲ τὰ φύλλα ἐκ χάρτου, διότι μόλις τὸ 1307 τὸ μεῖζον Συμβούλιον Βενετίας ὑπεχρέωσε τοὺς Συμβολαιογράφους νὰ μεταχειρίζονται χάρτην ἐκ περγαμνῆς.

Μόνον εἰς πεπειραμένους ἀρχαιοδίφης, ὡς ὁ συγγραφεὺς οὗτος, ἠδύνατο νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀντιγραφὴν τῶσων Συμβολαίων, γραμμένων μὲ ἀπίρους βραχυγραφίας καὶ μὲ μελάνην ξεθωριασμένην. Καὶ εἶναι ἄξιος θερμῶν συγχαρητηρίων διὰ τὴν πολύτιμον συμβολὴν του εἰς τὴν Κρητικὴν ἱστορίαν.

Τὰ Συμβόλαια εἶνε ποικίλου περιεχομένου ἤτοι: πληρεξούσια, ἐνοικιαστήρια, δάνεια ἐπὶ ἐνεχύρω, συμβάσεις πολυειδεῖς, ἐξοφλήσεις, ἀγοραπωλησίαι ἐμπορευμάτων, ζώων καὶ τέλος, ὅπερ καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἀγοραπωλησίαι σκλάβων, καὶ διαθήκαι.

Τὰ συμβόλαια ἀγοραπωλησίας σκλάβων εἶνε ἐν ὄλῳ 58 ἤτοι τὰ ὑπ' ἀρ. 1, 4, 10, 11, 46, 63, 68, 119, 120, 133, 160, 172, 174, 186, 215, 220, 221, 222, 226, 256, 258, 259, 260, 261—272, 277, 279, 283, 285, 291, 292, 293, 294, 296, 302, 315, 323, 333, 337, 360, 379, 433, 475, 477, 478, 494, 502, 575 καὶ ἀφοροῦν εἰς σκλάβας καὶ σκλάβους Ἑλλήνας, Τούρκους, Ταρτάρους κ. λ. π. ὧν ἡ τιμὴ κυμαίνεται μεταξὺ 5 καὶ 27 ὑπερπύρων, ἀναλόγως τῆς ποιότητος καὶ ἡλικίας τοῦ πωλουμένου καὶ συμφώνως μὲ τὸν νόμον, προσφορᾶς καὶ ζητήσεως!...καθ' ὃν χρόνον ἕνα βῆδι ἐπωλεῖτο 13 ὑπέρπυρα, ἕνας γάιδαρος 11, ἕνας ἵλος δευτέρας ποιότητος (roncinus) πρὸς 16 (συμβ. ἀρ. 75) καὶ ἕνας πρώτης ποιότητος πρὸς 70 ὑπέρπυρα (συμβ. ἀρ. 126).

Εἰς τὸ ἐμπόριον τῶν σκλάβων ἀνεμιγνύοντο καὶ ἡμέτεροι καὶ Ἴτα-
λοι καὶ Γενοβέζοι. Οὕτω, ἐπὶ παραδείγματι, ἕνας Γενοβέζος πειρατῆς
ὀνόματι Vassalino Berlingerì, ἔφερεν εἰς τὸ Ἑράκλειον πρὸς πώλη-
σιν, ἀρχὰς Αὐγούστου 1301, 20 σκλάβους καὶ σκλάβας διαφόρων ἐθνο-
τήτων καὶ τοὺς ἐπώλησεν εἰς διαφόρους τιμὰς μέχρι τῆς 21 7βρίου
ἰδίου ἔτους.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 215 τῆς 5 - 7 - 1301 συμβόλαιον ἀγοραπωλησίας σκλά-
βου εἶναι τὸ πλέον ἐνδιαφέρον ἐξ ὅλων : οἱ Phylipus Bicontolo, Ni-
colaus dela Fasina, Marcellinus de Ancona καὶ Andreas Cerbino,
κάτοικοι Ἑρακλείου πωλοῦν εἰς τοὺς Iohanni de Molino καὶ Andree
Cornario, κατοίκους ὁμοίως, τὸν Νοταρῶν Σεβαστὸν υἱὸν τοῦ Παύλου
Νοταροπούλου, τὸν ὁποῖον συνέλαβον εἰς τὴν νῆσον Cedrici Maioris,
διότι ἐπανεστάτησε κατὰ τοῦ ἡμετέρου Δουκὸς τῶν Βενετῶν... ἀντὶ
6050 ὑπερπύρων. Τὸ ὑπ' ἀρ. 216 περιέχει ὑπόσχεσιν τῶν ἀγοραστῶν
νὰ καταβάλουν τὸ ποσὸν τῶν 6050 ὑπερπύρων μόλις ἐπιτευχθῆ ἡ ἔξα-
γορὰ τοῦ αἰχμαλώτου Νοταρῶ Σεβαστοῦ. Τὸ ὑπ' ἀρ. 217 προσδιορίζει
τὴν μερίδα τοῦ ἐκ τῶν πωλητῶν Φιλίππου Μπικόντολο εἰς ὑπέρπυρα
50 καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 218 περιλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν τῶν πωλητῶν
ὅπως συντηρήσουν ἰδίας αὐτῶν δαπάναις τὸν αἰχμάλωτον μέχρις ὅτου
ἔλθῃ ἡ ἔξαγορὰ ἐκ Κων)πόλεως.

Ἐκτὸς ἄλλο συμβόλαιον ὑπ' ἀρ. 13 πληροφοροῦμεθα τὴν τιμὴν πὸν
εἶχεν ἡ κριθή. Ἐδανείσθησαν τότε ἑπτὰ ὑπέρπυρα καὶ ἀνέλαβον τὴν
ὑποχρέωσιν νὰ παραδώσουν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ δανειστοῦ, κατὰ τὴν
συγκομιδὴν, 100 μουζούργια (mensuras) κριθῆς. Ὅμοίως ἔχομεν καὶ
τὴν τιμὴν τοῦ «μούστου» εἰς τὸ συμβόλαιον ὑπ' ἀρ. 27. Ἐντὶ πέντε
ὑπερπύρων πὸν ἔδανείσθησαν, ὑπεχρεώθησαν νὰ παραδώσουν εἰς τὸν
δανειστὴν 35 «mistatos vini musti de vineis nostri de Stavrachì».
Καὶ ἄλλο συμβόλαιον (ἀρ. 25) διὰ τὴν ἀξίαν τοῦ σίτου. Ἐντὶ 16 ὑπερ-
πύρων, ὄφειλον νὰ παραδώσουν 103 μουζούργια καλοῦ σίτου (men-
suras boni frumenti).

Ἐκτὸς ἄλλο συμβόλαιον (ἀρ. 35) κάμνει λόγον περὶ δανείου 30 ὑπερπύ-
ρων διὰ...πειρατικὰς ἐπιχειρήσεις.

Μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν ἐπωνύμων, πὸν περιέχονται εἰς τὰ συμβό-
λαια συναντῶμεν : Ἀκίνδυνον, Ἀκοτάτον, Ἀφράτον, Ἀγαπητόν, Ἀμ-
πελικιάνην, Ἀγκουχέτην, Ἀντωνάκην, Ἀρκολέων, Ἀβράμην, Βαλι-
στάριον, Μπαράκον, Μπαρμπαδίκον, Βάρσαμον, Καφοῦρον, Κοκα-
λιάρην, Καλύβαν, Καλοναρδόπουλον, Καλούτσην, Κανδακίτην, Καρα-
βέλον, Χαλκιόπουλον, Καρτούραν, Καῦκον, Καβαλαρόπουλον, Κερά-
νον, Κυριακόπουλον, Κυριαλίφην, Κοντογιώργην, Κοντοσταυλόπουλον,
Κορκορούλαν, Κορνάρον, Κουταγιώτην, Διακονόπουλον, Δημητρέλον,

Δρακοντόπουλον, Δραγουμάνον, Δραμιτινόν, Φιλίπνον, Φιλοκάνανον, Γαβαλᾶν, Γεράνην, Γρηγορόπουλον, Γυψοκέφαλον, Γιαλινᾶν, Γιαλομάτην, Ἰατρόπουλον, Λαμπάρδον, Λεοχάρην, Λουκᾶν, Λουπῖνον, Μακροδίκην, Μακρῆν, Μανίτην, Μαραγκόν, Μαστράκην, Μαῦρον, Ματσαμούρδην, Μεσοκέφαλον, Μεταξάρην, Μοναχόν, Μουδάτσιον, Μουσοῦρον, Ναπταποῖλλον, Παλαιολόγον, Πάγκαλον, Πανταλέον, Παπαδόπουλον, Πασκόπουλον, Πετροκέφαλον, Πετρόπουλον, Πιζάνην, Πισκόπουλον, Σακλίκην, Σκανδολάριον, Σκλάβον, Σγουρόν, Συχωρεμένον, Σίδερην, Σεμιτέκουλον, Στένον, Θαλασσινόν, Θεοφύλακτον, Βαράχον, Βενέρην, Βεργίτην, Ξηρόνημον, Τσαγκαρόπουλον καὶ Ὑσλάνην.

Αὐταὶ εἶνε ἐν ὀλίγοις αἱ ἡμέτεραι κρίσεις ἐπὶ τοῦ ἄρτι ἐκδοθέντος καὶ τόσον ἐνδιαφέροντος τὴν Κρήτην συγγράμματος.

Βενετία 24 - 11 - 1951

Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ

ἀ. μ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Ἐθαγγελίας Κ. Φραγκάκη, *Συμβολὴ στὰ Λαογραφικὰ τῆς Κρήτης.*

Ἐάν ἡ πρόθεσις τῆς κ. Φραγκάκη νὰ διαθέσῃ τὸ λαογραφικὸν ὕλικόν τῆς ἰδιαίτερας τῆς πατρίδος—τὸ ὁποῖον, ὡς ἐκθέτει εἰς τὸν πρόλογόν τῆς, συνέλεγε μετὰ ζωηρᾶς στοργῆς ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας—ἐκδίδουσα τοῦτο εἰς ἰδιαίτερον τόμον εἶναι λίαν ἔπαινετή, ἢ πραγματοποιήσις τῆς προθέσεως ταύτης δὲν συνετελέσθη κατὰ τρόπον ἐπιστημονικῶς χρήσιμον. Ἡ ἐντελής ἀποσιώπησις τῶν πηγῶν, ἐξ ὧν ἤντηλσε, ἢ μὴ διάκρισις ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων κειμένων, ἢ ἀτελής καὶ συγκεχυμένη διαίρεσις, τῆς ὕλης ὡς καὶ ἡ ἔλλειψις μεθοδικῶς συντεταγμένου γλωσσαρίου εἶναι ἀτέλειαι αἱ ὁποῖαι δὲν ἐξηγοῦνται εὐκόλως σήμερον, διότι καὶ οἱ δημωδῶς ἀπτόμενοι παρομοίων ἐργασιῶν ἔχουν πρόχειρα ὑποδείγματα, διὰ νὰ καθοδηγηθοῦν. Ἐάν ἡ κ. Φραγκάκη, πρὶν ἢ προβῆ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τῆς, συνεβουλεύετο ἓνα εἰδικὸν θὰ ἐξέτεινε μὲν κατὰ πολὺ τὸν μόχθον τῆς, ἀλλὰ θὰ κατηξίωνε καὶ ἐπιστημονικῶς τὴν συλλεγείσαν ὑπ' αὐτῆς ὕλην, τῆς ὁποίας ἡ ποικιλία καὶ ἡ τερπνότης εἶναι ἀναμφισβήτητοι. Τοῦτο ἴσως παρέχει τὴν ἐλπίδα τῆς ταχείας ἐξαντήσεως ὑπὸ τοῦ εὐρέως ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ὅποτε ἡ συλλογεὺς ἀναθεωροῦσα τὴν μέθοδόν τῆς θὰ δυνηθῆ νὰ παρᾶσχη καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην πραγματικὴν συμβολήν.

Μ. Γ. Π.

Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Α

Η ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ἀξιοσημείωτον γεγονός διὰ τὴν προαγωγὴν τῶν Κρητικῶν σπουδῶν καὶ τῆς ἐν γένει πνευματικῆς ἐν Κρήτῃ κινήσεως ἀποτελεῖ ἡ ἐν Ἑρακλείῳ ἴδρυσις τῆς «Ἑταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν», οἱ σκοποὶ τῆς ὁποίας καθορίζονται ἐν ἄρθρῳ 2 τοῦ καταστατικοῦ αὐτῆς ὡς ἀκολούθως :

«Σκοπὸς τῆς Ἑταιρίας εἶναι ἡ ἐν γένει προαγωγή τῶν κρητικῶν ἱστορικῶν καὶ λαογραφικῶν σπουδῶν ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν. Ὁ σκοπὸς τῆς Ἑταιρίας θέλει πραγματοποιηθῆ διὰ τῶν ἀκολουθῶν μέσων :

α) Διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς σημασίας ἀντικειμένων τῆς ὡς ἄνω περιόδου.

β) Διὰ τῆς περισυλλογῆς χαρακτηριστικῶν ἔργων τῆς κρητικῆς λαϊκῆς τέχνης.

γ) Διὰ τῆς περισυλλογῆς καὶ ἐξασφαλίσεως τῶν κειμηλίων καὶ τῆς προστασίας τῶν βυζαντινῶν καὶ μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Νήσου.

δ) Διὰ τῆς συγκροτήσεως μουσειακῆς συλλογῆς καὶ τῆς καταλλήλου ἐγκαταστάσεως, ὀργανώσεως καὶ συντηρήσεως αὐτῆς.

ε) Διὰ τῆς ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς ἐνισχύσεως τῶν περὶ τὰς κρητικὰς σπουδὰς ἀσχολουμένων διὰ παροχῆς ὑποτροφῶν, προκηρύξεως διαγωνισμῶν, ἐκδόσεως ἀξιολόγων ἐπιστημονικῶν ἔργων καὶ ἐπιχορηγήσεως ἐπιστημονικῶν ἀποστολῶν διὰ τὴν συγκέντρωσιν λαογραφικοῦ καὶ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου καὶ

στ) Διὰ τῆς διὰ δημοσιεύσεων, διαλέξεων καὶ ἐκθέσεων ἀναπτύξεως τοῦ περὶ τὰς κρητικὰς σπουδὰς ἐνδιαφέροντος, ὡς καὶ διὰ τῆς ἐνισχύσεως πάσης ἐν τῇ Νήσῳ σχετικῆς πνευματικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς κινήσεως».

Ἡ μέχρι σήμερον ἐπιδειχθεῖσα ὑπὸ τῆς Ε.Κ.Ι.Μ. δραστηριότης καὶ τὸ ὑπ' αὐτῆς ἐπιτελεσθὲν ἤδη ἔργον—σαφὴ εἰκόνα τοῦ ὁποίου δίδει ἡ ἀμέσως κατωτέρω δημοσιευομένη ἐκθεσις πεπραγμένων—παρέχουν βάσιμον ἐλπίδα, ὅτι ταχέως θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ πραγματοποιήσις τῶν ὡς ἄνω ἐπιδιώξεων καὶ κυρίως ἡ ἴδρυσις τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Λαογραφικοῦ Μουσείου, ἡ σημασία τοῦ ὁποίου εἶναι περιττὸν νὸ τονισθῆ ἔνταῦθα.

Τὸ ὑπὸ τῆς τακτικῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς Ἑταιρίας τῆς 20ης Ἰανουαρίου 1952 ἐκλεγὲν Δ. Σ. αὐτῆς συγκροτήθη ὡς ἀκολούθως: Πρόεδρος Μενέλαος Παρλαμῆς, Ἀντιπρόεδρος Νικόλαος Πλάτων, Γραμματεὺς Ἀνδρέας Γ. Καλοκαιρινός, Ταμίας Λεωνίδας Χατζηδάκης, Σύμβουλοι Κωνῆνος Καλοκέρης, Κωνῆνος Λασηθιωτάκης καὶ Ἰωάννης Ρασιδάκης.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΥ Δ. Σ. ΤΗΣ Ε.Κ.Ι.Μ.

Ἐκθέτοντες σήμερον τὰ ὑπὸ τοῦ προσωρινοῦ Δ. Σ. τῆς ἡμετέρας Ἑταιρίας πεπραγμένα κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς Ἰδρυτικῆς Συνελεύσεως διαρρεῦσαν τρίμηνον, εἰμεθα εὐτυχεῖς διότι δυνάμεθα νὰ παρᾶσχωμεν εἰς ὑμᾶς εὐχαρίστους πληροφορίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξιν τῶν σοβαροτέρων ἐκ τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς ζητημάτων.

Εἶναι γεγονός, ὅτι, ὅταν κατὰ τὸν παρελθόντα Ὀκτώβριον ἀπεφασίσθη ἡ

Ίδρυσις τῆς ἡμετέρας Ἑταιρίας, δὲν ὑπῆρχε σαφῆς καὶ θετικῆ προοπτικῆ ταχίας πραγματοποιήσεως τῶν προτεθέντων σκοπῶν, τῆς προαγωγῆς δηλονότι τῶν κρητικῶν ἱστορικῶν καὶ λαογραφικῶν σπουδῶν, τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης καὶ τῆς ἐν γένει ἐνισχύσεως τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ τόπου. Πολλοὶ βεβαίως ἐφαίνοντο πιστεύοντες ἐπὶ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν δυνατότητα πραγματοποιήσεως τῶν ἐπιδιώξεων τούτων καὶ ἀρκετὴ προθυμία ἐπεδειχθῆ ἔκτοτε ἀπὸ μέρους πολλῶν διὰ τὴν προώθησιν τοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρίας. Δὲν πρέπει, ἐν τούτοις, νὰ παραγνωρίζεται ἡ σοβαρότης τῶν ποικίλων δυσχερειῶν, αἵτινες παρεμβάλλονται συχνάκις, καθιστῶσαι ἐπίπονον καὶ ἐνίοτε ἀποκαρδιωτικὴν κάθε παρομοίαν προσπάθειαν.

Παρὰ ταῦτα τὸ Δ. Σ. ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι ἐπετεύχθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἱκανοποιητικῆ πρόοδος εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν τεσσάρων βασικῶν προβλημάτων, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ δυνατότης ἐπιτυχίας τοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρίας.

Συγκεκριμένως ἡ ὅλη προσπάθεια τοῦ προσωρινοῦ Συμβουλίου ἀπέβλεψεν :

Πρῶτον, εἰς τὴν ἐδραΐωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς Ἑταιρίας ὡς Σωματείου

Δεύτερον, εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἐπαρκῶν οἰκονομικῶν μέσων

Τρίτον, εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ τρόπου συγκεντρώσεως ὑλικῶν διὰ τὴν συγκρότησιν μουσειακῶν συλλογῶν καὶ

Τέταρτον, εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν προϋποθέσεων τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ἐδραΐωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς Ἑταιρίας, πλὴν τῆς ἀμέσου καὶ συμφώνου πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς Ἱδρυτικῆς Συνελεύσεως διενεργείας τῶν νομίμων διατυπώσεων διὰ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Καταστατικοῦ αὐτῆς, ἧτις ἐγένετο διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 1151)1951 ἀποφάσεως τοῦ Πρωτοδικείου Ἡρακλείου, τὸ Δ. Σ. ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ εὐρύνη τὸν κύκλον τῶν ἐταίρων διὰ τῆς ἐκλογῆς νέων τακτικῶν καὶ ἀντεπιστελλόντων μελῶν, ὥστε νὰ κατοστή δυνατὴ ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὰ ἄλλα διαμερίσματα τῆς Νήσου καὶ τὰ πνευματικὰ κέντρα Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης.

Ὁὗτω, συμφώνως τῷ ἀρθρῷ 4 τοῦ Καταστατικοῦ, τὸ Δ. Συμβούλιον ἐξέλεξεν ὁμοφώνως ὡς τακτικὰ μέλη 23 συμπολίτας, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ κάτωθι 13 : Σεβασμ. Μητροπολίτης Κρήτης κ. Εὐγένιος, Δήμαρχος κ. Γ. Γεωργιαδης, οἱ κ. κ. Στυλ. Γιαμαλάκης, ἱατρός, Ἀνδροκλῆς Ξανθουδίδης, Ἐπιθεωρητὴς Γεωργίας Κρήτης, Ἀπολ. Μελισσείδης, ἱατρός, Ἰωάννης Ρασιδάκης, ἔμπορος, Γεώργιος Ξηρουδάκης, καθηγητὴς, Ἀλέξανδρος Μανιδάκης, μηχανικός, Μελέτιος Κοκκινάκης, ἔμπορος καὶ Ἐμμ. Ἀστρινάκης, δικηγόρος, καὶ αἱ κ. κ. Ἀντιγόνη Σιδεράκη καὶ Δέσποινα Παπάζογλου, προθύμως ἀπεδέχθησαν τὴν ἐκλογὴν των καὶ καταλέγονται σήμερον μεταξὺ τῶν τακτικῶν ἐταίρων.

Οἱ πλείστοι, ἐξ ἄλλου, τῶν ἐκλεγέντων ἀντεπιστελλόντων ἐταίρων ἀπήντησαν ἤδη ὑποσχόμενοι ἀμέριστον πρὸς τὴν Ἑταιρίαν ἠθικὴν ὑποστήριξιν, ὡς οἱ κ. κ. Ἰω. Καλιτσονάκης καὶ Ἀναστ. Ὁρλάνδος, Ἀκαδημαῖκοι, οἱ κ. κ. Στυλ. Καψωμένος, Ἐμμ. Κριαρᾶς, Νίκος Πολίτης καὶ Ἰω. Μιμαλάκης, καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, οἱ θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι Λάμπης καὶ Σφακίων κ. Εὐμένιος Φανουράκης καὶ Κυθωνίας καὶ Ἀποκορώνου κ. Αγαθάγγελος Ξηρουδάκης, ὁ Ἐφορος Βυζ. Ἀρχαιοτήτων κ. Μανόλης Χατζηδάκης, ὁ Δ)τῆς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Μανούσσκας, ὁ λογοτέχνης κ. Πρεβελάκης, ὁ ἐν Σητεία δικηγόρος κ. Ἐμμ. Γαλανάκης καὶ ὁ ἐν Νεαπόλει καθηγητὴς κ. Ἀριστείδης Βουρλάκης.

Μολονότι είναι φυσικόν νά αισθόνεται τις ποιάν τινα πικρίαν διά τās παρ-
ρουσιαζομένης περιπτώσεις ἀμελείας, ἀδιαφορίας, παρανοήσεως ἢ και οὐχί κα-
λοπίστου ἀντιμετωπίσεως τῶν προτεθέντων σκοπῶν, φρονῶμεν ὅτι θά πρέπει
καί εἰς τὸ μέλλον νά καταβληθῆ φροντίς διευρύνσεως τοῦ κύκλου τῶν ἐταίρων,
διότι πολλοί εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι δύνανται καί ὀφείλουσι νά ἐνισχύσουν τὸ
ἔργον τῆς Ἑταιρίας. Ἀπαιτεῖται ὁμως πρὸς ἐπίτευξιν τούτου συστηματικὴ προ-
σπάθεια διαφωτίσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ περὶ τὴν Ἑταιρίαν γενικωτέρου ἐν-
διαφέροντος. Τὸ προσωρινὸν Δ. Σ. ἀντιμετωπίζον ἄμεσα καὶ ἐπείγοντα προβλή-
ματα δὲν ἠδυνήθη νά ἀνταποκριθῆ εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην τῆς εὐρυτέρας δη-
μοσιότητος καὶ οὕτω ἡ ὑπαρξίς τῆς Ἑταιρίας εἶναι σήμερον ἀκόμη γνωστὴ μό-
νον εἰς ὀλίγας δεκάδας προσώπων.

Σοβαρὰς δυσχερείας ἀντιμετωπίσαμεν ἐν τῇ προσπάθειά διὰ τὴν ἐξασφάλ-
ισιν τῶν ἀπαιτουμένων οικονομικῶν μέσων : Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ἀπολογι-
σμοῦ τῆς οικονομικῆς διαχειρίσεως, τὸν ὅποιον θά καταθέσῃ ἐνώπιον ὑμῶν ὁ
κ. Ταμίας τῆς Ἑταιρίας, τὸ μόνον ἔσοδον τοῦ παρελθόντος τριμήνου ἦτο ἢ
ἐκ 4 ἑκατομμυρίων δραχμῶν μηνιαία εἰσφορὰ τῶν Φιλανθρωπικῶν Ἰδρυμάτων
Α. καὶ Μ. Καλοκαιρινοῦ, τὸ Δ. Σ. τῶν ὁποίων ἀμέσως καὶ προθύμως ἀντα-
πεκρίθη εἰς σχετικῆν αἰτήσιν ἡμῶν. Πλὴν τῶν 12 τούτων ἑκατομμυρίων μικρὸν
μόνον ποσὸν εἰσεπράχθη ἀπὸ ἐμπροθέσμως καταβληθείσας συνδρομας.

Οὐχ' ἦττον ἡ πρόβλεψις διὰ τὸ ἀρξάμενον οικονομικὸν ἔτος δύναται νά
θεωρηθῆ ἱκανοποιητικὴ : Χάρις κυρίως εἰς τὴν ἐνθερμον ὑποστήριξιν καὶ τὸ
ἐνδιαφέρον τοῦ Νομάρχου κ. Μπιράκη, ἐξησφαλίσθη ἐφ' ἀπαξ εἰσφορὰ τοῦ Τα-
μείου Ἐφεδρῶν Νομοῦ Ἡρακλείου ἐξ 25 ἑκατ. δραχμῶν. Ἡ σχετικὴ ἀπόφα-
σις ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν Κρήτης ἐνεκρίθη ἤδη κατόπιν τῶν
ἐνεργειῶν τοῦ ἐταίρου κ. Ξανθουδίδου. Ἐπίσης τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον τῆς
πόλεώς μας, εἰσηγήσει τοῦ ἐταίρου καὶ Δημάρχου κ. Γεωργιάδη ἐψήφισεν ἐκ
τοῦ προϋπολογισμοῦ του τρεχούσης χρήσεως κονδύλιον 10 ἑκατ. δραχμῶν κατα-
βληθησόμενον εἰς μηνιαίας δόσεις μέχρι τοῦ προσεχοῦς Ἰουνίου. Τὸ Ἐμπορι-
κὸν καὶ Βιομηχανικὸν Ἐπιμελητήριον Ἡρακλείου ἀπεφάσισε νά ἐγγράψῃ εἰς
τὸν προϋπολογισμὸν του προσεχοῦς χρήσεως, ἦτοι ἀπὸ 1ης Ἰουλίου ἐ. ἔ. καὶ
ἐξῆς ποσὸν 5 ἑκατ. δρχ. Ὁμοίως ἡ Ἐκκλησία διὰ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου
ὑπεσχέθη ἀνάλογον τῶν σημερινῶν δυνατοτήτων αὐτῆς οικονομικὴν ἐνίσχυσιν,
ἦτοι ἄμεσον εἰσφορὰν 5 περίπου ἑκατ. δρχ. καὶ πρόβλεψιν γενναιοτέρας ἀρω-
γῆς ἀπὸ μέρους τῶν Ἱερῶν Μονῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Συμβουλίων διὰ
τὸ προσεχὲς οικονομικὸν ἔτος.

Ἀντιθέτως τελειῶς ἄκαρπος ἀπέβη ἡ καταβληθεῖσα προσπάθεια οἰκono-
μικῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρίας ἀπὸ μέρους τῶν Τραπεζῶν, ἐκ τῶν
ὁποίων ἡ μὲν Τ. Ἑλλάδος ἀπήνησεν ἀρνητικῶς, ἡ δὲ Ἑθνικὴ ἐχορήγησεν 500
χιλ. δρ. καὶ αἱ ἄλλαι οὐδόλως ἀπήνησαν εἰς τὴν σχετικὴν αἰτήσιν μας. Εἶναι,
νομίζομεν, περιττὸν νά προσθέσωμεν, ὅτι τὴν προσφορὰν τῆς Ε. Τρ. δὲν ἀπε-
δέχθημεν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐπίσης ὅτι ἡ Λέσχη Ἡρακλείου οὐδεμίαν ἔλαβε
μέχρι σήμερον ἀπόφασιν ἐπὶ σχετικῆς αἰτήσεώς μας.

Πάντως αἱ σημειωθείσαι ἀνωτέρω εἰσφοραὶ, ἡ συνεχιζομένη ἐπιχορήγησις
τῶν Φιλανθρωπικῶν Ἰδρυμάτων Καλοκαιρινοῦ, ὁμοῦ μὲ τὰ λοιπὰ ἐκ συνδρο-
μῶν καὶ ἐγγραφῶν ἔσοδα τῆς Ἑταιρίας καλύπτουν πλήρως τὸ εἰς τὸν κατατι-
θέμενον σήμερον προϋπολογισμὸν αὐτῆς προβλεπόμενον ποσὸν εἰσπράξεων, ἐξ
ἐννεμήκοντα ὀκτῶ περίπου ἑκατ. δραχμῶν.

Διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρίας θ' ἀπαιτηθοῦν βεβαίως κατὰ πολὺ μεγαλύτερα οικονομικὰ μέσα. Ἡ δαπάνη ἢ ἀπαιτουμένη διὰ τὴν περισυλλογὴν μουσειακοῦ ὑλικοῦ, διὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν ἱστορικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν μνημείων, διὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου καὶ διὰ τὴν προώθησιν τῶν λοιπῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρίας δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιμετωπισθῇ μὲ ὀλίγας δεκάδας ἑκατομμυρίων. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῆται τὸ γεγονός τῆς γενικωτέρας οικονομικῆς κρίσεως ὡς καὶ ἡ κρατοῦσα τάσις παραγωγίσεως τῆς σημασίας τῶν πνευματικῶν ἐπιδιώξεων, ἐν τῷ πλαισίῳ δὲ τούτῳ θεωρούμενον τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Δ. Σ. δύναται, νομίζομεν νὰ κριθῇ ὡς ἱκανοποιητικόν.

Ὀλιγώτερον ἐπιτυχῆς ὑπῆρξεν ἡ προσπάθεια συγκεντρώσεως ὑλικοῦ διὰ τὴν συγκρότησιν τῶν μουσειακῶν συλλογῶν τῆς Ἑταιρίας. Δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζονται αἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντικειμενικαὶ δυσχέρειαι, τὴν σοβαρότητα τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνεται τις μόνον ὅταν ἔλθῃ εἰς ἄμεσον μὲ τὰ πράγματα ἐπαφὴν, ἐπιδιώκων τὴν περισυλλογὴν ἀντικειμένων κατεσαρμμένων εἰς πλείστα σημεία, ἄνευ μέσων κινήσεως, ἐπαρχῶν χρημάτων καὶ δυνατότητος ἀκριβοῦς ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας τῶν προσφερομένων ἀντικειμένων. Ὁρθὸν ἐν τούτοις εἶναι νὰ μὴν παρασιωπηθῇ ἡ διαπίστωσις ὅτι μικρὰ ἀλλ' ἐνδεικτικῆ πρόοδος ἐπετεύχθη καὶ εἰς τὸν τομέα τοῦτον.

Εἰδικώτερον: Τὸ Δ. Σ. ἐπέτυχε τὴν ἀγορὰν πέντε παλαιῶν ξυλογλύπτων κιβωτιῶν, ὠργάνωσε μίαν ἀποστολὴν εἰς Κριτσᾶν Μεραμβέλλου, ὅπου ἡγοράσθησαν 15 περίπου τεμάχια ὑφαντῶν καὶ κεντημάτων λαϊκῆς τέχνης καὶ ἀπεδέχθη προσφορὰν 5—6 ἄλλων μικρῶν ἀντικειμένων ἱστορικοῦ ἢ λαογραφικοῦ ἐνδιαφέροντος, δαπανηθέντος ἐν συνόλῳ ποσοῦ 10 περίπου ἑκατ. δραχμῶν. Εἶναι ὅμως εὐνόητον ὅτι τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς δὲν δύναται νὰ προωθηθῇ ἱκανοποιητικῶς ὑπὸ 3 ἢ 5 μόνον ἀτόμων. Ἀπαιτεῖται πρὸς τοῦτο ἐνεργὸς συμμετοχὴ ὅλων τῶν ἐταίρων. Ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ συνεδριάσεως τὸ προσωρινὸν Δ. Σ. ἀπεφάσισε τὴν σύστασιν τριῶν Ἐπιτροπῶν συλλογῆς μουσειακοῦ ὑλικοῦ: μίᾳ διὰ τὰ Βυζαντινὰ καὶ Μεσαιωνικὰ κειμήλια, ἑτέρας διὰ τὰ ἱστορικὰ τοιαῦτα καὶ τρίτης διὰ τὰ ἔργα τῆς κρητικῆς λαϊκῆς τέχνης. Αἱ ἐπιτροπαὶ ὅμως αὗται δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ λειτουργήσουν, θὰ πρέπη δ' ἀσφαλῶς εἰς τὸ μέλλον νὰ καταβληθῇ ὅλος ἰδιαιτέρα φροντίς διὰ τὴν ἐπιτυχῆ λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, ἐφ' ὅσον ὡς πρωταρχικὴ ἐπιδίωξις τῆς Ἑταιρίας διὰ τὸ ἐγγὺς μέλλον τίθεται ἡ δημιουργία ἀξιολόγου μουσειακῆς συλλογῆς δυναμένης ν' ἀποτελέσῃ τὸν πυρῆνα τοῦ ἰδρυθησομένου Μουσείου.

Ὡς πρὸς τὸ τέταρτον ἐκ τῶν βασικῶν προβλημάτων, τὴν δημιουργίαν τῶν προϋποθέσεων ἰδρύσεως τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου, τὸ Δ. Σ. φρονεῖ ὅτι ἐπετεύχθη ἱκανοποιητικὴ λύσις. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἴμεθα εἰς ἴθεσιν νὰ παρασχωμεν τὰ κάτωθι στοιχεῖα:

1) Κατόπιν αἰτήσεως τῆς Ἑταιρίας, τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας ἐχορήγησε εἰς αὐτὴν ἄδειαν συγκροτήσεως ἰδιωτικῆς μουσειακῆς συλλογῆς, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι αὕτη θὰ περιέλθῃ εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Δημοσίου, ἐν περιπτώσει διαλύσεως τῆς Ἑταιρίας. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ δι' ἀποφάσεως τῆς παρούσης συνελεύσεως εἰδικὴ προσθήκη εἰς τὸ 24ον ἄρθρον τοῦ Καταστατικοῦ.

2ον) Κατόπιν ἐνεργειῶν τῆς Ἑταιρίας, τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Κρήτης καὶ τῶν Φιλανθρωπικῶν Ἰδρυμάτων Καλοκαιρινοῦ, τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμ-

βούλιον παρέσχε τὴν ἀπαιτουμένην ἔγκρισιν διὰ τὴν στέγασιν τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεσαιωνικῆς Συλλογῆς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας ἰδρυθησόμενον ἱστορικὸν Μουσεῖον. Εἶναι προφανὴς ἡ σοβαρότης τοῦ θέματος τούτου, ἐφ' ὅσον ἀνευ τῆς συλλογῆς αὐτῆς θὰ ἦτο ἀδύνατον διὰ πολλὰ ἰσως ἔτι νὰ ἀρχίσῃ ἡ λειτουργία τοῦ Μουσείου τούτου.

3) Εἶναι γνωστὸν, ὅτι βασικὴ προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου ἀποτελεῖ ἡ ἀπὸ μέρους τῶν Φιλανθρωπικῶν Ἰδρυμάτων παραχώρησις τῆς ἐπὶ τῆς οδοῦ Λυσιμάχου Καλοκαιρινοῦ οἰκίας. Ἡ παλαιότης ὅμως τοῦ κτιρίου καὶ αἱ φθοραὶ τὰς ὁποίας τοῦτο ὑπέστη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς ὡς ἐπίσης καὶ αἱ ἰδιαίτεραι ἀνάγκαι αἱ προκύπτουσαι διὰ τὴν διαμόρφωσιν καταλλήλων χώρων ἐκθέσεως καὶ διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν στεγασθησομένων συλλογῶν ἐπιβάλλουν τὴν ριζικὴν ἀνακαινίσιν καὶ μετασκευὴν αὐτοῦ. Τὰ Φιλανθρωπικὰ Ἰδρύματα, τὰ ὁποῖα πρόκειται εἰς ἐκτέλεσιν ὄρου τῆς διαθήκης τοῦ ἀειμνήστου Ἀνδρέου Λυσ. Καλοκαιρινοῦ νὰ καταβάλουν καὶ τὴν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δαπάνην, ἀνέθεσαν ἤδη ἀπὸ διμήνου εἰς τοὺς μηχανικοὺς κ. κ. Λασηθιωτάκην καὶ Τζομπανάκην τὴν ἐκπόνησιν τῆς σχετικῆς μελέτης, ὑπολογίζεται δὲ ὅτι ἐντὸς τοῦ προσεχοῦς μηνὸς Φεβρουαρίου θὰ ὑποβληθῶν πρὸς ἔγκρισιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν αἱ σχετικαὶ ἀποφάσεις τοῦ Δ. Σ. τῶν Ἰδρυμάτων διὰ τὴν διάθεσιν τῆς ἀπαιτηθησομένης πιστώσεως καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ προκήρυσιν διαγωνισμοῦ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Πλὴν ἀπρόοπτον τινός, δύναται νὰ θεωρηθῇ πιθανὴ ἡ μέχρι τοῦ προσεχοῦς Σεπτεμβρίου περάτωσις τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ὅτε καὶ θὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐγκατάστασις τῶν Συλλογῶν.

Εἶναι προφανές, ὅτι τ' ἀνωτέρω, ἤτοι ἡ χορηγήσις ἀδείας συγκροτήσεως μουσειακῆς Συλλογῆς, ἡ ἔγκρισις τῆς συστεγασεως τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεσαιωνικῆς Συλλογῆς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ ἡ γενομένη διὰ τὴν μετασκευὴν τοῦ κτιρίου προεργασία, ἐπιτρέπουν τὴν πλέον αἰσιόδοξον πρόβλεψιν διὰ τὴν ταχεῖαν πραγματοποίησιν τοῦ σπουδαιοτέρου ἰσως τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρίας, τῆς ἰδρύσεως τοῦτέστιν τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου.

Παραμένον βεβαίως εἰσέτι ἐκκρεμῆ πολλὰ ζητήματα ὡς τὸ τῆς ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως τοῦ ἰδρυθησομένου Μουσείου, τῶν ὄρων ὑφ' οὓς θὰ γίνῃ ἡ παραχώρησις τοῦ κτιρίου κ.λ.π., δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ παραστῇ ἀνάγκη συγκλήσεως ἐκτάκτου Γενικῆς Συνελεύσεως μετ' ὀλίγους μῆνας πρὸς λήψιν ὀριστικῶν ἀποφάσεων ἐπὶ τῶν θεμάτων τούτων.

Τὸ προσωρινὸν Συμβούλιον παραδίδον τὴν Διοίκησιν, εὐχεται ὅπως τὸ ὑφ' ὧν ἐκλεγησόμενον σήμερον νέον δυνηθῇ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἑνιαυσίου θητείας του νὰ προωθήσῃ ἱκανοποιητικώτερον τὸ ἔργον τῆς Ἑταιρίας.

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΝ ΚΡΗΤῃ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1951

Παρὰ τὰς κρατούσας δυσχερεῖς οικονομικὰς συνθήκας, τῶν ὁποίων ὁ ἀντίκτυπος εἶναι ἰδιαίτερος αἰσθητὸς εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν κίνησιν, τὸ ἔτος 1951 δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξαιρετικῶς καρποφόρον εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς προαγωγῆς τῶν ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων τῆς Κρήτης καὶ εἰς σπουδαῖα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς δύο κυρίως παραγόντας: 1) Τὴν ἀρωγὴν τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ. 2) Τὴν ἐντατικὴν καταβληθεῖσαν προοπάθειαν τὸσον ἐκ μέρους τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν ξένων ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν.

Ἡ ἀπὸ μακροῦ ὑπεσχημένη βοήθεια εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ διὰ τὴν τόνωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ Τουρισμοῦ ἤρχισε τέλος νὰ καταφθάνη, καίτοι ἐν μέσῳ ἔξαιρειτικῶς δυσχερῶν συνθηκῶν ἀξιοποιήσεώς της ἐντὸς βραχυτάτων χρονικῶν ὁρίων. Διὰ τὴν ἐπισκευὴν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ κτηρίου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἐχορηγήθη τὸ ποσὸν τῶν 271 ἑκατομμυρίων, ἠλπίζετο δὲ ὅτι διὰ τοῦ ποσοῦ τούτου θὰ καθίστατο δυνατὸν νὰ ἐπισκευασθῇ ὁλόκληρον τὸ κτήριο. Οἱ καταρτισθέντες ὅμως προϋπολογισμοὶ ἀπεδείχθησαν ἀνακριβεῖς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀπροβλέπτων ἀναγκῶν, ὡς ἐπίσης τὸ δύσκολον πρόβλημα νὰ συνεχισθῇ πραγματοποιουμένη ἡ ἐπανεκθεσις τοῦ Μουσείου, ἐνῶ τὸ κτήριο ριζικῶς ἐπεσχευάζετο, δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ὁλοκληρωτικὴν πραγματοποίησιν τοῦ καταρτισθέντος προγράμματος καὶ νῦν ἀναμένεται τὸ δεῦτερον μέρος τῆς ἀμερικανικῆς βοήθειας διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἔργων, ὁπότε θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνοίξουν 20 μουσειακαὶ αἴθουσαι.

Ἐν τῷ μεταξὺν κατορθώθῃ νὰ προαχθῇ σημαντικῶς ἡ ἐπανεκθεσις τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου εἰς τὴν προκαταρκτικὴν αὐτοῦ μορφήν καὶ ἐξετέθη ἤδη ὁλόκληρον τὸ κύριον περιεχόμενον τοῦ Μουσείου εἰς ἐπὶ αἰθούσας, ὅπου δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ ἱκανοποιητικῶς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν χρόνων μέχρι τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς. Καίτοι ὁ διατιθέμενος χώρος εἶναι σχετικῶς μικρὸς καὶ ἡ πυκνότης τῶν ἀντιειμένων εἶναι μεγάλη, διότι κατεβλήθη προσπάθεια νὰ βοηθηθοῦν καὶ οἱ ἐργαζόμενοι ἐπιστήμονες ἀρχαιολόγοι εἰς τὸ ἔργον τῆς μελέτης των, ἡ ἔκθεσις εἶναι κατὰ πολὺ ἀνωτέρα τῆς πρὸ τοῦ πολέμου ὑπαρχούσης. Δέον νὰ σημειωθῶν αἱ ὑφιστάμεναι δυσκολίαι λόγῳ τῆς κακῆς λειτουργίας τῶν ἐργαστηρίων καὶ τοῦ περιορισμένου ἀριθμοῦ τοῦ προσωπικοῦ. Ἡ μεγάλη αἰθουσα τῶν ἑλληνικῶν καὶ ἑλληνορωμαϊκῶν γλυπτῶν εἶναι σχεδὸν ἐτοιμη, ἀλλὰ δὲν ἤνοιξε ἀκόμη διὰ τὸ Κοινόν, διότι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ κατασκευασθῇ ἀριθμὸς τις μαρμαρίνων βάθρων, τὰ ὅποια εἶναι δαπανηρά. Εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης καὶ κατὰ τὸ κέντρον ἐτοποθετήθη, μεταφερθὲν ἐκ Γόρτυνος, καὶ συναρμοσθὲν μὲ τὴν κεφαλὴν τὸ κολοσσαῖον ἄγαλμα τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος. Εἰς τὰ ἐργαστήρια ἐγένετο ἡ συγκόλλησις τῶν ἀποκολληθέντων διὰ τῶν βομβαρδισμῶν καὶ τῶν μεταφορῶν, πλῆθος δὲ ἀγγείων καμαραϊκοῦ καὶ φυσιοκρατικοῦ ρυθμοῦ, συνεπληρώθησαν ζωγραφικῶς κατ' ἀριστοτεχνικὸν ὄντως τρόπον ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Θωμᾶ Φανουράκη. Ὁ τρόπος ἐκθέσεως ἐβελτιώθη μὲ τὴν κατασκευὴν τινῶν νέων προθηκῶν καὶ τὴν ἀναπροσαρμογὴν τῶν παλαιῶν, ὡς καὶ μὲ τὴν ἀντικατάστασιν πολλῶν τῶν ξυλίνων ραφίων διὰ χρυσταλλίνων.

Μετὰ ἐντατικὸν ἀγῶνα κατορθώθη νὰ παραγγελθοῦν εἰς Λονδίνον διὰ τῆς ἀμερικανικῆς εἰς δολλάρια βοήθειας νέαι μεταλλικαὶ καὶ χρυσταλλόφρακτοι προθηκαί, μετὰ τὴν ἀφιξιν δὲ τούτων, ἡ ὁποία ἀνυγγέλλεται ὡς προσεχῆς, καὶ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, θέλει πραγματοποιηθῇ τὸ διπλοῦν σύστημα ἐκθέσεως, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ χωρισθῇ τὸ Μοσεῖον τουριστικῆς ἐπιδείξεως ἀπὸ τὰς ἐπιστημονικὰς συλλογὰς, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἡ ἔκθεσις κατὰ τὸ δυνατόν ἰδεώδης.

Ἡ ἐντατικὴ ἐργασία εἰς τὸ Μοσεῖον Ἡρακλείου καὶ εἰς τοὺς κυρίους ἀρχαιολογικῶς χώρους δὲν ἀφῆκε χρόνον διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ὄρων ἐκθέσεως τῶν λοιπῶν μικρῶν Συλλογῶν, ὡς καὶ τῶν Μουσείων Ρεθύμνης καὶ Χανίων, τὰ ὅποια παραμένουν σχεδὸν ὡς εἶχον. Προήχθη ὅμως ἱκανοποιητικῶς τὸ ζήτημα τῆς στεγάσεως τοῦ Μουσείου Ρεθύμνης εἰς τὴν Ἐνετικὴν Λέσχην, ἥτις

ἀποκαθίσταται ὡς μνημεῖον διὰ τὴν στεγασὴν καὶ τὸ Μουσεῖον (βλ. περαιτέρω τὴν ἔκθεσιν Κ. Καλοκύρη).

Διὰ τῆς βοήθειάς ἐπίσης τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ κατέστη δυνατόν διὰ πρώτην φορὰν νὰ γίνουσι ἐκτεταμέναι καὶ συστηματικαὶ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως καὶ στερεώσεως τῶν ἀνακτόρων Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ. Αἱ ἐργασίαι κυρίως ἀπέβλεψαν εἰς τὸ νὰ λυθοῦν τὰ βασικώτερα προβλήματα, νὰ ἐπιτευχθοῦν ἡ μόνιμος στερέωσις τῶν δαπέδων, ἡ προστασία τῶν γυψολιθικῶν ἐπενδύσεων, νὰ γίνῃ ἀντικατάστασις τῶν ἐφθαρμένων πλακῶν γυψολίθου διὰ νέων τῶν αὐτῶν διαστάσεων, νὰ καταπολεμηθῇ συστηματικῶς ἡ βλάστησις, ὥστε νὰ μὴ καλύπτονται καὶ νὰ μὴ φθειρῶνται διὰ ταύτης οἱ χώροι. Ταυτοχρόνως ἐλήφθη φροντίς ἵνα οἱ χώροι τουριστικῶς γίνουσι περισσότερο κατινοητοὶ καὶ νὰ ἐξωραϊσθοῦν. Βάσει τοῦ προγράμματος τούτου ἐστερεώθησαν τὰ πλακώστρωτα τῶν αὐλῶν μετὰ τὴν ἐξόντωσιν τῆς βλαστήσεως, ἐμφραχθέντων μονίμως τῶν μεταξὺ τῶν πλακῶν ἄρμων, συνεπληρώθησαν ἑλλιπῆ δάπεδα, κατεσκευάσθησαν στέγαστρα μὴ παρεμποδίζοντα τὴν ὕψιν τῶν ἐρειπίων καὶ κατὰ τὸ δυνατόν μὴ παραβλάποντα αἰσθητικῶς, ἀπεκατεστάθησαν δωμάτια τινά, τῶν ὁποίων ἡ μορφή ἦτο πολὺ συγκεχυμένη, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὴν Κνωσὸν ἀπεκατεστάθησαν αἱ προσβάσεις εἰς τὸ Ἀνάκτορον, οὕτως ὥστε ὁ ἐπισκέπτης εἰσέρχεται πλέον διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν ἠκολούθουν πάλαι οἱ ἐπισκεπτόμενοι τὰ ἀνάκτορα. Τὸ συνολικῶς διατεθὲν ποσὸν ἀνῆλθεν εἰς 130 ἑκατομμύρια, ἀλλὰ ποσὰ κατὰ πολὺ μεγαλύτερα εἶναι ἀναγκαῖα ὥστε νὰ γίνῃ ἱκανοποιητικὴ ἡ ἀποκατάστασις καὶ ἐξασφάλισις τῶν μοναδικῶν ἐρειπίων. Δέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ἰδιαιτέρως ἡ συμβολὴ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διὰ τὴν Κνωσὸν, ὅπου ὁ ἀρχιτέκτων καὶ ἐπιμελητὴς αὐτῆς ἐν Κνωσῷ Piet de Jong ἐπέβλεψεν εἰς τὰς ἐργασίας, καὶ τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς εἰς τὴν Φαιστὸν καὶ Ἀγ. Τριάδα, ὅπου ὁ Διευθυντὴς Doro Levi μὲ δλόκληρον ἐπιτελεῖον ἐπιστημόνων καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ τεχνικοῦ κ. Toti, προώθησε τὰς ἐργασίας μὲ δαπάναν τῆς Σχολῆς καὶ ἔλυσεν ἐπιτυχῶς τὸ πρόβλημα τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων γυψολιθικῶν πλακῶν διὰ νέων, αἵτινες ἐξήχθησαν ἐκ τῶν ἀρχαίων λατομείων. Οὕτω ἀπεκατεστάθη τὸ λουτρόν τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων καὶ ἀπεδείχθη ὅτι ἡ συνέχισις τῶν ἐργασιῶν βαθμιαίως θὰ λύσῃ τὸ βασικώτερον πρόβλημα τῆς διασώσεως τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων. Δυστυχῶς δὲν ἦτο δυνατόν αἱ ἐργασίαι νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους μινωικοὺς χώρους, οἵτινες ἐπίσης εὐρίσκονται εἰς μεγάλον κίνδυνον καταστροφῆς.

Διὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως βυζαντινῶν καὶ ἐνετικῶν μνημείων τῆς Κρήτης βλ. περαιτέρω τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Μνημείων Κρήτης Κ. Καλοκύρη.

Ὡς πρὸς τὸν ἐξωραϊσμὸν καὶ τὴν ἐπαύξῃσιν τουριστικῆς ἀνέσεως εἰς τοὺς κυριωτέρους ἀρχαιολογικοὺς χώρους ἡ πρόοδος δὲν ὑπῆρξε λίαν σημαντικὴ. Εἰς τὸ περὶτερον Φαιστοῦ οὐδὲν ἐγένετο διὰ τὴν ἐπέκτασιν ἢ διὰ τὸν ἐξοπλισμὸν του. Ἡ τουριστικὴ πρὸς τὰ ἐρεῖπια ὁδὸς ἀπλῶς ἐμελετήθη καὶ ἐχαράχθη προκαταρκτικῶς. Εἰς τὴν Κνωσὸν ὅμως ἐκτὸς τῆς συμπληρώσεως τῆς περιφράξεως τοῦ χώρου κατεσκευάσθη τουριστικὸν ἀναπαυτήριον συνεχόμενον μὲ τὸ φυλάκειον καὶ μὲ τὸν πυλῶνα εἰσόδου εἰς τὸν χώρον, εἰς τὸ σύνολον δὲ προσεδόθη χαρακτὴρ κρητικὸς λαϊκός. Τὰ ἔργα δὲν συνεπληρώθησαν εἰσέτι. Ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀνεκινώθη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον ἡ πρόθεσις νὰ δωρηθῇ εἰς αὐτὸ δλόκληρος σχεδὸν ἢ ὑπὸ τοῦ Ἡβαν κληροδοτηθεῖσα εἰς τὴν Σχολὴν ἐν Κνωσῷ περιουσία, περιλαμβάνουσα τὴν

Ἐπαυλιν Ἀριάδην καὶ τὰ γύρω αὐτῆς κτήματα καὶ τὰ παρὰ τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφῆως ἀγορασθέντα. Ἡ πραγματοποίησις τῆς δωρεᾶς πρόκειται νὰ συντελεσθῇ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Σημαντικὸν γεγονός δέον νὰ χαρακτηρισθῇ ὅτι ἐτέθη ἡ βᾶσις τῆς πραγματοποίησεως τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ στεγασθῇ εἰς τὸ διὰ τῆς διαθήκης Ἀνδρέου Καλοκαιρινοῦ δωρηθὲν μέγαρον, καταλλήλως μετασκευαζόμενον ὑπὸ τῶν Φιλανθρωπικῶν Ἰδρυμάτων Καλοκαιρινοῦ. Τὸ Μουσεῖον τοῦτο θέλει περιλάβει συλλογὴν βυζαντινῶν καὶ μεσαιωνικῶν ἀρχαιοτήτων, ἔκθεσιν ἔργων τῆς λαϊκῆς τέχνης καὶ ζωῆς τῆς νεωτέρας Κρήτης, καὶ τὰ ἱστορικὰ κειμήλια τῶν ἀγώνων τῆς μεγαλονήσου. Διὰ τὴν ταχύτεραν πραγματοποίησιν τοῦ Μουσείου τούτου καὶ γενικώτερον διὰ τὴν τόνωσιν τῶν ἱστορικῶν μελετῶν ἐν Κρῆτῃ ἰδρύθη ἡ Ἐταιρία τῶν Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἥτις ἤδη ἐπροχώρησε σημαντικῶς εἰς τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς. Εἰς τὸ ἰδρυόμενον Μουσεῖον θὰ στεγασθῇ πιθανῶς καὶ ἡ μεσαιωνικὴ συλλογὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Τὰ ἤδη δι' ἀγορῶν ἀποκτηθέντα ἀντικείμενα εἶναι παλαιὰ «κασέλλαι» μὲ ὥραιαν ξυλογλυπτικὴν διακόσμησιν, μικρὰ τινα ξυλόγλυπα ἔργα, χάλκινα σκεύη, ἀργυροῦν χαίμαλι ἰδιότυπον τουρκικῶν χρόνων καὶ ὥραια κεντήματα καὶ τάπητες, παλαιὰ καὶ νεώτερα, ἐκ Κρητικῆς Μεγαμβέλλου.

Ἡ ἀνασκαφικὴ δρᾶσις τόσον τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας ὅσον καὶ τῶν ξένων ἀρχαιολ. Σχολῶν ὑπῆρξεν ἐντατικὴ καὶ ἐν πολλοῖς ἀποδοτικὴ. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ σημαντικοῦ εὐρήματος, γενομένου εἰς θέσιν Γρίβιλα Μυλοποτάμου, δηλ. μεγάλου χαλκοῦ εἰδωλίου ὕψ. 0,25 μ. παριστῶντος λάτριν μὲ μακροὺς βοστρύχους κατερχομένους καὶ ἐλισσομένους πρὸ τοῦ στήθους, φέροντα λατρευτικῶς τὴν χεῖρα πρὸ τοῦ στέρνου, ἐγένετο ὑπ' ἐμοῦ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ἥτις δεσπόζει τῆς κοιλάδος τοῦ Αὐλοποτάμου καὶ τῆς δι' αὐτῆς κατερχομένης πρὸς Πάνορμον ὁδοῦ. Διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς ἐκαταμένου συνοικισμού, τοῦ ὁποίου ὁμως τὰ οἰκήματα, φτωχὰ ὡς φαίνεται καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον δι' ἀκατεργάστων λίθων ὀκδομημένα, διελύθησαν κατὰ τὴν ἐπὶ αἰῶνας καλλιέργειαν τοῦ χώρου. Δύο δοκιμαί, καθ' ὃν χώρον ἀνευρέθη τὸ εἰδωλον, τὸ ὁποῖον ὁμως φαίνεται ὅτι παρεσύρθη ἐξ ἀνωτέρων στρωμάτων, καὶ κατὰ τὴν κορυφὴν, παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγ. Φανουρίου, ἀπεκάλυψαν τοίχους οἰκημάτων καὶ τοίχους ἀντιστηρίξεως τοῦ ἄνω ἰσοπέδου μὲ βαθμιδωτὸν κρηπίδωμα πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων. Μινωικὰ ὄστρακα τῆς ΥΜΙ περιόδου ὑπάρχουν ἀρκετὰ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ὁμως δὲν κατορθώθη νὰ διαπιστωθῇ ἡ ὑπαρξίς μινωικῶν κτηρίων, πλὴν ἴσως τμήματος κυκλωπέου κατασκευῆς ὀλίγον ἄνω τοῦ χώρου ἐνθα ἀνευρέθη τὸ εἰδωλίον. Εἰς τὴν Πρασᾶν Ἡρακλείου, τοποθεσίαν Κορακιές, ἐσυνέχισα διὰ δαπάνης τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, τὴν ἀνασκαφὴν, ἡ ὁποία ἐξετελέσθη τὸ 1939—1940 μὲ δαπάνας τοῦ Συλλόγου τῶν Φίλων τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Ἐσυνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μεσομινωικοῦ ἀποθέτου ἀπὸ τοῦ 13ου μέτρου καὶ κάτω καὶ περισυνελέγησαν ἱκανὰ ὄστρακα, τῶν ὁποίων τινὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ΜΜΙβ φάσεως, τῆς αὐτῆς δηλαδὴ περιόδου κατὰ τὴν ὁποίαν, φαίνεται, ὀκδομηθῆναι τὸ πρῶτον ἡ Οἰκία Α. Τῆς τελευταίας ἐκαθαρίσθησαν τὰ τέσσαρα ὑπόγεια δωμάτια, τὰ ὁποῖα διασώζονται ἱκανοποιητικῶς εἰς ἦψος σχεδὸν τριῶν μέτρων καὶ διὰ τοῦ καθαρισμοῦ ἀπεδείχθη ὅτι ἐν τῶν δωματίων εἶχε 16 βόθρους ἴσως διὰ τὴν στερέωσιν ἐν αὐτοῖς πίθων καὶ πιθιδίων, τὸ δεύτερον εἶχε ἐσωτερικὸν τέμενος διὰ τὴν λατρείαν, ἡ ὁποία ἀπεδείχθη ἀπὸ πλῆθος χαρακτηριστικῶν εἰς ἱερὰ κυπέλλων καὶ λοπαδίων. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ δωματίου τούτου ἀνή-

κον εις δύο φάσεις, τὴν ΜΜΙΙΙ καὶ τὴν ΥΜΙα. Εἰς τὴν τελευταίαν ἀνήκουν, χαρακτηριστικὰ δείγματα κυάθων (εἰς μὲ δικτυωτὸν καὶ ἕτερος μὲ ἀπλῆν σπειραν) καὶ προχοιδίων, εἰς δὲ τὴν πρώτην ἀνήκουν δύο ἐνδιαφέροντα ἀγγεῖα μὲ δισκόσησιν διὰ λευκοῦ ἐπὶ καστανομέλανος διπλῶν πελέκων ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν ἱερὸν κόμβον. Τὰ ἰσόγεια δωμάτια τῆς οἰκίας δὲν διεσώζοντο καλῶς ὁλόκληρος δὲ ἡ νοτιανατολικὴ γωνία ἀνευρέθη κατεστραμμένη. Ὅμως ἐβεβαιώθη ἡ ὑπαρξίς βεράντας πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένης, καὶ ἀνευρέθη ἡ εἰσοδος τῆς οἰκίας, ὡς καὶ ἄλλη δευτερεύουσα εἰσοδος ἐν συνδυασμῷ μὲ κλωβὸν μικρᾶς κλίμακος. Εἰς ἀποθήτης ἀνευρέθη ᾠκοδομημένος ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸ ὑπόγειον διαμέρισμα τοῦ ἱεροῦ, ἀνευρέθη δὲ κεκλεισμένος μὲ δύο μεγάλας καὶ βαρεῖας πλάκας. Ἐντὸς ἀνευρέθη κεραμικὴ τῆς ΜΜΙΙΙ περιόδου. Δευτέρα οἰκία (Οἰκία Β) ἀνεσκάφη ὀλίγον περαιτέρω, τετραγωνικὴ τὸ σχῆμα καὶ μὲ τέσσαρα δωμάτια, τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἐβεβαιώθη ὅτι ἦτο μαγειρεῖον ἐκ τῆς ἐστίας, τοῦ «σταμνοστάτου», τῶν στερεωμένων ἐν μέσῳ λίθων χυτῶν καὶ μῆς τετηρημένης γούρνας, ἣτις πιθανῶς ἐχρησίμευσεν ὡς νεροχύτης. Εἰς ἐν τῶνωματιῶν ἀνευρέθη μέγα χωνοειδῶς πρὸς τὰ ἄνω εὐρυνόμενον σκεῦος, ἐν εἶδει κολυμβήθρας ἢ εὐμεγέθους πυραύνου. Διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ὅταν ἦτο πυρακτωμένον, φαίνεται, ὑπῆρχον δύο ὅπαι ἀντικείμενα, ἵνα δι' αὐτῶν διέρχεται ράβδος. Συνεκροτήθησαν τινὰ ἀγγεῖα, ἅπαντα τῆς ΥΜΙα περιόδου κατὰ τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιήθη ἡ οἰκία. Ἐνδιαφέρον εἶναι λίθινον τετράπλευρον σκεῦος ἐκ πώρου λίθου μὲ ἐπιγραφὴν.

Ὁ καθηγητὴς κ. Σπ. Μαρινᾶνος ἐσυνέχισε λίαν ἐπιτυχῶς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ μινωικοῦ μεγάρου Βαθυπέτρου. Ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἔκτασις τοῦ μεγάρου τούτου ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε θὰ ἦδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μικρὸν ἀνάκτορον. Πολλοὶ τῶν τοίχων ἦσαν ἄριστα ᾠκοδομημένοι μὲ πελεκητοὺς λίθους πολὺ μεγάλου μεγέθους. Διὰ πρώτην φορὰν νῦν κατέστη σαφὲς τὸ σχέδιον τοῦ μεγάρου, τὸ ὁποῖον ἐκτὸς τῶν ἐξωτερικῶς πρὸς δυσμὰς ἐστραμμένωνωματιῶν, ὅπου διεμορφοῦτο βεράντα καὶ ὅπου εὐρέθη ἡ ἀποθήκη τῶν πίθων μὲ τοὺς δύο πεσοῦς καὶ τὸ δωμάτιον μὲ τὸ πυρίκαυστον στῶμα, εἶχεν ἐσωτερικὴν μικρὰν αὐλὴν καὶ παρ' αὐτὴν πιεστήριον σταφυλῶν, τοῦ ὁποίου τὰ σκευὴ καὶ ὁλόκληρον τὸ σύστημα λειτουργίας ἀνευρέθη ἀθικτον κατὰ χώραν, κλιμαξ ἄγουσα πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον μὲ δύο πτέρυγας, μικρὸν ἱερὸν μὲ θρανία κύκλῳ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη πληθὸς ἀνεστραμμένων κυπέλλων καὶ ἄλλων διὰ τὴν τελετουργίαν χρησίμων ἀγγείων, τὸ κυρίως διαμέρισμα κατοικίας, τὸ ὁποῖον ἔχει προθάλαμον (σὺθουσαν) μὲ δύο κίονας καὶ ἀποτελεῖται ἐσωτερικῶς ἐκ δύο παραλλήλωνωματιῶν, διάδρομοι συνδέσεως πολλῶν ἄλλων διαμερισμάτων κλπ. Ἡ ἀνασκαφὴ θὰ ἐπεκταθῇ νῦν πρὸς ἀνατολὰς, ἔνθα φαίνεται ὅτι ὑπάρχει κεραμευτικὸς κλίβανος. Τὰ κινητὰ εὐρήματα ἀτυχῶς δὲν ἦσαν πολλὰ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι ἀγγεῖα διακοσμημένα μὲ ἀπλῆν διακόσμησιν τῆς ΥΜΙα περιόδου, συνήθως μὲ σπείρας ἢ κλαδία. Ἐν ἀγγείων μὲ θαλασσίαν διακόσμησιν ναυτίλων εἶναι τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀντιπροσωπεύσῃ περίοδον πλέον προκεχωρημένην.

Ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Στυλιανὸς Ἀλεξίου ἀνέσκαψε τὸ ἀρχαϊκῶν χρόνων ἱερὸν τοῦ Καβουσίου, τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη ὁμοιον πρὸς τὰ ἱερά τοῦ Συνοικισμού Καρφί καὶ τῆς Δρήρου, τὰ ὁποῖα συνδέονται πρὸς τὰ παλαιότερα ΥΜΙΙΙ ἱερά, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκληρονόμησαν τὸν μετὰ θρανίων τύπον. Δυστυχῶς τὸ ἱερὸν τοῦτο εἶχε καταστραφῇ ἤδη ἐν μέρει ὑπὸ τῶν χαρικῶν ἀπεδείχθη ὅμως ὅτι εἶχε θρανίων - βωμὸν εἰς τὸ βάθος καὶ ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἔκει-

το ή βάσις τοῦ μεγάλου πηλίνου λατρευτικοῦ εἰδώλου, ὡς καί τὰ πήλινα εἰδῶλια ἐκ μεταγενεστέρως τελετουργικῆς ἀποθέσεως, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος εἰς τὴν περυσινήν ἔκθεσιν (βλ. «Κρητ. Χρονικά» Δ', σ. 533). Ἡ ἴδρυσις τοῦ ἱεροῦ ἀσφαλῶς ἐγένετο κατὰ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους, πιθανῶς ὁμως ἢ ἐν αὐτῷ λατρεία ἐσυνεχίσθη μέχρι τῶν κλασσικῶν ἑλληνικῶν χρόνων, ὡς ἀπέδειξαν τὰ πήλινα εἰδῶλια τῆς τελευταίας ἀποθέσεως. Τὸ ἱερόν ἦτο ἀπομνημονωμένον ἐπὶ βραχῶδους θέσεως, γνωστῆς σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα Μάκελλος, ἦτο δὲ πιθανῶς ἀγροτικὸν ἱερόν.

Εἰς τὴν πεδινήν ζώνην παρὰ τὴν Παχειάμμον, εἰς θέσιν Ἀλατσομούρι, ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλεξίου σπουδαῖος ὑστερομινωικῶν ΙΙΙ χρόνων τάφος μὲ λίαν ἐνδιαφεροῦσας σαρκοφάγους, τῶν ὁποίων δύο λουτροειδεῖς διεσώζοντο εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ ἔφερον διακόσμησιν ὀκταπόδων καὶ φυτικῶν θεμάτων, ἀνθέων παπύρου καὶ σχηματικῶν κρίνων. Ὁ θάλαμος ἦτο λαξευτὸς εἰς τὸν μαλακὸν βράχον. Ὁ νεκρὸς τῆς μῆς σαρκοφάγου δὲν ἀνευρέθη, ὑπετέθη δὲ ὅτι τὰ ὀστᾶ εἶχον περισυλλεγῆ εἰς τὸν παρὰ πόδας βόθρον, ὅπου ἐγένετο ἐναγισμός, ὡς ἀπέδειξεν ἢ ἐπ' αὐτοῦ ἱερὰ τράπεζα. Παρὰ ταύτην ἀνευρέθη ὠραία πυξίς μετὰ τοῦ καλύμματός της μὲ παραστάσεις θρησκευτικῶν συμβόλων καὶ χαριτωμένων πτηνῶν, ἧτις περιεῖχε περιδέραια ἐξ ὑαλομάζης μὲ ψήφους εἰς σχῆμα κρίνων καὶ λαυτῶν, ἄλλον ἕρμον ἐκ ψήφων χρυσοῦ, σαρδίου καὶ ἀμεθύστου καὶ ἄλλην περόνην κεκαμμένην ἐξ ὑαλομάζης ἐπίσης.

Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀνακάλυψις δύο μινωικῶν τάφων τῶν νεωτέρων ἀνακτορικῶν χρόνων εἰς θέσιν Κατσαμπᾶ Ἡρακλείου, εἰς τὸ ἀγρόκτημα τῆς Γεωργικῆς Ὑπηρεσίας (πρώην κτήμα Σκυλιανάκη). Ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλεξίου καὶ ἀπέδωσαν σπουδαῖα ἀντικείμενα, λίαν χαρακτηριστικὰ τῶν ΥΜΠ καὶ ἀρχομένων ΥΜΠΙα χρόνων. Ὁ πρῶτος τῶν τάφων ἦτο τετράγωνος λαξευτὸς εἰς τὸν βράχον θάλαμος μὲ θρανίον καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς μῆς παρειάς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν τὰ ὀστᾶ ἕξ νεκρῶν, ὡς πιστεῖται ὁ ἀνασκάψας, ἀποτεθέντων ἐκεῖ εἰς στάσιν καθημένων. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου τοῦτου εἶναι ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, ἀμφορεῖς, πρόχοι, τρίωτον γεφυρόστομον, δύο διπλᾶ συγκοινωνοῦντα σκεύη καὶ δύο θυμιατήρια διασώζοντα ἴχνη πολυχρωμίας. Ἡ διακόσμησις εἶναι θαλασσία (μὲ ἐπικρατοῦν θέμα τὸν ἀργοναυτίαν) καὶ φυτικῆ. Ὁ δεῦτερος τάφος, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ πρώτου, εἶχε θάλαμον πεταλοειδῆ, ἀλλὰ ὄχι ἐπιμελοῦς λαξεύσεως λόγῳ τοῦ εὐθρύπτου τοῦ μαλακοῦ βράχου. Διειστώθη ὅτι κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ τάφου εἶχεν ἀποτεθῆ ξυλίνη σαρκοφάγος, ὁμοίου, φαίνεται, σχήματος, πρὸς τὰς πηλίνας, βεβαμμένη μὲ κυανοῦν χρωμα. Αὕτη ἐφωτογραφήθη, ἀλλ' ὡς ἦτο φυσικὸν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ περισυλλεγῆ. Παρὰ τὴν ἐγγὺς τοῦ φρετέρου γωνίαν ἀνευρέθη μία μεγαλοπρεπῆς πρόχους μὲ πλαστικὴν διακόσμησιν κωνικῶν ἐξαρμάτων, μιμουμένων ἤλους, ὀριζοντίως καὶ καθέτως, καὶ μὲ θέματα γραπτὰ ναυτίλων καὶ φυτῶν. Ὑπὸ τὴν σαρκοφάγον ἀνευρέθη βωμὸς τριποδικὸς καὶ ἀλαβάστρινον ἀγγεῖον μὲ ἐξάρματα διὰ τὴν προσαρμογὴν, ὡς φαίνεται, πώματος καὶ δύο θυμιατήρια. Ἄλλα θυμιατήρια, διασώζοντα καλῶς τοὺς ἀνθρακᾶς των, ἀνευρέθησαν κατὰ τὸ κέντρον τοῦ θαλάμου καὶ ἐπὶ τοῦ θρανίου, τὸ ὁποῖον πάλιν κατελάμβανε τὴν δεξιὰν παρεῖαν τοῦ τάφου. Ἐν τούτων ἀπεδείχθη μετὰ τὸν καθαρισμόν ὅτι εἶχεν ὠραίαν πολύχρωμον διακόσμησιν μὲ στροβίλον κατὰ τὸ μέσον καὶ ἀνοιγόμενον κάλυκα ἐξωτερικῶς, ἐνῶ τὰ ἄλλα θυμιατήρια ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον κεχρωσμένα διὰ κυανοῦ χρώματος. Σημαντικὸν γεγονός ἀπετέλεσεν ἢ κατὰ τὸ βάθος τοῦ θαλάμου ἀνακάλυψις δύο αἰγυπτιακῶν ἀγ-

γείων, ἑνὸς μεγάλου ἐκ διορίτου μὲ ἐπίπεδον χεῖλος καὶ δύο κυλινδρικός λαβάς, ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια κακῶς ἐχαρκτηρίσθησαν ὡς προδυναστικά, καὶ ὠραίου ὑψηλοῦ διώτου ἀγγείου ἐξ ἀλαβάστρου φέροντος δέλτον μὲ ἱερογλυφικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Τουθμῶσιος τοῦ ΙΙΙ. Ἐκ χαλκοῦ κυπέλλου κειμένου ἐπὶ τοῦ θρανίου, ἐξεχύθησαν, φαίνεται, αἱ σφαιρικαὶ ραβδωταὶ ψήφοι χρυσοῦ περιδεραίου, ἐντὸς δὲ μικροῦ βόθρου ὑπὸ βωμῶν κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ θρανίου ἀνευρέθησαν ὄστᾶ καὶ ὠραῖος σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδίου μὲ παράστασιν ζώου. Ὁ δεῦτερος τάφος εἶναι προφανῶς ὀλίγον μεταγενέστερος τοῦ πρώτου, δύναται δὲ νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ΥΜΙΙΙ ἐποχῆς.

Παρὰ τὸ χωρίον Δοβρουτζῆ ἡ Κυπαρίσις ἀνεκαλύφθη τυχαίως κατὰ τὴν διάρκειαν λατομικῶν ἐργασιῶν πρωτομινωικός τάφος ἐντὸς κοιλώματος τοῦ βράχου. Περιουλελήθησαν χαρακτηριστικὰ τὴν διακόσμησιν καὶ τὸ σχῆμα ἀγγεία, τοῦ τύπου ἐκείνου ὅστις δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὑπονεολιθικός ἢ ΠΜΙ· τινὰ εἶναι καπνιστὰ, φέρουν δὲ ἐν μέρει χαράγματα· ἄλλα εἶναι τοῦ τύπου τῆς χαρακτηριστικῆς πρόχου τοῦ Ἁγ. Ὀνουφρίου Φαιστοῦ μὲ γραμμικὴν ἄτακτον πως διακόσμησιν. Ἐν ἔχει σχῆμα πλοιαρίου καὶ πολλὰ εἶναι τριποδικά. Περιουλεῖται ἔρευνα εἰς τὸν τάφον ἐνήργησεν ὁ κ. Ἀλεξίου, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνεύρεσιν ἀγγείων τινῶν εἰσέτι, μαχαιριδίων ὄψιαν, ψήφων ὀρειᾶς κρυστάλλου, χαλκῶν τινῶν μαχαιριδίων, ὧν ἓν σπανίον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τύπου, μὲ ἐνισχυτικὴν ράβδωσιν. Διεπιστώθη ὅτι τὰ ἀντικείμενα εὐρίσκοντο ἐντὸς πυροῦ στρώματος πλήρους ἐξ ἡμικεκαυμένων ὄστων, λίαν διατεταραγμένων. Πολὺ πιθανὸν ἐγένοντο ἐναγισμοὶ διὰ πυρῶν εἰς ἐκάστην νέαν ταφὴν ἢ καθαρμοὶ τοῦ χώρου. Ἐξ ὑπαρχῆς καυσῶν δὲν φαίνεται πιθανή.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἀνεκαλύφθη καὶ ἀνερευνήθη ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, ἐπὶ λόφου γνωστοῦ μὲ τὸ ὄνομα Κορφὴ τοῦ Βαθιά, μεταξὺ Κυπαρισίου καὶ Γαλένι ἐκτεταμένον κτήριον, περίπου ὀρθογώνιον, τοῦ ὁποῦ αἱ πλευραὶ παρηκολουθήθησαν ἐπὶ 20 καὶ 9,30 μ. Κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς βορείας πλευρᾶς σχηματίζεται εἰσοχὴ, τοῦ τοίχου βαίνοντος ἐν συνεχείᾳ πρὸς ἀνατολάς. Ἐχει κτισθῆ διὰ ἄδρωᾶς πελεκητῶν ὄγκων ἀσβεστολίθου, ἡ δὲ χρονολογία του εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῆ ἄνευ εὐρύτερας ἐρεύνης. Παρατηρήθησαν ὄστρακα τῆς ἐσχάτης μυκηναϊκῆς περιόδου.

Ἐντὸς τοῦ Ἁγ. Νικολάου Μεραμβέλλου ἀνεκαλύφθη εἰς ἰσοπέδωσιν οἰκοπέδου τάφος μεσομινωικῶν χρόνων μὲ μικρὰν ἔλλειψοειδοῦς σχήματος λάρνακα, μικρὸν πίθον καὶ κύπελλον φέρον διακόσμησιν κλαδίου. Τὰ εὐρήματα εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Σῆγγερ ἐν Παχειάμω ἀνακαλυφθέντα.

Κατὰ τὴν διάνοξιν ὁδοῦ ἀπὸ Κρητσᾶς Μεραμβέλλου πρὸς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Καθαροῦ ἀνευρέθησαν δύο μικροὶ λαξευτοὶ τάφοι, ἀπλᾶ κοιλώματα ἐντὸς τοῦ σχιστολιθικοῦ βράχου (πάσπαρου). Τὰ εὐρήματα περιουλελήθησαν ὑπ' ἐμοῦ καὶ ἀπετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἀπέδωσαν πλῆθος ἀγγείων καλῶς διασωζομένων καὶ διακοσμημένων σχεδὸν πάντων, γνωστῶν κατὰ τὸ πλεῖστον σχημάτων καὶ κατασκευασθέντων, ὡς φαίνεται, εἰς διάφορα ἐργαστήρια, τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἀσφαλῶς εὐρίσκειτο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἱεραπέτρας, διότι ἐκεῖ εὐρίσκονται τὰ ἀγγεία τοῦ εἶδους αὐτοῦ. Τὰ περισσότερα τούτων ἀνευρέθησαν μετὰ τριῶν λαρνάκων κιβωτισχίμων κοινοῦ τύπου εἰς τὸν μεγαλύτερον τῶν τάφων. Ἐκτὸς τῶν πηλίνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ θυμιατήριον μετὰ τρητοῦ καλύμματος καὶ ὑψίποδες κύλικες, ἀνευρέθησαν καὶ δύο λίθινα ἀγγεία καὶ ἐν χαλκοῦν μαχαίριον. Ὁ μικρότερος τάφος, ἀσφαλῶς κάπως μεταγενέστερος, δὲν περιεῖχε καμμίαν σαρκοφάγον. Εἰς νεκρὸς ἦτο ἐξη-

πλωμένος επί επιμήκους ἑλλειψοειδοῦς ἀβαθοῦς λεκάνης. Δύο δὲ κυλινδρικοὶ κάλπαι μὲ ἐνδιαφέρουσιν διακόσμησιν σχηματοποιούσας ἱερὰ σύμβολα περιέχον κεκαυμένα ὀστὰ νεκρῶν. Δύνανται νὰ θεωρηθῶν, μὲ τὰς πιστοποιηθείσας ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦδίδου εἰς Μουλιανὰ Σητείας ταφάς - καύσεις, ὡς τὰ πρῶτα παραδείγματα καύσεως νεκρῶν κατὰ τοὺς ὑστερομινωικοὺς χρόνους. Ὁ αὐτὸς τάφος περιεῖχε μέγαν κεραμευτικὸν τροχόν, ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ χρονολογηθῆ ὡς ἐκ τοῦ σχήματός του εἰς παλαιότεραν ἔποχην.

*Ἐξ ἄλλου λαξευτοὶ τάφοι ΥΜΙΙΙ χρόνων ἀνεκαλύφθησαν καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα σημεῖα ἀνά ὀλόκληρον τὴν νῆσον. Εἰς Κανένε Σητείας ἀνευρέθη λάρναξ μὲ κοινὰς παραστάσεις, συνοδευομένη ὑπὸ ψευδοστόμου ἀμφορέως καὶ χαλκοῦ μαχαιρίου. Εἰς θέσιν Ξεράμπελα Καβουσιῶν ἀνευρέθησαν τυχαίως ἐντὸς τάφου 23 μυκηναϊκῶν χρόνων ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εἰς τεμάχια, τὰ ὅποια κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἱεραπέτρας. Ἀκόμη δὲν κατέστη δυνατόν νὰ γίνῃ ἔρευνα κατὰ χώραν.

Εἰς τὴν περιοχὴν Ζωφόρων Πεδιάδος, θέσιν Ἀσπροχώματα Περγόλας, ἀνευρέθη λάρναξ μὲ δύο πῆλινα ἀγγεῖα, τὰ ὅποια ἀτυχῶς κατετεμαχίσθησαν.

Εἰς θέσιν Μεσάμπελα Ἀρχανῶν ἀνεσκάφη πτωχὸς μυκηναϊκὸς τάφος μὲ κιβωτιόσχημον λάρνακα φέρουσαν ἀπλὴν χαρακτὴν διακόσμησιν καὶ ὀπὰς ὑπὸ τὰ χεῖλη. Οὐδὲν ἄλλο κτερίσμα ἀνευρέθη ὁμοῦ.

Εἰς Ἐπισκοπὴν Πεδιάδος, θέσιν Μαλαθρέ, ὁ κ. Ἀλεξίου ἀνεσκάψε τάφον λαξευτὸν μὲ θάλαμον τετραγωνικὸν ἐπιμελοῦς λαξεύσεως καὶ δρόμον μετὰ βαθμίδων μήκους 2,50 μ. καὶ πλάτους 0,85—0,70. Περιεῖχε δύο λάρνακας, μίαν κιβωτιόσχημον καὶ μίαν λουτροειδῆ. Πλὴν τῶν ἐντὸς σαρκοφάγων, νεκροὶ ἀπέκειντο παρὰ τὰ τοιχώματα, ἴσως τοποθετηθέντες ὀκλαδὸν ἢ καθήμενοι. Ἀγγεῖά τινα ἀπετέθησαν μετὰ τῶν νεκρῶν ὡς κτερίσματα, κύπελλα, μία πρόχους καὶ ὠραῖον φλασκίον ἀκέραιον μὲ γραπτὴν ἀμφίπλευρον διακόσμησιν.

Εἰς τάφος παρὰ τὸ χωρίον Ἀλητζανῆ Πεδιάδος, θέσιν Πετρᾶ περιέχον πίθον μὲ ὀστὰ ἀνθρώπου, φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς γεωμετρικοὺς χρόνους. Δὲν ἐγένετο εἰσέτι ἐπὶ τόπου ἔρευνα.

Εἰς Χουμέρι Μυλοποτάμου, θέσιν Λαριά, ἀνευρέθησαν δύο λαξευτοὶ τάφοι, περιέχοντες πολλὰ πῆλινα ἀγγεῖα, ἓνα μικρὸν πίθον πλήρη ὀσῶν καὶ μίαν κιβωτιόσχημον σαρκοφάγον μετὰ καλύμματος, φέρουσαν ἀπλὴν διακόσμησιν. Αἱ ἀρχαιότητες δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξετασθῶν εἰσέτι, ἀπὸ τὴν περιγραφὴν ὅμως ἐξάγεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τοὺς ΥΜΙΙΙ χρόνους.

Εἰς Δράμια Ἀποκορώνου τέλος ἀνευρέθη τυχαίως ἕτερος λαξευτὸς τάφος περιέχων λάρνακα κιβωτιόσχημον μετὰ καλύμματος, τὸ ὁποῖον διακοσμεῖται κατὰ τὸ ἄκρον ὑπὸ πλαστικῆς κεφαλῆς ζώου. Ἡ διακόσμησις τῆς σαρκοφάγου εἶναι δύο κερασφόρα ζῶα. Δύο μικρὰ ἀγγεῖα ἄτινα εὐρέθησαν μετὰ τῆς λάρνακος κατεστράφησαν.

Παρὰ τὸ χωρίον Πλάτανας ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάνοξιν φρεάτος μεσομινωικὸς φρεατόςχημος ἀποθέτης, ἐξ οὗ ἐξήχθησαν ὄστρακά τινα ὄχι πολὺ ἐνδιαφέροντα, μετὰξὺ τῶν ὁποίων τινὰ χαρακτηριστικὰ μὲ μικρὰ ἐξάρματα.

Νεολιθικὰ ἀγγεῖα, ἄδηλον, ἂν ἐκ τάφων ἢ συνοικισμοῦ προερχόμενα, ἀνευρέθησαν εἰς τὴν αὐτὴν περιόχου θέσιν, ὅπου οἱ τάφοι Κατσάμπᾶ Ἡρακλείου καὶ εἰς σχετικῶς βαθεὰ στρώματα. Εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀδιακόσμητα καὶ ἐν ἧ δύο δύνανται νὰ ἀποκατασταθῶν συμπληρούμενα εἰς εὐρύστομα σκευή.

Ἐκ τῆς περιοχῆς Πόρου Ἡρακλείου περισυνελέγη μινωικὸν ἔδρανον, εἶδος θρόνου ἄνευ ἐρεισινώτου, πολὺ ὅμοιον κατὰ τὰ ἄλλα πρὸς τὸν Θρόνον τῆς Κνωσοῦ, ἀλλ' ἐκ πώρου λίθου. Αἱ χαρακτηριστικαὶ κοιλότητες τοῦ ἄνω ἐπιπέδου διὰ τὴν καλυτέραν προσαρμογὴν τοῦ σώματος εἶναι τρεῖς. Δυστυχῶς τὸ κτήριον εἰς τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη ὁ θρόνος κατεστράφη καὶ εἶτα ἐκαλύφθη ὑπὸ νεωτερικῆς ἀποθήκης, οὕτως ὥστε καθίσταται ἀδύνατος ἡ ἐπιτόπου ἐρευνα.

Ἐκ Λύττιου περισυνελέγη τετράγωνον ἀναθηματικὸν βάθρον ἐξ ἐπιχωρίου σκληροῦ λίθου φέρον ἀναγλύφους παραστάσεις ἥρωος πρὸ ἵππου ἀνυψοῦντος τὸν πρόσθιον πόδα καὶ κυνῶν ἐφορμώντων ἐναντίον ἐλάφου καὶ ζαρκαδίου. Ἄνω ὑπάρχει τόρμος πρὸς στερέωσιν ἀναθήματος. Ἡ μία τῶν ὄψεων φέρει τὴν ἐπιγραφὴν ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΑΧΙΛΛΕΩΣ. Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς προέρχεται ἐνδιαφέρον σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδίου λίθου μὲ πυράσταισιν τετρίππου ρωμαϊκῶν χρόνων.

Αἱ ἐργασίαι ἰσοπεδώσεως χώρου πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ Βενιζελείου Σανατορίου περὶ τὸ ἐν χιλιόμετρον βορείως τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ, ἀπεκάλυψαν διὰ τῆς κοπῆς τοῦ μαλακοῦ βράχου συστάδα τάφων ΥΜΙΙ χρόνων, πέντε τὸν ἀριθμὸν, ἧτις ἀπέδωκεν ἐξαιρετικῶς σπουδαῖα εὐρήματα διὰ τῆς συστηματικῆς τούτων ἀνασκαφῆς, ἧτις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ὑποδιευθυντοῦ τῆς Ἀγγλ. Σχολῆς κ. Χούντι καὶ τοῦ Ἐπιμελητοῦ αὐτῆς ἐν Κνωσῷ κ. Πίτ ντέ Γιόγκ. Ὁ πρῶτος τῶν τάφων ἀπέδωκε πῆλινα ἀγγεία τοῦ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ μεταξὺ τῶν ὁποίων τινὰ ἀρτίσχημα, δύο λίθινα καὶ χαλκᾶ τινὰ ὄπλα. Ὁ δευτέρος περιεῖχε νεκρὸν μὲ κεκαμμένους τοὺς πόδας, ὅστις ἐκράτει ξίφος μὲ λαβὴν ἐπενδεδυμένην διὰ χρυσῶν ἐλασμάτων μὲ ὠραίαν διακόσμησιν πυκνοῦ δικτύου σπειρῶν. Τὸ ἄνω τοῦ μήλου ἦτο ἐλεφάντινον καὶ οἱ ἦλοι εἶχον χρυσᾶς κεφαλᾶς. Παρὰ τὸ δεξιὸν πλευρὸν ὑπῆρχε δόρυ ἀρίστης διατηρήσεως, καὶ παρὰ τὴν κεφαλὴν θυμιατήριον. Ὁ τρίτος τάφος περιεῖχε δύο νεκροὺς ἐκτάδην ἐπὶ τοῦ διαπέδου, τῶν ὁποίων κτερίσματα ἦσαν ἀρτίσχημά τινα ἀγγεία, ἐγγχειρίδιον μὲ χρυσοὺς ἦλους εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκεν ἰσως ἐξάρτημα πυραμιδοειδῶς ἐκατέρωθεν μορφοῦμενον ἐκ συμπαγοῦς χρυσοῦ καὶ πιθανώτατα ἡ παρ' αὐτὸ ἀνευρεθεῖσα ἐλεφαντίνη θήκη (κολοῆς) μὲ διακόσμησιν θεούσης σπείρας. Τέσσαρες σφραγιδόλιθοι, τῶν ὁποίων εἰς κυλινδρικός ἐκ σαρδίου, δύο φακοειδεῖς ἐκ σαρδίου καὶ ὄνυχος μὲ παραστάσιν δύο ταύρων καὶ θεότητος μεταξὺ ὀρθοῦμένων γρυπῶν μὲ τριπλοῦν πλοχμὸν καὶ διπλοῦν πέλεκυν ἄνω, καὶ ἕτερος τρίπλευρος ἐκ σαρδίου χρυσοδέτου μὲ παραστάσεις κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ταύρου παρὰ δένδρον καὶ λέοντος πληττομένου ἀνευρέθησαν παρὰ τὴν κεφαλὴν. Εἰς μίαν γωνίαν τοῦ τάφου ἀνευρέθη εἰς τεμάχια χαλκῆ περικεφαλαία, ἧτις κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθῇ μὲ τὸν κύμβαχόν της καὶ τὰς παρωτίδας της. Εἶναι ἡ πρώτη ἀνευρεθεῖσα μινωικὴ περικεφαλαία, ἂν ἐξαιρέσωμεν τεμάχια τινὰ ἐκ χαιλιοδόντων. Ὁ τέταρτος τάφος ἦτο τελείως σεσλημένος. Ὁ πέμπτος τέλος ἀπέδωκε πληθὺν ἀγγείων τοῦ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, λόγχην καλῶς διατηρουμένην καὶ μικρὰ τινα ἀντικείμενα. Εἰς νεκρὸς ἦτο ἐξηπλωμένος ἐπὶ πλευρικοῦ θρανίου, διεσώζοντο δὲ τὰ λείψανα τοῦ φορείου μὲ τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποτεθῆ ἐν τῷ τάφῳ.

Κατὰ τὴν διάνοιξιν νέας κοίτης παρὰ τὸ Σανατόριον διὰ τὴν παροχέτευσιν τοῦ πλησίον διερχομένου ρεύματος ἀνευρέθησαν ἀφθονα λείψανα ἀρχαιοτήτων διαφόρων χρόνων, κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως ἑλληνικῆς καὶ ἑλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ταῦτα περισυνελέγησαν παρ' ἡμῶν καὶ ἐν μέρει ἀνεσκάφησαν ὑπὸ

της Ἀγγλικῆς Σχολῆς. Τὰ κυριώτερα ἦσαν ρωμαϊκὴ οἰκία ἐκ πολλῶν δωματίων, τῶν ὁποίων ἔν ἔχει ἀξιόλογον ψηφιδωτὸν, δάπεδον διακοσμούμενον με μορφὴν ἠνοχοῦσαν ἐπὶ ἱπποκάμπου, μικρὸς ἱπποκάμπας, φύλλα κισσοῦ, πτηνά, θύρσους, κλιματιδας κλπ. καὶ ἐπιγραφὴν ΑΠΟΛΛΙΝΑΡΙC ΕΠΟΙΕΙ καὶ ὑπόγειος κτιστὸς τάφος με τετράγωνον φρεσφ καθόδου καὶ θύραν, πιθανῶς τῶν παλαιότερων χριστιανικῶν χρόνων, ἄν κρίνη τις ἀπὸ τὴν τρητὴν ἐκ πόρου λίθου ἐσχάραν ἐφ' ἧς ἔκειτο ὁ νεκρὸς, ἧτις διεκοσμεῖτο με θέμα σταυροῦ· μία κόγχη ὑπάρχει εἰς τὸν τοῖχον τοῦ βάρθους. Διὰ τὰ σωθῶν τὰ δύο μνημεῖα ἐξετρέψαμεν τὴν κατασκευαζομένην κοίτην ὀλίγον περαιτέρω. Δύο ὑπέρθυρα μορφούμενα εἰς ἐπάλληλα κυμάτια, τὸ ἓν με σιμὴν λεοντοκεφαλῶν, τὸ δὲ ἕτερον με ἀπόδοσιν τῶν τριῶν ἑλληνικῶν κυματίων, τοῦ δωρικῶ, τοῦ ἰωνικῶ καὶ τοῦ λεσβιακῶ, διὰ χρωμάτων, φαίνεται νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν Δ'. αἰῶνα π. Χ. Τὸ ἄνω μέρος τηβνοφόρου μορφῆς ἄνω κεφαλῆς, ἐπικράνον κορινθιακὸν παραστάδος, ἐνεπίγραφον βάρθρον εἶναι τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα ἐκ τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων.

Ὁ ἀρχαιολόγος κ. Χοῦντ ἀνέσκαψεν εἰς γειτονικὸν χώρον, εἰς θέσιν Κεφάλα Κνωσοῦ καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου στορογγύλου κτήριον, συνεχόμενον με τοίχους καὶ ἐσωτερικὰ διαμερίσματα, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἀπετέλεσε πύργον τείχους κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους. Ὁ αὐτὸς ἐσυνέχισε τὴν ἀνασκαφὴν τῶν μεσομινωικῶν I—II τάφων ἐπὶ τοῦ κατέναντι τῶν ἀνακτόρων Κνωσοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἠλία. Κλίμαξ λαξευτὴ εἰς τὸν βράχον ἀνήρχετο μέχρι τοῦ ἰσοπεδωμένου, δίκην ἀνθήρου, χώρου ἐνθα οἱ τάφοι. Ὁ εἰς εἶναι ἀπλοῦν λάξευμα εἰς τὸν βράχον κλειόμενον πρὸς δυσμὰς διὰ τοίχου. Ὁ ἕτερος εἶναι μεγαλύτερος καὶ ἔχει δρόμον ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἐχωρίζετο εἰς δύο θαλάμους διὰ καταρρέουσαντος τοίχου· τούτων ὁ ἐσώτερος ἦτο πλήρης ἐλλειψοειδῶν λαρνάκων. Οἱ τάφοι ἦσαν πτωχοὶ καὶ τὰ ἀνευρεθέντα ἀντικείμενα πολὺ ἀπλά.

Τυχαιῶς ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὴν πρόοδον ἰσοπεδωτικῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν Γόρτυνα πρὸς κατασκευὴν ὑποστέγων μηχανικῆς καλλιεργείας κτήρια με μεγάλους ὀρθοστάτας. Ἡ Ἱταλικὴ Ἀρχαιολ. Σχολὴ ἐνήργησεν ἐπὶ τόπου ἔρευνα, ἧτις ἀπέδειξε τὴν ὑπαρξίν σημαντικοῦ κτηρίου ἑλληνιστικῶν χρόνων. Οἱ ὀρθοστάται ἀπετέλουν τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ κτηρίου καὶ ἐστηρίζοντο ἀνά ζεύγη πληρούμενα διὰ χρώματος ἐπὶ εὐθυνηγρίας κρηπίδος ἐξ ὀγκολίθων γυψολίθου. Ἡ μία τῶν πλευρῶν διετερηεῖτο εἰς μῆκος 6,20 μ. ἢ ἄλλῃ 3,20. Εἶναι ἀναγκαῖα ἢ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς διὰ τὴν διακρίβωσιν τῆς φύσεως τοῦ κτηρίου. Ἀνευρέθη ὠραῖος δακτυλιόλιθος ὠσειδοῦς σχήματος ἐκ σαρδάνουχος με παράστασιν Νίκης, πιθανῶς κλασικίζον ἔργον ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς ἕτερον χώρον τῆς ἀρχαίας Γόρτυνος, παρὰ τὸ χωρίον Μητρόπολις, ἀνευρέθη μαρμάρινον ἄγαλμα καλῆς τέχνης, ῥωμαϊκὸν ἀντίγραφον τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου, λίαν ὡς ἐκ τούτου σημαντικόν. Ἡ Ἱταλικὴ Σχολὴ ἐνήργησεν ἐπὶ τόπου ἔρευνα με ἀποτέλεσμα τὴν ἀνεύρεσιν ἐκτεταμένου κτηρίου τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, πιθανῶς οἰκίας, τῆς ὁποίας ἔν διαμερίσμα εἶχε τὴν μορφὴν μικροῦ σταδίου.

Πολὺ σπουδαιότερα ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἱταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ντόρο Λέβι καὶ τὴν συνεργασίαν τῶν ἀρχαιολόγων δεσπ. Μπάντι καὶ κ. Μορικόνε, καὶ μαθητῶν τῆς Σχολῆς, εἰς Φαιστόν. Ἡ ἔρευνα εἶχε χαρακτηρὰ στρωματογραφικῆς μελέτης καὶ συνεπλήρωσε τὰς ἐρεῦνας προηγουμένων ἐτῶν. Σκοπὸς ἦτο ἡ ἐξιχνίασις τῆς ἱστορίας καὶ ἐξελίξεως τοῦ παλαιότερου ἀνακτόρου καὶ ἡ ἀκριβεστέρα γνῶσις τῶν λειψάνων τούτου. Ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη ἀπὸ τὴν περιοχὴν νοτιῶς τοῦ διαδρόμου

είσόδου πρὸς τὰ δυτικά, δηλ. νοτίως τοῦ παλαιότερου προπύλου, καί εἰς μίαν τῶν ἀποθηκῶν τοῦ δευτέρου ἀνακτόρου. Διεπιστώθη οὕτω ἡ ὑπαρξίς δύο φάσεων τοῦ δευτέρου ἀνακτόρου καί τριῶν τοιλάχιστον τοῦ πρώτου, βεβαιουμένων ὑπὸ ἐπαλλήλων δαπέδων καί τοίχων. Ἀντιθέτως δηκηριβώθη ὅτι αἱ λεγόμεναι πρωτομινωικαὶ φάσεις δὲν ἐμφανίζονται οὐδαμοῦ εἰς τὴν ἀνιχνευθεῖσαν περιοχὴν, τὰ δὲ μεσομινωικὰ στρώματα ἐκτείνονται εὐθύς ἄνω τῶν νεολιθικῶν. Αἱ κύρια δοκιμαὶ ἐγένοντο εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ὅπου ὁ Περνιὲ εἶχε μελετήσῃ τὴν στρωματογραφίαν τοῦ παλαιότερου ἀνακτόρου. Ὑπὸ τὸ δάπεδον τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο τὸ παλαιότερον τοῦ πρώτου ἀνακτόρου, δηλ. ΜΜΙ, εὐρέθησαν ἐπιβλητικῶς μεγέθους τοῖχοι κατερχόμενοι μέχρι βάθους 6,50 μ. ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦτο, μαρτυροῦντες δὲ δύο προγενεστέρας φάσεις τοῦ πρώτου ἀνακτόρου. Εἰς τὰ οὕτω ἀποκαλυφθέντα διαμερίσματα ἀνευρέθη ὠραιότατη κεραμικὴ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ τοῦ καλυτέρου εἶδους καί ποιικιλιάτης, ὅπερ ἀπέδειξεν ὅτι καί αἱ φάσεις αὗται δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι ἀρχαιότεραι τῆς ΜΜΙ περιόδου. Τὸ ἀρχαιότερον κτήριον κατεστράφη διὰ σφοδροῦ πυρός, τὰ δὲ κεκαυμένα λείψανα καταπεσόντα ἐντὸς τῶν δωματίων ἐσφράγισαν οὕτως εἰπεῖν τὸ στρώμα τῆς κεραμικῆς. Τὰ κτήρια τῆς ἀκολουθοῦσης φάσεως ἀντιθέτως φαίνονται καταστραφέντα ἐκ σεισμοῦ, ὅστις ἐπέφερε διάσπασιν τῆς γωνίας τῶν τοίχων. Τὰ λείψανα τῆς φάσεως ταύτης ἐκαλύφθησαν διὰ παχυτάτου στρώματος πηλασβέστου, οὕτως ὥστε νὰ διαχωρίζονται σαφέστατα ἀπὸ τὸ τελευταῖον παλαιοανακτορικὸν στρώμα, τὸ ὁποῖον διηρέυνησε ὁ Περνιὲ. Ἡ πλέον ἐκλεκτὴ κεραμικὴ ἀνευρέθη κάτω καὶ τοῦ τελευταίου δαπέδου, ἐντὸς ἀποθέτου προσιτοῦ διὰ κλιμακίδος, ἣτις ἦτο ἐπενδεδυμένη μὲ ἐρυθρὸν κοίωμα. Πλαστικὰ ἀγγεῖα καὶ ἀκιδωτὰ (barbotine) ἀνευρέθησαν ὁμοῦ μὲ ἄλλα λεπτὰ καὶ ἐκλεκτῆς ποιότητος τῶν ὁποίων εἶναι δύσκολον νὰ περιγραφῆ ἢ ποιικιλία τῶν διακοσμήσεων. Ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη διότι ἐχρειάσθη νὰ στερεωθοῦν δι' εἰδικῶν ἔργων οἱ ἀπειλοῦντες πῦσιν ὑπερκείμενοι τοῖχοι. Ἀνάλογος στρωματογραφία μὲ πενιχρότερα ἀποτελέσματα ἀπὸ ἀπόψεως ἀποδόσεως ἀντικειμένων ἐγένετο εἰς γειτονικὸν παρὰ τὴν πρόσσπιν τοῦ δευτέρου ἀνακτόρου δωμάτιον (τὸ XXVIII). Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐκ τοῦ κατωτέρου στρώματος εἶχε τρηθῆ εἰσόδος ἐπικοινωνίας πρὸς ὑπόγειον κοίλωμα ὑπὸ τὴν πρόσσπιν τοῦ δευτέρου ἀνακτόρου. Ἐκ τούτου προῆλθον δύο τεμάχια καλύμματος, ἐφ' ὧν παρὰστάσις δύο γυναικῶν μὲ μακρὰς ἐσθῆτας. Ἡ δοκιμὴ εἰς μίαν τῶν ἀποθηκῶν τοῦ δευτέρου ἀνακτόρου ἐπέτρεψε προπαντὸς τὴν μελέτην τῆς ἐξελίξεως τῶν νεολιθικῶν φάσεων καὶ ἀπέδωκε πλὴν κτηριακῶν λειψάνων, δαπέδων, ἐστίας, ἀφθονον κεραμικῆν. Σημαντικὸν εἶναι ὅτι ἀνευρέθη διακόσμησις δι' ὄχρα καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ ἐπὶ τῆς λειασμένης ἐπιφανείας νεολιθικῶν ὀστράκων.

Ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ συνέχισε εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῶν Μαλιῶν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μινωικῆς πόλεως τὰς ἐρεῦνας τῆς. Νοτίως τῆς πλακοστρώτου ὁδοῦ τῆς φερούσης εἰς τὴν Οἰκίαν Ζα δ κ. Des Hayes ἐξηρέυνησε σημαντικὴν οἰκίαν (Οἰκία Ζβ) μὲ ἐνδιαφέρον καὶ σαφὲς σχέδιον. Περί κεντρικὴν αὐτὴν εἶναι διατεταγμένα δυτικῶς καὶ ἀνατολικῶς τὰ κοινῆς χρήσεως διαμερίσματα, ἐνῶ νοτιοανατολικῶς ὑπάρχει κύριον διαμερίσμα πλακόστρωτον μὲ ἐπιχρῶστους τοίχους καὶ φωταγωγόν. Εἰς ἐν διαμέρισμα, τὸ ὁποῖον, φαίνεται, ἐχρησίμευσεν ὡς ἐργαστήριον, ἀνευρέθησαν χαλκὰ ὄπλα καὶ ἐργαλεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε ἀξιόλογος πρίων ὀδοντωτὸς μήκους 1,40 μ. Ὁμοῦ ἀνευρέθη πούς πιθανῶς πυξίδος εἰς μορφὴν προτομῆς αἰγυπτιακῆς Σφιγγός. Προφανῶς πρόκειται περὶ εἰσηγμένου ἀντικειμένου. Ἰκανὰ λίθινα ἀγγεῖα, λύχνος ἐπίσης

λίθινος και σφραγιδολίθος, κεραμική χαρακτηριστική ΥΜΙα χρόνων και μία ωραία πρόχους με θαλασσίαν διακόσμησην ΥΜΙβ (πορφύραι, άστεριαι, χλωρίς θαλασσία) αποτελούν ένα πολύ αξιόλογον σύνολον. Ο κ. Dessenne έσυνέχισε την άνασκαφήν της Οικίας Ε κυρίως προς άνατολάς και νότον. Τό νότιον δριον της Οικίας διεπιστώθη από άγωγόν ύδατος έξ άμμολίθων. Άφθονος κατά την περιοχην ταύτην ύπηρξεν ή κεραμική της περιόδου άνακαταλήψεως (ΥΜΙΙβ). Άλλά άνάμικτος άνευρέθη κεραμική της ΥΜΙ έποχής, ως και τεμάχια λιθίνων άγγείων τών αυτών χρόνων. Τό βόρειον μέρος της οικίας είναι πολύ περισσότερον ένδιαφέρον, άν και τά λείψανα της Άνακαταλήψεως συγγέουν τά πράγματα. Μία μνημειώδης είσοδος με κατώφλιον 4 μ. μήκους και στοάν εκ τεσσάρων κίωνων φέρει προς αήλην όρθογώνιον, έχουσαν νοτίως έκτεταμένον πλακόστρωτον. Τό σύνολον είναι επιβλητικόν και φέρει εις την σκέψιν μάλλον ένός μικρού άνακτόρου. Εύρυτέρα όμως έρευνα και δεύτεραι φροντίδες είναι άναγκαίαι διά την διαμόρφωσιν άκριβεστερας εικόνας του συνόλου. 4 λίθινοι λύχνοι και πολλά άλλα λίθινα σκεύη άνευρέθησαν κατά την περιοχην ταύτην, ένώ ή κεραμική ήτο σπανία. Νοτίως της όδοϋ της άγοϋσης από Μάλια εις Βραχάσι άνευρέθη μεγάλη τράπεζα προσφορών, με πλήθος μικρών κοιλοτήτων κύκλω και μεγαλυτέραν κοιλοτητα κατά τό κέντρον, επιμελοϋς εργασίας και εις μέγεθος ύπερβαίνουσα την γνωστήν τράπεζαν του Άνακτόρου. Η επί τόπου δοκιμή οϋδέν οϋσιαστικόν απέδωκε.

Τά πλούσια εύρήματα τά έλθόντα εις φως είτε τυχαίως είτε δι' άνασκαφών εις την Κρήτην έπιβεβαιούν την γενικώς κρατουσαν γνώμην ότι τό έδαφος της νήσου κρύπτει εισέτι άπειρους θησαυρούς και ότι ή Κρήτη είναι έν από τά πλέον άποδοτικά άρχαιολογικώς έδάφη της Έλλάδος.

Ν. ΠΛΑΤΩΝ

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΓΙΑΜΑΛΑΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1951.

Ο ρυθμός του πλουτισμού της Συλλογής Γιαμαλάκη δέν έπεβραδύθη και κατά τό έτος 1951. Τό πλείστον τών άποκτηθέντων δι' άγορών κυρίως εύρημάτων προέρχεται έξ αυτής της Κρήτης.

Ωραία μυκηναϊκά άγγεία πήλινα, μεταξύ τών όποιων διακρίνεται τρίτων μυκηναϊκόν άγγείον με φολιδατήν διακόσμησην, κάλαθος με κυπελλίδιον και τοξοειδή λαβήν επί του χείλους και δοχείον με εύρειαν λαβήν τοξοειδούς σχήματος δι' έξάρτησιν, έφ' ής στρέφεται κινούμενον πώμα, είναι τά πλέον σημαντικά έκ τών ηηλίνων. Έλληνικά του παρηκμασμένου επιχωρίου ρυθμού και ελληνιστικά του ρυθμού Γναθίας προέρχονται έξ Ίεραπέτρας. Έκ ρωμαϊκού τάφου της Γόρτυνος προέρχονται δύο πήλινα ειδώλια, μυός επί στροβίλου πέυκης και κουροτρόφου γυναικός, ως και ωραιότατον ύάλινον δοχείον εις σχημα στροβίλου πέυκης. Τρεις όμοιαι προτομαί γυναικων, προσκεκολλημένα ποτε, φαίνεται, επί τών χειλέων λεκανοειδους σκεϋους, μορφή γυναικός (εκ Πατέλας Κνωσού), τμήμα εύμεγέθους προσώπου μειδιώσης γυναικός (έξ Άξου) και ωραϊον πλαστικόν άγγειον εις μορφήν κεφαλής Άρποκράτους είναι τά κυριώτερα τών άποκτηθέντων άντικειμένων ηηλοπλαστικής.

Έκ κυκλικού πρωτομινωϊκού τάφου της Μεσαράς, άγνωστον άκριβεστερον που κειμένου, προέρχεται μεγάλη σειρά όλμοειδων και ραβδωτών ή καλυκομόρφων λιθίνων δοχείων κοινών και ήχι καλώς διατηρημένων. Δίμυξος λίθινος λύχνος προέρχεται εκ της περιοχής του Λασιθίου. Καλώς διατηρούμενα άλάβαστρα μυροδόχα δοχεία ελληνιστικων χρόνων προέρχονται εκ τάφων της Ίερα-

πέτρας. Ἄξια λόγου μαρμαρίνη κεφαλή παιδός, ἐμφανίζουσα χαρακτηριστικά σκοπαϊκῆς τέχνης, περιῆλθεν εἰς τὴν Συλλογὴν ἐξ Ἀγ. Μύρωνος Μαλεβυζίου.

Τὰ μεταλλικά ἀντικείμενα τὰ ὅποια ἀπεκτήθησαν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ὑπῆρξαν καὶ πολυπληθέστερα καὶ ἀξιολογώτερα. Σπουδαία χαλκῆ μίτρα ἀρχαϊκῶν χρόνων καλῆς διατηρήσεως ἀλλ' ἀκόσμητος προέρχεται ἐξ Ἀξοῦ. Φέρει δι' ἀρχαϊκῶν γραμμάτων ἐπιγραφὴν σχετικὴν μὲ τὸν ἀναθέσαντα. Τῆς αὐτῆς προελεύσεως εἶναι τμήμα ἄλλης μίτρας, τοῦ ΣΤ' π. Χ. αἰῶνος, φερούσης παράστασιν Νίκης, κινουμένης πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ ἀναπεπταμέναις τὰς πτέρυγας καὶ κρατούσης βλαστὸν ἐλαίας. Μοναδικὸν ἀπόκτημα εἶναι μικρὸν χαλκοῦν σύμπλεγμα δαιδαλικῆς τέχνης γυναικὸς ὄχουμένης ἐπὶ λέοντος. Κάθεται ἐπ' αὐτοῦ πλαγίως καὶ κρατεῖ τὴν διὰ τοῦ σκέλους διερχομένην οὐράν. Προτομὴ γρυπὸς ρεαλιστικῆς ἀποδόσεως ἀπέτελεσε πάλαι προσάρτημα χαλκοῦ λέβητος καὶ ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸν ΣΤ' αἰῶνα. Καλῆς διατηρήσεως καὶ σιβαρᾶς κατασκευῆς εἶναι χαλκῆ ἐξ Ἀξοῦ περικεφαλαία Κορινθιακοῦ τύπου, ἀνήκουσα εἰς τὸν ΣΤ' αἰῶνα. Γεωμετρικῶν εἰσέτι χρόνων εἶναι τμήματα ἐκ τοῦ χείλους μετὰ τῶν τροχειδῶν λαβῶν, ἐφ' ὧν κάθονται πτηνά, λέβητος ἐπίσης ἐξ Ἀξοῦ. Μικρότερας σημασίας εἶναι τὰ λοιπὰ χαλκᾶ νεωστὶ ἀποκτηθέντα ἀντικείμενα: κομψὸς λύχνος ρωμαϊκὸς μορφούμενος μεταξὺ ἐλισσομένων φύλλων καὶ μὲ λαβὴν μορφῆς ὑπερυψουμένου φύλλου, ἄνευ τοῦ πώματός του, προτομὴ Ἀρποκράτους, χρησιμεύουσα ὡς ἐπίθημα που, μικρὰ χεῖρ ἀστραγαλίζοντος, ἐν περίπτῳ εἰς σχῆμα ἄκρου ποδός, ἄκρος πούς εἰδωλίου, ἕτερος ἄκρος πούς βαινῶν ἐπὶ κλάδων δένδρου, αἰχμὴ μινωικοῦ δόρατος, ἐντελῶς ἰδιόρρυθμον καὶ βάρβαρον τὴν ἐμφάνισιν σύμπλεγμα κεφαλῆς βλαστανούσης ἐκ στελέχους μετὰ προσώπου καὶ κρατούσης ἑκατέρωθεν λαίμους παραδόξων ζώων, ἐνθυμίζον ἀνάλογά τινα ἐκ Λουριστᾶν κ. ἄ. Ἐντὸς ἀρχαίου καλύμματος κατόπτρου κατεσκευάσθη δι' ἐπικολλήσεως ἐλασμάτων σφραγίς ὑστέρων μεσαιωνικῶν χρόνων μὲ ἐπιγραφὴν ἀναφερομένην εἰς ἀρχιμανδρίτην Ἀνδρέαν τὸν Ρουκάνην (ἴσως προερχομένη ἐκ τοῦ σιναιτικῆς παρὰ τὸ χωρίον Ρουκάνη μετοχίου, ὅπου σφίζεται σπουδαῖος βυζαντινὸς ναός). Χρυσᾶ εἶναι μικρότατον ἀμφορίδιον ἢ χυτρίδιον πολὺ πιθανὸν μινωικῶν χρόνων προερχόμενον ἐκ Μαλίων, ἑλληνικὸν ψέλιον μὲ κωδωνοειδῆς ἐξάρτημα καὶ μικρὰ ἑλλειψοειδῆς ταινία μὲ παράστασιν τοῦ Κύκνου καὶ τῆς Λήδας, ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐξ ἑλεφαντοστοῦ εἰργασμένη εἶναι λιθὴ ἐργαλείου ἢ σκεύους παριστῶσα μὲ τρητὴν τεχνικὴν παιδα (Ἀρποκράτην ἢ Πλοῦτον) μεταξὺ δειδρυλίων.

Ἡ συλλογὴ τῶν σφραγίδων ἐπλουτίσθη διὰ νέων δειγμάτων ποικίλων περιόδων τῆς μινωικῆς ἐποχῆς καὶ διαφόρων τύπων καὶ ὕλων. Αἱ περισσότεραι εἶναι φακοειδεῖς καὶ ἀμυγδαλοειδεῖς, πρισματικαὶ καὶ κομβιόσχημοι. Μία ἐξ ἐλέφαντος ἀποτελεῖ σύνθεσιν δύο ἡμικωνίων κατὰ κορυφὴν συνδεδεμένων, οὕτως ὥστε νὰ ἀποτελῆται τὸ σχῆμα τῶν ἱερῶν κεράτων. Εἰς πεπιεσμένους κύλινδρος ἔχει παράστασιν καθημένης γρυπὸς ἐπιμελοῦς ἐργασίας. Θαιμαστὸς εἶναι σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδίου ἀμυγδαλοειδοῦς σχήματος μὲ παράστασιν ὀρθροῦ προσφέροντος φυτὸν εἰς τὸν πρὸ αὐτοῦ ἰστάμενον καὶ ἵψοῦντα τὰ πρόσθια ἄκρα κυνοκέφαλον.

Ἡ Συλλογὴ τοῦ ἱατροῦ Γιαμαλάκη ἀποτελεῖ νῦν ἀξιόλογον σύνολον καὶ ἔχει κινήσει πολὺ εὐρύτερον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημόνων καὶ φιλοτέχνων. Ὁ κάτοχός της σκέπτεται νὰ προβῇ εἰς ἔκδοσιν Καταλόγου εἰκονογραφημένου εἰς τευχίδια.

Ν. ΠΛΑΤΩΝ

Η ΚΑΤΑ ΤΟ 1951 ΚΙΝΗΣΙΣ ΔΙΑ ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1951 ἡ Κρήτη ἀπέκκτησεν τὸν πρῶτον τακτικὸν ἐπιμελητὴν τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων. Οὕτως ἤρχισε συστηματικώτερα ἡ παρακολούθησις τῶν σχετικῶν μνημείων καὶ ἡ φροντίς περὶ τὴν προστασίαν των.

Εἰς Ἡράκλειον δι' ἐπαφῶν πρὸς τὰς ἀρμοδίας ἀρχάς, ἐπετεύχθη ὅπως ἐπὶ τῶν σωζομένων μνημειωδῶν τειχῶν ἀποφεύγονται τοῦ λοιποῦ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι, καταβάλλεται δὲ προσπάθεια ἐξευρέσεως, σὺν τῷ χρόνῳ, λύσεως καθαιρέσεως τῶν ἐπ' αὐτῶν εὐτελῶν οἰκίσκων καὶ μεταφορᾶς τῶν κατοικοῦντων ἀλλαχοῦ. Διὰ τοὺς σωζομένους μεγάλους ναοὺς τῆς ἐνετοκρατίας, τοῦ Ἁγίου Μάρκου (κινηματογράφος Μινῶα), Παναγίας τῶν Σταυροφόρων, Ἁγ. Αἰκατερίνης καὶ Ἁγ. Πέτρου ἔγιναν καὶ συνεχίζονται προσπάθειαι καλυτερεύσεως τῆς τύχης των. Λόγῳ ἐγκαίρῳ ἐπεμβάσεως τῆς ὑπηρεσίας, κατέστη δυνατὴ ἡ διάσωσις παλαιῶν ἐξωγραφημένων θριγκῶν, ἐπιστεφόντων τὸ τέμπλον μεσαιωνικοῦ νοοῦ Ἀνωγαίων Κρήτης. Ὁμοίως ἐπετεύχθη διατήρησις ἐνετικῶν δεξαμενῶν ἢ τμημάτων τοῦ βυζαντινοενετικοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὴν ἀνόρουξιν θεμελίων ἢ κατὰ παρεμφερεῖς οἰκοδομικὰς ἐργασίας.

Σπουδαῖον γεγονός κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἀπετέλεσεν ἡ σύστασις ἐν τῇ ὡς ἄνω πόλει τῆς «Ἐταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν» ἣτις σκοπὸν προτίθεται τὴν προαγωγὴν τῶν περὶ τὴν Κρήτην ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ τὴν ἰδρυοσιν Βυζαντινοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Μουσείου ἐν τῇ νήσῳ. (Περὶ αὐτῆς βλ σχετικὴν ἔκθεσιν ἐν σελ 434).

Ἐν Ρεθύμνῳ ἐντατικός, ἐπίμονος καὶ ἐπίπονος ὑπῆρξεν ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς εἰς Μουσεῖον μετασκευῆς τῆς Ἐνετικῆς Λέσχης (Loggia). Ἀντιδράσεις ἐξ εὐτελοῦς ἰδιοτελείας καθὼς καὶ ἀπειλαὶ δὲν ἔκαμψαν τὴν ὑπηρεσίαν οὐδ' ἐκώλυσαν ὅπως αὕτη ἐντεῖνῃ τὰς προσπάθειάς της διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ ὡς ἄνω ἐν τῇ πόλει Μνημείου, προκηθέντος διὰ τὴν στέγασιν τοῦ Μουσείου. Γενομένης παραδεκτῆς τῆς διὰ τοῦ τοιοῦτου ἔργου πολλαπλῆς ὠφελείας τῆς φθινούσης πόλεως, ἐξευρέθησαν οἱ οἰκονομικοὶ πόροι καὶ ἤρχισεν ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως. (Βλ. κατωτέρω).

Ἐπειδὴ εἰς τὴν ἐν λόγῳ πόλιν, διατηροῦσαν κάλλιον τῶν ἄλλων κρητικῶν τὸν μεσαιωνικὸν χαρακτῆρα δὲν εἶχον εἰσέτι περιβληθῆ τὸ κύρος ἰδιαίτερου Β. Διατάγματος ἱκανὰ τῶν ἀντιπροσωπευτικωτέρων ἐνετικῶν μνημείων, διὰ ταῦτα κατόπιν ἐνεργειῶν ἡμῶν ἐδημοσιεύθη Διάταγμα κηρύξεως δέκα ἐξ (16) διατηρητέων μνημείων.

Πρὸς κατατόπισιν ἐπὶ τῆς μεσαιωνικῆς μνημειακῆς πραγματικότητος τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης καὶ περισυλλογὴν στοιχείων δι' ὃν θὰ προαχθῆ γενικώτερον ἡ ἰδέα τῆς ποτε ἐκδόσεως τῶν βυζαντινῶν μνημείων Κρήτης, ὁ ἐπιμελητὴς ἐπεσκέφθη σημαντικὰ κέντρα εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ νομοῦ. Ἐλήφθησαν ἱκαναὶ φωτογραφία ἀνεκδότων τοιχογραφιῶν καὶ συνεκεντρώθη ἄφθονον ἐπιγραφικὸν καὶ ἄλλο ὕλικὸν οὕτινος δείγμα παρέχει ἡ ἐν σελ. 337 κ. ἐξ. τοῦ παρόντος δημοσίευσις. Σπουδαίως συνειργάσθη κατὰ τὰς ἐπισκέψεις ταύτας ὁ ζῆλωτῆς τῶν μεσαιωνικῶν σπουδῶν θεοφ. Ἐπίσκοπος Λάμπης καὶ Σφακίων κ. Εὐμένιος Φανουράκης. (Δημοσίευσις ἐκ τοῦ συλλεγέντος ὕλικου τοιχογραφιῶν θὰ γίνῃ ὑπὸ τοῦ γράφοντος εἰς προσεχῆς τεῦχος τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν»).

Ἐν τῇ ἄλλῃ Κρήτῃ, ἀπεφεύχθη δι' ἐγκαίρου ἐπεμβάσεως, ἀλλοίωσις μεσαιωνικῶν ναῶν κατὰ τὸ νεωτερικὸν πνεῦμα.

Πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν καθόλου ἀρχαιοτήτων ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην κατ' Ἀπρίλιον 1951 ὁ Διτὴς Ἀρχιτέτων καὶ Ἀναστηλώσεως καθηγητὴς κ. Ἀναστ. Ὀρλάνδος ὅστις καὶ ἐπὶ τόπου ἐξήτασε τὰ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῶν τριῶν μεγάλων πόλεων τῆς νήσου καθὼς καὶ χαρακτηριστικούς βυζαντ. ναοὺς τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου καὶ Χανίων. Ὁ κ. Ὀρλάνδος πύρεσχε πολυτίμους ὁδηγίας, αἰτινες ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει κατὰ τὰς κατόπιν γενομένας ἀναστηλώσεις (βλ. εὐθὺς κατωτέρω).

Ἀποκαταστάσεις Μεσαιωνικῶν Μνημείων.

Καρπὸς τοῦ θερμοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰς μεσαιων. ἀρχαιότητας Κρήτης τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου καὶ μάλιστα τῆς Διοσεως Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργ. Παιδείας, ὑπῆρξαν αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι σπουδαιοτάτων μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς νήσου. Αὗται ἀφοροῦν εἰς τὸν κατάγραφον ναὸν Παναγίας Γκουβερνιώτισσας Ποταμιῶν Πεδιάδος, τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου, τὴν Ἐνετικὴν Λέσχην Ρεθύμνης. Μικροτέρας κλίμακος ἐργασία (καθαρισμὸς τοιχογραφιῶν καὶ στερέωσις στέγης) ἐγένετο διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Ζαχ. Κανάκη εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου τοῦ χωρίου Φουρνί—Καστέλλι Μεραμβέλλου.

I. Ἡ ἀναστήλωσις Παναγίας Ποταμιῶν (Γκουβερνιώτισσα) ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δ' Περιφερ. κ. Μαν. Χατζηδάκη καὶ τοῦ Ἐπιμελητοῦ τοῦ Μουσείου κ. Στ. Ἀλεξίου. Τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν ἐπεχείρησαν εἰδικοί μετακληθέντες ἐξ Ἀθηνῶν, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου κ. Κανάκη. Τὸ κτήριον ἐστερεώθη καὶ ἐπεσκευάσθη κατὰ τὸ παλαιὸν σχέδιον ἀπαλλαγὴν οὕτω παραμορφώσεων νεωτερικῶν ἐπισκευῶν. Ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν ἐνεφάνισεν ἐνδιαφέρον σύνολον καίτοι τὸ σχέδιον αὐτῶν εἶναι λίαν ἐλεύθερον.

II. Τὴν ἀναστήλωσιν Μονῆς Ἀρκαδίου ἐπεχείρησεν ὁ γράφων κατόπιν Διογῆς τοῦ Ὑπουργ. Παιδείας. Τὸ ἔργον ἐχορήγησεν τὸ αὐτὸ Ὑπουργεῖον διὰ 50.000.000 συνέβαλε δὲ εἰς τοῦτο καὶ ἡ ἐν λόγῳ Μονὴ ἀναλαβοῦσα προφρόνως τὸ πλεῖστον τῶν μεταφορῶν τῶν ἀπαιτηθέντων ὑλικῶν. Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι ἔχουσιν οὕτω ἐν συντομίᾳ.

α) Κλάουστρα. Κάτω στοᾶ (ὑπόροφος ἔμβολος). Ἀφῆρέθησαν τὰ ὑπάρχοντα λείψανα τῶν θολιτῶν τῶν θολώσεων αἰτινες ἦσαν παντελῶς κατεστραμμένοι ἐκ τοῦ χρόνου (γῆρανσις) καὶ κατεσκευάσθησαν ἐξ ἀρχῆς ἀντίστοιχοι θόλοι, ὀλοκληρωθεῖσης οὕτω τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξαμένης ἐργασίας. Ἀκολούθως ἐστερεώθησαν καὶ ἀπεκατεστάθησαν τὰ ἀνέχοντα τοὺς θόλους ἑσωτερικὰ καὶ ἔξωτερικὰ τόξα. Κατὰ τὴν Β. Δ. ἄκραν τῶν ἐν λόγῳ κλαούστρων ἀπεκαλύφθη ἐν καὶ ἤμισυ τεθλασμένον τόξον, ἀποκρουπτόμενον ὑπὸ νεωτερικῆς κλίμακος. Εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ ἐμβόλου, ἑσωτερικῶς, καθιέρθησαν τρία ἀλλεπάλληλα διατοιχίσματα δι' ὧν τὸ πρῶτον ἀπεκαλύφθη συνέχεια τῆς τοξωτῆς θολωτῆς στοᾶς εἰς βάθος 8 1)2 μ. καὶ ἠδρύνθη ὁ εἰς μῆκος χώρος τῶν κλαούστρων.

Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν θολώσεων, τῶν τόξων καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς εἰς βάθος συνεχείας, ἡ θέα τοῦ εἰς μῆκος 47 μ. ἐκτεινομένου ὑπόροφου ἐμβόλου κατέστη λιμπρά καὶ ἐπιβλητικῆ. Εἰς τὴν ὥραιότητα τούτου συμβάλλει ἡ δι' ἰδιαιτέρας προσπάθειας ἐπιτευχθεῖσα ἀρμονικὴ ἄρμωσις τῶν ξεστῶν λί-

θων τῶν θολώσεων, δι' ἧς ἐξαιρείται ἡ γραμμὴ ἐπαφῆς τῶν τοιούτων κυβολίθων καὶ παρέχεται ἡ ἰσόδομος ἐντύπωση, ἣτις βεβαίως δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας.

Τὸ δάπεδον τῆς ἄνω τῶν κλαούστρων στοᾶς ἐστρώθη δι' εἰδικοῦ πυριτοῦχου χώματος, δεδοκιμασμένης ἀνθεκτικότητος, μετ' ἐνύδρου ἀσβέστου. Ἐπὶ τῆς στοᾶς ταύτης ἠνοίχθησαν ἱκαναὶ κεκλεισμένα διὰ διατοιχισμάτων θύρα κελλιῶν. Ἡ δὲ ἐτοιμόρροπος στέγη τῶν κλαούστρων (μήκους 48 μ. καὶ πλάτους 4 1)2) ἐκαλύφθη διὰ σιδηροπαγοῦς σκυροκονιάματος, διατηρηθείσης καταλλήλως τῆς κάτωθεν θεωμένης παλαιᾶς ξυλείας ἣτις ἐκράτει τὸ προϋπάρχον ἀργιλλόχωμα.

β) Τράπεζα. Ἡ ἱστορικὴ Τράπεζα τῆς Μονῆς, εἰς ἣν ὀλοκληρώθη τὸ Ἀρχαδικὸν δράμα τοῦ 1866, ἀποτελοῦσα κτήριον διαστάσεων 20 μ.×6 μ., εἶχεν ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῶν σεισμῶν ἰσχυρῶς πάθει καθ' ὅλην τὴν πρὸς βορρᾶν πλευρᾶν, ὁμοίως δὲ διαρραγῆ καὶ εἰς τὸ μέσον καθ' ὅλον τὸ μήκος αὐτῆς ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς. Ὁ βόρειος τοῖχος ἐστερεώθη διὰ τεσσάρων ἐν ἐπαφῇ τριγωνικῶν ἀντηριδῶν, μὴ ὑπαρχούσης δυνατότητος ὑποθεμελιώσεως. Ἡ στέγη ἐξησφαλίσθη δι' ἀντικαταστάσεως τῶν θολιτῶν καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ κτηρίου (καὶ εἰς πλάτος 1,20 μ. ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς κλειδῶς) καὶ δι' ἐλαφρᾶς, ἄνωθεν, πλακῶς ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροκονιάματος.

Εἰκ. 28. Ἀρχάδι. Τὰ δυτικὰ Κλάουστρα μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

γ) Κλίμακες. Εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος ἀπαλλαγῆς τῆς Μονῆς τῶν νεωτερικῶν καὶ ἑτερογενῶν στοιχείων καθιερέθησαν τρεῖς νεωτερικαὶ κλίμακες, χαρακτηριστικῶς ἀλλοιοῦσαι τὴν ὄψιν αὐτῆς. Διὰ τῆς καθαιρέσεως τῆς πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νοτίου στοᾶς κλίμακος ἀπηλευθερώθη ἡ εἰσόδος τοῦ ξένου στοιχείου, ὅπερ παρημπόδιζε τὴν θέαν τῶν «μεσοκουμίων». Ὅμοίως ἀφιερέθη ἔτερα κλίμαξ ἐξωτερικῶς τῆς στοᾶς καὶ παρεσχέθη εἰς τὸν θεατὴν ἡ ἐνόησις τῶν τόξων καὶ ὁ ρυθμὸς αὐτῶν. Ἄλλη κλίμαξ μετετοπίσθη πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς συνεχείας τῶν τόξων, κακότεχνον σύγχρονον θύρα ἐκλείσθησαν, νέαι δὲ παραστάδες καὶ ὑπέρθυρα κατεσκευάσθησαν. Ἐπίσης ἱκανὸς ἀριθμὸς τῶν ποδῶν τῶν τοξοτῶν ἡμικυκλ. ἀνοιγμάτων τῆς νοτίου στοᾶς τῶν κλαούστρων ἀντεκατεστάθη, κατεδαφίσθησαν δὲ τὰ ἄνωθεν ταύτης διατοιχίσματα δι' ὧν ἐχωρίζετο εἰς τμήματα ὁ ὄρατος ἡλιακὸς καὶ κυριολεκτικῶς ἀνέπνευσεν ὁ χώρος.

III. Ἡ ἀναστήλωσις τῆς Ἑνετικῆς Λέσχης Ρεθύμνης ἀναθεθεῖσα καὶ αὐτὴ εἰς τὸν Ἐπιμελητὴν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης ἤρχισε διὰ 30.000.000 δραχ. χορηγηθέντων ὑπὸ τοῦ Ὑπουργ. Παιδείας, ἐσυνεχίσθη δὲ διὰ 17.000.000 προσφερθέντων ὑπὸ τοῦ ΟΔΕΠ Ρεθύμνης καὶ Μονῆς Πρέβελι χάρις εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θεοφ. Ἐπισκόπων Ρεθύμνης, Ἀύλοποτάμου

καὶ Λάμπης καὶ Σφακίων ὡς καὶ τοῦ ἡγουμένου Μονῆς Πρέβελη κ. Διονυσ. Σταφυλάκη, ἐγένοντο αἱ ἐξῆς ἐργασίαι : α) Κατεσκευάσθη στέγη ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροκονιάματος. β) Ἀνεκατεσκευάσθη κάτωθι αὐτῆς καὶ εἰς τὴν μορφὴν τῆς παλαιᾶς ἢ ξυλινῆς στέγης, διὰ παλαιᾶς καὶ νέας ξυλείας. Ἡ στέγη ὁμοῦς αὐτὴ δὲν ἠδράσθη ἐπὶ τῶν κιλλιβιάτων τῶν ὑπαρχόντων ἐπὶ τῶν κιονοκράνων τῶν τεσσάρων ἰωνικῶν κίωνων τοῦ κτηρίου, οἵτινες (κιλλίβαντες) ἀνεῖχον τὴν παλαιὰν τοιαύτην, ἀλλ' ἐπὶ πεδίλων μεταξὺ αὐτῶν καταλλήλως κατασκευασθέντων. γ) Τὸ δάπεδον ἐστρώθη διὰ σκυροκονιάματος. δ) Καθηρέθησαν τὰ διατοιχίσματα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἀψιδωτὰ ἀνοίγματα δι' ὧν χαρακτηρίζεται καὶ ἐξαιρεται τὸ κτήριο. ε) Καθηρέθη ἡ δυτικῶς τοῦ μνημείου συνεχομένη δημοτικὴ ἀποθήκη. στ) Συνεπληρώθη τοιχοποιία τοῦ νοτίου τοίχου. ζ) Κατεσ εὐάσθησαν περὶ τοὺς 40 νέοι γεισίποδες ἐκ πάρου καὶ ἱκανὸν

Εἰκ. 29. Ἔργασια ἀναστηλώσεως Ἐνετ. Λέσχης Ρεθύμνης.

τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ μεσαιωνικοῦ ναοῦ τῆς Ἁ γ. Αἰ κ α τ ε ρ ί ν η ς, γενομένην δι' 70 περίπου ἑκατομμυρίων, διατεθέντων ὑπὸ τοῦ Ἐφεδρικοῦ Ταμείου εἰς τὴν ἱερὰν Μητρόπολιν Κρήτης.

Διὰ τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν ἐπετεύχθη: Πλήρης καθαρισμὸς τοῦ μεγάλου κτηρίου. Ἀφαίσεις τῶν ἐπιχρισμάτων τῆς τουρκοκρατίας. Καθαίσεις νεωτερικῆς μεσοτοιχίας ἀποκλειούσης τὸν ναὸν τοῦ παρεκκλησίου τῶν Ἁγ. Δέκα. Συμπλήρωσις ξεστῆς θολοδομῆς. Κατασκευὴ δαπέδου, θυρῶν, ὑαλοφράκτων παραθύρων. Λόγῳ τῆς διὰ τῶν χρόνων ἀποσαθρώσεως τῶν θολιτῶν δὲν ἐπετεύχθη ἄρμονικὴ ἄρμωσις τούτων, τοῦ γεγονότος ὀφειλομένου καὶ εἰς τὴν μικρὰν ἐπιμέλειαν τῶν ἀναλαβόντων τεχνιτῶν. Ἐπίσης τὸ δάπεδον, παρὰ τὴν ἐπιμόνωσιν ὑποδειχθεῖσαν ἐπιστρωσιν διὰ πλακῶν ὡς ἦτο τὸ πάλαι, ἐκαλύφθη προχειρῶς διὰ σκυροκονιάματος, ἐπειγομένης τῆς χρήσεως τοῦ ναοῦ διὰ τὰ Κυριακὰ Σχολεῖα. Παρεσχέθη ὁμοῦς ὑπὸ τῆς Μητροπόλεως ἢ βεβαίωσις τῆς προσεχοῦς διὰ πλακῶν ἐπιστρώσεως.

Παρὰ τὰ ἀνωτέρω, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι διὰ τῶν γενομένων ἐργασιῶν ἀνεδείχθη ὁ ναὸς μὲ τὸν ὠραῖον καὶ ὑπολογισμένον «χῶρον», εἰς ὃν, μεσοῦντος τοῦ 16ου αἰῶνος, ἐλειτούργησε ἡ περιώνυμος Σχολὴ τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης.

Κ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

EYPETHPIA

Π Ι Ν Α Ξ

ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ, ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

(ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ)

[Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν εἰς τὰς σελίδας τοῦ τόμου. Αἱ παῦλαι (—) δηλοῦν ἐπανάληψιν τοῦ λήμματος εἰς τὴν προσήκουσαν πῶσιν. Πρὸς εὐχερεστέραν εὕρεσιν πολλὰ ὀνόματα λημματογραφοῦνται ὑπὸ πλείονας ταξινομικὰς λέξεις. Τὰ ξενόγλωσσα ὀνόματα λημματογραφοῦνται κατὰ τὸ λατινικὸν ἀλφάβητον, ἕκαστον γράμμα τοῦ ὁποίου ἀκολουθεῖ τὸ ἀνίστοιχον γράμμα τοῦ ἑλληνικοῦ].

- Ἄβερδὴν 73.
 Ἄβησσυρία· αὐτοκράτωρ Σακάτ 264.
 Ἄβράμης, κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432
 Ἄγαπητός, κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432. —
 Μιχ. 10, 26
 Ἄγάπιος, μοναχὸς Κουτλουμουσίου 428.
 Ἄγγελιανὰ, πιν. 203, 204.
 Ἄγ. Αἰκατερίνη Ἡρακλείου 451, 454.
 Ἄγ. Ἀνδρέας ὁ ἐν τῇ Κρίσει 32, 40.
 Ἐγεννήθη εἰς Γόρτυνα 35. Ἐζη-
 σε τὸν θον αἰῶνα 36. Ἀσκητὴς 36.
 49. Ἀπέθανε τὸ 732, 49. — ἐκκλ.
 Ἄλιτζανῆς 79. — κάρα 87, 88.
 Ἄγ. Ἀντωνίου, πρωτομιν. ταφαί 287.
 Ἄγ. Ἀπόστολοι, πιν. 169.
 Ἄγ. Βαρβάρα, πιν. 203, 215, 216.
 Ἄγ. Βασιλείου ἐπαρχίας ὀπλαρχηγοὶ 178.
 Ἄγ. Δέκα 40. 79.
 Ἄγ. Ζώνη 87, 88.
 Ἄγ. Θεοδώρων μονὴ 236, 237, 241.
 Ἄγ. Ἰωάννης ὁ Ἐρημίτης 268, 269.
 — Μυλοποτάμου πιν. 370.
 Ἄγ. Μάμας 391.
 Ἄγ. Μάρκος Χάνδακος 261, 451.
 <Ἄγ. Μονή> 323.
 Ἄγ. Μύρων 81, 178, 203, 210, 211.
 — μάχη 179, 181, 184, 185, 214,
 215, 216, 450 κλπ. — μετόχιον
 Κουτλουμουσίου 428, 429.
 Ἄγ. Νικόλαος ἐκ Κυδωνίας 60. —
 Μεραμβέλλου 444.
 Ἄγ. Ὀνούφριος Φαιστοῦ 444.
 Ἄγ. Παντελήμων 77.
 Ἄγ. Πελαγίας ὄρμος 164, 204.
 Ἄγ. Πέτρος Ἡρακλείου 451.
 Ἄγ. Σοφία τῆς Ἀχρίδος 78.
 Ἄγ. Τίτου ναὸς 42.
 Ἄγ. Τριάδα 146, 149, 150, 286, 290,
 291, 409. — μονὴ Τζαγκαρόλων
 267, 268, 323, 325, 326, 327.
 Ἄγ. Φανούριος, παρεκκλ. 441.
 Ἄγ. Φωτιά πιν. 275.
 Ἄγκαράθου μονὴ 336.
 Ἄγκεμποῦτ πασὰ τέμενος Ρεθύμνης 62.
 Ἄγκουχέτης, κρητ. οἰκογ. ἐπίθ. 432.
 ἄγγαντιζω 423.
 Ἄδριανός, πάπας Ρώμης 53.
 Ἄδριανούπολις 382.
 Ἄθανάσιος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων
 296. — ἡγούμενος Γδερνέττου 269
 272.
 Ἄθηνᾶ Φειδίου, ρωμαϊκ. ἀντίγρ. 447.
 Αἰγαῖον, ὄρος Λασιθίου 141.
 Αἴμονας Ρεθύμνης 179.
 «Αἰών» ἑφημερίς 172, 181, 182 κλπ.
 Ἀκατᾶς, 347.
 Ἀκίνδυνος, κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Ἀκοῦτος, κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Ἀκούμια Ἄγ. Βασιλείου 168, 169, 170.
 Ἀκόφ(ε)ια, ὄρη Κρήτης 238, 239.
 Ἀκρωτήρη, μονὴ Θεοτόκου (Γδερνέτ-
 του) 263, 266, 323.
 Ἄλεξάνδρεια 301. — Πατριάρχης Θε-
 ὄφιλος 266.

- Ἐλέξανδρος - Λυκοῦργος, ἀρχιεπ. Σύρου 71.
 Ἐλῆ Πασᾶς 373.
 Ἐλίκαμπος πιν. 226.
 Ἐλικισανοῦ, Κυργιάννης 80.
 Ἐλιτζανῆ, πιν. 79, 415.
 Ἐλουτζανης βλ. Οὐλουτζαλῆς
 Ἐμάρι πιν. 169, 177, 182. — ὀπλαρχηγοὶ 178. — ἐπαρχίας ἐπιγραφαὶ 342.
 Ἐμμόχωστος 214.
 Ἐμνισὸς 386.
 Ἐμπελάκι πιν. 185.
 Ἐμπελικιάννης, κρ. οἰκ. ἐπ. 432.
 Ἐμπελος, ἐπιγρ. 302.
 Ἐμπελουξανὸς Μουσταφᾶ ἁγᾶς 414.
 Ἐνάπλι 74, 75.
 Ἐνδρέας ὁ Καλυβίτης 38, 39, 52. — ἐπίσκοπος Κρήτης ἐξ Ἱεροσολύμων 40, 41. — ὁ Ρουκάνης 450.
 Ἐνεζίνα, βαπτιστ. 10.
 Ἐντιῖος, ψευδῶν. 210, 214, 216.
 Ἐντωνάκης, κρ. οἰκ. ἐπ. 432.
 Ἐντωνιάδης Ἐμ. 74.
 Ἐντώνιος, μοναχὸς ἐκ Κρήτης 52. — Μεγάλου μονῆ 268
 Ἐνώγεια, πιν. 116, 165, 167, 189, 451.
 Ἐνώπολις Σφακιῶν 71.
 Ἐξόνα, πιν. 197.
 Ἐξὸς 449, 450.
 Ἐπεράθου Νάξου πιν. 370.
 Ἐποδοῦλου πιν. 178, 218, 345, 347, — μάχη 179.
 Ἐποκορώνου ἐπαρχ. 193, 198.
 Ἐπολλινάρις 447.
 Ἐποσέτι πιν. 313.
 Ἐποστόλης Μιχ. 245, 258, 259, 260.
 Ἐποστολίδης Μισαήλ 71. — Γεώργιος 425.
 Ἀργυράδες Κερκύρας 39).
 Ἀργυρούπολις 197, 198, 365, 370.
 Ἀριάδνης ἔπαυλις 441
 <Ἀρκάδι> πλοῖον 188, 189, 202, κλπ.
 Ἀρχαδίας ἐπίσκοπος 87 — Μάξιμος 416.
 Ἀρχάδι, μονῆ, 163. — ἡγούμενος Νικηφόρος 263. — ἐπιγραφαὶ 337, 338, 340. — ἀναστηλώσεις 452.
 Ἀρχα λοχωρίου σήλαιον 114, 283, 286.
 Ἀρκολέον κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Ἀρκοῦδαινα πιν. 197.
 Ἀρναούτογλου Σουραπ ἁγᾶς 415.
 Ἀρολίθι πιν. 198.
 Ἀρσένιος 333.
 Ἀρτεμις κρητικὴ 151.
 Ἀρχάνα, 145, 445.
 Ἀρχοντικά, πιν. Φόδελε 76.
 Ἀσίτες πιν. 203, 220, 222.
 Ἀσούφου πιν. 198.
 Ἀσοῦρ, ναὸς 441.
 Ἀσπρογένης, οἰκογ. ἐπίθ. 261.
 Ἀστάρτης θρόνος 411.
 Ἀστερούσια πιν. 119, 147.
 Ἀστυράκι πιν. 166, 167, 187.
 Ἀσφενταμὲ ὀροπέδιο 198.
 Ἀσώματοι πιν. 169. — μονῆ 347.
 ἄτζιο (aggio) 425, 426.
 ἄτσεταιρω (accettare) 424, 425.
 Ἀταλειάτης Μιχαήλ 57.
 Αὐλοποτάμου ἐπισκοπὴ 416. — ἐπίσκοπος Παρθένιος 416. — Καλλίνικος 417.
 Αὐξησία, θεότης καλλιέργειας 116.
 Ἀφέντης Χριστὸς, λατρεία ἱερῶν Κορυφῆς 145, 147.
 Ἀφεντούλης 71.
 Ἀφράτος οἰκ. κρ. ἐπ. 432.
 Ἀχεντιριάς, ἐτυμολ. 118.
 Ἀχμέτ Β' σουλτάνος 353. — Γ' 353.
 Adrigo Antonio 12.
 Agari βαπτ. 25.
 Agarito Paramichiel 26.
 Agnese βαπτ. 23.
 Agorastopula Calizza 13.
 Agustina βαπτ. 12, 20, 22, 28.
 Alazzerò Papaatanasio 12.
 Alba 28.
 Albanosovitch Simon 26.
 Alesso Zorzi 13.
 A loisachi Antonio 25.
 Alvisè βαπτ. 20.
 Ambelicopulo Giorgachi 15.
 Ambelicopula Giacomina 24.
 Ancona, Marcellinus de- 432.
 Andreina βαπτ. 14.
 Andriana βαπτ. 12, 15.
 Andronico Luca 20.

- Andronicopula Anes. 23.
 Andruli βαπτ. 23.
 Anesina βαπτ. 12, 17, 19.
 Aneta βαπτ. 12, 14.
 Antivari Anesina 12.
 Antonici Daniel 26.
 Antonini Pietro 17.
 Anzola βαπτ. 13, 18, 19.
 Anzoletta 22.
 Anzolià βαπτ. 25, 31.
 Arcoleo Isab. 25.
 Armachio Papantonio 20.
 Armacopula El. 25.—Eugenia 28.—
 Elià 28.
 Armeni Pandleimon 17.—Mattio 19.
 Arvaso Spiro 18.
 Asproiti Creusetta 23.
 Astrà Elen. 26.—Janni 30.
 Avonal Zorzi 31.
 Avrami Giacomo 23.

 Βαθιάς τπν. 293.
 Βαθύπετρον, τπν. Ἐρχάν. μιν. μέγα-
 ρον 442.
 Βαλιέρ Ἀνδρέας, Γεν. Προβλ. Κερ-
 κύρας 8, 11.
 Βαλιστάριος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Βαράχος, κρ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Βαρδῆς, παπᾶ 371, 373, 378, 379.
 Βάρνα 370.
 Βαρούχας 344.
 Βαρσαμᾶ μετόχι 380.
 Βάρσαμος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Βαρσαμόνερο Κάτω, τπν. 365.
 Βασιλογιώργης Ἰω. 168.
 Βατοπεδίου μονή 87, 88, 297, 298, 299,
 426.
 Βαφειαδάκης 75.
 Βελᾶς 345.
 Βελῆ Μπέη τπν. 128.
 Βενέρης 433.—Μιχαήλ ζωγρ. 85.
 Βενιαμίν, ἱερσμ. Γουβερνέτ. 92.
 Βενιζέλος Ἐλευθ. 71.
 Βενιζέλειον Σανατόρ. 446.
 Βεργῆς, παπᾶ 378, 379.
 Βεργίτιση Εὐμενία, ἡ ρεθεμνιώτισσα
 σουλτάνα 349 κ. ἔξ.
 Βεργίτισης 366, 367, 433.

 Βηματάρισσα Θεοτόκος 297, 298, 299
 427.
 Βιάννος τπν. 222.
 Βιδάληδες 325, 326.
 Βίκτωρ, κρῆς ζωγρ. 65.
 Βιολῆς, παπᾶ 373, 378.
 Βιστάκης Μιχ. 183, 184, 199, 202.
 Βιταλιανός Πάπας 50.
 Βίτζα Χάνδακος 261.
 Βιτσιλόβρυση τπν. Λασιθ. 97.
 Βλαχέρναι 42.
 Βλάχου Κατίγκω 71.
 Βογορίδης Στέφανος βέης ἡγεμόν Σά-
 μου 94, 95.
 Βοριάς (Βορέας) παπῶ 368, 370, 373,
 378, 379.
 Βοσάκου μονή 339.
 Βουβά τπν. 184.
 Βούλαρης 253, 260, 261.—I. N. 342.
 Βουρδουμπάκης Χαράλ. 72.
 Βουρδουμπᾶς Ροῦσος 72.—X. Σ. 71
 Βραχάσι Μεραμβέλ. 370, 449.
 Βροντησίου μονή 236.
 Βρούσες τπν. 197.—Ἀμαρίου 175, 177
 344.
 Βυζάντιον 234.
 Βυζάντιος X. 164, 165.—K. 217, 222,
 229.
 Βυζάρι τπν. 79.
 Banasi Janni 24.
 Barbarigo Georgius 343.—Antonio
 12.—Caterina 13.—Manussa 16
 κλπ.
 Barbarigopula Maria 28.
 Barbaro Alessandro 15.
 Bartolomeo 14.
 Bastian βαπτ. 13, 14.
 Battista βαπτ. 23.
 Begnià βαπτ. 24, 28.
 Beissan τπν. 408, 411.
 Belotte Nicolò 29.
 Benetta βαπτ. 14.
 Benvenuto de Brixano notaio di
 Candia 431.
 Berler Baseglio 16.
 Berlingeri Vassalino γενοβ. πειρα-
 τῆς 432.
 Bernardo 347.

- Bettina βαπτ. 14, 16, 18.
 Bettini Giacomo 15.
 Betto Elena 20.
 Bianca βαπτ. 31.
 Bicontolo Phylipus 432.
 Blavomatorpula Lucietta 15.
 Boldù Lucrezia 25.
 Bon Andrea, 12.—Elià 14.—Calizza
 29 κλπ.
 Bonaseri Zuane 19.
 Bonopula Anetta 24.
 Bortolo 26.
 Bozza Lorenzo 25.
 Brazzali Papanicolò 29.
 Brendin Zorzi 16.
 Brixano βλ. Benvenuto
 Bubulopula Marietta 25.
 Buflà Zuane 30.
 Bustopula Elià 23.
 Γαβαλᾶς 433.
 Γάζι, 398.
 Γαλένι, τπν. 275, 444.
 Γαράζο Μυλοποτ. 187, 204, 206.
 Γδερνέττο, μονή 91, 92, 263, 266.—
 χωρίον 268, 269, κλπ. 323, 327 κλπ.
 Γενίσαρλης 167, 179.
 Γερακάρι τπν. 169, 170, 179.—μάχη
 188.
 Γεράνης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Γεράσιμος Παρδάλης μητροπολ. Κρή-
 τής 89.
 Γερμανός, μητροπολ. Σάρδεων 327.—
 καθηγούμενος Ἄγκαραθου 336.
 Γεροκύριλλος 295, 296, 420, 422.
 Γιαλινᾶς κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Γιαλομάτης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Γιάνναρης Χατζημιχάλης 217, 218.
 Γιούχτας 113, 115, 118, 123, 140, 151.
 —Ιερόν 144, 147, 153.—Καρνάρι
 293.
 Γκιριτλῆς βλ. Μουσταφᾶ Πασᾶς.
 Γκουβερνιώτισσα βλ. Ποταμιές.
 Γόρτις 303, 304, 305, 447, 449. — ἄ-
 γαλμα Πυθίου Ἀπόλλωνος 439.
 Γουβερνέττο βλ. Γδερνέττο.
 Γουβιανᾶκης Μιχ. 208.
 Γουλᾶς τπν. (Κρητῶ) 119, 140, 409.
 Γουῆνες 108, 112.
 Γουρνιά, τὰ. 288, 398 —Ιερόν 146.
 Γραμποῦσα, παράδοσις 73.
 Γρατιανός 245.
 Γρηγορόπουλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Γρηγόριος ὁ Μάμας, Πατριάρχης
 Κων)πόλεως 262. — προηγούμενος
 Πρέβελη 175, 220, 224.
 Γρίβιλα Μυλοπ. 441.
 Γριμάνης Βενιαμίν 328.
 Γυψοκέφαλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Γωνιά, μονή 267, 268.
 Γωνιές Μαλεβυζ. 189, 203.
 Cagliozza βαπτ. 23.
 Caglizza βαπτ. 13, 16, 20, 23, 26.
 Cagnola Marin 14.
 Calafronà Zuane 31.
 Calamaropula Maria 28.
 Calergi 344.—Giorgi 28. — Manus-
 sa 16.
 Calergopula Mattia 28.—Giacumi-
 na 24.
 Cali βαπτ. 13.
 Calimatompula Pigi 20.
 Calinopula Anesina 26.
 Caliva Nicolò 17.
 Calizza βλ. Caglizza
 Calogerà Nicolò 20.
 Caloguna Anesina 22.
 Calomati Papazorzi 30.
 Calominopula Isabetta 15.
 Calpurnius L. 305, 306.
 Caludopula Ergina 26. — Maria 27.
 Canachi Michiel 16.
 Canara Carlo 13.
 Candia 35.—da βλ. Da Candia
 Cadiana βαπτ. 13, 19,
 Capello Vittoria 30.—Maria 31.
 Capsà Pietro 30.
 Capsalà Costant. 23.
 Capsambelli 29.
 Caramundani Papanicolò 17.
 Carchi(o)pulo Nicolò 17.—Pietro 29.
 Careropula Erg. 26.
 Caronita Anesina 22.
 Carrey Jacques, ζωγρ. 361.
 Casselatopula Alessandra 16.

- Cassomati Giacomo 14.
 Castrofilaca Isabetta 25.— Francesco 26.
 Caterina βαπτ. 12.
 Cateruzza βαπτ. 12, 24.
 Cavagnopula Maria 12.
 Cavalli βλ. Καβάλη.
 Cavidato Lorenzo 20.
 Cazauli Lucietta 15.
 Cazzoprinà Lorenzo 25.
 Cazzoprini Elena 29.
 Cerbino Andreas 432.
 Cesare βαπτ. 19.
 Checa βαπτ. 13.
 Chiaretta βαπτ. 23.
 Chierassari Vittoria 18.
 Chiessari Erginussa 27.
 Chinicaῖο Ergina 24.
 Chipriotropula Maria 28.
 Chiriaki βαπτ. 22, 23.
 Chiriki βαπτ. 16.
 Chissamo da βλ. Da Chissamo.
 Cicilia βαπτ. 15.
 Cicogna Pasquale βλ. Τζιγόνια.
 Cimamis 27.
 Cladà 25.
 Cladopula Maria 29.
 Clemente 20.
 Clergopula Elen. 25.
 Cloroputa Orsa 17.
 Clozzopula Marietta 28.
 Colona Andrea 12.
 Comià βαπτ. 29.
 Cominò Maria 16.—Zuane 20.
 Comiopula Stamatela 30.
 Condaropula Andriana 23.
 Condoj(gi)anopula Calì 23.—Maria 26.
 Coraropula Franzù 26.
 Corchili Vittor 30.
 Coressi Nicolò 21, 31.
 Corfù, da βλ. Da Corfù.
 Corgnano Isabetta 14.
 Cornario Andrea 432.
 Cornaropula βαπτ. 14, 16, 18, 29.
 Cornaro Gerolamo, Proveditor da Mar 21.
 Corner Francesco 14.—Giacomo 14.—Pelegrina 18.—Zuane 18.—
 Nicolò 25.—Girolamo 31, κλπ.
 Corniacto Michiel 15.
 Corognà Maria 13.
 Corognopula 16.
 Cortaci Anes. 25.
 Corzopula Isabetta 29.
 Cosiropula Maria 27.
 Costantina βαπτ. 13.
 Cotti Papagianni 24.
 Creusetta βαπτ. 13, 23, 25.
 Cristianopulo Nicolò 17, 26.
 Crutta Zuane 27.
 Cudumni Paramanoli 27.—Nicolò 29.
 Cumanò Manoli 16.
 Cunali Michiel 28.
 Curadopula Caterina 13.
 Curessopula Laurendia 30.
 Curignà βαπτ. 24.
 Curinopula Curignà 24.
 Curotopula Ergina 26.
 Curtesan Francesco 26.
 Cusi Francesco 22.
 Customiri Z. 31.
 Custugiani Bettina 18.
 Cutagioti Anes. 24.
 Cutemi Nicolò 17.
 Cutendè Calì 23.
 Δά (ὄχι δά, ἔλα δά) ἔτυμολ. 116.
 δαίδαλα (ξόανα) 152.
 Δαιδάλων ἑορτή 152.
 Δακανάλης βλ. Da Canal.
 Δαμαλᾶ ἐπισκοπή 79.
 Δαμάνια τπν. 117.
 Δαμασαίνης Ἰωάννης 261.
 Δαμασκηνός 65.—Ἰωάννης 48.—ἱερομόν. Γδερνέττου 92.
 Δαμάστα, Δαμαστός 116, 117, 205.
 Δαμβέργης 73.
 Δαμία, θεότης καλλιεργ. 116.
 Δάναπρις τπν. 116.
 Δάνουβις 116.
 Δαράνισσα 116.
 Δασκαλάκης Γ. Μ. 168, 170, 180.
 Δασκαλομανωλάκης 173.
 Δέκαρχος βλ. Dhecargho
 Δενδρινός 175, 178.

- Δέπλας μετόχιον 92.
 Δέρον μητροπολίτης Νικηφόρος 425.
 δεφέντορας 298.
 Δημητρακάκης Στυλ. 175.
 Δημητρακαράκος ταγ)χης 200, 203,
 204, 210, 211, 213, 222, 223, 226.
 Δημητρέλος 432.
 Διαβαῖδὲ τπν. 117.
 Διακονόπουλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Διαλυνᾶς βλ. Gialinà.
 Δικταῖον ἱερὸν 141.
 Δικταίου Διὸς ἱεροῦ ἐπιγραφαι 302.
 Δίκτη 118, 141.
 Διονύσιος προηγούμενος μονῆς Βατο-
 πεδίου 87, 427.—μονῆς Μ. Λαύ-
 ρας 323.—ἱεροδιάκονος Βατοπε-
 δίου 426.
 Δισκούρων δακτύλιος 404.
 Δισκούρι τπν. 188, 189.
 δοατζῆδες 91.
 Δοβρουτζῆ βλ. Δουργουτζῆ.
 Δομένικος, κόνσολος ἐγγλέζος 87, 88.
 Δουργουτζῆ τπν. 275, 444.
 Δοχειαρίου μονῆ 65.
 Δραγουμάνος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Δρακοντόπουλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Δρακόπουλος 341.
 Δράμια Ἴακορ. 445.
 Δρημητινὸς 433.
 Δρῆρος 442.
 Δριμίσκος Ἁγ. Βασιλείου 85, 185, 186.
 Δωρόθεος, ἐπίσκοπος Πέτρας 41.
- Da Canal Zorzi 16.
 Da Candia Manoli 15, 22 κλπ.
 Da Chissamo Giacomina 24.
 Dacopula Elena 14.
 Da Corfù Giani 24.—Anzola 27.
 Da Grado Michiel 19.
 Dall' Aquila Zorzi 31.
 Dal Sol Nicolò 23.
 Da Mantova Marco 15.
 Da Milan Mario 30.
 Damiopula Anes. 23.
 Damistopula Elen. 29.
 Da Molin Francesca 27.
 Dandolo Zuanna 18.—Elià 20.—Isa-
 betta 25.—Pietro 29.
- Dandulus Fantinus 251.
 Danilopula Anes. 23.
 Da Pola Serafin 30.
 Darodopula Elià 26.
 D' Arzegnani Battista 30.
 Da Tenedo Zanetta 22.
 De Ferrari Michiel 16.
 De Larmessin 355, 356, 358.
 De Mez(z)o 12, 29.
 De Nicolò Andronico 23.
 Denores Antonio 26.
 Depolis Andriana 20.
 Dessopula Magdalini 30.
 Devenossopula Marietta 16.
 Dhecargho Papamanoli 29.
 Diana βαπτ. 13, 14, 22, 25.
 Di Franceschi Andrea 19.
 Di Mattei Candiana 13.
 Dimitriano Antonio 14.
 Dimo βαπτ. 24.
 Dimoni Isab. 15.
 Domenico βαπτ. 19.
 Donà Anzola 18.
 Donadi Marietta 20.
 Donato Nicola 244.
 Doria Ἰωάν., Ἴανδρ. 242.
 Dracontopula Agnese 23.
 Dracontopulo Nicolò 17. - Zorzi 31
 Draculi 13.
 Draganino Anesina 25.
 Drassinopula Anesina 27.
 Drossopula Marietta 28.
 Drusiano βαπτ. 13.
- «Ἐθνοφύλαξ» ἐφημερίς 172, 181, 196.
 Εἰλειθυίας ἱερὸν ἐν Μεσσηνίᾳ 152.—
 σπῆλαιον 283, 285.
 Εἰρήνη, αὐτοκρατ. Βυζαντίου 54.
 Εἰσοδίων ναός, Φόδελε, 76, 81.
 Ἐλεύθερα—Λευτερνία 117.
 Ἐλιὰ βλ. Elià
 «Ἐλπὶς» ἐφημ. 180.
 ἔμβρατία 418.
 Ἐντίχτης τπν. Λασιθίου 118, 119.—
 ἱερὸν 141, 150.
 Ἐπιμενίδης 243.
 Ἐπισκοπὴ Ρεθύμνου 197, 198. — Πε-
 διάδος 289, 445.

- Ἑργίνα βλ. Ergina.
Ἑρισσὸς Μυτιλήνης 45, 46, 47, 49.
Ἐυγενία Πηγᾶ 267.
Ἐυγενικός Μᾶρκος 259.
Ἑφεσὸς 234 —θρόνος 441.
Elegnà βαπτ. 31.
Elenetta βαπτ. 23, 24.
Elià βαπτ 10, 14, 16, 17, κλπ.
Episcopopulo Pantaleo 12.
Ergina (Erginussa) βαπτ. 10, 13, 14.
Erini βαπτ. 25.
Eudochia βαπτ. 25.
Eugenia βαπτ. 28.
Eumenia 354, 356, 360, 364, 365.
Evgheni βαπτ. 19.
Exindatrichi Zuane 24.
- Fabris Bastian 13.
Faglià Maria 27.
Fatinopula Checa 13.
Feo Francesco 30.
Feraci Marcantonio 15.
Ferrari de βλ. De Ferrari.
Festafilopula Calizza 23.
Filactò Isab. 15.
Fiorenza βαπτ. 20.
Fles Erginussa 26.
Fodel(l)e Manolius 76.
Formiga Alessandro 23.
Foscari Creusetta 9, 10, 13.
Foscarini Francesco 9, 15.
Fotinopula Erini 26.
Fradelopula Creusetta 23. — Erginussa 30.
Fraelò 24.
Francesca βαπτ. 14, 24.
Franceschi di βλ. Di Franceschi.
Franceschina βαπτ. 29.
Franco Marco 27.
Frangopula Maria 29.
Franzà βαπτ. 10, 12, 14, 22, 26.
Fuchi Emanuel 13.
Furopula Isab. 25.
- Ζάγκλη πν. 115.
Ζάγρον πν. 115.
Ζαδράκαρτα πν. 115.
Ζαίμης 193.
- Ζάκανθα πν. 115.
Ζάκρος πν. 119.—Ιερὸν 120, 151, 288.
Ζάκυνθος 78, 115
Ζάμα πν. 115, 117.
Ζάραξ πν. 115.
Ζαχαρίας μητροπολ. Σαντορίνης 300.
—μητροπολ. Χαλκηδόνος 426.
ζητεία ἐκκλ. εισόδημα 418.
Ζικαῖοι 191.
Ζουλφικάρ Ἀλῆ Πασᾶς 89.
Ζυμβρακάκης Χαραλ. 173, 190, 194,
200, 225, 226.
Ζυμβρακάκης Γω. 173, 181, 204, 217.
Ζωγράφος Α. 208.
ζωγράφοι :
Βενέρης Μ. 85.
Βίκτωρ 65.
Δαμασκηνὸς 65.
Ἐρεμίας 65.
Ἐρόθεος ἐπίσκ. Ρεθ. 16.
Λαμπάρδος Ἐμ. 65, 66, 70.
Μόσκος Ἡλ. 65.
Πολυχρόνης Μιχ. 93, 94.
Τζάνες Ἐμ. 65, 70.
Carrey Jacques 361.
Rombault Faidherbe 361.
- Ζωφόροι Πεδιάδος 445.
Zaburopula Maria 16.
Zagagni Zuane 31.
Zagopula Elià 19.
Zangadopula Elià 26.
Zangarelopula Costanza 23, 330.
Zangaropulo Emanuel 16.
Zangaropula Mar. 28.
Zan Andrea 14.
Zanandrea βαπτ. 17.
Zandiri Evgeni 19.
Zelino Giogio 17.
Zen Giorgio 15.—Mattìo 29.—Michiel 29.—Theodula 30.
Zenopula Ant. 23.
Zermian Marietta 29.
Zero Palma 20.
Zinovia βαπτ. 30.
Zogia Francesco 17.—Erginussa 18.
Zorza βαπτ. 19, 28.
Zorzi βαπτ. 15.
Zuana βαπτ. 20.

- Galatà Giorgio 24.
 Gaura Lionetta 15.
 Gavalà Anesina 22.—Michiel 30.
 Genimatà Nicolò 29.
 Geracaropula Ergina 26.
 Geranò Emmanuel 22.—Ignazio 24.
 Gereftopula Giac. 24.
 Geronimo βαπτ. 27.
 Ghessopula Diana 25.
 Ghrissopula Ergina 28.
 Giacomina βαπτ. 15.
 Giac(o)umina βαπτ. 24.—Giacumi 24.
 Gialinà Manoli 27.—Erginussa 13.
 Zan Marco 15.—Papanicolò 17.
 Gialinopula Isabetta 24.—Maria 28.
 Giannacò βαπτ. 31.
 Gianulopula Elià 14.
 Giezo Anzola 13.
 Giorgilà 24.
 Giuliani 16.
 Giulio βαπτ. 22.
 Gliageropula Anesina 20.
 Gligoropula Olvia 17.
 Gorgorafti Caterina 23.
 Gorgostari Caterina 26.
 Gradenigo 16.
 Grado, da βλ. Da Grado
 Graziosa βαπτ. 24.
 Grigoropula Palma 17.—Maria 29.
 Grimani Paramichiel 15.
 Grioni Pietro 9, 20.—Nicolò 9, 10, 29.
 Gugliemopula Elena 14.
 Gussio 23.
 Gussopula Agustina 30.
- Ηλίας, Ἐπίσκοπος Κρήτης 53, 54,
 57, 58.
 Ἡράκλειον 52, 210.
- Θαλασσινός κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Θεοδώρου Ἀδάμ 192.
 Θεοτόκηδες, Φόδελε 77.
 Θεοτοκόπουλος 77.—βιβλιοκριτικὴς ση-
 μειώσεις 313.
 Θεοφάνης ἀρχιστρατῆς Κρήτης (Λαρ-
 δοτύρης) 51, 52.
 Θεόφιλος, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας
 266, 327, 328.
- Θεοφύλακτος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.—βλ.
 καὶ Teofilacto.
 Θεριανός βλ. Therianò.
 Θήβαι 400.
 Θήρα 400.
 Θίσβη, σφραγιστικὸς δακτύλιος 402,
 404.
 Θρόνος τπν. 169.
 θρόνοι μινωικοὶ 385 κ. ἐξ. 446.
 Θωμάς ὁ Πρεσβύτερος 66.
- Ἰάκωβος, ἀρχιμονδριτὴς μονῆς Βατο-
 πεδίου 427.
 Ἰάλυσος 402.
 Ἰάσι 427.
 Ἰατρόπουλος κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Ἰβηρίας αὐθεντὴς 264.
 Ἰδα 117.
 Ἰδαῖον Ἄντρον 117, 410, 412.
 Ἰδαῖος Δάκτυλος Ἡρακλῆς 152.
 Ἰδάλιον τπν. Κύπρου 116.
 Ἰερὰ Κορυφῆς 119 κ. ἐξ.
 Ἰεράπετρα 208, 210, 444, 445, 449.—
 Ἁγία Φωτιά τπν. 275.—ἐπιγρα-
 φαὶ 302, 305.
 Ἰερεμίας ὁ Κρής, ζωγρ. 65.—ιδρυτὴς
 μονῆς Τζαγκαρόλων 267, 268,
 270, 274.
 Ἰερόθεος, ἐπίσκοπος Ρεθύμνης, ἅγιο-
 γράφος 66.—Μητροπολίτης Ἀλε-
 ξανδρείας 328.
 Ἰεροσόλυμων Πατριάρχης Ἀθανάσιος
 296.
 Ἰζαμπέτα βαπτ. 10, 13, 14, 15 (Ζαμ-
 πετάκης)
 Ἰμβρος, Σφακίω γ, 223.—μονὴ Ἁγ-
 Κωνσταντίνου 411.
 Ἰπλόλυτος μητροπολίτης Κυθήρων
 264.
 Ἰστάρ, θρόνοι 411.
 Ἰτανος, ἐπιγραφαὶ 302, 303, 304, 305,
 309.
 Ἰυττός 118, 144.
 Ἰωακείμ, μοναχὸς Γωνιάς 267.—ιερο-
 μόναχος Γουβερνέτ. 92.
 Ἰωάννης Δαμασκηνός 48.
 Ἰωάννης ἐπίσκοπος Λάπτης 50.
 » ὁ Ξένος 269.

- Ἰωαννίκιος, ἐπίσκοπος Ρεθύμνης 90, 91.
 Inscriptiones Creticae, βιβλιοκρισία 302.
 Isabetta βλ. Ἰζαμπέτα.
- Κ**αββάκης Ἰ. 208, 209.
 Καβάλης Μαρ. 233, 234, 242, 244.—
 προσωπογρ. πίν. Γ'.
 Καβαλαρόπουλος κρητ. οἰκ. ἐπ. 432.
 Καβούσι Ἰεραπέτρας 445.—Ἱερὸν 442.
 Καζάνης Ἰ. Ν. 208.
 Καθαρό Λασιθίου 444.
 Καίματος ποταμὸς 386, 387.
 Καίσαρης βλ. Chiessari.
 Καισαρείας Μητροπολίτης Παΐσιος
 425, 426.
 Καϊσέρι πιν. 373, 378.
 Κολανταρὲ πιν. 117.
 Καλὴ Συκιὰ πιν. 172, 197, 225.
 Καλήτσα βλ. Caglizza.
 Καλλέργης Δ. 173, 200.—Ματθαῖος
 235, 242, 243, 244.—Παντελ. 345.
 βλ. καὶ Calergi.
 Καλλιγράφης 170, 175, 198, 199, 201.
 ἐπίσκοπος Μυλοποτομ. 415, 416.
 Καλλίνικος ἀρχιμανδρίτης 413, 414.
 Καλογέρου πιν. 169.
 Καλοειδᾶς Ἰ. 175.
 Καλοκαρινὸς (Ρέθυμνον) 182, 183, 195.
 Καλουναρόπουλος κρητ. οἰκ. ἐπ. 432.
 Καλοπόρτιος βλ. Calpurnius.
 Καλούτσης κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Καλὸ χωριὸ Μεραμβέλλου 96.—Μο-
 νοφυταίου 96—Πεδιάδος 96, 398.
 Καλύβας κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.—Γεώρ-
 γιος 331, 334, 335.
 Καλύβες Ἰ. 196.
 Καλυβίτης Ἰ. 38.
 Καμαριώτης Μυλοποτάμου 166, 167,
 168, 370, 380.
 Καμαρῶν Σπήλαιον 114, 117, 150.
 Κανάρης Κων. 73.
 Κανδακίτης κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Κάνδια 90 βλ. καὶ Candia.
 Κάνενη Σητείας 445.
 Κανλί Καστέλλι, Πρωτομ. ταφαί 275
 κ. ἐξ.—Ρόκκα 82.
- Καντιάνα (Candia) βαπτ. 10.
 Καπλάν Πασᾶς 382.
 Καποδίστριας Ι. 73.
 Καραβέλος κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Καραϊσκάκης Γ. 193.
 Καρακάλου μονή 67, 238.
 Κορὰ Μιχαλάκης Ἰ. 424,
 425.
 Καρατζᾶς Νικόλαος 264.
 Καρνάρι πιν. Γιούχτα 293
 Καροῦρας κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Καρφι πιν. Λασιθ. 97, 98, 101, 102,
 140, 144, 398, 442.—πήλ. εἰδώ-
 λια πίν. Ζ', 146, 151.
 Κερωτὴ πιν. 197.
 Κασελάκης 175.
 Κασταμονίτσα πιν. 216.
 Καστέλλι Πεδιάδος 210, 213, 215, 216,
 217.
 Καστοριά (Κουμπελίδικη) 63.
 Καστρι πιν. 340, 341.
 Κάστρο τῆς Κρήτης 34, 35, 36, 88,
 233, 244, 326.
 Κατρὲ πιν. 197.
 Κατρίνια πιν. 126, 128.
 Κατσαμπᾶς Ἰ. 386, 387, 389,
 390, 391, κλπ. 413, 445.
 Καῦκος κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Καφούρος κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Κελαϊδῆς Παφθένιος 215, 222.
 Κεράς (Μονῆς) Ἰ. 207, 211, 216.
 Κεραμὲ πιν. 187.
 Κεράνος κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Κερασάρης βλ. Chierassari.
 Κέρκυρα 7.
 Κιοπρουλῆ Ἰ. 383.
 Κιοστεντιλίου μητροπολίτης 424, 430.
 Κισάμου ἐπαρχία 193.
 Κισσὸς πιν. 188.
 Κλεισίδι πιν. 169.
 Κλόντζας Γεώργ. 231, 235, 240, 245.
 Κνωσὸς 108, 109, 115, 146, 292, 389,
 390, 394, 395, 398, 404, 406, 408.
 Κοζυράκης Κ. 208.
 Κοζυροπούλα βλ. Cosiropula.
 Κοινοκτελίων 306, 308.
 Κοκαλιάρης κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Κοκκωνάκης Ε, Δ. 208.

- Κομιτάδες Σφακίων 164, 182, 199.
 Κομνηνός βλ. Comino.
 κόμμωσις μινωική 133, 134.
 Κονταράτος 67.
 Κοντογιαννοπούλα βλ. Contogianopoula.
 Κοντογιώργης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Κοντοσταυλόπουλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Κόρακας Μιχ. 168, 169, 170 κλπ.
 Κορχορούλας κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Κορναρόλα βαπτ. βλ. Cornarola.
 Κορνάρος 432. — Ἰερώνυμος 7, 11.—
 καὶ Corner.
 Κορυφῆς ἱερά 96.
 Κορωνάιος Πάνος καὶ ἡ ἐκστρατεία
 τοῦ Ὁμέρου στὸ Λασιθί 163 κ. ἐξ.
 Κορωνάιος Ἀχιλ. 163, 165.
 Κορωνιός βλ. Corognà.
 Κουερίνι βλ. Querini.
 Κουμάσα τπν. 108, 123, 150, 289, 291,
 398.—Ἰερὸν 145, 151,—θόλοι 146.
 Κούμα βλ. Ἀκούμα.
 Κουμουνοῦρος 191, 225.
 Κουρινιά βαπτ. 10.
 Κουρμουλάκης 221.
 Κουρμούλης 227.
 Κουσές τπν. 117.
 Κουταγιώτης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Κουτλουμουσίου μονὴ 428, 429.
 Κούτρογλους 92.
 Κουφίκης Δανιήλ, ἡγούμενος Πρέβε-
 λη 192.
 Κόφινας ὄρος 238, 239, 241.
 Κραγιωτάκης Ἐμ. 208.
 Κράπη τπν. 199.
 Κράσι τπν. 208, 213 —τάφος 283, 289,
 291.
 Κρήτης Ἐκκλησία, ὑποταγὴ εἰς Πα-
 τριαρχ. Κων/λεως 41, 60. — ἀπό-
 σπασις ἐκ δικαιοδοσίας Ρώμης
 49, 60.—Ἐκκλησία τὸν 8ον αἰῶν.
 55.—Ἐπισκοπὴ 55. — Ἐπιδρομὴ
 Σλάβων (623) 56, 57.—Μητροπο-
 λίτης Γεράσιμος Παρδάλης 89.—
 Μητροπολίτης Ἡλίας 58. — Μη-
 τροπολίτης Μελέτιος 90, 91, 93,
 94, 295, 296, κλπ. 413, 415, 418,
 422, 424, 425, κλπ.—Μητροπολί-
 της Νεόφυτος Πατελλάρος 323.
 Μητροπολίτης Νικηφόρος Σκω-
 τάκης 267. — χρησιμοὶ περὶ Κρή-
 τος 231.
 Κρητικὸς Ἄγων 1866—69, 163 κ. ἐξ.
 Κρητικὸν Ἱστορικὸν Μουσεῖον 441.
 Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν Ἐται-
 ρία, Ἰδρυσις 441.
 Κρητῶν Μεραμβ. 222, 409, κεντήμα-
 τα 441, 444.
 Κριαρὰ Κατίγκω 72.
 Κριαρᾶς Ἐμ. 75.
 Κριαρᾶς Χατζῆ Ἀνδρέας 71 κ. ἐξ.
 Κρίνος Σ. Δ. 172, 175, 190, 219 κλπ.
 Κρίσις τπν. 38.
 Κρουσῶνας τπν. 203.
 Κρουσταλλένια μονὴ 216, 221.
 Κυβέλη 412.
 Κυδωνία 60, 323, 324, 325, 326.—
 ἐπαρχία 193. - σφραγιδολίθος 405.
 —μονὴ Γδερνέττου 263, 266.
 Κυθήρων ἐπίσκοπος Μάξιμος 263.
 Κυκλάδες 82, 400.
 Κυπαρίσι τπν. Κανλι Καστέλλι 275,
 444.—ἀγγελία πίν. ΠΓ', ΙΔ'.
 Κύπρος 233, 240 κλπ. 402.—Ἐπίσκο-
 πος Κωνσταντῖνος 56.
 Κυρία τῶν Ἀγγέλλων Ρεθύμνης 61,
 62, 65, 66, 69.
 Κυριακὴ βαπτ. βλ. Chiriaki.
 Κυριακόπουλος κρ. οἰκ. ἐπ. 432.
 Κυριακοσέλια, Ἄγ. Νικόλαος 81.
 Κυριαλίφης κρ. οἰκ. ἐπ. 432.
 Κύριλλος Λούκαρις 263, 264, 269.
 Κωλέτης Ἰω. 71, 193.
 Κωνσταντῖνος ὁ Ε'. 37, 52, 53, 54, 59.
 —ὁ ΣΤ' ὁ εἰκονολάτρης 54.—πα-
 τριάρχης Κων/λεως 418, 429.
 Κωνσταντινούπολις 241.
 Κωσταρὸς 173.
 Κωστογιάννη βλ. Custogiani.
 Κῶsem, σουλτάνα 350, 380.
 Λαγκὰ Μυλοπ. τπν. 67.
 Λαγκὸ τπν. 198.
 λάδι, μέτρα 92.
 Λαμπάρδος κρητ. οἰκ. ἐπ. 433.—Ἐμ-
 μανουὴλ ζωγράφ. 65, 66, 70.

- Λάμπης ἐπίσκοπος Νικόδημος 416.
 Λαμπινή, Παναγία στή—80, 85.
 Λαοδικίας μητροπολίτης Νικηφόρος 264.
 Λάπλης ἐπίσκοπος 50.
 Λαρδοτύρης, διοικητῆς Κρήτης (Θεοφάνης) 51, 52.
 Λαριά τιν. 445.
 Λασίθι, ὄροπέδ. 142, 192, 206, 211, 212, 218, 220, κλπ. 449.—ὄρος Αἰγαῖον 141.—Σκαφίδια τιν. 290.
 Λάστρος Σητείας 147.
 Λατώ τιν. 119, 140.
 Λαύρας μονή βλ. Μεγίστη Λαύρα.
 Λεῖβιος Μάρκος 306.
 Λεοχάρης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Λεύκη, νησίς 303.
 Λευκόγεια τιν. 206.
 Λευκασία 242.
 Λέων ὁ Δ' 54.—ὁ Ἰσαυρος 47, 49.
 Λιάπιδες, ἀποβίβασις εἰς Μεραμβέλ 202.
 Λιλιανῶ Πεδιάδος 79.
 λουθηροκαλβινιστῶν προπαγάνδα 420.
 Λουκάς κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Λούκαρις βλ. Κύριλλος.
 Λουμπινιές τιν. Φόδελε 76.
 Λουπίνος. κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Λοῦρες τιν. Μεσαράς 347.
 Λουρωτός Μιχαήλ 346. -- Δημήτριος 347.
 Λύκαστος 293.
 Λύτιος 446.

 Labu βαπτ. γυν. 15.
 La Guilletière 351, 353, 358.
 Lagutopula Eudochia 25.
 Laguardo Michiel 27.
 Lambri βαπτ. 25.
 Lanaropula Elià 25.
 Larmessin βλ. De Larmessin.
 Lasegnan Cost. 24.
 Laurendia βαπτ. 30.
 Lauro Emanuel 14.
 Lauro βαπτ. 17.
 Leca Marietta 19.
 Leftereo Battista 23.
 Leonetta βαπτ. 29.

 Lesegnan Zuane 19.
 Liándaca Francesca 26.
 Lignò Manoli 15.
 Linni Maria 28.
 Lionetta βαπτ. 15.
 Lit(h)ino Const. 20.—Papapetro 29.—Michiel 27.
 Logotheti Anesina 12.—Gianni 16.
 Lombardo Francesco 14.—Giacomo 14.—Zorzi 18 —Francesco 26.
 Lubunopula Agustina 12. βλ. καὶ Lupunopula.
 Lucia βαπτ. 13.
 Lucietta βαπτ. 14, 15, 17, 25.
 Lucrezia βαπτ. 25 (Lugretia) 20.
 Luisotopula Elen. 25.
 Lupunopula Ergina 26.
 Lurandopula Caterina 13.
 Lurià Marco 15.—Nicolò 17.

 Μαγκασᾶς τιν. 117, 290, 291.
 Μαγνησία ἐπὶ Μαιάνδρω 302, 305, 307.
 Μαδῆ(ς) τιν. 117.
 Μάδνασα τιν. 115.
 Μαδυτός τιν. 115.
 Μαζᾶ, ἱερὸν 96 κλπ.—ἔτυμολ. 115.—πήλινα εἰδώλια καὶ ζῶδια πίν. Ε'.
 Μάθυμνα τιν. 115.
 Μαϊάνδρος 115. Βλ. καὶ Μέανδρος
 Μάκαλλα τιν. 115.
 Μάκελλος τιν. 443.
 Μακράκης Μιχ. 429.
 Μακροῆς κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.—Μακάριος 41.
 Μακροδίκης κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Μακρυγέννης 253, 260, 261.
 Μαλάγωνα τιν. 234.
 Μαλαθρὲ τιν. 445.
 Μαλεβούζ. 178, 181, 184.—ἐπιτροπή 189, 199, 202, 204.—μάχη 201.
 Μάλια 110, 119, 289, 410, 449, 450.—ἱερὸν Προσφτ. Ἥλια 140.—ἀνάκτορον 142, 146, 448.
 Μάμας Γρηγόριος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 262.
 Μαναρῆς Γαβριήλ 340.
 Μανίτης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.

- Μανουσογιαννάκης 173, 175.
 Μάξιμος Σιβιανός, ἐπίσκοπος Ἄρχα-
 δίας 89, 416. — Μαργούνιος ἐπί-
 σκοπος Κυθήρων 263, 264.
 Μάρα τιν. 115.
 Μαραγκὸς κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Μαραγκουδάκης Διονύς. 340.
 Μάραθα τιν. 115.
 Μάραθος τιν. 115.
 Μαράκανδα τιν. 115.
 Μαργαρίτες Μυλοπ. 67, 189.
 Μαργούνιος βλ. Μάξιμος.
 Μαρινάκης Α. 168, 170, 204.
 Μάρισα τιν. 115.
 Μαρκάκης Ἄλ. 175.
 Μαρκεζίνης Θωμᾶς 300.
 Μαρκουλάκης Ἄναγ. 175.
 Μαρπησὸς τιν. 115.
 Μάσταυρα τιν. 115.
 Μαστράκης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Μάταλλα τιν. 115.
 Ματζαμούρδης κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 261,
 433.
 Μαυριανὸς βασιλιᾶς (σουλτάνος) 371,
 373.
 Μαυροκορδάτος Δ. 174, 190, 192 κλπ.
 Μαῦρος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Μέανδρος 234.
 Μέγαρα 192.
 Μεγίστης Λαύρας κρητ. μονή 323, 325.
 μεζάτιον, (πλειοδοσία) 419, 420.
 Μεθόδιος, ἐπίσκοπος Πατάρων 231.
 Μεθώνη, ἐπίσκοπος 252.
 Μέλαμπες Ἄγ. Βασιλείου 166, 198, 206,
 Μελάς Α. 190, 193 κλπ. [218, 220.
 Μελέτιος ἐπίσκοπος Σητείας 87, 89,
 414.—μητροπολίτης Κρήτης 90,
 91, 93, 94, 295, 296, 297, 300,
 413, 418, 419, 422, κλπ. —ὁ Πη-
 γᾶς 263, 327.
 Μελέχα, κάβος 325, 326.
 Μέλιξ τιν. 241.
 Μέλισσα τιν. 188.
 Μελισσηνὸς Γεώργιος 85.
 Μελισσουργὸς Μιχαήλ 85.
 Μελισσουργόπουλος 85.
 Μεραμβέλλον 208.
 Μέρωνας Ἄμαριου 67, 169, 176.
 Μεσαρᾶ 181, 189, 199, 204. — τάφοι
 283, 288, 289, 449.
 Μεσόγεια Κισάμου 423.
 Μεσοκέφαλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Μεταξάρης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Μετερνίχος 73.
 Μεγμέτ Ἄλῆς 89, 90, 300, 301.—πα-
 σᾶς 198, 332.—Δ' 349, 352 κλπ.
 Μητρόπολις Γόρτυνος 447.
 Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μισαήλ 72.—
 Κρήτης βλ. Κρήτη.
 Μητσοτάκης 178, 182, 189 κλπ.
 Μιαμοῦ σπήλαιον, 278, 286, 290.
 «Μινῶα» κινηματοθ. 451.
 μινωικά ἱερά Κορυφῆς 96 κ. ἔξ.
 Μίνως δακτύλιος 404.
 Μισαήλ μητροπολ. Ἀθηνῶν 72.
 Μιχαήλ ὁ Γ' 58.
 Μιχαλοδημητράκης Α. 208.
 Μίχας Θεοδοῖος 300.
 Μογίλαλος βλ. Παρθένιος.
 Μόδι τιν. 141.
 Μολιμπάρος, παπᾶ Μελχισεδέκ 325,
 326, 327.
 Μοναστηράκι τιν. 347.
 Μοναχὸς κρ. οἰκ. ἐπ. 433.
 Μοριάς 373, 378.
 Μόσκος Ἥλ. ζωγρ. 65.
 Μοσχοβίτης Δ. 168, 178, 204.
 Μουγγὸς Μανουήλ 261.
 Μουδάτσιος 433.
 Μουεζίνζαδε Ἄλῆ, ναύαρχος 244.
 Μουκαέτης 423.
 Μουλιανὰ Σητείας 445.
 Μουρελάκης Ι. Μ. 208.
 Μουρνιές τιν. 323, 324.
 Μουρετάρου 323, 326.
 Μουρετάρων μονή βλ. Ἄγ. Τριάδος.
 Μουσουρός 433.
 Μουσταφᾶ Πασᾶς 164, 174, 196.—Β·
 σουλτάνος 353, 379, 380.—ἀρχι-
 στρατήγος Κρήτης (Γκιριτλῆς)
 422, 423.
 μουχαφίτης 422, 423.
 Μόχλος 286, 409.
 Μοχὸς τιν. 141.
 μπακιρικά (χαλκᾶ σκευή) 419, 420.
 Μπαλῆς πασᾶ 373, 378.

- Μπαράκος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Μπαρμπαδίκος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Μπελιβανάκης 75.
 Μπινιχάκης Ζ. Μ. 208.
 Μπισταγή Ἀμαρίου 165, 169.
 Μπιτσαριανὸ Πεδιάδος 79.
 Μπιδάκης 192.
 Μπυραναγνώση κυρία 180.
 Μπογιατζόγλου Μίνως 71, 169, 175, 177, 189, 190 κλπ.
 Μπονακόσι, Φλωρεντίας συλλογὴ 315.
 Μπουμπουλάκης 175, 182.
 Μπρόσνερο ππν. 197, 226.
 Μυκῆναι 396, 403.
 Μύλασα 307.
 Μυλοποτάμου ἐπίσκοπος Καλλίνικος 415.—ὄπλαρχηγοὶ 178, 188.—μά-
 χαι 206.—ἐπιγραφαὶ 340.
 Μυρήνη 90, 91.
 Μυτιλήνη 45, 46, 47.
 Μωράκης Γεώργ. 165.
 Μῶρος Χριστόφορος δούξ Βενετίας 261.
 Macherioti Sofia 18.
 Macri Anesina 26.—Papamichiel 27.
 Marulla 28.—Franceschina 29.
 Magafaropula Anes. 24.
 Magdalini βαπτ. 28.
 Magni βαπτ. 26.
 Magnò βαπτ. 23.
 Mamaropula Agustina 22.
 Mangaopula Is. 24.
 Mangaropula Marietta 28.
 Mantova βλ. Da Mantova.
 Manussa βαπτ. 10, 16.
 Mansueto Mussuro 13.
 Marà Zuane 26.
 Marangò Zorzi 31.
 Maranopula Isab. 15.
 Marathopula Maria 27.
 Marcantonio βαπτ. 16.
 Marchesina βαπτ. 31.
 Marensi Anesina 22.
 Marietta βαπτ. 16.
 Marmarà Giannacò 31.
 Marueta βαπτ. 22.
 Marula βαπτ. 22.
 Masocopo Papagiani 24. — Ergini 13.—Maria 16.—Papanicolò 17.
 Zuane 19.
 Massura Caterina 23.
 Mattei di, Candiana 13.
 Mattia (Μαθιά) βαπτ. 14, 17, 25, 28.
 Mattio βαπτ. 29.
 Maurica Papaemanuel 25.
 Mauromatopula Maria 16, 27.
 Mauropula Cali 23.
 Mavriù Diana 22.
 Mavrachi Zorzi 19.—Alvise 20.
 Mazzoleni Antonio 17.
 Melesan Anesina 23.
 Melissargopula Erini 25.
 Melissino Andrea 22.—Eman. 25.—
 Stelio 30.
 Melissurgò Todorizza 30.
 Menega βαπτ. 17.
 Meneghina βαπτ. 16.
 Mengano Francesco 12.
 Meno Benetta 14.—Giacomo 16.
 Messaritopula Maria 28.
 Messina Costantin 19.—Eman. 20.
 Metaxani Mattiò 16.
 Metaxoropula Ergina 13.
 Michelin θηλ. βαπτ. 24.
 Milatianò Cost. 24.
 Milonopula Maria 16.—Elià 24.
 Milotopula Marietta 28.
 Minà βαπτ. 25, 26.
 Missina Zuane 19.
 Monaugli Anzola 30.
 Moneto Francesco 15.
 Moreti Lucietta 25.
 Mormori Eman. 24.
 Morozanetti Papandrea 22.
 Muazzo Nicolò 13, 17. — Elena 14.—
 Francesco 14 κλπ.
 Mudiano Stavrachì 19.—Fran. 20.
 Mudulugni Giorgio 15.
 Mugliario Papastellio 18.
 Muratopula Anes. 13.
 Muscadopula Caglioza 23.
 Musi Gianni 19.—Francesca 22.
 Mussuro Francesco 13.—Mattiò 15.
 Mussuropula Diana 30.
 Νάζου Ἀννα 75.

- Νάκος X. 169.
 Νάξος 361.
 Ναπταπούλης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Ναύπλιον, τάφοι 401.
 Νεόφυτος Πατελλάρος, μητροπολ. Κρήτης 323.
 Νεροκούρου, μετόχ. Ἁγ. Γεωργίου 91.
 Νέστορος δακτύλιος 404.
 Νεὺς Ἀμάρι πιν. 342.
 Νίδας σπήλαιον 117.
 Νικαίας Οἴκουμ. Σύνοδος 55.
 Νικηφόρος Φωκᾶς 323. — μητροπολίτης Δέρκων 425. — μητροπολίτης Κρήτης 267. — μητροπολίτης Λαοδικίας 264. — ἡγούμενος Ἀρχαδίου 263.
 Νικόδημος ἐπίσκοπος Λάμπης 416.
 Νικολαΐδης 222.
 Νίκων ὁ Μετανοεῖτε 58, 59.
 Νιότης N. 203.
 Νίστρωνας (Καλὸ Χωριὸ Μεραμβ.) 69.
 Νοδαράκης βλ. Notaropula.
 Νομικός Ἑμμ. ἢ Κριαρᾶς 71.
 «Νόμος» ἔφημερις Σύρου 184.
 Νοταρᾶς Σεβαστὸς 432.
 Νοταρόπουλος Παῦλος 432.
 νταβατζῆς 423.
 Ντάρμαρος 115.
 Ντεμέτζος βλ. De Mezzo.
 Ντενιδάκης Παῦλος 167, 180.
 Ντία 233, 242.
 Naftachi Giorgio 24.
 Neotero Franzù 14. — Aloiso 343, 345. — Zorzi 344. — Leonar 344. — Zuane 345.
 Nichitopula Palma 20.
 Nicoli βαπτ. 27.
 Nicolò βαπτ. 22, πολλ.
 Nicolò de βλ. De Nicolò.
 Nicolosa βαπτ. 29.
 Nin Soun, θεότης 407.
 Nomicò Mattio 15.
 Notaropula Isab. 15.
 Ξανθουδάκης 193.
 Ξένος, Ἰωάννης ὁ—, 59, 269.
 Ξηρόνημος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Ξετρύπης I. 203.
 Ξυλοκαράβης Μᾶρκος, πατριάρχης Κων/λεως 253, 260.
 Ξωμεριτοπούλα βλ. Xemeritopula.
 Οἰθωνισμός 170, 180, 190.
 Οἰκονόμου Νεόφυτος 74.
 Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τοῦ 787, 53.
 Ὀλβία (Olvia) βαπτ. 10, 17.
 Ὀλερος, ἐπιγραφαὶ 302.
 Ὀμαλὸς 194, 217, 218.
 Ὀμέρ Πασᾶς 192, 196, 197, κλπ.
 Ὀρεινή, κόμη Σητείας 335.
 Ὀρθῆς Μυλοποτ. πιν. 117, 163, 192.
 Ὀρνηνα, ἡ, 425, 426.
 Ὀσίου Λουκά μονή 65.
 Ὀσουμὰν Βέης 422.
 Ὀτζάκι 89.
 Οὐέλινγκτων 73.
 Οὐλούτσαλης (ἀλούτζανης) 235.
 Odegetria 58.
 Onesta βαπτ. 17.
 Orissa βαπτ. 24, 25, 29.
 Orsa βαπτ. 12, 17, 18, 19.
 Ottavia βαπτ. 20.
 Πάγκαλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Παΐσιος, μητροπολίτης Ρόδου 264. — μητροπολ. Καισαρείας 425, 426. πάκτος 428
 Παλαδᾶς Στέφ. 10.
 Παλαϊκαστρον 108, 111 κλπ. 275, 291. — ἱερὸν 146, 148, 150.
 Παλαιολόγος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Παλαμῆδιον Ναυπλίου, τάφοι 401.
 Παλιανὴ Πεδιάδος 79.
 Πάλμα βαπτ. 10.
 Παναγία τοῦ Πάθους Ρεθύμνης 61 κ. ἐξ.— ἡ Γουλοῦ 66.— Ἀμόλυντος 65.
 Παναγία Πεδιάδος 79.
 Παναγιωτάκης Ἀναγ. 175.
 «Πανελλήνιον» πλοῖον ἀγῶνος 164.
 Πάνορμο πιν. 203. — Μυλοποτάμου, βασιλικὴ 42.
 Πανταλέον κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Πανώλης εἰς Πασαλίτες 66.— 1819, 87, 88, 89.
 Παπαδάκης Σ. 71.— Ἑμμαν. 194.—

- Στυλ. πληρεξούσιος Ἡρακλείου 206, 203, 209, 214.—Α. Φ. 230.
 Παπαδόπουλος Ἰω. Βελᾶς 345.—κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Παπάζογλου 373.
 Παρθάλης Γεράσιμος, μητροπολ. Κρήτης 89.
 Παρθένιος Δ' Μογιλάλος, οἰκουμηνικός Πατριάρχης 323, 324. — ἐπίσκοπος Αὐλοποτάμου 416.
 Πάρος, μονύδρ. Ἀγ. Γεωργίου 295, 296.
 Πασαλίτες Μυλοποτάμου 66
 Πασόπουλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Πατέρων ἐπίσκοπος Μεθόδιος 231.
 Πατέλα Κνωσοῦ 449.
 Πατελλάρος βλ. Νεόφυτος.
 Πάτιμος 266, 327, 328.
 Παῦλος, μάρτυς 51, 52.
 Παύλου Κώστας 187.
 Παχυνάμμος (Ἀλατσομούρι) 443, 444.
 Παχυνδροουλής 73.
 πεζιάζι, ἄσπρο, τουρκ. νόμισμ. 419, 420.
 Πελώνια Νεόφυτος 299, 300.
 Πενταμόδι τιν. 429.
 Πενταχέρι τιν. 203.
 Πέργαμος 234.
 Περίδης Παρθένιος 223.
 Πέτρος ἐπίσκοπος Δωρόθεος 416.
 Πετρούσης Α. 217.
 Πετροκέφαλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Πετρόπουλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Πετροπουλάκης Δ. 163, 164, 166 κλπ.
 Πετροχώρι τιν. 343.
 Πετροφᾶς 104, 105, 106 κλπ. — ἱερὸν 120, 123 κλπ. 398.—ἐτυμολ. 118.
 Πηγᾶς βλ. Μελέτιος.
 Πιζάνης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Πισκοκέφαλο, εἰδῶλια πίν. ΣΤ', Η', 119, 124, 136 κλπ.
 Πισκόπουλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Πισταγή βλ. Μπισταγή.
 Πλατανιάς τιν. 117.
 Πλάτανος, θόλοι 146, 289, 290, 445.
 Πλουσιαδινός Ἰωάν. 252, 259, 260.
 Πολυχρόνης Μιχ. (Πολυχρονίου) 93.
 Πορκία 306, 307, 308.
 Πόρος Ἡρακλείου 387, 446.
 Πορτί τιν. 286, 289, 290.
 Ποταμιές Πεδιάδος, Παναγία Γκουβερνιώτισσα, ἀναοτήλ. 452.
 Ποτάμοι Ἐξω, Λασιθίου 370.
 Ποτιδάς 117.
 Πραισός, ἐπιγραφ. 124, 302, 305.
 Πρακτικίδης Ζαχ. 74.
 Πρασᾶ Ἡρακλείου 441.
 Πρέβελη μονή 164, 188, 192 κλπ. 453, 454.
 πρεδενδέρω 298.
 Πριήνη 307.
 Πρινές τιν. 117.
 Πρινια 101, 118. — θρόνος 396, 397, 403, 409.—ναὸς 151.
 Πριούλης Ἀντώνιος Γεν. Προβλ. Κερκύρας 8.
 Πρόσπερον βλ. Μπρόσπερον.
 Προφήτης Ἡλίας, λατρεία Κορυφῆς 145, 151.—λόφος 447.
 Πύθιον 310.
 Πύρανθος—Πυράθι 115.
 Πύργος, τάφος 283, 285 κλπ.
 Πωλιουδάκης, ἱατρός 71.
 Πωλογεωργάκης 72.
 Pacidioti Caterina 30.
 Padovan Marco 13.
 Paducopula Costantina 13.
 Pagianopula Sofia 18.
 Pagomenopula Isab. 24.
 Pagonitopula 24.
 Pagonopula Palma 30.
 Paladà Stefano Protopapà 30.
 Palassa Gianni 15.
 Paleologo Caterina 13.—Venturetta 18.
 Paleologopula Maria 27.
 Palma βαπτ. 17, 19, 20, 30.
 Pandeileimon βαπτ. 17.
 Pandioti Elena 26.
 Pandopula Marietta 16.
 Pangalo Const. Capitan 23.—Giacumi 24.
 Panighetto Zuane 18.
 Pantaleo Episcopopulo 12.
 Papadopula Anesina 12.

- Papadopulo Magnò 23.—Janni 24.
—Agustina 26. — Michiel 28.—
Zuane 30.
- Papalunardo 25.
Pasquali Zorzi 26.
Pazzudi Mariet 28.
Pedavopula Mar. 28.
Pedrotopula Anes. 23.
Peladà 22.
Pelegrina βαπτ. 15, 18.
Pendlebury John 98.
Perdicari Madalena 16.
Petropula Isab. 25.
Petropulo Zorzi 31.
Pierin βαπτ. 27.
Pigi βαπτ. 15, 20, 24, 25, 29.
Piri Michiel 13.
Pirigliopula Anes. 20.
Pirinopula Ergina 26.
Pisani Elena 13.
Plemeno Stefano 18. — Giorgio 27.
Plutinopula Giacomina 24.
Polemarchi Anesina 17.
Polinà Em. 19.—Elen. 30.
Politopula Anes. 23.
Polo βαπτ. 20.
Pontalet Ant. 10, 22.
Prassinico Zorza 31.
Pratinico Matietta 14.
Prepussa βαπτ. 29.
Previgliano Teofio 20.
Prichi Maria 16, 25, 27. — Michiel
19.
Prichiatopula Mar. 20.
Priotista Castel 35.
Priuli Marc Antonio 18.—Antonio
23.
- Querini Elena 14.—Francesca 14,
— Nicolò 17. — Michiel 20. —
Andrea 22.
- Ραβένα 234.
Ρέα 412.
Ρέθυμνον 61, 169, 202, 242 κλπ. 350
351 κλπ.—Ἅγιος Δημήτριος 80.—
ἐπίσκοπος Ἰωαννίκιος 90, 91.—
Ἐνετ. Λέσχη 451, 453, 454.—Ἐ-
- παρχία 425, 426.—ἐπιγραφαὶ 337.
—ἐπίσκοπος 429.
Ρεμπιά Γκιουλνούς 349, 352.
Ρενιέρης Μ. 230.
Ρέρες τπν. 77.—Ἄγ. Παντελεήμων 82.
Ρεσίτ ἐφέντης 202, 203, 204 κλπ.
ρέστο, τὸ, (φυλακὴ) 423.
Ριζηνία 151.
Ρίτζου Ἀνδρέα εἰκονογρ. τύπος 61,
64, 68, 69.
Ρογδιά τπν. 370.
Ροδάκινο, τπν. 188, 198.
Ρόδος 82, 233. — μητροπολίτης Παί-
σιος 264.
Ρόκκα, Κανλί Καστέλλι 293.
Ρουκάνης Ἀνδρέας Ἀρχιμανδρίτης
450.
Ρουκάνι 450.—Ἄγ. Ἰωάννης 81.
Ρουκούνης Μανολάκης 414, 415.
Ρουμάνος 214.
Ρούσικα τπν. 197, 365.
Ρωμᾶνος 169.
Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς 266.
- Renier Giacomo 15.
Ricco βλ. Ρίτζος.
Ringel, γερμανὸς στρατηγὸς 154.
Rodavà Paramichiel 27.
roncinus, ἀξία του 431.
Rombault Faidherbe ζωγρ. 361.
Rosanopula Maria 28.
Rugasti Nicolò 29.
Rugier Francesco 13.—Pietro 18.—
Marin 20.
Russinopula Ergina 25.
Russopula Maria 30.
Ruzeri Nicolò 29.
- Σαββάκης Παῦλος 164, 165, 178, 197,
198, 220, 221.
Σαγρέδος Ἀντώνιος 261.
Σακάκης Τίτος, γραμ. Τουρκ. Ἐφ-
καφίου Ρεθύμνης 62.
Σακάτ Μελεκή, αὐτοκράτωρ Ἀβησ-
συνίας 264.
Σακκόπουλος 174, 175.
Σακλικὴς κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
Σακόρραφοι 221.

- Σαλαμὶς Κύπρου 402.
 Σαλαμὸν Ἀντώνιος 210.
 Σάμιτος, ὄρος 347.
 Σάμος 234.
 Σαμώνιον, ἐπιγραφ. 302.
 Σαιντορήνη 88, 299, 300.
 Σαπουντζάκης Β. Σ. 173, 200, 219, 220 κλπ.
 Σαρακηνοῦ Ἀγ. Μονὴ 324.
 Σαράτζογλου 169, 175, 179.
 σαρδέλα (;) 92.
 Σάρδεων καὶ Παιδίας μητροπολίτης Γερμανός 327.
 Σάρτ I. M., συλλογὴ 314.
 Σαχτούρια τιν. 187, 188.
 Σγυρός I. K. 168, 178, 433.
 Σελιά τιν. 198.
 Σέλινο 171, 193, 373.
 Σεμιτέκουλος, κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Σερβιώτισσα, Ἀγ. Ἰωάννης 81.
 Σέργιος ὁ Νικητιάτης 58.
 Σερελάκης Ἀσάν Ἀγᾶς 414.
 Σητεία 242, 331.—ἐπιγραφ. 302.—ἐπισκοπος Μελέτιος 87, 89, 414.—ἐπισκοπὴ 424.—Μουλιανά 445.—Κανένη 445.
 Σίβα 59.
 Σιγαλάκης Μανουὴλ 414, 415.
 Σίδερης κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Σικελία 234.
 Σίλβεστρος, Πατριάρχης 264.
 Σιμόδι τιν. 120.
 Σίμων, ἱεροκῆρυξ 262.
 Σινᾶ 65.
 Σινάια 315.
 Σίσι τιν. 202, 207, 210.
 Σκονδάλης Μιχελῆς 326.
 Σκανδολάριος, κρ. οἰκ. ἐπ. 433.
 Σκαλτσούνης I. 190, 230.
 Σκαφίδια, τιν. Λασιθίου 290.
 Σκλαβόκαμπος τιν. 113.
 Σκλάβος, κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Σκοτεινὴ τιν. Φόδελε 76.
 Σκοτεινὸ σπήλαιον 114.
 Σκουζῆς Γ. Π. 230.
 Σκουλᾶς Ν. 168. — Μ. 169, 178, 180, 190, 203 κλπ.
 Σκουλούφια τιν. 341.
 Σκριποῦς ναὸς 79.
 Σκωτάκης Νικηφόρος, μητροπολίτης Κρήτης 267.
 Σλάβων ἐπιδρομὴ εἰς Κρήτην 56.
 Σμιλῆς Ἀμαρίου τιν. 117, 344.
 Σμολένσκης 167, 181, 182, 187, 194.
 Σολιότης 174.
 Σολωμός 10.
 Σούγια τιν. 218.
 Σούδα, λιμὴν 240, 242, 244, 373.
 Σουλεϊμάν, σουλτάνος 353.
 Σούσα 411.
 Σούτσος, ἀρχηγὸς ἀνατολ. Ἑλλάδος 194.
 Σπανόπουλος Ἀριστείδ. 168.
 Σπήλια τιν. 212, 214, 215, 216.
 Σπιναλόγκα 202, 208, 210, 242.
 Σπυριδάκης Μανουὴλ 414, 415.—Νικόλαος 414.
 Σιαδία 234.
 Στένος, κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Στέρνα τοῦ Δέσκου 197.
 Στέρνες 92.
 Στέφανος ὁ νεώτερος 51.
 Στουδίου μοναχὸς 56, 60.
 Στροβορίνα, Στραβορίνα (Καλὸ Χωρὸ Πεδιάδος) 96.
 Στρούμπουλας τιν. 204.
 Συμεών, ἱερομόν. Γουβερνέττου 92.
 Σύρα 91.—ἐπιτροπὴ 169, 189 —ἀρχιεπίσκοπος Ἀλέξανδρος 71.
 Συρίγγος Λουτζ. 300.
 Συχωφεμένος, κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Σφακιά 164, 165, 177.—ἐπαρχία 193, 198, 199.—Πρωτοπαπᾶς 71.
 Σφακιανᾶκης Μ. πληρεξ. Ἡρακλείου 206, 208, 209. — Κ. Γενικὸς Ἀρχηγὸς Ἀνατολ. ἐσπορχιῶν 208, 213, 216.
 Σφακιανοὶ 73.
 Σφουγγαῖς τιν. 275, 286, 287, 288.
 Σώκαστρο Καρπάθου 373.
 Sabbathopula Isab. 25.
 Sachelari Nicolò 25.
 Sagaropula Elià 31.
 Sagramoso 28.
 Salamanopula Elià 25.

- Salamon Vittoria 30.—Zorzi 30.—
 Antonio 20.—Paulina 17.
 Salomon Marietta 28.
 Salustropula Andriana 12.
 Samiatachi Agust. 23.
 Samiopula Anesina 31.
 San Francesco di Candia 9.
 Sanguinazzo Maria 27.
 Sanudo Michiel 16.
 Sarandinopula Andriana 12.
 Saratopulo Zinovia 30.
 Savanopula Chiriachi 19.
 Savastopula Anes. 13.
 Savato Demetrio 13.
 Scerigo Aless. 22.
 Schiellari Prepusa 29.
 Sclavopula Pigi 24.
 Sclavo Giorgio 24.—Em. 25.
 Sclavopula Elen. 30.—Maria 28.
 Scoli βαπτ. 13.
 Scordili Janni 16.—Dimitri 19.
 Scordilopula Anesina 12.—Chiria-
 chi 23.
 Selvo Mattio 14.
 Sepe Elià 24.
 Serepeci Maria 29.
 Serepezzi Costantin 13.
 Sgrapula Diana 13.—Elià 25.
 Sgurò Anesina 23.
 Sidero Zuanne 16.
 Siligardo Piedro 27.—Emanuel 13.
 Silvestro βαπτ. 20.
 Sirigopula Maria 20.—Orissa 29.
 Siropula Ergina 30.
 Siropulo Bartolomeo 23.
 Slavopula Elià 20.
 Smeralda βαπτ. 24.
 Socarà Pietro 19.
 Soffoleo Zorzi 30.—Papagianni 30.
 Soffoliopula Maria 22.
 Soffula βαπτ. 28.
 Spanopula Marietta 16.
 Spartinò Stathi 23.
 Stamatela βαπτ. 26, 30.
 Stagnilopula Anes. 24.
 Stathatello Pigi 15.
 Stavrachi βαπτ. 19.—vini 432.
 Stefanopula Andriana 22.
 Steliani βαπτ. 12.
 Stipagliotopula Mar. 31.
 Striano Vittoria 30.
 Strianopula Graz. 24.
 Strusa Francesco 26.
 Suladopula Maria 28.
 Sulamon Marco 27.
 Sulinopula Anesina 12.
 Sullà Zorzi 23.
 Suretopula Elià 14.
 Suriano Zuane 22.

Τακίρι 423.
 Ταράσιος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
 53, 54, 56.
 ταύρου θυσία 290.
 Τεγέα 400.
 Τεκές Ἡρακλείου 400.
 Τέμενος 189, 190, 204.
 Τέρμερος - Ντάρμαρος 115.
 Τζαγκαρόλων μονή 267, 323, 326,
 327, 330.
 Τσαμπουροπούλα βλ. Zaburopula.
 Τζάνες Ἐμ. ζωγράφ. 65, 70.
 τζάρουκας, ἐτυμολ. 115.
 Τζιγόνια Πασκάλ 235, 244.—προσω-
 πογραφία πίν. IB'.
 Τζουρδούνης Ἰωάννης 261.
 Τίμιος Σταυρός 87, 88.
 Τίρυνς 404. — δακτύλιος τῶν Δαιμό-
 νων 405.
 Τ'οσίτζας Μιχ. 89, 90, 93, 94, 300,
 301.
 Τοσοῦν μπέης 92.
 Τοῦθμωσις 3ος 387, 444.
 τουμπάρες (;) 423.
 Τουρκόπουλος 253, 260.
 Τραπεζα, τιν. Λασιθίου 286.
 Τραπεζούντιος Γεώργιος 262.
 Τριτάκης 167.
 Τροία 292.
 Τρουλλινός Ἰωάν. 345.
 τροχοῦ κερραμεικοῦ χρήσις 286.
 Τρυπητή Ἡρακλείου 386, 387. — μι-
 νωικός λιμενίσκος 147.
 Τσαγκαροπούλα βλ. Sagaropula.
 Τσαγκαρόπουλος κρ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
 Τσαντηράκης (βλ. καὶ Zandiri).—

Κων. 415.
 Τσάπαλος Αἰμίλ. ὑπασπ. Κόρακα 65,
 189, 190, 210, 211, 213.
 Τσελεπάκης Κ. 168, 170.
 Τσιρινδάνης 173.
 Τσίχλης Α. Ι. 175.
 Τσουδερός Μιχ. 164, 165, 221.
 Τυκτὴ Κρήνη 398.
 Τυλιανόκης Ν. 208.
 Τύλιος 108, 110, 115, 165, 166, 204
 κλ.—μάχη Σωροῦ 189, 194.
 Τυμπάκι πν. 177, 188, 210, 214, 215,
 216.
 Taglieropula Erginussa 14.
 Tapinò Janni 24.
 Tarchan, σουλιτάνα 352.
 Tenedo da βλ. Da Tenedo.
 Teofilacto Ergin. 14.
 Theodula βαπτ. 30.
 Therianò Zorzi 27.—Papastefano 31.
 Tizoni Zan Battista 16.
 Todorizza βαπτ. 30.
 Tomaso βαπτ. 22.
 Trandafilopula Marietta 16.
 Trialoni Zorzi 19.
 Triamatorpula Ergina 25.—Elià 25.
 Trigogni Paolo 29.
 Tripidhi Cateruzza 24.
 Tripodi Nicolò 17.
 Trivisadopula Anesina 12. — Ele-
 na 14.
 Trivisan Antoni 19.
 Trucchi Const. 23.
 Trulinò Papagianni 14.
 Tutttù Francesco 26.—Michiel 27.
 Papadopulo 27.

Υάκινθος θεός - ἥρωας 412.
 «Υδρα», ἀτιμόπλοιοι Ἀγῶνος 1866,
 164.
 Ὑολάνης κρητ. οἰκ. ἐπίθ. 433.
Φαζίνα (Φαζός) Nicolaus de la Fa-
 sina κρ. οἰκ. ἐπίθ. 432.
 Φαιστός 113, 148, 149, 150, 292, 405.
 — Ἀγ. Ὁνούφριος 444.
 Φαλιέρος ἄρχων 248.—Γεώργιος 261.
 Φανερωμένης σπήλαιον 114.

Φαντίνος 246, 249, 250, 251.
 Φαρμακάκης Μιχαήλ 328.
 Φασιδώνης Μητροφάνης 269, 271.
 Φασουλογιάννης 197.
 Φειδίας 447.
 Φίλιππος Β' 242.
 φιλότιμον, ἐκκλησ. εἰσόδημα 418.
 Φινικιάκης Πέτρος 415.
 Φιορέντζα βαπτ. 10 (Φιορέντζης) βλ.
 καὶ Fiorenza.
 φιτινές (πανούργος, ταραχοποιός) 423.
 Φλουρής, παπα—373, 378.
 Φλωρεντίας Σύνοδος 251, 259, 260.
 Φόδελε 76, 77, 189, 194, 209.
 Φοινίκη 411.
 Φοσκαρίνι Ἰάκωβος 235.—προσωπο-
 γραφία πίν. ΙΑ'.
 Φουρφουράς Ἀμαρίου πν. 223, 224,
 344.
 Φραντζοῦ (Franzò) βαπτ. 10, 12.
 Φρεῖ πν. 117.
 Φυλακωπῆς νεκροταφεῖον 112.
 Φωκᾶς Νικηφόρος 57.
 Φωσκαρίνης βλ. Φοσκαρίνι.
 Φωτεινῆς Ἀγίας ναὸς 59.
 Φώτιος, Πατριάρχης 60.

Χάζι, τό, 423.
 Χαιρέτης 373.—ἐπανάστασις (1841) 71
 Χάλης 75.
 Χαλικιάς πν. 118.
 Χαλκηδόνος μητροπολ. Ζαχαρίας 426.
 Χαμαιζι, ἱερὸν 122, 129, 130, 150.—
 σωληνωτὸν σκεῦος 146, 148.
 Χάνδαξ 232, 233, 234, 237 κλ.—λι-
 μὴν 240.—εἰκὼν, πίν. Θ', Ι'.
 Χανιά 244, 300, 325, 326.—εἰκὼν,
 πίν. ΙΒ'.
 Χαντρᾶς Σητείας 414.
 Χερτοφύλακας Νικηφόρος, κρῆς μη-
 τροπολ. Λαοδικίας 264.
 Χαρωνίτης βλ. Caronita.
 Χασεκὴ ἀγᾶς 89.
 Χατζῆ Μιχάλης βλ. Γιάνναρης.
 Χατζιγλάκης Ἀρίφ ἀγᾶς 414.
 Χίλλ 75.
 Χιονουδάκης Στ. 173, 174.
 Χλωροπούλα βλ. Cloropula.

- Χορδάκι 92.
 Χουγκιάρ Ἰσκελεσί συνθήκη, μεταξὺ
 Πύλης καὶ Μεχμέτ Ἄλῃ 301.
 Χουμεργιάκο Μερραμπέλλου 423.
 Χουμέρι Μυλοποτ. 445.
 Χουσεῖν Πασᾶς 196.—Γαζῆ 351.
 Χοῦσος 166.
 Χριστιανόπουλος Μιχαήλ 10 βλ. καὶ
 Cristiano-pulo.
 Χριστοῦ ἱερὸν 147, 151.
 Χρουδούτης 92.
 Χρύσανθος, ἱερομόν. Γδερνέττου 99.
 Χρυσοπηγῆς μονὴ 268.
 Χρυσοσκλίτισσα τπν. 218.
 Χρυσούλης Θεόδωρος 414.
 Χύχας Ναθαναήλ 265, 329.
 Χωραφᾶς Κ. Π. 300.
- Ψ**αρῆ Φοράδα τπν. 221.
 Ψαρουδάκης Ἰωάν. 71.
 Ψεῖρα τπν. 139.
 Ψυχομερίδιον, ἐκκλησ. εἰσόδημα 418.
 Ψυχροῦ σπήλαιον 103, 112, 114.
 Ψωροκόσταινα 193.
- V**alaressius Fantinus 251.
 Valentina, βαπτ. 18.
 Valeri Const. 13.
 Valier Andrea 20, 31.
 Varanopula Maria 29.
- Varda Papanicolò 17.
 Vardara Agustin 31.
 Vardava Apostolo 22.
 Vardovopula Maria 28.
 Varsamopula Isab. 25.—Ergina 25.
 Varucha Costantin 13.—Nicolò 17.
 —Alexius 344.
 Varzagopula Paolina 30.
 Vassilicopula Marietta 28.
 Vassilopulo Marco 12.
 Velanopula Erini 28.
 Veneranda βαπτ. 22, 30.
 Veneropula Nicolosa 29.
 Venier Drusiano 13.—Andreina 14.
 Madalena 15 κλπ.—Nicolò 17.—
 Tomaso 18.—Anesina 19.—Ce-
 sare 19.
 Venturetta βαπτ. 18.
 Verigo Nicolò 29.
 Verzachi Madal. 17.
 Veveli Battista 19.
 Vidali Zorzi 19.
 Vitali Andrea 12, βλ. καὶ Βιδάληδες.
 Vittoropula Marietta 27.
 Vizzamano Giacomo 13.
 Vlastopula Steliani 22.
 Vulepariuti Francesca 23.
- Ω**ρολογᾶς Παναγιώτης 415.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

<u>ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ</u>	Σελίδες
ΑΛΕΞΙΟΥ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ, Πρωτομινωικά ταφάι παρὰ τὸ Κανλί - Καστέλλι Ἡρακλείου.	275—294
ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ Ν. Β., Ἡ Ρεθυμνία εἰκῶν Παναγίας τοῦ Πάθους	61— 70
ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ ΚΩΝΣΤ., Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφὰι καὶ χαράγματα ἐκ μεσαιωνικῶν μνημείων Κρήτης	337—348
ΛΑΟΥΡΔΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Ὁ ἅγιος Ἀνδρέας ὁ ἐν τῇ Κρίσει καὶ ἡ Κρήτη ἐπὶ εἰκονομαχίας	32— 60
» Κρητικὰ Παλαιογραφικά: 10. Ὁ Μαρκιανὸς κῶδιξ τοῦ Γεωργίου Κλόντζα καὶ οἱ περὶ Κρήτης Χρησμοί. 11. Αἱ τάλαιπωροὶ τοῦ Γρατιανοῦ. 12. Ἰωάννου τοῦ Πλουσιαδινοῦ, ὑποθῆκαι πρὸς τοὺς ἱερεῖς τῆς Κρήτης	231—262
» Κρητικὰ Παλαιογραφικά: 13. Ἐπιστολαὶ τοῦ Γεωργίου Καλύβα. 14. Μνεῖαι τῆς Μονῆς Ἀγκαράθου	331—336
ΛΑΣΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ ΚΩΝΣΤ., Ὁ Ναὸς τῶν Εἰσοδίων καὶ μιὰ παλαιότερη Βασιλικὴ στὸ Φόδελε	76— 86
ΜΑΜΑΛΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, Ὁ Πάνος Κορωνάτος καὶ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ὁμέρ στὸ Λασίθι	163—230
ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ Μ. Ι., Ἡ Ῥεθεμνιώτισσα σουλτάνα Εὐμενία Βεργίτση στὶς εὐρωπαϊκὰς χαλκογραφίας καὶ στὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια	349—384
ΜΑΡΤΖΙΟΣ ΚΩΝΣΤ., Δύο κατάλογοι τῶν ἐν Κερκύρα καὶ Ζακύνθῳ Κρητῶν προσφύγων κατὰ τὰ ἔτη 1682 καὶ 1683	7— 31
ΠΛΑΤΩΝ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, Τὸ Ἱερὸν Μαζᾶ (Καλοῦ Χωριοῦ Πεδιάδος) καὶ τὰ μινωικὰ Ἱερὰ Κορυφῆς	96—160
» Μινωικοὶ θρόνοι	385—412
ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ ΙΩ. Δ., Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Χ' Ἀνδρέου Κριαρᾶ (Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Χαιρέτη)	71— 75
ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Μελετιοῦ τοῦ Πηγά πρὸς τὴν Ἱερὰν μονὴν τοῦ Γδερνέττου	263—274

- » Πατριαρχικὸν Γράμμα περὶ τῆς Ἁγίας Μονῆς, μετοχίου τῆς Μ. Λαύρας ἐν Κυδωνίᾳ (1659) 323—327
- » Ἐπίμετρον περὶ Μελετίου Πηγᾶ 327—330
- ΦΑΝΟΥΡΑΚΗΣ ΕΥΜΕΝΙΟΣ, Ἀνέκδοτα ἐκκλ.ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀποκείμενα ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου 87—95, 295—301, 413—430

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

- ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ. Δ., Raimondo Morozzo Della Rocca, Fonti per la storia di Venezia—Archivi Notarili. Benvento de Bixano—notario in Candia 1301—1302 Venezia . . . 431—433
- ΕΥΔΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, Βιβλιοκριτικὲς σημειώσεις γιὰ τὸν Θεοτοκόπουλο 313—320
- Π[ΑΡΛΑΜΑΣ] Μ. Γ., Ἐθαγγελίας Κ. Φραγκάκη, Συμβολὴ στὰ Λαογραφικὰ τῆς Κρήτης . . . 433
- SCHEHL FRANCIS, Margaritha Guarducci, Inscriptiones Creticae, opera et consilio Frederici Halbherr collectae, III, Tituli Cretae Orientalis. Roma 1942 302—312

ΧΡΟΝΙΚΑ

- ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, Ἐκθεσις Πεπραγμένων 434—438
- ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ ΚΩΝΣΤ., Ἡ κατὰ τὸ 1951 κινήσις διὰ τὰ Βυζαντινὰ καὶ Μεσαιωνικὰ Μνημεῖα Κρήτης 451—454
- ΠΛΑΤΩΝ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, Ἡ ἀρχαιολογικὴ κινήσις ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ ἔτος 1951 438—449
- » Ἡ ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Γιαμαλάκη κατὰ τὸ ἔτος 1951 449—450

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

- Πίναξ Α'. Φωτοτυπία τῆς σελ. 210 τοῦ κώδικος Vaticanus Graecus 1613.
- Πίναξ Β'. Ἡ Ρεθυμνία εἰκὼν τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους.
- Πίναξ Γ'. 1. Ἐπιπέδιον τοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων (Φόδελε).
2. Βορειοδυτικὴ γωνία.
3. Μαρμάρينو θωράκιο.
- Πίναξ Δ'. 1. Ἐπιπεδόγλυφη πλάκα μὲ τέρας.
2. Ἀνάγλυφο, ἐντοιχισμένο στὸν Ἅγιον Γιώργη.
- Πίναξ Ε'. 1. Πήλινα εἰδῶλια ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Μαζᾶ.
2. Πήλινα ζῳδια ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Μαζᾶ.
- Πίναξ ΣΤ'. 1. Πήλινα εἰδῶλια ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Πισκοκεφάλου.
2. Τμήματα πηλίνων εἰδῶλιων ἐκ τοῦ Ἱ. Πισκοκεφάλου.
- Πίναξ Ζ'. 1. Πήλινα εἰδῶλια καὶ ζῳδια ἐκ Πισκοκεφάλου καὶ Παλαιοκάστρου.
2. Πήλινα εἰδῶλια καὶ ζῳδια ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς Καρφὶ Λασιθίου.
- Πίναξ Η'. 1. Ἡ ὄραία κεφαλὴ τοῦ Ἱεροῦ Πισκοκεφάλου.
2. Πλαγία ὄψις εἰδῶλιων ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Πισκοκεφάλου.
3. Πήλινον ΜΜΠ εἰδῶλιον τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη.
4. Τεμάχιον ἀναγλύφου ἀγγελίου ἐκ στεατίτου μὲ παραστάσιν Ἱεροῦ Κορυφῆς. Κνωσός.
- Πίναξ Θ'. Δισέλιδος εἰκὼν παριστῶσα τὴν πόλιν τοῦ Χάνδακος ἐκ τοῦ κώδικος Κλόντζα, σ. 132ν.-133ρ.
- Πίναξ Ι'. 1. Ὀλοσέλιδος εἰκὼν παριστῶσα τὸν λιμένα μετὰ τμήματος τῆς πόλεως Χάνδακος ἐκ τοῦ κώδ. Κλόντζα σ. 133ν.
2. Φωτοτυπία τῆς σ. 134ρ. τοῦ κώδ. Κλόντζα, περιεχοῦσης ἐγκώμιον τοῦ Μ. Καβάλη.
- Πίναξ ΙΑ'. Φωτοτυπία τῆς σ. 134ρ. τοῦ κώδικος Κλόντζα μετὰ προσωπογραφίας τοῦ Ἱακ. Φοσκαρίνου.
- Πίναξ ΙΒ'. 1. Φωτοτυπία τῆς σ. 136ρ. τοῦ κώδ. Κλόντζα, περιεχοῦσης κείμενον καὶ μικρογραφίαν τοῦ Π. Τζιγόνια.
2. Φωτοτυπία τῆς σ. 136ν. τοῦ κώδ. Κλόντζα, παριστῶσα τὸν Π. Τζιγόνια καὶ μικρὸν τμήμα τῶν Χανίων.

- Πίναξ ΙΓ'. 1. Ἀγγελία ἐκ τοῦ σπηλαιώδους τάφου Κυπαρισσίου.
2. Ἀγγελία ἐκ τοῦ σπηλαιώδους τάφου Κυπαρισσίου.
- Πίναξ ΙΔ'. 1. Ἀγγελία ἐκ τοῦ σπηλαιώδους τάφου Κυπαρισσίου.
2. Ἀγγελία καὶ ὄστρακα.
- Πίναξ ΙΕ'. 1. Ἡ σουλτάνα Εὐμενία. Χαλκογρ. N. De Larmessin.
2. Ἡ σουλτάνα Εὐμενία. Χαλκογρ. N. De Larmessin.
- Πίναξ ΙΣ'. 3. Ἡ σουλτάνα Εὐμενία. Χαλκογρ. F. Jollain.
4. Ἡ σουλτάνα Εὐμενία. Χαλκογρ. Th. ven Merlen.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΕΝΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Σελίς

Εἰκὼν 1.	Κώδιξ Vaticanus Graecus 1156, σελ. 262 verso.	57
Εἰκὼν 2.	Κάτοψη τοῦ Ναοῦ τῶν Εἰσοδίων καὶ τῆς Βασιλικῆς στοῦ Φόδελε	78
Εἰκὼν 3.	Ἀποκαταστημένη ἄποψη τοῦ Ναοῦ τῶν Εἰσοδίων .	81
Εἰκὼν 4.	Ἀμφικιονίσκος τοῦ τριλόβου παραθύρου τῆς κόγχης	83
Εἰκὼν 5.	Μινωικὸν Ἱερὸν Κορυφῆς ἐπὶ ἀναγλύφου ἀγγελίου στατίτου	155
Εἰκὼν 6.	Φωτοτυπία τοῦ περὶ Κρήτης χρησιμοῦ τοῦ κώδ. Κο- πεγχάγης 2148, 8.	243
Εἰκὼν 7.	Μικρὰ εὐρήματα τοῦ τάφου. (Κανλὶ Καστέλλι). .	283
Εἰκὼν 8.	Ἐπιγραφή ἐκ Μονῆς Ἀρκαδίου.	337
Εἰκὼν 9.	Ἐπιγραφή ἐκ Μονῆς Ἀρκαδίου.	338
Εἰκὼν 10.	Ἐπιγραφή Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (Ἀρκαδί). .	340
Εἰκὼν 11.	Ἐπιγραφή Ἀγίου Στεφάνου χωρίου Καστρὶ Μυλο- ποτάμου	341
Εἰκὼν 12.	Χάραγμα ναοῦ τῆς Θεοτόκου χωρίου Σκουλούφια Μυλοποτάμου.	341
Εἰκὼν 13.	Χάραγμα ναυδρίου Ἀγ. Θεοδώρων χωρίου Νεὺς Ἀμάρι.	342
Εἰκὼν 14.	Χάραγμα ναοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρομοῦ χω- ρίου Νεὺς Ἀμάρι.	342
Εἰκὼν 15.	Ἐπιγραφή ναοῦ τῆς Θεοτόκου τοῦ χωρίου Θρόνος. .	342
Εἰκὼν 16.	Ἐπιγραφή ναοῦ τῆς Θεοτόκου τοῦ χωρίου Θρόνος. .	343
Εἰκὼν 17.	Ἐπιγραφικὸν χάραγμα ναοῦ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων χωρίου Πετροχώρι	343
Εἰκὼν 18.	Ἐπιγραφή ναοῦ Ἀγίου Γεωργίου χωρίου Φουρ- φουρᾶς Ἀμαρίου.	344
Εἰκὼν 19.	Ἐπιγραφή ναοῦ Ἀγ. Γεωργίου χωρίου Ἀποδοῦλου	346

Εικὼν 20.	Χάραγμα ναοῦ Ἁγ. Γεωργίου χωρίου Ἀποδοῦλου.	346
Εικὼν 21.	Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή ναοῦ Ἁγ. Ἄννης παρὰ τῆ ὀ- νή Ἀσωμάτων.	347
Εικὼν 22.	Προσθία ὄψις τοῦ μινωικοῦ θρόνου Κατσαμπᾶ. . .	385
Εικὼν 23.	Πλαγία ὄψις τοῦ μινωικοῦ θρόνου Κατσαμπᾶ. . .	386
Εικὼν 24.	Μινωικοὶ θρόνοι καὶ ἐδῶλια.	393
Εικὼν 25.	Μικρὰ ὁμοιώματα μινωικῶν, κυκλαδικῶν καὶ μυ- κηναϊκῶν θρόνων καὶ ἐδωλίων.	399
Εικὼν 26.	Παραστάσεις μινωικῶν καὶ μυκηναϊκῶν θρόνων καὶ ἐδωλίων.	401
Εικὼν 27.	Ἴδιογράμματα καὶ σημεῖα παριστῶντα θρόνους . .	409
Εικὼν 28.	Ἀρκάδι. Τὰ δυτικὰ Κλάουστρα μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.	453
Εικὼν 29.	Ἔργασιαι ἀναστηλώσεως Ἐνετ. Λέσχης Ρεθύμνης.	454

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

Καταχωρούνται τὰ κυριώτερα παροράματα καὶ προσθήκαι, τῶν ὁποίων ἡ καταχώρησις ἐξηγήθη ὑπὸ τῶν συνεργατῶν τοῦ τόμου.

Σελ. 30 ἀριθ. 207	ἀντι Zorli	γράφει Zorzi
> 165 σημ. 8	> σ. 3 ἐξ.	> σ. 166
> 165 > 11	> σ. 7 ἐ. καὶ 21ῆ 32ῆ.	> σ. 170ῆ., 180ῆ., 190ῆ.
> 169 στίχ. 21	> ἔμειναν	> ἔμειναν
> > σημ. 16 καὶ 17	> Κ1 3α	> Κ13α
> 175 στίχ. 31	> ἀπὸ τῆ Σύρο εἶχε γράψει	> ἀπὸ τῆ Σύρο θὰ εἶχε γράψει
> > σημ. 28	> Κ1 3α	> Κ13α
> 176 στίχ. 28	> εἰς ἓνα ἕκαστος	> εἰς ἓνα ἕκαστον
> 177 σημ. 29	> Κ1 3α	> Κ 13α
> > σημ. 30	> σ. 14 ἐ.	> σ. 175 ἐ.
> 179 σημ. 33	> Κ1 3α	> Κ13α
> 180 στίχ. 29	> δὲν ἀφήνει ὁ Πέτρο.	> δὲν τὸν ἀφήνει ὁ Πέτρο.
> 186 > 33	> νὰ ἐκτιμήσῃ τινα	> νὰ ἐπιτιμήσῃ τινα
> 197 > 23	> Ἄξόνα	> Ἄζόνα
> 201 > 2	> Ὁ Δ. Κορωναῖος	> Ὁ Π. Κορωναῖος
> 221 > 33	> ἔπερνε	> ἔπαιρνε
> 225 > 12	> τοιοῦτη	> τοιαύτη
> 270 > 14 (τοῦ ὑπ' ἀρ. 1 ἐγγρ.)	ἀντι εὐαρεστεῖσαι	γράφει εὐαρεστήσαι
> 341 > 8	ἀντι Στεφάνου	γράφει Στεφάνου]
> 341 > 9	> ἀνιστορί]θη καὶ	> ἀνιστορί[θη καὶ]
> 342 > 15	> Ἀπριλίου	> Ἀπριλήου
> 343 > 3	> ἐκημήθι	> ἐκημήθη
> 347 > 1	> μηγός	> Μηγός
> 347 > 2	> μιχαήλ	> Μιχαήλ
> 347 > 2	> δοῦλος	> δούλος
> 347 > 4	> δοῦλος	> δούλος
> 347 > 6	> ρωτος	> ρωτὸς
> 347 > 33	> ἐπιτυμβίαν	> ἐπιτύμβιον
Πίν. ΣΤ'. 1	ἀντι Πετσοφᾶ	γράφει Πισκοκεφάλου
> ΣΤ'. 2	> Πετσοφᾶ	> Πισκοκεφάλου

Σελ. 369—370. Στὸν κατάλογο τῶν παραλλαγῶν πού καταγράψαμε πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ μιὰ κρητικὴ παραλλαγή δημοσιευμένη ἀπὸ τὸ Γ. Κ. Σπυριδάκη, Λαογραφικὰ σύμμεικτα ἐκ Κατσιδονίου Σητείας, «Κρητικά», τόμ. 1 (1933), σ. 239, ἀριθ. 9 (μὲ 29 στίχους). Ἡ παραλλαγή αὕτη εἶναι σχεδὸν ἀπαράλλακτη (οἱ ἴδιοι στίχοι καὶ λέξεις, μὲ ἐντελῶς ἀσήμαντες γλωσσικὲς διαφορὰς) μὲ τὴν παραλλαγή Κρ.³ τῆ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ψιλάκη, γιὰ τὴν ὁποία διατυπώσαμε τὴ γνώμη (σ. 377) πὼς περιέχει ἀρκετοὺς νόθους στίχους. Πιστεύομε πὼς ἡ γνώμη μας αὕτη δὲν

κλονίζεται από την ύπαρξη τῆς σητειακῆς παραλλαγῆς ποῦ μαζεύτηκε ἀπευθείας ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Γιατί, κι' ἂν ἀκόμη ἡ παραλλαγή αὐτὴ δὲν ἔχη τὴν προέλευσὴ της, ἄμεσα ἢ ἔμμεσο, ἀπὸ τὴν παραλλαγή τοῦ Ψιλᾶκη τῆ δημοσιευμένη πολὺς φορές, καθὼς μᾶς κάνει νὰ τὸ ὑποθέσωμε ἢ σχεδὸν ἀπόλυτη σύμπτωσή της μ' αὐτὴν—τὰ παραδείγματα λαϊκῶν κειμένων ποῦ προέρχονται ἀπὸ ἔντυπα δὲν εἶναι σπάνια—καὶ στὴν περίπτωσι αὐτὴ πάλι θὰ δεχτοῦμε πὼς ἡ νόθευσι δὲν ἔγινε ἀπὸ τὸν Ψιλᾶκη ἢ τὸν Π. Βλαστό, ἀλλὰ χρονολογεῖται ἀπὸ πιὸ παλιά.

M. I. M.

